

Un deceniu cât un secol

Secolul lumii emergente

Redactor: Dan Flonta
Tehnoredactor: Olga Machin

Toate drepturile asupra acestei ediții aparțin Editurii Comunicare.ro, 2014.

Reproducerea integrală sau parțială a textului din această carte, prin orice mijloace, electronice sau mecanice, inclusiv fotocopiare, este permisă numai cu acordul scris al Editurii Comunicare.ro sau al autorului.

SNSPA, Facultatea de Comunicare și Relații Publice
Str. Povernei 6, București
Tel./fax: 021 313 58 95
E-mail: difuzare@comunicare.ro
www.editura.comunicare.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

DOBRESCU, PAUL

Un deceniu cât un secol. Secolul lumii emergente / Dobrescu Paul; pref.: Paul

Dobrescu. – București: Comunicare.ro, 2014

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-711-480-8

I. Dobrescu, Paul (pref.)

339.13.012.42(100)

Paul Dobrescu

UN DECENIU CÂT UN SECOL

Secolul lumii emergente

De același autor:

Tehnocrație și putere politică, 1983; *Computere și trandafiri sau Paradoxurile progresului*, 1988; *Iliescu contra Iliescu. Analiză din interior a campaniei din 1996*, 1997; *Mass-media și societatea*, 2001; *Mass-media. Puterea fără contraputere*, 2002; *Geopolitica*, 2003 (2010); *Istoria comunicării*, 2007; *Globalisation and Policies of Development*, 2007; *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, 2010; *Lumea cu două viteze. Puterile emergente și țările dezvoltate*, 2013.

Ediții îngrijite:

Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, 1995; Henry Kissinger, *Despre China*, 2012; Guy Verhofstadt, *Ieșirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, 2012; Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezește-te, Europa! Manifest pentru o Europă postnațională*, 2013; Robert D. Kaplan, *Răzbunarea geografiei*, 2013.

*Soției mele, care, prin înțelegere și sprijin,
este un adevărat coautor al tuturor scrierilor mele*

CUPRINS

Epoca lumii emergente / 11

PARTEA I – O lume se ridică, alta coboară / 21

Capitolul I. Criza este criza lumii dezvoltate / 23

1. De ce nu vine primăvara? / 23
2. SUA au câștigat războiul, dar au pierdut bătălia / 26
3. America „ideologică” a supus America pragmatică / 30

Capitolul II. Neoliberalismul: ridicarea și declinul Americii / 33

Capitolul III. Stat – dezvoltare, o relație antinomică / 43

Capitolul IV. Financializarea: numele care definește epoca în care trăim / 53

1. Explozia creditului / 56
2. Detronarea domeniului industrial / 59
3. Atitudinea față de industrie – tot atât de serioasă ca și cea față de o boală de inimă / 63
4. Tentative de străpungere a încercuirii neoliberale / 67
5. Stat-bănci: o relație trădată de câte ori a fost nevoie / 73
6. Ridicarea complexului financiar-politic / 77
7. „Bancheri, bancheri, bancheri” / 83

Capitolul V. Inegalitatea – o rachetă care va cădea pe locul de unde a fost lansată / 89

1. „De ce suntem mândri că suntem americani...” / 89
2. „Avem case goale și oameni fără case” / 92
3. Către un „Waterloo al liberalismului”... / 96
4. Populismul: un posibil substitut pentru democrație / 100
5. Clasa de mijloc se „mută” în Asia / 102

Capitolul VI. „Războiul Rece” al modelelor de dezvoltare / 107

1. Nevoia unui GPS în domeniul dezvoltării / 107
2. Confruntarea dintre „capitalisme” / 109
3. Care va fi fiind adresa piețelor financiare? / 112
4. Reabilitarea formulei de început a capitalismului / 115

Capitolul VII. Elita americană, sedusă de responsabilitatea privilegiului / 119

Capitolul VIII. Capitalismul s-a adâncit în capitalism / 127

PARTEA A II-A – Cele patru „nașteri” ale Europei / 137

Capitolul I. Europa, schiță de portret / 139

1. Succesiunea unor „Europe diferite” / 139
2. Criza s-a declanșat la noi, dar s-a instalat la voi! / 144

3. Europa, noul Eden al piețelor financiare / 148
4. „Orarul diferit” al refacerii / 151
5. „Ori ne modernizăm noi, ori ne modernizează piețele de capital” / 154
6. „Furnicile germane” hrănesc nu doar „greierii europeni”, ci și propriile bănci / 156

Capitolul II. O Uniune Europeană „made in Germany” / 161

1. *Shift-ul de putere de la Bruxelles la Berlin* / 161
 - 1.1. *Puterea Germaniei vine și din contrastul cu slăbiciunile altora* / 164
 - 1.2. *Consensul de la Berlin* / 167
 - 1.3. *A reprezentat „mai multă Europă” contraponderea la „mai multă Germanie”?* / 172
 - 1.4. *„Imperiul accidental” german* / 177
 - 1.5. *Interese hegemonice etichetate drept interes național* / 181
2. *Criza ne-a ajutat să cunoaștem mai bine Germania* / 185
 - 2.1. *Export de experiență sau de austeritate?* / 186
 - 2.2. *Helenizarea discursului privitor la criză* / 190
 - 2.3. *Ce primează: banii sau modelul european?* / 194
 - 2.4. *Europa nu poate, Germania nu vrea!* / 201
 - 2.5. *Exorbitantul dublu privilegiu* / 204
 - 2.6. *Lipsa de reforme sau reformele deja făcute?* / 207
 - 2.7. *Recviem pentru solidaritate* / 211
 - 2.8. *Nu vă depărtați de industrie, că veți rătăci...* / 216
 - 2.9. *„Fără experimente”* / 221

Capitolul III. Euro, noua marcă europeană / 225

1. Euro, țap ispășitor al bolilor Europei / 225
2. Euro și polul european de putere / 227
3. Moneda incompletă / 230
4. Învingătorul ia totul / 235
5. Pilonul fracturat al Uniunii bancare / 240
6. O moștenire incomodă / 244

Capitolul IV. Periferia: boala care poate ucide Uniunea / 249

1. Periferie globală, periferie europeană / 249
2. „Mai multe viteze” erodează Uniunea / 253
3. Grecia – uzina de produs datorii / 256
4. „Economia este pe jumătate psihologie” / 262
5. Eurooptimismul se află în declin peste tot în Uniune / 267
6. Europa este cucerită de euroscepticism / 270
7. Divizarea sferei publice europene / 275

Capitolul V. Nu doar de un Plan Marshall are nevoie Europa, ci de un New Deal! / 279

Reașezarea lumii din deceniul al treilea / 285

Bibliografie / 293

Index / 303

Abstract / 309

Résumé / 313

Lumea se poate cuceri cu calul, dar nu se poate conduce de pe cal.

Vechi proverb chinezesc

EPOCA LUMII EMERGENTE

Punctul de plecare al acestei lucrări este descoperirea ideii, surprinzătoare după opinia noastră, că Uniunea Europeană are o *periferie financiară*. Prima nedumerire: noi crezuserăm până atunci că ideea de Uniune o exclude pe cea de *periferie*. Nedumerirea a crescut atunci când am descoperit că Italia face parte din această periferie. Italia, țară fondatoare a Pieței Comune, a patra economie a Europei. Dacă este așa, atunci când a devenit Italia „periferie”, înainte sau după aderarea la zona euro? Este limpede că după! Astfel, am descoperit un al doilea paradox: nu numai că Uniunea tolerează periferia, conviețuiește cu ea, dar Uniunea chiar *produce* periferie, generează și întreține periferia. Ceea ce, pentru noi, este nu doar surprinzător, este de neînțeles. În orice caz, intră în contradicție cu principiile de bază ale Uniunii, care trebuie să favorizeze dezvoltarea, solidaritatea, coeziunea etc.

Ca orice persoană care locuiește într-o anumită parte a Europei, nu ne-am putut înfrâna întrebarea: dacă Italia este periferie, atunci România sau țările din sud-estul Europei ce reprezintă? Tot periferie sau chiar „periferia periferiei”? Este foarte important să formulăm întrebarea – și să o facem cu toată gravitatea – pentru a ști unde ne aflăm, cum am putea fi priviți de către europenii din periferia financiară, de către europenii din *core-ul* Uniunii. Aspiram, până mai ieri, să intrăm în zona euro. Perspectiva devine din ce în ce mai îndepărtată și, din câte ne dăm seama, judecând după ceea ce se întâmplă în această arie, nu știm dacă ar fi bine să intrăm curând, presupunând că forurile europene ar fi de acord. Dacă Italia nu face față standardelor din această zonă, noi cum o să facem?

Este foarte important să formulăm întrebarea de mai înainte și pentru a vedea cum evoluează Europa. Pentru că și Uniunea are un dinamism al său.

Apare limpede, de pildă, că zona euro devine din ce în ce mai mult „adevărată” Uniune Europeană. Așa cum devine tot mai clar că, de fapt, avem de-a face cu două „Uniuni”: zona euro, cea care concentrează mai toată energia Uniunii, și țările care nu fac parte din această zonă; unele pentru că nu pot, altele pentru că nu vor și, în sfârșit, câteva care nu s-au hotărât încă. Dar Uniunea cunoaște și multe alte prefaceri pe care ar trebui să le înțelegem și să ni le reprezentăm cu o anumită limpezime.

Relația cu periferia, criza euro, amplificarea decalajelor în interiorul Uniunii, chiar la vârful acesteia, sunt toate fațete, „etaje” ale unei crize structurale care a cuprins Europa. Ele nu pot fi despărțite. O criză o influențează pe cealaltă, rezolvarea uneia se sprijină pe redresarea celeilalte. Vom dedica fiecărei asemenea crize un capitol, pentru a putea să înțelegem mai bine ceea ce se întâmplă astăzi în Uniunea Europeană. Suprapunerea acestor crize a creat o situație mult mai complexă. Nu putem privi lucrurile ca și când am spune: „fiecare criză cu etajul ei”. Uniunea Europeană este o construcție unitară și există o circulație intensă între etaje. Altminteri, crizele se întrepătrund și conduc la această criză căreia, parcă, nu i se mai dă de capăt. La un moment dat, chiar așa am vrut să intitulăm volumul: *Crizele suprapuse ale Europei*.

Pe măsură ce înaintam în analiza temei, ne-am dat seama că nu vom putea nici înțelege, nici explica așa cum se cuvine criza europeană, dacă nu vom prezenta mai întâi *criza lumii dezvoltate*. Și nu doar din motivul evident că Europa este o parte foarte importantă a acestei lumi, un simbol al său... Am realizat însă că atât criza petrecută în SUA, cât și cea din Europa au trăsături comune. Ambele crize sunt de natură financiară și ele au apărut pe fondul unei tendințe din ce în ce mai pronunțate de financiarizare a vieții economice. În miezul acestei crize se află criza bancară. Aici lucrurile parcă sunt trase la indigo. Sunt diferențe care nu trebuie să deruteze: în America forma sub care a ieșit la suprafață criza a fost *bubble*-ul imobiliar, iar în Europa – criza „datoriilor suverane”. Liniuța de unire dintre ele este *criza bancară*, elementul constant și, de fapt, cauza adevărată a crizei. De altfel, momentul „oficial” al declanșării crizei este socotit falimentul unei mari bănci, Lehman Brothers, intervenit în septembrie 2008. Întrucât America este America, „ochii” opiniei publice au fost ațintiți spre acel spațiu. Un eveniment nu mai puțin spectaculos s-a întâmplat în Marea Britanie. Până în 2008,

Royal Bank of Scotland a fost nu cea mai mare bancă a Angliei, ci cea mai mare bancă din lume. Asset-urile sale se ridicau la 3,5 trilioane de dolari, adică 150% valoarea PIB-ului britanic¹. Și ea a fost confruntată cu mari probleme financiare. A intervenit statul cu o sumă de 45,5 miliarde de lire, deci aproape 70 de miliarde de dolari, pentru ca banca să poată fi salvată. Ceea ce înseamnă că fiecare britanic a contribuit cu suma de 740 de lire (aproximativ 1000 dolari). Cum subliniază și publicația citată, „sectorul bancar britanic a trecut peste noapte din domeniul privat în proprietatea statului”².

Un alt argument esențial în sprijinul tezei de mai sus este faptul că acum se discută deschis despre perioada post-criză, despre durata perioadei de refacere, despre redresare și chiar despre avânt. În acest tablou, în sfârșit încurajator, apare o tușă palidă, și ea se referă la Europa. Potrivit diverselor analize ale instituțiilor de profil, anul acesta va marca redresarea puternică a SUA. Principala explicație? SUA au dat mare atenție recapitalizării băncilor, eliminării activelor toxice etc. Europa va consemna și anul acesta o creștere negativă. Motivul principal: criza bancară din Europa încă nu este depășită.

Prin urmare, volumul conține două secțiuni principale. În prima parte, se discută criza lumii dezvoltate, procese și tendințe, cum ar fi financiarizarea, diminuarea clasei de mijloc, decăderea rolului elitelor, toate conducând la întrebarea centrală: mai putem vorbi despre societatea capitalistă, în sensul în care o înțelegeam până de curând? Nu cumva transformările sunt atât de profunde încât ne aflăm în fața unei schimbări de identitate a societății capitaliste? Secțiunea a doua este consacrată Europei și crizei europene. Firește că în această parte folosim aparatul conceptual dezvoltat în prima parte a lucrării.

Suntem datori cititorului cu o explicație legată de titlul volumului. O civilizație intră în declin întotdeauna din motive interne. Când a început declinul lumii dezvoltate? Paradoxal, când a obținut o mare victorie, cea din Războiul Rece. Deceniul cu care s-a sfârșit secolul trecut a fost un gen de celebrare prelungită a izbânzii. Ca orice eveniment spectaculos, el a „acoperit” cumva alte procese silențioase, dar durabile. Primul este trecerea Chinei și a Rusiei la capitalism. Deci a două țări de mărimi continentale,

¹ Sir Mervyn King, „Leaving the Old Lady”, *The Economist*, June 15, 2013.

² *Idem*.

ambele cu trecut istoric și imperial, ambele purtând în suflet un gen de umilință – asociată în cazul Chinei cu evenimentele din secolul al XIX-lea, iar în cel al Rusiei cu pierderea Războiului Rece –, ambele având mize mărturisite și mai ales nemărturisite. După Tiananmen, China a traversat o situație dificilă. O perioadă de răceală internațională, dacă nu chiar de izolare. Semnalul revenirii a fost dat de turneul lui Deng Xiaoping în sudul țării și de formula lansată cu acest prilej: *Este fabulos să te îmbogățești!* Ceea ce însemna: capitalism. Astfel, China a reluat încet, încet creșterea. La rândul ei, după o perioadă critică, mai ales sub aspect financiar, Rusia a început să-și revină. Îmbrăcată cu noi veșminte, dar având aceleași bogății, cu aceeași poziție geografică întinsă pe două continente, Rusia nu se schimbă în datele ei fundamentale. Ea poate fi „puterea săracă” a lumii, dar niciodată o putere puțin importantă. Pentru această țară, pierderea teritorială a fost mare. Dar, dacă este să punem în paranteză acest lucru, nu se știe dacă Rusia nu s-a descătușat. În orice caz, obișnuința de a judeca Rusia cu măsura comună a dat și de această dată greș. Oricum, ea se înscrie în grupul țărilor care „urcă”. Indiscutabil!

Cel de-al doilea proces silențios, dar de durată, este ridicarea lumii emergente în ansamblu. Pe lângă țările BRIC, o serie de state au cunoscut un dinamism care le-a impus: Indonezia, Arabia Saudită, Africa de Sud, Mexicul, Turcia etc. Deci *lumea emergentă în sens larg*. Evaluările organismelor de specialitate ne spun că economia germană este una dintre cele mai dinamice și performante din lume. Un studiu inițiat de către OECD, cu privire la evoluția până în 2060 a 42 de țări ale lumii, pune în lumină un fapt semnificativ pentru tema lucrării noastre: în medie, economia germană urmează să crească în următorii 40 de ani cu aproximativ 1 procent anual, ceea ce reprezintă cea mai modestă creștere din rândul celor 42 de țări care au făcut obiectul studiului. Firește, se va spune că, fiind o țară dezvoltată, Germania nu mai poate consemna ritmuri înalte de creștere. Pe noi ne interesează aici impactul: diferența dintre Germania și aceste țări se va micșora, iar ponderea lumii emergente în ansamblul economiei globale va crește constant și obligatoriu.

Revenind, nu dorim să subestimăm acest uriaș eveniment istoric, încheierea Războiului Rece. Dorim doar să atragem atenția că el a marcat sfârșitul unui proces îndelungat și a bătut un nou gong istoric pentru startul

care urma să fie dat. Da, ultimul deceniu al secolului trecut a fost unul de pregătire, iar ultimii săi ani chiar de pregătire febrilă pentru acest nou start. Așa încât, atunci când a început, deceniul pe care l-am încheiat de curând a fost de-a dreptul trepidant.

Primul deceniu al acestui secol a debutat ca un deceniu nebun, cu ritmuri de înaintare care au făcut din el o perioadă fără egal în istorie. O perioadă care a schimbat lumea în foarte puțini ani. Am putea menționa ritmurile „alergătorilor individuali”. În 2007, de pildă, ritmul de creștere al Chinei a fost de 14,2%, al Indiei de 10,1%, al Rusiei de 8,5%, al Braziliei de 6,1%¹. Alergătorul principal și cel care a câștigat laurii competiției a fost reprezentat de țările reunite îndeobște sub acronimul BRIC. La începutul deceniului, ponderea pe care o deținea PIB-ul țărilor emergente în PIB-ul global era de 38%. Astăzi, această pondere este de 50%² (calculat la paritatea puterii de cumpărare). Și ea va crește, grăbind apariția unei noi realități politice: *epoca lumii emergente*. Noi ne-am obișnuit cu BRIC, cu progresul altor state, cu ideea de lume emergentă, de ridicare a Asiei etc. Dar nu ne-am dat seama ce impact poate avea *ritmul combinat cu mărimea*. Cât de important a fost faptul că plutonul țărilor emergente a fost condus de cea mai populată țară a lumii și a inclus țări mari, de mărimi continentale și cu acumulări istorice în ceea ce privește *leadership-ul*, fie el la nivel regional sau global.

În ultimii ani ai deceniului a venit criza – un alt moment de selecție a acumulărilor realizate între timp. Ce a reprezentat criza? Un adevărat examen a tot ceea ce se petrecuse între timp. Ca o adevărată Curte Supremă a procesului de dezvoltare, criza a „judecat” evoluțiile consemnate pe parcursul deceniului și chiar în perioada mai largă de după Războiul Rece. Culmea, criza a dat notă de trecere tot țărilor cuprinse sub acronimul BRIC, țărilor emergente în general. Care au fost afectate de criză, dar mult mai puțin. După 2009, ele și-au reluat creșterea. Ce a sancționat criza? În primul rând, *excesul*: câștigul în exces, vecin cu extravaganța, speculația în exces, am spune și aroganța în exces (ideea că anumite poziții, odată atinse, nu mai pot fi pierdute). Cu siguranță, și inegalitatea în exces (societatea americană, de pildă, fiind „ruptă în două”, dar nu în două părți egale, ci într-un

¹ „When Giants Slow Down”, *The Economist*, July 27, 2013.

² „The Great Deceleration”, *The Economist*, July 27, 2013.

grup restrâns de privilegiați și „restul” societății, cei 99%, dacă ar fi să reținem sloganul principal al protestelor de pe Wall Street).

Ce anume a mai respins criza din evoluția țărilor dezvoltate? Multe lucruri. Poate cel mai important dintre ele a fost lipsa de grijă a societăților dezvoltate față de propriul viitor. Pe care o regăsim în datoriile acumulate, într-un declin, frecvent semnalat, al nivelului general de educație, în starea infrastructurii, în procentul redus al investițiilor, în declinul demografic etc. Aici nu este vorba numai de faptul că societatea dezvoltată nu a mai transferat urmașilor premisele trainice și verificate ale dezvoltării, ci că ea a început *să se împrumute* de la urmași, să trăiască pe seama muncii acestora, a efortului pe care vor fi nevoiți să-l facă pentru a plăti datoriile contractate de înaintași. Cu siguranță, acest lucru nu a putut conveni istoriei și bunului simț, acelui fel echilibrat de a judeca pe care istoria însăși l-a acreditat de-a lungul timpului. Aici s-a ivit marea slăbiciune a societății dezvoltate. Ea nu a mai avut privirea îndreptată spre ziua de mâine. Nu era normal ca istoria să aibă o replică față de societatea care nu mai privea chiar la evoluția istorică?

Anul acesta, ritmul de creștere a țărilor emergente va scădea. Pentru prima oară, după mulți ani. China se va stabiliza la un ritm de aproximativ 7,5%, India la 5% etc. Ritmul mediu al statelor emergente va fi de 5% – un ritm ce pare mic în comparație cu anii anteriori. Dar va continua să fie *dublu* față de ritmul țărilor dezvoltate. Ceea ce înseamnă că el va contribui la consolidarea raportului deja instituit. Lumea emergentă va continua să aibă o importanță din ce în ce mai mare. Nu doar pentru că ritmul ei de înaintare este mai mare. Împreună, China și India dețin 40 de procente din populația lumii. Iar țările care vin în rândul doi, Mexic, Indonezia, Turcia, prezintă și ele atuuri indiscutabile din acest punct de vedere. Pe de altă parte, nu putem subestima faptul că ele au acumulat o experiență a creșterii, sunt depozitarele unor strategii confirmate de către criză, deci care au șanse să dea roade în continuare. Îndeobște, se accentuează atuul demografic al acestor țări. Corect, pentru că el a permis ca aceste puteri să devină „competitori globali”. Dar se subestimează sau chiar se trece cu vederea faptul că evoluția lor a fost ghidată de o strategie. O strategie care nu a făcut altceva decât să revină la modelul de început al capitalismului, care presupunea îmbinarea strânsă a statului cu piața. Observați, aceste țări se dezvoltă

într-un fel de *oglină* cu statele dezvoltate: acestea din urmă se confruntă cu probleme demografice, iar cele emergente dețin un atu demografic; în general, țările dezvoltate au recurs la o diminuare a rolului statului, pe când cele emergente au accentuat într-un fel sau altul acest rol; țările dezvoltate sunt confruntate cu problema resurselor, cele emergente sunt îndeobște bogate în resurse ori au transformat problema aprovizionării cu resurse într-o componentă a politicii externe (cazul Chinei). Într-un cuvânt, statele emergente sunt *mai bine echipate* pentru perioada care vine, au un *potențial de evoluție* remarcabil. Sunt posesoare ale unor atuuri care nu se modifică de la un an la altul sau chiar de la un deceniu la altul; de aceea, spunem că tendințele prefigurate în acest domeniu sunt menite să dureze.

Deceniul pe care l-am încheiat de curând nu trebuie judecat doar prin mulțimea transformărilor care au avut loc în interiorul său. El și prefacerile care l-au impus au inaugurat *tendințe pe termen lung*. Numai cu trecerea anilor ne vom da seama că am fost contemporani cu transformări pe care nu le-am perceput la întreaga lor dimensiune; cu prefaceri care au inaugurat noi evoluții, au instituit noi echilibre. Transformările (evoluțiile) de lungă durată se sprijină pe acumulări treptate. Acumulările sunt adevăratele vehicule prin care își face drum istoria. Sesizăm greu tendința, pentru că nu dăm atenție vehiculului cu care călătorește, *acumularea treptată și silențioasă*. În literatura de profil se discută dacă secolul XXI va fi tot unul american sau unul chinez, ori poate asiatic. Noi considerăm că va fi *secolul lumii emergente*. Firește, Asia este un simbol al acestei lumi. Rămâne de văzut dacă simbolul va acoperi și va vorbi în numele lumii care se naște sau va fi doar partea ei cea mai dinamică, acceptată ca atare.

Iată câteva evaluări făcute de către OECD care sprijină cele afirmate mai sus. Potrivit acestui organism, „China va depăși PIB-ul zonei euro (calculat pe baza puterii de cumpărare) spre sfârșitul lui 2013 și pe cel al SUA peste câțiva ani [potrivit multor estimări, în 2016 – n.n.] și va deveni astfel cea mai mare economie a lumii. Potrivit estimărilor actuale, India va depăși zona euro în jurul anului 2032, iar productivitatea în creștere și populația relativ tânără vor aduce mari avantaje pentru țări ca Indonezia sau Brazilia”¹. De menționat că nu este vorba doar despre „ascensiunea”, „ridicarea”

¹ „Looking to 2060: A Global Vision of Long-Term Growth”, OECD Economics Department Policy Notes, No. 15, November 2012.

Chinei sau a celorlalți actori, ci de o diminuare, o reponderare a „actorilor tradiționali”. Facem această mențiune pentru că suntem tentați adesea să proiectăm totul asupra „noilor veniți” și asupra atuurilor acestora. Fără să privim deschis un adevăr fundamental: un declin este un declin și el nu poate fi explicat în afara *factorilor interni* care l-au prilejuit.

Același organism proiectează evoluția Chinei în raport cu principalii doi actori ai lumii dezvoltate: SUA și Uniunea Europeană (reprezentată în acest caz prin zona euro): „Dacă în 2011, China și zona euro dețineau, fiecare, câte 17 procente în PIB-ul mondial, în 2030 China va face un salt la 27,9 procente, iar zona euro va coborî la 11,7 procente. Este un declin mai accentuat decât cel estimat în cazul SUA, a căror pondere va scădea de la 22,7 procente la 17,8 procente”. Instructivă este și evoluția în perspectiva mai îndepărtată: „Contribuția Chinei la PIB se va modifica puțin până în 2060, în timp ce ponderea zonei euro va scădea și mai mult, ajungând la 8,8 procente, scădere din nou mai pronunțată decât în cazul SUA”¹.

Avem de-a face cu evenimente și tendințe comparabile cu ceea ce a însemnat căderea Zidului Berlinului sau prăbușirea imperiului sovietic; dacă nu cumva mai bogate în semnificații. După opinia noastră, mai bogate. Ele vor contribui la reșezarea geopolitică a lumii într-o manieră pe care este greu să ne-o reprezentăm în întregime acum. Este, dacă vreți, și cea mai semnificativă *reșezare geopolitică* din perioada post-criză. Nu produsă de către criză: ea a fost prefigurată în deceniul la care ne referim, accelerată de către seismul economic al ultimilor ani și va fi consolidată de evoluțiile mai puțin trepidante, dar constante, ale perioadei care urmează.

Echilibrul planetei este fundamental influențat de către echilibrul existent pe continentul euroasiatic, pe masa compactă de pământ care deține cam 2/3 din suprafața lumii. Și unde se află 70% din materiile prime ale globului, unde trăiește 2/3 din populația sa, unde există un PIB care se ridică la peste 60% din PIB-ul mondial. Echilibrul pe această masă compactă de pământ este esențial pentru echilibrul planetei. De aici au plecat marile conflicte ale secolului trecut. Ceea ce se prefigurează acum este un *mare și durabil dezechilibru* pe continentul euroasiatic. În 2030 – ne spune Angus Maddison –, Asia va deține 53% din PIB-ul mondial, iar Vestul – deci Europa, America și alte state dezvoltate

¹ *Idem.*

– doar 33%¹. Dacă vom scoate din ecuație ponderea Americii, care se va situa în 2030 undeva la 18%, ne vom da seama de magnitudinea dezechili-
brului. Peninsula reprezentată de Europa va cunoaște un proces de margi-
nalizare, va deveni din ce în ce mai puțin semnificativă. Suntem la începutul
unui *nou și mare joc geopolitic*, în care problema fundamentală a lumii
vestice este cea a *relevanței* sale geopolitice.

Cel puțin două consecințe decurg din această situație. Se impune grăbirea
Pactului comercial transatlantic. Acesta constituie o problemă economică foarte
importantă. Este suficient să amintim că, împreună, SUA și Uniunea Europeană
dețin aproape jumătate din PIB-ul global. Avem de-a face cu un proces
economic purtător de *semnificații geopolitice*. Se asociază două puteri de prim
ordin ale lumii dezvoltate, deci cele mai importante, pentru a menține modelul
liberal la o anumită cotă globală. Scopul unificator nu este atât economic, cât
mai ales politic și geopolitic. Este nevoie ca ordinea politică liberală să își păș-
treze o anumită proeminență. Dacă nu-și mai poate conserva masivitatea, anver-
gura globală, atunci măcar să păstreze proeminența, să dea impresia că este
conducătoare, că ocupă poziția dominantă. În acest context, menținerea încre-
derii și promovarea unei atitudini active sunt fundamentale: „SUA și UE au
nevoie de un proiect care să le reamintească de capacitatea lor comună de a
modela evenimentele”².

Noua realitate geopolitică a lumii și a masei compacte de pământ euro-
asiatice dezvoltă într-un fel particular avantajele poziției geografice a Rusiei.
Prin poziția sa naturală, care leagă și se întinde pe cele două continente, Rusia
are două posibilități de combinație geopolitică, atât cu Europa, cât și cu Asia,
aflată într-o evoluție atât de impetuoasă. Un comentator afirma că dacă Petru cel
Mare ar trăi astăzi ar muta capitala la Vladivostok. Cu alte cuvinte, ar înclina
balanța spre Asia, spre Pacific, acolo unde se va scrie cea mai mare parte a
istoriei secolului XXI. Un avertisment implicit pentru Europa.

În cele ce urmează, am căutat să conectăm analiza cu aceste prefaceri
majore, puțin observate și puțin comentate. Dacă nu respiră și nu asimilează
mișcarea de ansamblu, analiza focalizată pe anumite țări, regiuni sau

¹ Angus Maddison, *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Eco-
nomic History*, Oxford University Press, 2007, p. 314.

² Philip Stephens, „Transatlantic Free Trade Promises a Bigger Prize”, *Financial Times*,
February 15, 2013.

continente are puține șanse să se apropie de adevăr. Cum sublinia și profesorul londonez Donald Sassoon, „într-o eră a globalizării, analizele politice și istorice au nevoie să fie și ele globalizate”¹. Mai ales când este vorba despre evoluția Uniunii Europene – obiectul real al lucrării de față –, perspectiva globală devine un gen de precondiție. Fără respectarea acestei condiții elementare, există riscul nu doar să diminuăm valoarea opiniilor și a gândurilor exprimate, ci chiar să lipsim analiza de busola ei geopolitică. Ceea ce, evident, amputează, dacă nu chiar anulează valoarea demersului.

¹ Donald Sassoon, „Foreword”, in Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013, p. XVI.

PARTEA I

O LUME SE RIDICĂ, ALTA COBOARĂ

CAPITOLUL I

CRIZA ESTE CRIZA LUMII DEZVOLTATE

1. De ce nu vine primăvara?

În martie 2009, într-o apariție televizată, Ben Bernanke declara că „primăvara este după colț”. Declarația venea din partea unuia dintre cei mai puternici oameni ai Americii, puternic în toate timpurile, dar cu deosebire în timp de criză, din partea președintelui Rezervelor Federale. America era încordată, dacă nu chiar la limita unei stări de panică. Lehman Brothers dăduse faliment cu șase luni în urmă. Alte și alte firme mai mici sau mai mari își închiseseră porțile. Șomajul creștea brusc, nesiguranța cuprindea pe mai fiecare cetățean. Ochii erau ațintiți spre Rezervele Federale. Cum precizează și Krugman, mai era un motiv pentru care afirmația s-a răspândit așa de repede, pe lângă faptul că dădea o speranță milioanei de oameni care aveau atâta nevoie de așa ceva. Ea era asemănătoare cu replica unui personaj dintr-un film celebru: *Being There* (1979). Întrebat în legătura cu politica economică a momentului, grădinarul, personajul care trecea drept un înțelept, răspunde în termeni metaforici: „Câtă vreme rădăcinile nu sunt afectate, totul este bine și va fi bine în grădină... În primăvară, toate vor răsări”¹. Întrebarea și problema noastră este: sunt rădăcinile afectate? Dacă nu, de ce nu vine, sau de ce întârzie atât de mult „primăvara”?

Ne aflăm la aproape șase ani de la izbucnirea crizei și situația este așa cum a fost ea descrisă de către Keynes în anii 1930: „o activitate subnormală cronică, întinsă pe o perioadă îndelungată, fără să se manifeste o

¹ Paul Krugman, *End This Depression Now*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2012, p. 3.

tendință pregnantă spre redresare, dar nici spre o prăbușire totală”¹. O putem numi simplu recesiune, cum face și gânditorul american, ori *slow recovery*, o creștere puțin semnificativă, de 1-2 procente, situația nu se schimbă prea mult. Cuvintele nu pot acoperi o realitate care devine din ce în ce mai evidentă și mai îngrijorătoare: societatea dezvoltată stagnează, nu-și găsește făgașul, cunoaște un declin relativ care nu mai poate fi negat. Joseph Stiglitz vorbește despre societatea americană ca despre „o formă de capitalism din ce în ce mai disfuncțională”; „vor trece ani – nu mai devreme de 2018 – până ca economia să revină la folosirea integrală a forței de muncă”². Charles A. Kupchan avertizează și el: „Democrațiile occidentale nu au altă alegere decât să se angajeze într-o planificare economică strategică la o scară fără precedent. Pentru a readuce competitivitatea economică, vor fi necesare investiții dirijate de stat în locuri de muncă, infrastructură, educație și cercetare”³. Într-adevăr, nu sunt multe alegeri și, pe deasupra, există și o imensă presiune de timp. Fixată chiar în titlul lucrării lui Krugman: *End This Depression Now*⁴.

Problema este: avem de-a face cu o administrare defectuoasă a sistemului, cu politici neperformante, sau suntem confrunțați cu o problemă de model? Preocuparea noastră este să răspundem la întrebarea: nu cumva capitalismul a evoluat atât de mult, s-a transformat atât de rapid, încât vorbim despre o realitate care nu mai există? Ori, în alți termeni, nu cumva societățile dezvoltate, așa cum arată ele în momentul de față, s-au îndepărtat atât de mult de modelul clasic al capitalismului, încât putem vorbi de două realități diferite? Aceasta este și ipoteza fundamentală cu care pornim la drum. Întârzierea refacerii de pe urma crizei se explică și prin această prismă: prescripția de tratament are în vedere un „bolnav” care nu mai există. Sau care are puține lucruri în comun cu ceea ce reprezintă astăzi societatea capitalistă.

¹ John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, New York, Harvest/Harcourt, 1964 (1936), p. 249.

² Joseph E. Stiglitz, *The Price of Inequality*, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2012, p. 1.

³ Charles A. Kupchan, „The Democratic Malaise, Globalization and the Threat to the West”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

⁴ Paul Krugman, *op. cit.*

Dacă stăm bine și ne gândim, deasupra Europei se întâlnesc două mari crize, ambele de model. Ca parte a lumii dezvoltate și ca simbol al său, Europa este confruntată cu criza pe care o traversează țările dezvoltate. Din acest punct de vedere, avem de-a face cu o similitudine izbitoare a crizei, așa cum se manifestă ea în SUA și Europa. Dar aici, în Europa, avem de-a face și cu o altă criză, criza modelului european de dezvoltare, așa cum a fost el conceput prin înființarea Uniunii. Deci Europa este nevoită să facă față, concomitent, la două tipuri de criză, ambele relaționate cu *modelul de dezvoltare*. Crizele de o asemenea factură sunt mult mai dificile, pentru că presupun revenirea la fundamente, eventuala regândire sau măcar adaptare a acestora. De aceea sunt atât de dificile; de aceea trebuie să manifestăm și o anumită înțelegere față de Europa și de multitudinea de probleme cu care se confruntă.

Vom consacra prima parte a lucrării de față problematicii complicate a crizei lumii dezvoltate; cea care, în opinia noastră, formează „primul etaj” a ceea ce numim *crize suprapuse ale Europei*. Este esențial să examinăm ceea ce se întâmplă pe continentul nostru în lumina a ceea ce se petrece în lumea dezvoltată. S-a spus că suntem contemporani cu o „criză globală”. Afirmatia, repetată în diferite feluri, s-a încetățenit. O examinare mai atentă a lucrurilor va releva un adevăr ușor de demonstrat: avem de-a face nu cu o criză globală, ci cu o criză a lumii dezvoltate. Altminteri, nu putem explica faptul că în acești ani de „criză globală” anumite țări s-au dezvoltat în ritmuri impresionante. Nu este vorba numai de China, ci și de India, de Brazilia, de Rusia (toate cuprinse în acronimul BRIC), dar și de Africa de Sud, de Turcia, de Mexic etc. Literatura de specialitate acceptă faptul că suntem contemporanii unui adevărat *shift* economic și geopolitic dinspre Vest spre Est, dinspre lumea dezvoltată preponderent spre Asia. Cum am putea explica acest *shift* – repetăm, acceptat de către toată lumea – dacă lumea întreagă ar fi cuprinsă de criză? De ce să fie alimentat acest transfer de putere economică și politică în condițiile în care lumea se confruntă, în egală măsură, cu aceeași criză? În realitate, va trebui să convenim că lumea dezvoltată este cea confruntată cu criza contemporană. Lumea dezvoltată a avut în acești aproape cinci ani ritmuri negative sau modeste de creștere economică. Lumea dezvoltată a fost cuprinsă de criza financiară care s-a declanșat în SUA și s-a răspândit apoi pe tot globul. Țările emergente au fost mult mai puțin afectate de această criză. Ele au trecut cu

bine acest moment dificil și după un an au început să consemneze aceleași ritmuri impresionante de creștere.

2. SUA au câștigat războiul, dar au pierdut bătălia

Vorbim mereu de criză. Uităm însă că și criza este provocată de ceva, că în amonte ei se află o mulțime de decizii, opțiuni, erori, amânări, care, nedescifrate la timp, neîntâmpinate cu un răspuns cât de cât adecvat, declanșează tăvălugul. Cerem scuze cititorului pentru scurta incursiune în perioada premergătoare crizei, de fapt în anii care au urmat Războiului Rece. O facem pentru a încerca un răspuns la o întrebare care stă pe multe buze.

Întrebarea pe care o avem în vedere este următoarea: cum de s-a putut întâmpla? Din punctul de vedere al puterii deținute de către hegemon, nu cunoaștem o perioadă în istorie care să prezinte similitudini cu cea care a urmat Războiului Rece. SUA exercitau o dominație netă și de nimeni contestată: în termeni de extensie (puterea americană nu avea un rival real pe niciun meridian al globului), de instrumente de exercitare (dominația era netă în toate planurile – economic, militar, cultural), dacă vreți, și de prestigiu (puterea americană exercitând, în acel moment, o adevărată fascinație, hrănită de combinația atractivă dintre performanța economică și dezvoltarea democratică și culturală). Să deții toate instrumentele puterii – într-o manieră atât de clară și detașată –, iar în mai puțin de 20 de ani să fii confruntat cu o criză care poate pune sub semnul întrebării însuși statutul de hegemon global deținut de SUA este o problemă care nu poate să nu intrige, să nu preocupe, să nu stimuleze diverse răspunsuri și interpretări.

Un prim tronson de explicații are în vedere complexul de trăiri psihologice ale învingătorului, care, de data aceasta, nu era învingător doar într-o confruntare, ci învingător în toate marile conflicte ale secolului XX. O formulă lansată de Ankie Hoogvelt sintetizează sugestiv situația de la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale și cea de la sfârșitul Războiului Rece: „au existat învingători care au pierdut totul, cu excepția victoriei, după cum au existat învinși care, în cele din urmă, au câștigat totul, cu excepția

victoriei”¹. Țările care au pierdut cel de-al Doilea Război Mondial (Germania și Japonia) au câștigat bătălia economică din deceniile care au urmat, iar la sfârșitul Războiului Rece ocupau locurile doi și trei în ierarhia economică a lumii. Anglia a câștigat războiul, dar a pierdut imperiul și a devenit o putere obișnuită. La fel și Franța. Există o singură excepție: SUA. Numai SUA au câștigat victoria în cel de-al Doilea Război Mondial și au câștigat-o și pe cea din Războiul Rece. Mai există o particularitate importantă. La sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, Marea Britanie, de pildă, era epuizată de efortul făcut în timpul conflictului. Dezagregarea imperiului venea ca un fapt firesc. Poziția SUA la încheierea Războiului Rece era cu totul diferită. Au urmat 97 de luni de creștere economică permanentă.

Nu ne putem explica în niciun fel ceea ce s-a putut întâmpla, dacă nu integrăm în ecuație aroganța pe care o prilejuiește un asemenea triumf. În impunătoarea lucrare *Empires in the World History*, Jane Burbank și Frederick Cooper subliniază semnificativ: „Trecutul imperiilor ilustrează cât de costisitoare este aroganța puterii – fie ea a unui mare conducător, a unei civilizații sau a unui popor”².

De data aceasta, aroganța s-a împletit cu încrederea fără limite în viziunea neoliberală și a generat nu doar idolatrizarea modelului american, ci și tentativa de a-l impune oricând și oriunde, considerându-l un soi de *mantra a dezvoltării*. Dezbaterea asupra dezvoltării – atât de complicată în toate timpurile – a fost înlocuită pur și simplu de o formulă (putem să o numim și dogmă). Există în acest sens o mărturie foarte instructivă făcută de Edward Luce. Președintele Clinton a format un grup alcătuit din Alan Greenspan, Larry Summers, Robert Rubin și Jeffrey Garten, care călătoreau prin lume, spunându-le tuturor ce trebuie făcut. De fapt, înmânau copii gratuite ale manualului standard elaborat pe baza Consensului de la Washington. Mărturisește, cu un sentiment de jenă nedisimulat, Jeffrey Garten: „Oriunde ne duceam, spuneam același lucru. Mesajul era întotdeauna același: noi am lămurit lucrurile, așa că voi, chinezi, brazilieni ori germani, nu trebuie să reinventați roata. America e modelul de urmat. Tot

¹ Ankie Hoogvelt, *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*, Palgrave, London, 2001.

² Jane Burbank, Frederick Cooper, *Empires in the World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010, p. 459.

ce trebuie să faceți este să semănați mai mult cu noi... Mi-e realmente jenă când mă gândesc cât de aroganți eram”¹.

Mai importantă decât atitudinea propriu-zisă este ce anume a putut-o hrăni: un sentiment acut că evoluția parcă ar fi atins un punct de maxim și se va putea opri, cel puțin pentru o perioadă de vreme, spre a marca victoria în Războiul Rece; ideea că totul va lua forma unui model unic, standard – înfricoșătoare prin simplismul ei. Era evident că o asemenea înțelegere nu urma să servească nimănui, dar mai ales nu avea cum să servească celor care au conceput-o și acum o distribuiau pe diferite canale. Părea că istoria nu mai solicita eforturi pentru a-și continua evoluția, eforturi din partea tuturor, dar mai ales din partea națiunii aflate, în mod detașat, în vârful ierarhiei mondiale. Dintr-o asemenea înțelegere nu puteau deriva decât atitudini bizare, contraperformante, în primul rând pentru singura superputere a lumii în acel moment. Istoria tolerează multe; dar are o reacție neîmpăcată când este vorba despre aroganța nemăsurată ori de orgoliul extrem care cred că pot chiar opri în loc evoluția. Încet, încet împinge asemenea atitudini în zona necruțătoare a ridicolului. Oare cum ne apar aceste atitudini de acum 20 de ani în momentul de față, când SUA sunt asaltate de tot felul de probleme și, potrivit unor evaluări de specialitate, pot pierde în câțiva ani chiar poziția de lider economic al lumii?

De multe ori spunem: s-a pierdut o bătălie, dar nu și războiul! V-ați gândit ce înseamnă să câștigi războiul – în cazul de față războaiele – și să pierzi bătălia? Nu găsim altă metaforă mai potrivită pentru a fixa situația în care se află SUA. Cu mențiunea că nu avem de-a face cu o simplă bătălie, ci cu bătălia finală, cea care ar fi trebuit să pună în valoare, să fructifice rezultatele confruntărilor anterioare, deja câștigate. După o încordare de peste 40 de ani, a intervenit o relaxare prematură, înainte de a culege roadele. Înainte de a organiza lucrurile în lumina valorilor, intereselor, opțiunilor învingătorului. Învingătorul decide întotdeauna! Și decide pornind, în primul rând, de la propriile sale interese. Problema este că, de data aceasta, ceea ce a urmat nu a servit nici interesele învingătorului, nici interesele lumii în ansamblu (întotdeauna există un tip de corelație între ceea ce vrea învingătorul și ceea ce pot ceilalți). Succesul unei păci, al unui aranjament internațional stă în această combinație. De ce nu s-a ajuns aici? Ce s-a putut întâmpla?

¹ Edward Luce, *Time to Start Thinking: America in the Age of Descent*, Little, Brown, 2012, p. 258.

O superputere nu se prăbușește doar pentru că suferă de prea multă aroganță. Trebuie să intervină instrumentele de putere, politici, opțiuni, declinul putând fi declanșat doar de întâlnirea acestora și a multor alți factori favorizanți. Înainte de a trece într-un asemenea registru, solicităm cititorului îngăduința de a mai insista asupra unui lucru, care se situează la granița dintre trăirile psihologice și ceea ce am putea numi politici economice propriu-zise.

Oare va fi existat un Tratat de pace care să consfințească încheierea Războiului Rece? Doar am avut de-a face cu o mare încheștare – e adevărat, nu cu arme și armuri, dar o mare încheștare –, soldată în cele din urmă cu învinși și învingători. Istoria ne învață că orice asemenea încheștare se încheie cu un Tratat care consemnează încheierea conflictului și condițiile de instaurare a păcii. Numai că, de data aceasta, pacea nu a fost o pace ca toate păcile, în care învinșii știu că au de plătit și cât au de plătit. Nici învingătorii nu au pretins daune, sau nu au făcut-o în mod explicit. De aceea, nici nu a fost nevoie de un Tratat în sensul clasic al termenului (în orice caz, noi nu știm de existența lui). Și totuși, ceea ce a urmat nu poate fi înțeles în afara acestui „Tratat”, care, poate, a luat forma unui document, sau a fost numai purtat cu stăruință în mințile câtorva lideri ai taberei învingătoare. Deci, ce au avut în gând învingătorii? Putem face doar o serie de presupuneri. Pornind de la ceea ce a urmat, încercăm să reconstituim, aproximativ, ceea ce au dorit învingătorii.

Judecând într-o asemenea perspectivă, putem spune că învingătorii și-au propus o *liberalizare „cât mai completă” a lumii*; nu era vorba despre o supunere față de o putere – să spunem SUA –, ci față de o doctrină, doctrina neoliberală. Cum însă aceasta din urmă era predominantă în America, se poate spune că, de fapt, interesele servite erau cele americane. Susan Strange remarca, în legătură cu globalizarea, un fapt semnificativ: „globalizarea nu este decât o formulă de politețe care ascunde adevărul: de fapt, avem de-a face cu un proces de americanizare”¹. Deci, ceea ce au dorit învingătorii a fost ca lumea să îmbrățișeze doctrina neoliberală, așa cum apare ea în ceea ce s-a numit Consensusul de la Washington. Miezul ei era doctrina liberului schimb.

¹ Peter J. Katzenstein (ed.), *Anglo-America and Its Discontents: Civilizational Identities Beyond West and East*, Routledge, p. 222.

3. America „ideologică” a supus America pragmatică

Despre Consensusul de la Washington¹ au apărut zeci de volume și analize. Pentru situația de față, ne vom mulțumi să insistăm asupra miezului său economic, asupra comportamentului pe care îl recomanda țărilor lumii. Dacă acum situația se prezintă altfel, la începutul anilor '90 el reprezenta o adevărată seducție și a generat o reală fervoare în multe țări ale lumii. Cum am putea explica toate acestea? „Puterea de atracție a Consensului venea dintr-un scenariu simplu: globalizarea avea să ajute națiunile în curs de dezvoltare să scape de sărăcie. În loc să promoveze strategiile mixte, pragmatice, pe care le folosiseră China și alte țări pentru propria dezvoltare, adepții acestui scenariu accentuau importanța deschiderii către economia globală”².

Potrivit aceluiași autor american, Dani Rodrik, momentul de apogeu al acestei adevărate mișcări a fost consemnat în 1995, când Jeffrey Sachs împreună cu Andrew Warner – ambii, în acel moment, profesori la Harvard – au publicat un articol în care susțineau ideea că dezvoltarea unei țări este asociată *univoc* cu gradul său de deschidere față de fluxurile comerciale și financiare internaționale. Ceea ce poate fi sintetizat în formula: *deschideți-vă granițele și vă veți dezvolta!* Principalul aliniament critic promovat de Dani Rodrik cu privire la Consensusul de la Washington este tocmai acesta: anume că leagă dezvoltarea doar de ridicarea barierelor vamale, de liberalizarea schimburilor și nu pune un accent special pe ceea ce autorul numește „constrângerile interne ale dezvoltării” – nivelul de educație, gradul de sănătate al populației, nivelul datoriei, nivelul de dezvoltare al infrastructurii, stabilitatea politică³. Or, aceasta este și partea cea mai dificilă a procesului de dezvoltare. Întotdeauna, dezvoltarea este fructul unui efort propriu care valorifică un context favorabil. Marea eroare a orientării cuprinse în Consensusul de la Washington este că

¹ Termenul ca atare a fost lansat în 1989 de către John Williamson și se referea la măsurile ce ar fi trebuit aplicate de țările din America Latină care optaseră pentru reformă și modernizare. Inițial, el recomanda zece tipuri de reforme, cu un accent special pe dereglementare, liberalizare financiară și comercială etc. Cum remarca și Dani Rodrik, încercătura doctrinară a formulei a fost dobândită mai târziu, când „Consensusul de la Washington” s-a transformat într-o abordare mai doctrinară, într-o mantra a ultraliberaliștilor (Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, 2011, p. 164).

² Dani Rodrik, *op. cit.*, pp. 164-165.

³ *Ibidem*, p. 171.

desprinde creșterea economică de pregătirea internă a dezvoltării. Chiar invită la un tip de pasivitate, învăluită într-un gen de aromă ideologică: puteți să nu vă zbateți, globalizarea lucrează pentru voi!

Este semnificativ că Sachs, după ce face câteva călătorii în Africa, revine asupra propriilor puncte de vedere și accentuează nevoia unor pregătiri interne, a unor eforturi proprii pentru calificarea forței de muncă, îmbunătățirea infrastructurii etc. Fără îndoială însă, cea mai puternică replică a venit din partea diverselor regiuni ale lumii care au îmbrățișat alte modele de dezvoltare. Asia a optat pentru așa-numitul „export-oriented model”, deci pentru pregătirea din vreme, potrivit unui plan minuțios, a unor industrii performante, care să fie competitive pe piețele lumii. Brazilia, Mexicul și Turcia au îmbrățișat un alt model. Strategia „import-substituting industrialization” a folosit piața internă pentru stimularea creșterii și a avut în vedere impunerea unor restricții vamale care să permită dezvoltarea propriilor industrii, valorificarea propriilor atuuri economice¹.

Astăzi, ne aflăm într-o situație paradoxală. Consensul de la Washington întrunește o adeziune redusă, care se restrânge și mai mult. Țările importante, țările care au făcut progrese vizibile, nu au urmat o asemenea rețetă. Avem de-a face nu numai cu un „brand șifonat”, ci cu unul aflat în plin proces de decredibilizare, sub presiunea a doi factori, unul mai important decât altul: rezultatele „dezamăgitoare” pe care le-a generat acolo unde a fost aplicat și succesele celorlalte țări, care au îmbrățișat din start alte variante de dezvoltare.

Atunci, ce a urmărit America? Nu se poate nesocoti faptul că liberalizarea cât mai amplă a lumii făcea din țările dezvoltate – în primul rând din SUA – principalii câștigători. Cu alte cuvinte, de ce ar mai fi fost nevoie de o pace care să vorbească despre „daune” și obligații (precise și măsurabile)? Deși nu era nicăieri precizat, câștigul învingătorului era foarte consistent. Și venea pe cale „naturală”; am fi tentați să spunem chiar „civilizată”. Fără tratate și înțelegeri. Ci doar în virtutea acceptării unei viziuni: comerțul liber, ca motor al dezvoltării. Ce putea fi mai modern, chiar mai atractiv?

Nu se poate nesocoti faptul că procesul de liberalizare a presupus un mare câștig – pentru învingător – prin însuși faptul diminuării barierelor vamale. Delocalizarea (devenită posibilă datorită aceluiași proces de diminuare a barierelor vamale), deci transferul unor importante capacități de

¹ *Ibidem*, pp. 168-170.

producție în țările în curs de dezvoltare, acolo unde prețul forței de muncă era redus, a prilejuit și ea mari câștiguri. Liberalizarea a implicat mari privatizări, care, îndeobște, au avut loc la prețuri reduse. Împrumuturile acordate de către FMI au impus drept condiție privatizarea unor importante active.

Dacă ar fi să ne referim la experiența românească în acești 23 de ani, putem spune că reformele promovate au condus la o vizibilă diminuare a potențialului de dezvoltare a țării. La începutul anilor '90, România nu avea datorii, avea o forță de muncă pregătită și active atât în domeniul industrial și energetic, cât și în cel agricol, care o recomandau pentru un flux consistent de investiții străine. Astăzi, aceste atuuri s-au diminuat, mai ales în urma unui proces de dezindustrializare care apare din ce în ce mai vizibil, al acumulării unor importante datorii, al inexistenței unei viziuni privind evoluția țării. Privatizările au fost adesea prilejuri de transfer al unor active din proprietatea statului în cea privată, după care activele respective au fost într-un fel sau altul desființate. Poate cel mai grăitor lucru privind starea reală a țării este faptul că, în momentul de față, România nu deține o importantă bancă proprie. În condițiile în care a optat pentru capitalism. Un capitalism fără capital...

Revenim la întrebarea de început: cum s-a putut întâmpla ca SUA să ajungă în două decenii într-o situație critică, bulversată de efectele crizei, cu un model de dezvoltare pus serios sub semnul întrebării în ultimii ani, cu un prestigiu internațional indiscutabil diminuat? Nu putem explica în niciun fel ceea ce s-a întâmplat dacă nu reținem faptul că America a intrat în această perioadă cu o serie de opțiuni consolidate, atât de consolidate încât ele pot fi considerate *la limita opțiunilor ideologice*. În contextul victoriei, în condițiile în care SUA erau „the sole remaining superpower”, asemenea atitudini, poate chiar credințe, s-au dezvoltat într-un mod dezlănțuit. Astfel, America parcă nu a mai fost America. Și nici superputerea care putea să facă atât de multe lucruri și de la care se așteptau atât de multe lucruri. America „ideologică” a supus America pragmatică. Asupra unora dintre aceste achiziții anterioare crizei dorim să insistăm acum.

CAPITOLUL II

NEOLIBERALISMUL: RIDICAREA ȘI DECLINUL AMERICII

Nu vom putea înțelege tot ceea ce s-a întâmplat în SUA, ca și în întreaga lume, fără a face unele precizări referitoare la ideologia dominantă a ultimilor 35 de ani în lumea dezvoltată, anume la neoliberalism. Îmbrățișat deschis de către Marea Britanie și SUA – odată cu venirea la puterea a lui Margaret Thatcher (1979) și, respectiv, Ronald Reagan (1980) –, neoliberalismul a devenit orientarea dominantă în lumea anglo-saxonă; în virtutea faptului că SUA erau puterea detașată a lumii capitaliste, neoliberalismul a exercitat un impact considerabil asupra societății contemporane în ansamblu. Chiar izbucnirea crizei în SUA a avut loc pe fondul unui avansat proces de dereglementare, al schimbării raporturilor dintre stat și piață (în sensul preeminenței pieței), dintre sistemul financiar-bancar și cel economic (în sensul preeminenței celui dintâi), dintre producție și consum (în sensul preeminenței consumului), toate puncte forte ale doctrinei neoliberale.

După opinia lui Michael Meacher, doctrina neoliberală a generat un nou tip de capitalism, *capitalismul neoliberal*, cel pe care îl trăiesc acum țările dezvoltate: „Caracteristicile esențiale ale acestui sistem sunt liberalizarea piețelor, așa încât acestea să funcționeze nestingherite, dereglementarea în zona financiar-bancară, reducerea rolului statului la sarcinile minimale de securitate și apărare a țării, privatizarea tuturor industriilor și serviciilor și investirea sectorului privat cu un rol fundamental în zona economico-financiară”¹.

¹ Michael Meacher, *The State We Need: Keys to the Renaissance of Britain*, BiteBack Publishing, 2013, p. 83.

În momentul de față, neoliberalismul traversează o situație paradoxală. Iată două aprecieri care vin să confirme acest lucru. Așa cum remarca Joseph Stiglitz, „15 septembrie 2008, data când Lehman Brothers a dat faliment, va fi pentru fundamentalismul de piață (orientare care susține că piețele și numai piețele pot asigura creșterea și prosperitatea economică) ceea ce a reprezentat căderea Zidului Berlinului pentru comunism”¹. În 2011, deci la trei ani de la prăbușirea lui Lehman Brothers, la trei ani de la declanșarea masivă a crizei, Colin Crouch publică o carte cu un titlu intrigant: *The Strange Non-Death of Neo-Liberalism*². Neoliberalismul pare chiar întărit, sau, oricum, își păstrează poziția dominantă în câmpul confruntărilor ideologice și chiar teoretice.

Există din acest punct de vedere un portret concludent al elitei politice de la Washington, realizat de către Edward Luce: „Judecând după pregătirea formatorilor de opinie de la Washington din zilele noastre, inclusiv a consilierilor lui Barack Obama, suntem îndreptățiți să spunem că figurile care le-au marcat gândirea sunt Friedrich Hayek, Milton Friedman și Joseph Schumpeter, urmașii neoclasici ai lui Adam Smith și David Ricardo. Concepția lui Hamilton³ asupra sistemului american ar fi expediată astăzi de către majoritatea economiștilor americani drept «politică industrială»... Indiferent dacă la Casa Albă s-au aflat Bush (senior sau junior), Clinton ori Obama, ideea susținerii industriilor strategice a fost în mare măsură repudiată, deși fusese o trăsătură esențială a Americii pe vremea când aceasta se afla în ascensiune”⁴. Luce vorbește despre existența a două grupări: una care continuă să susțină orientarea instalată odată cu venirea președintelui Reagan și alta care caută să impună o viziune alternativă. Intensitatea disputelor poate fi sugerată de declarația unui om de afaceri: „Astăzi, dacă rostești, fie și în șoaptă, sintagma «politică industrială» la Washington DC, în cel mult 24 de ore vei fi lapidat”⁵.

¹ Joseph Stiglitz, *Freefall: Free Markets and the Sinking of the Global Economy*, Penguin Books, 2010, p. 219.

² Colin Crouch, *The Strange Non-Death of Neo-Liberalism*, Cambridge, Polity Press, 2011.

³ Alexander Hamilton (1755-1804), primul secretar al Trezoreriei SUA, a inițiat măsuri protecționiste pentru a încuraja dezvoltarea industriei americane.

⁴ Edward Luce, *Time to Start Thinking: America in the Age of Descent*, Little, Brown, 2012, p. 48.

⁵ *Ibidem*, p. 50.

Cum am putea explica un asemenea paradox? Să fie vorba despre o vitalitate aparte a doctrinei? Despre o rezistență specială la efectul de eroziune al crizei? Există o rotație normală a diverselor doctrine și politici economice în procesul de conducere a diverselor comunități naționale. S-a aplicat ea și de această dată?

Într-un studiu consacrat lui Milton Friedman, Paul Krugman fixează extrem de sugestiv mișcarea pendulului în domeniul economic. „Până în 1936, când John Maynard Keynes a publicat *Teoria generală a ocupării forței de muncă, a dobânzii și a banilor*, economia era total dominată – cel puțin în lumea anglofonă – de ortodoxia pieței libere... Economia clasică, scria Keynes în 1936, «a cucerit Anglia cu desăvârșire, la fel cum Sfânta Inchiziție a cucerit Spania». Iar economia clasică spunea că răspunsul la aproape toate problemele era să lași libere forțele cererii și ofertei. Dar economia clasică nu a oferit nici explicații, nici soluții pentru Marea Depresiune... Keynesianismul a reprezentat o reformă fundamentală în gândirea economică”¹.

Forța de sugestie a tabloului de ansamblu, conturat de un deținător al Premiului Nobel pentru Economie, se impune. Descrierea surprinde unele adevăruri care par a nu fi recunoscute nici astăzi. Cum ar fi acela că, în fața unor crize mari, economia clasică și discipolii săi nu au „nici explicații, nici soluții”. Economia clasică are în vedere starea de normalitate. Este, ca să recurgem și noi la o analogie, ca și când corpul unei persoane nu suferă de nicio boală serioasă, de nicio perturbare gravă de funcționare. El se reglează singur. Nu simte neapărat nevoia unei asistențe de specialitate. Ba chiar o poate privi ca pe o intruziune, ca pe un amestec neavenit. Dar, când se ivește o asemenea boală, o perturbare serioasă, poți oare lăsa corpul „să se descurce singur”, poți respinge asistența pe motiv că afectează funcționarea normală a unui mecanism care tocmai s-a gripat? În asemenea situații, economia clasică este pusă într-o situație foarte delicată: ea trebuie să explice apariția perturbației (și nu poate face acest lucru, pentru că forțele cererii și ofertei au fost libere să acționeze până atunci), iar despre soluții nu poate fi vorba, pentru că această teorie nu trece dincolo de jocul cererii și ofertei pe fundalul căruia tocmai a apărut perturbația.

¹ Paul Krugman, „Who Was Milton Friedman?”, *The New York Review of Books*, vol. 54, no. 2, February 15, 2007.

De aceea, Krugman îl compară pe Keynes cu Luther și afirmă că el nu este și nu trebuie văzut ca un *leftist*; dimpotrivă, el „a dorit să salveze capitalismul, nu să-l înmormânteze”. A preconizat o soluție de intervenție ca să asigure supraviețuirea sistemului. „Erezia” keynesistă a „ocupat” pentru câteva decenii câmpul gândirii economice occidentale. O „contraerezie” era așteptată la începutul anilor '70, întrucât evoluția gândirii economice urmează și ea mișcarea pendulului. Mișcarea de revenire ar fi avut loc, oricum. Cei 35 de ani glorioși care au urmat celui de-al Doilea Război Mondial se încheiaseră. Se simțea nevoia unei noi orientări economice. Cu sau fără Friedman, mișcarea pendulului către o politică de tip *laissez-faire* ar fi avut loc. Totuși, rolul lui Milton Friedman a fost major și el s-a manifestat pe mai multe planuri.

„Cel mai mare apărător al virtuților piețelor libere de la Adam Smith” are o contribuție teoretică de prim rang care poartă un nume precis – monetarismul; este doctrina care adăugă o importantă dimensiune filozofiei economice a *laissez-faire*-ului. Dar poate cea mai importantă împlinire a lui Friedman, performanță cu care s-ar putea mândri orice mare autor, este ceea ce Krugman numește „transformarea înțelepciunii convenționale” (subl. ns.) și pe care o caracterizează astfel: „oameni extrem de influenți au fost transformați într-o asemenea măsură la modul de gândire al lui Friedman, încât se consideră de la sine înțeles că schimbarea adusă de el în politicile economice este în întregime pozitivă”¹.

În cazul neoliberalismului avem de-a face cu mult mai mult decât o doctrină economică; avem de-a face cu o remodelare mentală, cu o schimbare de climat intelectual, cu o prefacere de atmosferă. Așa ceva nu poate fi asociat doar cu activitatea unui om (în cazul nostru, a lui Milton Friedman), oricât de strălucită ar fi fost ea. Nu ne putem explica o asemenea fulgerătoare cucerire de adevăruri în afara unui efort social din partea „vârfurilor” – economice, politice sau academice – de consacrare a noii orientări. Efort prezentat sugestiv de către Colin Crouch: „În 1974, Premiul Nobel pentru Economie le-a fost conferit în comun lui Friedrich von Hayek, unul dintre creatorii ordoliberalismului german în forma sa inițială, și lui Gunnar Myrdal, unul dintre fondatorii social-democrației suedeze moderne. În 1976, Premiul Nobel i-a fost acordat lui Milton Friedman, autor de studii importante despre monetarism și profesor la Universitatea din Chicago –

¹ *Idem.*

principalul centru al ideilor neoliberale pe plan mondial. El s-a folosit de renumele premiului pentru a duce o adevărată campanie publică pentru promovarea monetarismului. În decurs de patru decenii, nouă profesori neoliberali de la Chicago s-au numărat printre cei 64 de câștigători ai Premiului Nobel pentru Economie”¹. La aceeași universitate au fost instruiți economiștii din jurul lui Augusto Pinochet – așa-numiții „Chicago boys” –, chemați să-l sprijine pe cunoscutul dictator în elaborarea unei politici economice neoliberale. Am ținut să subliniem această caracteristică a neoliberalismului care îl apropie de ortodoxie, de ideologie, pentru că ea explică rezistența în timp, supraviețuirea sub o formă sau alta.

A doua explicație este corelată cu ceea ce semnală analiza pătrunzătoare pe care o propune Crouch asupra neoliberalismului. El atrage atenția că, în literatura de specialitate, neoliberalismul continuă să fie tratat ca o doctrină obișnuită (orientarea care preferă o economie guvernată de piață, cu implicarea minimă a statului). Nu, arată Crouch, neoliberalismul a depășit stadiul de doctrină, el a devenit o *strategie* în mâinile unui grup restrâns, ale acelui grup format din proprietarii marilor companii. Aceștia au devenit atât de puternici, încât formează o *a treia forță*, mai puternică decât statul, mai puternică decât piața. Această nouă forță domină instituțiile clasice ale puterii și le prefigurează chiar deciziile: „Neoliberalismul nu este nicidecum atât de devotat piețelor libere pe cât pretinde. Este, mai degrabă, devotat controlului vieții publice de către corporații gigantice. Confruntarea dintre piață și stat, care pare să domine dezbaterea politică în multe societăți, maschează existența unei a treia forțe, care este mai puternică decât amândouă și transformă modul lor de funcționare”².

În sfârșit, contribuția lui Duménil și Lévy adâncește perspectiva inaugurată de Crouch și îi adaugă câteva dimensiuni foarte importante. Marii proprietari nu ar putea conduce singuri, chiar dacă sunt foarte puternici. Ei au nevoie atât de abilitățile, cât și de prestigiul elitelor, ale vârfulor acestor elite: tehnice, manageriale și, mai ales, financiare. Când vorbim de neoliberalism trebuie să avem în minte această *alianță* pe care o servește. Neoliberalismul „exprimă strategia claselor capitaliste în alianță cu managementul de top, în speță managerii financieri, cu scopul de a-și consolida hegemonia și

¹ Colin Crouch, *op. cit.*, p. 15.

² *Ibidem*, p. VIII.

de a o extinde la nivel global”¹. Cum se poate observa, accentul se mută de la doctrină la strategie; miezul neoliberalismului este de ordin strategic și are drept obiectiv hegemonia unui grup restrâns – hegemonia la nivel intern și la nivel global. „Criza neoliberalismului” este, de fapt, dezvoltarea compoziției sociale a grupului restrâns pe care îl servește neoliberalismul și evidențierea intereselor acestui grup. Interese atât de puternice, am spune atât de devoratoare, încât pentru realizarea lor grupul nu se dă în lături de la nimic. După cum arată experiența ultimilor ani, el și-a promovat interesele chiar dacă „a bulversat structura financiară și a destabilizat raporturile fundamentale ale vieții economice”. Când se fixează noi obiective, atunci totul se regândește și se redistribuie în interior. Deci, aici nu este vorba despre o „nouă haină” pe care a îmbrăcat-o capitalismul în noua sa fază, trupul și mecanismele sale rămânând aceleași. Este vorba despre o schimbare atât de mecanisme, cât și de valori. Chiar despre o parțială schimbare de identitate a capitalismului. Ceea ce pune în termeni noi și problema tranziției, a duratei sale, a elementelor care ar urma să reprezinte noua configurație socială a acestei societăți.

Mai este o trăsătură pe care cei doi autori țin să o evidențieze: „Niciuna dintre măsurile care ar putea stopa sau măcar încetini declinul economiei americane în următoarele decenii nu poate fi luată dacă se menține aceeași conducere de clasă, iar procesul de globalizare evoluează la fel de puțin controlat”². Aprecieri, după cum se vede, foarte severă. Declinul relativ al SUA în deceniile ce vin nu este pus sub semnul întrebării; pentru a putea fi măcar încetinit, se cer schimbate cel puțin două lucruri: conducerea actuală, de grup, să fie dacă nu înlocuită, măcar modificată, iar tendințele actuale ale globalizării – care, se înțelege, nu mai lucrează pentru SUA – să fie reconsiderate.

Pentru lucrarea de față, analiza neoliberalismului nu constituie un scop în sine. Însă fără înțelegerea acestei orientări și strategii riscăm să nu pricepem mare lucru din ceea ce s-a întâmplat în ultimii ani în SUA, în Europa și chiar în lume. Să nu sesizăm anumite tendințe care se prefigurează pentru ziua de mâine. Rezistența doctrinei neoliberale se explică, așa cum am arătat, prin alianța dintre dimensiunea psihologico-spirituală și cea care

¹ Gérard Duménil, Dominique Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011, p. 1.

² *Ibidem*, p. 2.

vizează interesele unor grupuri restrânse, reunind nu doar marii proprietari, ci și vârfurile elitei manageriale și financiare.

Mai greu este să explicăm că mișcarea pendulului, practic, s-a oprit; cel puțin de la Hegel încoace știam că istoria are un curs al său pe care nimeni nu-l poate opri; îl poate cel mult întârzia. Relevăm acest lucru – pe care noi îl considerăm esențial – pentru a ne putea reprezenta mai limpede tensiunea enormă existentă la nivelul vârfurilor de putere. Asistăm la încordarea dintre forța difuză, dar implacabilă de schimbare a istoriei (reprezentată în acest caz de mișcarea pendulului) și grupurile de interese care se opun, pentru că evoluția ar putea aduce depozedarea de pozițiile actuale și de privilegiile pe care le dețin. Dacă din această confruntare se va croi un nou făgaș de înaintare, o nouă posibilitate pentru evoluția istorică, vom vedea; dar lucrurile nu vor putea rămâne mult timp în stadiul de acum, de oprire a timpului în loc.

Discutăm despre neoliberalism pentru a înțelege comportamentul economic și politic al SUA în perioada următoare. Nespun de multe lucruri depind de acum încolo de înțelepciunea hegemonului. Într-un fel, chiar mai multe decât până acum, când dominația sa era netă și exercitată pe toate planurile. Atât perioadele de ascensiune, cât și cele de declin din viața unei puteri ori superputeri se explică în primul rând prin cauze interne. Noi credem că în acest plan va avea loc și prima mare încercare pentru SUA. Miezul adevărat al disputei va fi emanciparea, într-un fel sau altul, de neoliberalism, indiferent de numele concrete pe care le vor purta temele confruntării: reforma în domeniul sănătății, reforma bancară etc. Cert este că viața politică americană este divizată. Elementul de noutate în viața politică a Statelor Unite este divizarea în părți egale. Alegerile se câștigă la limită, multe decizii foarte importante se amână ori se adoptă după blocaje care durează (cum a fost cea referitoare la mărirea pragului de îndatorare). Cum remarcă și Martin Wolf, SUA parcă „flirtează cu propria distrugere”. În viața acestei țări, întotdeauna interesul rațional, interesul țării, a prilejuit coaliții largi și a fost pus deasupra intereselor de grup sau chiar politice (în sens de partizane). Este prima dată când apare o asemenea splituire care va genera mari probleme procesului decizional; iar viața democratică este mai legată decât ne dăm seama de bunul mers al procesului de decizie, al *leadership*-ului în general.

Ceea ce înseamnă că va urma o perioadă foarte complicată de confruntare, cu străpungeri parțiale, de o parte sau de alta, cu rezultate indecise pentru un timp. Va fi inaugurat un adevărat *război rece al modelelor de dezvoltare* pentru SUA. O dispută internă care îi va angaja pe cei atașați „înțelepciunii tradiționale”, dominantă în viața Americii din ultimii 35 de ani, pe de o parte, și importante grupuri economice, preocupate de revenirea la politica industrială a țării, acea strategie care a consacrat SUA ca primă putere a lumii, pe de alta. Principala miză a disputei este politica industrială. Dar și o dispută de anvergură internațională, privitoare la modelul care favorizează dezvoltarea în condițiile globalizării.

Există, totuși, o întrebare foarte importantă din punct de vedere socio-logic. Se va putea oare reveni la un *capitalism pre-neoliberal*? După opinia noastră, presupunând că s-ar putea înlocui „grupul de interese” de care vorbesc Duménil și Lévy, economia nu se va întoarce pur și simplu la fâgașul său de dinainte de criză. Capitalismul ca atare s-a schimbat, s-a transformat – și s-a transformat structural. De pildă, între timp, am asistat la ascensiunea puterii financiare. Sunt aceste evoluții în întregime reversibile? Va trebui să luăm în considerare faptul că unele dintre ele sunt deja împlinite. Că s-au încetățenit și pot fi, în anumite limite, percepute ca normale, chiar dacă au și efecte greu de acceptat. *Revenirea nu se va face prin substituție*, „sărind” în urmă cu câteva decenii. Ci printr-o amputare parțială a actualei formule. Printr-o corectare treptată. Ceea ce înseamnă că substanța neoliberalismului se va perpetua într-o anumită proporție în orice formulă de guvernare care va urma.

Neoliberalismul a venit în SUA pe un tip de moștenire, de limpede propensiune pentru „libera inițiativă”, pentru *laissez-faire*. La care s-a adăugat și faptul că globalizarea de tip neoliberal oferea superputerii vremii posibilitatea de a domina globul pe baza unei viziuni ideologico-economice. Mașinăria aceasta, inclusiv partea sa ideologică, s-a dezvoltat. Ea are susținători în diferite țări: pe cei care au profitat de pe urma globalizării de tip neoliberal. Între timp, s-a țesut o *mantie globală cu puncte de sprijin naționale* – uneori puternice. Pentru că s-a format, și aici, o clasă care sprijină o asemenea viziune despre globalizare. Așadar, „revoluția” în metropolă ar trebui urmată de o „revoluție” în diverse state. Or, dacă este să schimbăm perspectiva, să privim lucrurile din unghiul lumii care se zbate să

se dezvolte, periferia nu se va mai răscula împotriva metropolei, pentru că elita periferiei este identică în aspirații cu cea a metropolei. Deci s-au schimbat raporturile clasice centru-periferie și, implicit, condițiile de emancipare a periferiei. Deși suferă cel mai mult, periferia este, la vârful ei, neoliberală. De aceea, ea nu se va revolta. Dacă o va face, atunci va fi o revoltă în genunchi. Va negocia condițiile supunerii, va contesta anumite elemente ale relației, dar nu relația ca atare. Periferia va mărșălui în trena metropolei, chiar din punct de vedere ideologic.

Este limpede că politicile economice și sociale din SUA din ultimii 30 de ani au fost, în principal, neoliberale. Ele au dus la această criză. Dacă doctrina ca atare se menține, evident împreună cu politicile pe care le modelează, atunci nu se reproduce riscul unei noi crize? În cazul de față, analogia cu perioada anilor '30 ar putea să fie folositoare. Atunci, Roosevelt a salvat sistemul recurgând la soluția keynesiană (Keynes a recomandat o cale de salvare prin apelul la stat și la capacitatea lui de a spori cererea pe piață). Astăzi, așa cum am arătat, avem de-a face cu un atașament încă robust la varianta care a existat înainte de criză, deși aceasta ar fi trebuit să cunoască un declin evident, dacă nu chiar un proces de epuizare istorică. Atunci, cum să apară alternativa sau condiția pentru o nouă sinteză? Va fi atașamentul față de SUA, față de destinul ei ca superputere a lumii contemporane, atât de mare încât să învingă interesele de grup care beneficiază de avantajele „vârstei neoliberale”? Va avea America forța de a-și scruta trecutul, de a redescoperi valențele modelului care a propulsat-o și de a-i da o nouă strălucire? Anii care vin vor oferi un răspuns.

CAPITOLUL III

STAT – DEZVOLTARE, O RELAȚIE ANTINOMICĂ

Inspirate de neoliberalism, SUA au inaugurat, începând cu administrația Reagan, un nou traseu de evoluție care le particularizează în raport cu alte țări dezvoltate, chiar cu propria istorie. Urmează, acum, să examinăm câteva puncte forte ale acestui traseu. Ele nu sunt altele decât cele numite de Thomas Friedman prin formula „the Golden Straightjacket” („cămașa de forță aurită”): „un stat slab, taxe scăzute, o legislație flexibilă a muncii, dereglementare și privatizare”¹. „Small government” (statul slab) este punctul central al neoliberalismului și al politicii pe care el a inspirat-o. Prin urmare, cu această problemă va trebui să și începem.

Facem, mai întâi, o mențiune: neoliberalismul și susținătorii săi – în plan teoretic sau practic – excelează în formule percutante, care se impun parcă de la sine și nu mai solicită o examinare critică. Formule naturale, desprinse parcă de pe buzele cetățeanului obișnuit. Și care, evident, prind la același cetățean și par că se integrează într-un gen de normalitate, de înțelepciune subînțeleasă. În timp, asemenea afirmații au construit o adevărată atitudine, o adevărată psihologie, greu de contrazis, și mai greu de învins. Multe din formulele lansate în perimetrul neoliberal sunt percutante, călătoresc în spațiul public și continuă să influențeze, chiar să convingă.

De pildă, Ronald Reagan a afirmat de la început: „Statul nu este soluția, statul este problema”. Într-adevăr, statul este sau poate deveni o problemă. În anumite contexte, sub anumite influențe. Și este bine ca statul să fie ținut în frâu, să nu se „îngrașe”, să nu devină autosuficient. Imputabilă este prima parte a formulei lansate de președintele american: „statul nu este

¹ Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree*, New York, Anchor Books, 2000, pp. 104-106.

soluția”. Formula este, să recunoaștem, seducătoare. Mai ales că ea se întâlnește cu un *feeling* al nostru relativ extins: statul ne supără de multe ori, de la faptul că ne solicită tot felul de taxe până la amenda pe care o primim de la polițist, sau la restricțiile de viteză pe drumurile publice. Viclenia afirmației stă și în faptul că, venind în întâmpinarea acestui sentiment larg răspândit, generează chiar o tresărire: cum de nu ne-am dat seama până acum?

Formula este amăgitoare, pentru că dă semnalul asaltului împotriva cuiva puternic. Iar când cineva este puternic, poate prea puternic – persoană, instituție, chiar stat –, automat pactizăm cu lupta, cu pornirea împotriva acestuia. Nimeni nu și-a mai pus problema că nu este vorba doar de cineva puternic, ci de un sistem fundamental, cel statal, despre care putem avea orice opinie, dar de care nu ne putem lipsi. Este ca și cum, nemulțumiți fiind de anumite suferințe fizice ale noastre (boli), de regulile pe care trebuie să le respectăm ca să ne vindecăm sau să ameliorăm suferința, nemulțumiți chiar de sincopile sistemului nostru imunitar, care au dat voie bolii să iasă la suprafață și să genereze atâtea inconveniente, începem să ne revoltăm împotriva sistemului imunitar ca atare, ori a prescripțiilor medicale care, firește, ne dau bătăi de cap. Și, culmea, o facem cu bucurie, cu o pornire năvalnică, nutrind iluzia că ne câștigăm, în felul acesta, libertatea.

Caracterul înșelător al formulei are și un nivel mai adânc. Anunță atacul, dar nu ne spune până unde urmează să meargă acesta. Judecând pe baza a ceea ce știm astăzi, ne dăm seama că a mers foarte departe. Și că, astfel, un instrument fundamental al organizării și al performanței sociale – statul – a fost afectat, așa cum a fost afectat și un tip de echilibru fără de care nu se poate merge înainte, sau nu se merge nici cu viteza dorită, nici cu echilibrul necesar. S-a neglijat – în mod vinovat – că putem afecta în felul acesta nu doar libertatea, așa cum o trăim la un moment dat, ci chiar bazele libertății, care nu pot fi desprinse nici de un anumit nivel de dezvoltare, de prosperitate, nici de un grad de organizare, de o fundamentare rațională a acțiunii sociale.

Când neoliberalismul a fost îmbrățișat ca doctrină oficială de guvernare (la începutul anilor '80), existau cel puțin două mari abordări ale raportului stat-piață. Era mai întâi abordarea propusă de liberalismul clasic. Într-un

articol recent¹, Mark Blyth surprinde tensiunea, prezentă de la începuturi, în interiorul gândirii liberale cu privire la stat. John Locke nu doar că admite prezența statului „pentru a administra inechitățile pe care le produce piața”, dar arată limpede că este nevoie de un stat suficient de puternic „pentru a-i ține sub control pe proprietarii pe care ar fi trebuit, de fapt, să-i apere”. Mai târziu, John Stuart Mill începe să vadă rolul statului dincolo de „administrarea inegalităților” și chiar afirmă: „În lumea modernă, capitalismul nu poate funcționa corect fără o prefacere de fond a statului”. De-abia în secolul XX, liberalismul se desparte în două linii de evoluție: „Pe de-o parte, urmându-l pe Ricardo, câțiva economiști austrieci, în primul rând Schumpeter, Ludwig von Mises și Friedrich Hayek, au respins mai ferm ca niciodată statul, cu intervențiile și datoriile sale. Pe de altă parte, urmându-l pe Mill, un grup de economiști britanici, printre care se numărau John Hobson, William Beveridge și, în fine, John Maynard Keynes, au acceptat un stat mai activ și care, la nevoie, contractează datorii”².

A doua abordare, remarcabilă prin echilibrul său, este cea afirmată de Keynes, care surprindea un lucru simplu: raportul stat-piață este, în ultimă instanță, un raport de *complementaritate* – o parte face ceea ce nu poate sau nu este indicat să facă cealaltă parte. „Cele mai importante datorii ale statului nu se referă la activitățile pe care le îndeplinesc deja persoane particulare, ci la acele funcții care se situează în afara sferei individului, la deciziile pe care dacă nu le ia statul nu le ia nimeni. Misiunea guvernului nu este să facă lucruri pe care deja le fac indivizii, cu rezultate mai bune sau mai slabe, ci să se ocupe de acele lucruri de care nu se ocupă nimeni în prezent”³.

Deci statul și privatul (persoane sau companii) se află într-un raport de *complementaritate*. Statul face ceea ce nu poate face sfera privată. Iar dacă nu face statul înseamnă cu nu face nimeni, pentru că *nu poate face*. Rămâne o activitate neacoperită. Îndeobște, statul – avem în vedere un stat inteligent și responsabil – are în vedere probleme de perspectivă, probleme de ordin strategic, preocupări care nu au cum să cadă în sfera de competență a companiilor, de pildă. Procedând așa cum au procedat guvernele de inspirație

¹ Mark Blyth, „The Austerity Delusion: Why A Bad Idea Won Over the West”, *Foreign Affairs*, May/June 2013.

² *Idem*.

³ John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire. The Economic Consequences of the Peace*, Prometheus Books, 2009, p. 28.

neoliberală, adică diminuând rolul statului, au fost afectate tocmai problemele de perspectivă și cele de echilibru al ansamblului, iar anii din urmă au arătat cât de descoperită este societatea dezvoltată tocmai în aceste domenii vitale. La mijloc este o relație. O parte a relației poate deveni mai importantă la un moment dat, dar o marginalizare a uneia dintre componentele relației nu face decât să afecteze relația ca atare, eficiența cu care funcționează ansamblul.

Atât în doctrina neoliberală, dar mai ales în politica americană din ultimele decenii s-a promovat un triplu reducționism. În primul rând, reducționismul operat asupra tradiției liberale privind statul: s-a ales varianta cea mai radicală și s-a procedat la o destructurare masivă a structurilor statale, la o diminuare a rolului lor. Un reducționism operat asupra principalei concluzii pe care istoria modernă o prefigurează. *Pattern*-ul capitalist a fixat această combinație esențială stat-piață, lăsând la latitudinea fiecărei țări să asigure *combinația* dintre ele. Este vorba de combinație, nu de substituie. Neoliberalismul a apărut într-o perioadă de criză, când structurile statale poate se birocratizaseră și nu mai ofereau un orizont de înaintare societății. Într-o asemenea perioadă, afirmația „statul nu este soluția, statul este problema” suna atractiv. A menține aceeași poziție după 30 de ani, după ce a devenit limpede că printre cauzele de fond ale crizei figurează dereglementarea, deci diminuarea rolului statului, că succesele cele mai importante sunt obținute de către țările care au reușit o combinație cât de cât echilibrată între forțele pieței și cele ale statului, este un semn că avem de-a face cu o abordare care preferă substituirea unui factor cu celălalt și nu combinarea lor, oricât de diferită. În acest context, Dani Rodrik relevă că o piață puternică are nevoie de un stat puternic, fără de care nu poate funcționa la parametri maximi: „Piețele și guvernele se completează, nu își țin locul unele altora. Dacă vrei piețe mai multe și mai bune, ai nevoie de guvernare mai multă (și mai bună). Piețele funcționează cel mai bine nu acolo unde statele sunt slabe, ci acolo unde sunt puternice”¹.

Această poziție cu privire la stat a făcut nespus de mult rău Americii. În primul rând, Americii ca superputere. O superputere trebuie să aibă *viziune*, *viziune* asupra ei și *viziune* asupra lumii. Atunci când a fost subevaluat atât

¹ Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, 2011, p. XVIII.

de drastic rolul statului și supraevaluat atât de generos rolul pieței, de fapt al corporațiilor, a apărut o problemă în legătură chiar cu atributul fundamental al unei superputeri, cel al elaborării unei viziuni coerente. Fără o asemenea viziune, superputerea se *autodecredibilizează*. Nu putem cere unei corporații să aibă viziune asupra ansamblului. Așa cum „misiunea corporației este să producă profit”¹, misiunea statului este să elaboreze viziunea asupra evoluției ansamblului, să asigure orizontul de înaintare.

Atunci când s-a postulat că dezvoltarea optimă, robustă, cumva adevărată, ar avea loc doar în prezența unui stat cât mai slab, cât mai puțin implicat în evoluția economică a comunității respective, de fapt s-a instituit o relație *antinomică între stat și dezvoltare*. Aici a intervenit, din punctul nostru de vedere, sincopa majoră care anunța declinul. Pe de o parte, rolul statului a fost reconfigurat și treptat, treptat diminuat, cu deosebire în viața economică, iar, pe de alta, despre dezvoltare, ca prioritate a societății, nu s-a mai vorbit. Aceasta a fost combinația otrăvită care a răpus America, în calitatea ei de superputere detașată.

Cum remarcă și James H. Mittelman, după încheierea Războiului Rece părea că „teoria dezvoltării și-a pierdut rațiunea de a fi. Istoricește constituită, teoria dezvoltării ajunsese ultima dintre priorități”². Mulți cercetători și analiști au evadat în câmpuri precum modernizare, dependență, marxism, teorii critice. Era o fărâmițare în consens cu spiritul epocii. Dezbateră socială aborda o mulțime de fenomene, numai procesul dezvoltării nu. În felul acesta, ghidajul teoretic al evoluției sociale a slăbit în mod vizibil, fiind înlocuit fie cu un soi de autoadulare, fie cu o dispersie greu de cuprins a confruntării publice: dezbatem tot, numai problemele dezvoltării nu!

Vorbim despre *viziune* privind dezvoltarea nu la o țară obișnuită, ci la singura superputere a lumii. Care trebuie să dea tonul, să arate lumii încotro se îndreaptă, cu ce mijloace, pe baza cărei strategii. Detașându-se de problemele dezvoltării, transferându-le la nivelul pieței, al organizării private, al corporațiilor, SUA au indus chiar percepția că dezvoltarea nu ar mai fi așa de importantă ca altădată, că ea nu ar mai constitui o prioritate de prim

¹ Milton Friedman, „The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits”, *The New York Times Magazine*, September 13, 1970.

² James H. Mittelman, *Contesting Global Order: Development, Global Governance, and Globalization*, Routledge, London and New York, 2011, p. 172.

rang. Ceea ce la nivel internațional, mai ales în rândul țărilor preocupate de propria evoluție, de recuperarea distanțelor care le separă de lumea dezvoltată, a putut genera multă nedumerire, poate chiar o stare de derută. Încotro se îndreaptă America?

Ca să ne dăm seama cât de important este la nivelul marilor puteri afirmarea unei strategii a dezvoltării, să facem trimitere la China. Aici a fost lansată încă din anii '80 formula ale cărei profunzimi parcă nu au fost sesizate de către lumea dezvoltată: *Development is the only hard truth*. În atitudinea și evoluția Chinei, multe țări în curs de dezvoltare au putut descoperi nu doar considerabile eforturi, ci chiar un adevărat *crez al dezvoltării*. Știm cu toții că investițiile sunt foarte importante când este vorba despre accelerarea evoluției. Este sigur că fără ele nu există dezvoltare. Știm cu toții că, la fel, capitalul este foarte important. Fără el, nimic nu poate fi pus în mișcare. Ceea ce ar trebui să știm cel mai bine – și nu noi, oamenii obișnuiți, ci elitele, cercurile conducătoare – este că ceea ce unește într-o mișcare cadenciată investițiile, capitalul, tehnologia și tot ceea ce contribuie la punerea în mișcare a lucrurilor este *ideea*. Iar la chinezi a fost formulată nu numai ideea, ci și *relația*, relația esențială dintre dezvoltare și tot corpul social. „Este singurul adevăr care contează”. O formulă care echivalează cu un adevărat program. Un program care structurează prioritățile și spune limpede: fără dezvoltare nu se poate. Deci ea trebuie pusă pe primul plan și ei trebuie să-i subsumăm totul. Dacă ne dezvoltăm, înseamnă că suntem pe o direcție bună!

Adoptând poziția la care ne-am referit, America s-a situat, *volens nolens*, într-un fel de contratimp nu doar cu *datoriile unei superputeri*, cu așteptările față de o superputere, ci într-un gen de *contratimp cu spiritul epocii*, cu particularitățile pe care le îmbracă aceasta. SUA au transferat prerogative ale statului spre zona privată tocmai într-un moment când statul a devenit și mai important în ecuația dezvoltării. Într-o perioadă în care chiar ecuația dezvoltării se complică foarte mult și cere un efort special de elaborare, de armonizare, de dozare și eşalonare a eforturilor. Într-o etapă în care și-au făcut apariția probleme extrem de complicate, cum ar fi ceea ce numim *climate change*, problema energetică, în general problema resurselor, care solicită viziune pe termen mediu și lung, dublată de o capacitate financiară considerabilă.

În sfârșit, America a adoptat acest curs într-o perioadă în care însuși modelul dezvoltării cunoaște prefaceri majore. Se trece de la o dezvoltare extensivă la una sustenabilă, iar inovația devine din ce în ce mai mult adevăratul „motor” al dezvoltării. Ceea ce, iarăși, solicită viziune, eforturi financiare pentru dezvoltarea cercetării fundamentale – adevărata „fântână” a inovației –, conectarea la tendințele care, mâine, vor deveni preponderente. America s-a aflat astfel într-un tip de contratimp istoric: ea nu a avut viziune când avea mai mare nevoie de viziune. A intrat insuficient echipată în perioada turbulentă care a urmat Războiului Rece. Nu doar că a fost în contratimp, dar a persistat în această atitudine. Ceea ce i-a diminuat forța internă și prestigiul internațional. America s-a deservit pe ea însăși. Fiind superputere globală, ea a deservit și lumea.

Semnalăm, în acest context, și un efect pervers al evoluțiilor despre care am discutat. Faptul că dezvoltarea nu s-a mai bucurat de o susținere strategică așa de importantă la nivel statal a putut favoriza percepția că, de fapt, am avea de-a face cu începutul unei *evoluții divergente* a libertății și dezvoltării. Chiar cu un tip de „specializare” la nivel global: lumea emergentă a îmbrățișat dezvoltarea ca valoare supremă, în timp ce lumea dezvoltată a optat pentru libertate. Sau a făcut din existența libertății criteriul esențial de apreciere a unor evoluții, fără corelarea, după opinia noastră absolut necesară, cu eforturile pentru dezvoltare. Unii autori vorbesc de o adevărată „schismă” între libertate și dezvoltare, chiar în sânul societății capitaliste dezvoltate. Poate termenul „schismă” este prea dur, dar despre un anumit dezechilibru între democrație și economie, între libertate și *leadership*, între dezbateri și decizie, se poate vorbi cu drept cuvânt.

Un dezechilibru costisitor, am spune foarte costisitor, dacă nu este diminuat și stopat. Lumea dezvoltată a reușit o performanță unică: să *unească libertatea cu dezvoltarea*. Uităm adesea că acest binom nu reprezintă – cum este prezentat uneori – o realitate organică. El a părut așa, pentru că a luat naștere într-un context anume. Este vorba de contextul european, unde elite și segmente importante ale claselor politice au realizat că este posibilă îngemănarea dintre ele; că procedând astfel se creează un sistem: libertatea poate stimula dezvoltarea, iar aceasta, la rândul ei, asigură temeiuri pentru libertate; că apare o atmosferă, un climat de confort social în care cetățeanul se poate bucura și de privilegiile libertății și de beneficiile dezvoltării. Istoria

și gândirea europeană – mai târziu și cea americană – nu stabilesc ierarhii și priorități în această privință. Este o înțelegere superioară a interdependenței și o respectare exemplară a mutualității pe care o exprimă.

După opinia noastră, această corelație este una dintre cele mai importante cuceriri ale epocii moderne. Ceea ce nu înseamnă că libertatea și dezvoltarea sunt „condamnate” să meargă împreună, că nu pot interveni dezechilibre, chiar fracturi în cadrul binomului. Dezvoltarea poate avea loc și în afara democrației, în condițiile unui stat autoritar sau chiar dictatorial. Experiența interbelică a secolului trecut este edificatoare. Germania și Japonia s-au dezvoltat – chiar în ritmuri superioare țărilor democratice –, au consemnat niveluri înalte de performanță fără a urma o cale democratică. Așa cum sublinia și Azar Gat, „democrațiile liberale nu au avut un avantaj organic asupra Germaniei în ceea ce privește dezvoltarea economică și tehnologică, așa cum au stat lucrurile în raport cu alți competitori importanți”¹. Chiar și rațiunile care au stat la baza victoriei de la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale au ținut de alți factori decât se presupune în mod curent, consideră Azar Gat. Apoi, victoria în Războiul Rece s-a datorat, în principal, performanței scăzute a fostelor țări socialiste, „ineficienței inerente a economiilor comuniste, care le-a împiedicat să pună în valoare imensele resurse naturale de care dispuneau”. Ineficiența sistemului a împiedicat Rusia și China să ajungă din urmă Vestul în timpul Războiului Rece.

Ce s-a întâmplat în perioada de după Războiul Rece? Ceva esențial. În perioada interbelică au existat două puteri autoritariste de dimensiuni medii, pe când în momentul de față se ridică două puteri tot autoritariste, dar de mărimi continentale: China și Rusia. Ceea ce pune în termeni noi competiția dintre statele autoritare și cele liberale. „China și Rusia ilustrează revenirea puterilor capitaliste autoritare, de mare succes economic, cu care nu ne-am mai întâlnit din 1945, când Germania și Japonia au fost învinse. Dar aceste două țări sunt mult mai puternice decât cele două puteri din perioada interbelică... În ultimă instanță, și Germania și Japonia contau prea puțin din punct de vedere al populației, resurselor și potențialului ca să intre într-o competiție directă cu SUA. Pe de altă parte, China zilelor noastre este cel mai important jucător internațional din punct de vedere demografic și are o creștere economică

¹ Azar Gat, „The Return of Authoritarian Great Powers”, *Foreign Affairs*, July/August 2007.

spectaculoasă. Trecând de la comunism la capitalism, China a dat naștere și unui brand de autoritarism mult mai eficient”¹.

Este o discuție complicată, cu multe fațete. Pe noi, în acest context, ne interesează să subliniem un alt element de diferențiere în raport cu perioada interbelică: anume statul și rolul lui în procesul dezvoltării. În perioada interbelică, atât lumea dezvoltată, cât și cea autoritaristă rezervaseră un loc important statului în procesul dezvoltării (ne amintim că SUA au ieșit din criză întărind rolul statului, mărin cererea agregată, ca un puternic stimul pentru relansarea economică). În momentul de față, o parte importantă a lumii dezvoltate, și în primul rând SUA – sub influența doctrinei neoliberale –, a recurs la o diminuare a rolului jucat de stat mai ales în procesul dezvoltării economice. Iar criza a sancționat această mișcare și, în diferite feluri, a favorizat un proces de reconsiderare a statului în relansarea economică (stimulii economici, *bailout*-urile etc. sunt „injecții” financiare ale statului menite se sprijine refacerea economică). Experiența chineză readuce în mintea contemporanilor o idee mai veche, dar mereu înțeleasă deformat: nu statul ca atare este problema, ci inteligența lui, elasticitatea, flexibilitatea în elaborarea diverselor strategii. Pur și simplu, nu putem înțelege ascensiunea economică chineză și, în general, ridicarea lumii emergente fără a lua în considerare rolul strategic jucat de stat. Prin urmare, relația stat-dezvoltare se cere mereu regândită în spiritul comandamentelor fiecărei epoci istorice.

Mai este o problemă. Statele de pe întreaga suprafața globului privesc la tot ceea ce se întâmplă în lume pentru a identifica formule, realizări care ar putea fi urmate sau măcar ar putea să le inspire propria evoluție. La ce se poate opri privirea acestor țări? Cu siguranță, la acele țări care au reușit. Succesul are o forță de contagiune care nu poate fi egalată de nimic. Vorbind despre succes, nu am dori să se înțeleagă că el a poposit doar în perimetrul statelor emergente și a ocolit – cumva ostentativ – teritoriul țărilor dezvoltate. Există state avansate, de la Canada la Germania, de la Suedia la Australia, care au menținut un echilibru între stat și piață. Ele au fost ferite în bună măsură de criză și de efectele ei negative. Dorim doar să relevăm că în perioada post-criză pe piedestalul economic al lumii se vor situa țările care au trecut cu bine de acest seism, cele care, fără a spune niciun cuvânt, au, totuși, multe de transmis.

¹ *Idem.*

Deci avem de-a face cu o ecuație mult mai complexă decât afirmarea stereotipă a legăturii dintre capitalism și democrație, dintre libertate și creștere economică. Nu este vorba de a propune ierarhii, dar acolo unde există creștere economică, dinamica socială capătă o vigoare specială și degajă un gen de încredere, dacă nu de optimism. Elementul cel mai mobil și mai palpabil, cu cel mai mare impact asupra populației, este creșterea economică. În absența creșterii, echilibrul de ansamblu poate suferi. În acest sens înțelegem afirmația, parcă îngrijorată și ea, a lui Charles Kupchan: „Ceea ce se cere este un răspuns decis, adecvat secolului XXI, la tensiunile fundamentale create între democrație, capitalism și globalizare. Această nouă agendă politică ar trebui să urmărească reinstaurarea controlului popular asupra economiei și politicului, orientând acțiunea statului către soluții eficiente la realitățile economice ale piețelor globale, precum și la cerințele societăților de masă, cu scopul de a asigura o distribuție echitabilă a recompenselor și sacrificiilor”¹.

Lumea emergentă înregistrează ritmuri înalte de creștere economică și, astfel, diminuează distanța care o separă de țările dezvoltate. Această lume a promovat modele proprii de dezvoltare. Există, apoi, numeroase țări care, într-un fel sau altul, au fost aproape de prevederile Consensului de la Washington. Și care, printr-un proces oarecum mimetic față de metropolă, au urmat modelul de factură neoliberală. În metropolă, tradiția, potențialul, achizițiile dezvoltării au atenuat din efectele crizei. În periferie au fost afectate premisele dezvoltării, procesul de pregătire internă a unei evoluții economice robuste, ceea ce va avea efecte mari pe termen mediu și lung. Este posibil ca pentru aceste țări să urmeze o perioadă în care se vor bucura de libertate, dar nu și de dezvoltare; ceea ce înseamnă, de fapt, o sincopare a bucuriilor libertății, perpetuarea statutului de periferie și, în orice caz, o îndepărtare a șanselor de emancipare din strânsoarea subdezvoltării. Cea mai potrivită formă de consolidare a libertății este chiar stimularea dezvoltării. Adevăr valabil în țările în curs de dezvoltare și, deopotrivă, în lumea dezvoltată. Aceasta are de apărut și consolidat cea mai importantă cucerire a ordinii liberale: îngemănarea libertății cu dezvoltarea. Pentru propriul prestigiu și pentru binele țărilor care au ales să urmeze exemplul democratic al lumii dezvoltate.

¹ Charles A. Kupchan, „The Democratic Malaise: Globalization and the Threat to the West”, *Foreign Affairs*, January/February 2012.

CAPITOLUL IV

FINANCIALIZAREA: NUMELE CARE DEFINEȘTE EPOCA ÎN CARE TRĂIM

Când treci „dincolo” de stat, descoperi cât de importante sunt problemele de care trebuie să se ocupe, cel puțin în mod tradițional, statul. Cum ar fi finanțele, banii. Gestiunea de ansamblu a banilor, a echilibrelor mari din acest domeniu – complicat și sensibil – revine unei Bănci Centrale, care poartă denumiri diferite: Rezervele Federale în SUA, Bank of England în Marea Britanie, Bundesbank în Germania. Și care sunt instituții în subordinea statului. Criza pe care a cunoscut-o lumea dezvoltată a debutat ca o criză financiară. Spunem „criză financiară” în mod candid, vrând să sugerăm că am avea de-a face cu ceva mai puțin grav. Nu, criza financiară va îmbrăca mai devreme sau mai târziu forma unei crize economice și a uneia sociale (după cum vedem că stau lucrurile în Europa sau SUA). Și, în niciun caz, nu va fi trecătoare. Ea apare când organismul economic și social este cuprins de o afecțiune serioasă și nu se încheie până nu se reface organismul ca atare. Este, dacă vrei, un barometru care „adună” și ne spune tot despre ansamblul economic și social.

Schimbarea de ordin strategic promovată în acest domeniu de către guvernele care au îmbrățișat neoliberalismul în ultimii 30 de ani poartă un nume precis: *financIALIZAREA*. Ce semnifică acest proces? În primul rând, schimbarea *raporturilor clasice* dintre principalele forțe ale unei economii prin diminuarea ponderii deținute de activitățile industriale în favoarea celor financiare. Activitatea financiară a luat locul producției manufacturiere, ca sector de primă importanță într-o economie modernă. Dacă până acum activitatea financiară-bancară era menită să sprijine antreprenoriatul – rostul ei fundamental fiind acela de a finanța idei și acțiuni care să producă

profit –, în ultimele decenii ea s-a desprins din această relație clasică și a cunoscut o evoluție în bună măsură de sine stătătoare. A crescut ca volum și pondere, a dezvoltat și încurajat activități speculative, iar piețele financiare au devenit o forță dominantă a vieții contemporane. Într-un cuvânt, am asistat nu doar la o creștere spectaculoasă a activității financiar-bancare, ci și la o tendință din ce în ce mai limpede de autonomizare a acesteia. Ceea ce a condus la o nouă configurație a economiei moderne, chiar la o redefinire a economiei globale.

În contextul crizei, au apărut zeci și zeci de cărți consacrate banilor, activității financiare, dereglementării finanțelor, ca explicație de fond a crizei. Nu vom intra în amănuntele acestei dezbateri care conține, prin forța lucrurilor, și multe abordări tehnice, puțin accesibile. Ceea ce ne interesează este să relevăm, pe cât ne va sta în putință, câteva probleme care au drept numitor comun influența crizei financiare asupra dezvoltării societății occidentale, relația *financiarizare–dezvoltare*. De pildă, dacă domeniul financiar, care a cunoscut o evoluție atât de rapidă, poate imprima dinamismul economic de care are atâta nevoie societatea contemporană. Sau dacă datoria acumulată de diverse țări avansate are un impact asupra creșterii. În sfârșit, dacă între dereglementarea activității financiare, atât de accentuată, și performanța, prestigiul societății dezvoltate există o legătură – și, dacă da, care ar fi aceasta? Încât să putem înțelege câte ceva nu numai din ceea ce s-a întâmplat, ci și din ceea ce urmează. Barry Eichengreen avertiza asupra raporturilor dintre sfera economică și cea financiară, precizând: „O țară care nu înregistrează creștere economică nu poate continua să-și extindă piețele financiare”¹.

Deci putem discuta despre finanțe, bănci, bancheri, dar sistemul de referință principal trebuie să fie tot dezvoltarea economică. Indiferent dacă o spunem expres sau nu. Arareori ne dăm seama că societatea este un sistem de relații. Când regândești importanța și atribuțiile unui factor de asemenea importanță cum este statul, totul se schimbă și totul trebuie regândit pentru a reface un alt tip de echilibru, construit pe noile premise; dar de echilibru este nevoie. Mai ales când avem de-a face cu tendințe de lungă durată, cu procese care nu sunt relaționate doar cu decizii de moment,

¹ Barry Eichengreen, „When Currencies Collapse. Will We Replay the 1930s or the 1970s?”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

ci trec peste capetele mai multor generații chiar. În asemenea cazuri, realizăm mai bine rolul pe care îl joacă finanțele, activitatea de producție, serviciile și, mai ales, realizăm importanța respectării unor proporții, a unor raporturi dintre ele.

Potrivit analizelor de specialitate, „în 1750, valoarea globală a producției totale de bunuri și servicii era în jur de 135 de miliarde de dolari, suma fiind corectată cu rata inflației. Până în 1950, aceasta ajunsese la 4 trilioane. În anul 2000, valoarea crescuse deja la 40 de trilioane de dolari, iar acum este în jur de 50 de trilioane; unele voci (Gordon Brown, de pildă) prezic că vom ajunge la 100 de trilioane până în 2030, adică dublu față de prezent”¹. Deci, în momentul de față, societatea produce bunuri și servicii în valoare de 50 de trilioane. O masă imensă. Cine le cumpără, cine le consumă? Are societatea, societatea la nivel global, capacitatea de a absorbi această masă imensă de bunuri și de servicii? Dacă da, totul merge bine: producătorii își încasează banii, beneficiarii sunt mulțumiți.

Dar atunci când intervine un blocaj? Un blocaj în zona absorbției? Dacă scade puterea de cumpărare a beneficiarului? Atunci se adună un stoc de produse și servicii nevândute, ceea ce conduce automat la blocaje, necazuri, falimente, chiar la criză. La o masă imensă de bunuri și de servicii nevândute, deci neîncasate. Cum se poate debloca situația? Menținând cererea de asemenea bunuri și servicii la nivelul societății în ansamblu. Ușor de spus și foarte greu de realizat. În termeni de specialitate, aceasta înseamnă existența unui *driver* puternic, deci a unor domenii economice dinamice, mobile, care să asigure înaintarea, să creeze cerere pe piață, să contribuie la absorbția masei imense de bunuri și servicii. Spunând acest lucru, deschidem un dosar extrem de complicat: dosarul echilibrelor mari ale societății contemporane („dosar” puțin studiat și urmărit; ca tip de preocupare, el apare la diferite întâlniri internaționale, dar în mod efectiv nu cunoaștem să existe o activitate de sine stătătoare axată pe anticiparea evoluțiilor de ansamblu și, mai ales, pe respectarea raporturilor dintre principalele domenii economico-sociale).

¹ Michael Meacher, *The State We Need. Keys to the Renaissance of Britain*, Biteback Publishing, 2013, pp.128-129. Alți autori vorbesc de o valoare de 60 de trilioane a bunurilor și serviciilor produse în prezent la nivel mondial.

Societatea capitalistă a excelat întotdeauna în producerea de bunuri și servicii. Mai bune, mai ieftine și mai multe. Acesta este atuul ei. Slăbiciunea se situează în partea cealaltă a ecuației, în zona cererii, a absorbției, a capacității de cumpărare din partea statelor și a cetățenilor. Vorbim în mod curent despre „perioada de aur” a capitalismului, reprezentată de cele trei decenii care au urmat celei de-a doua conflagrații mondiale. Cum spune și Michael Meacher, am avut de-a face cu așa ceva pentru că reconstrucția care a caracterizat acea perioadă a absorbit surplusul. A existat un *driver* – activitatea de investiții productive –, a existat și un echilibru între volumul de bunuri și servicii și capacitatea lor de absorbție. Care este situația în momentul de față?

Problema e că, de la un timp, au apărut două tipuri de „surplusuri”: un surplus de bunuri și de servicii, care, am văzut, urcă vertiginos (faptul că în 2030, deci din punct de vedere istoric „măine”, el se va dubla ar trebui să preocupe mai mult¹) și, pe de altă parte, chiar un „surplus de bani”. La prima vedere, am putea avea de-a face cu *ecuația ideală*. Bani reprezintă tot ceea ce era nevoie ca să poată fi absorbită cantitatea de bunuri și servicii aflată în creștere. Numai că de aici încep să se complice lucrurile. Activitatea financiar-bancară intră într-o nouă etapă de evoluție.

1. Explozia creditului

Îndeobște, analizele de specialitate fixează rădăcinile crizei la începutul anilor '80, odată cu îmbrățișarea neoliberalismului de către America și Anglia și cu procesul de dereglementare pe care aceasta l-a prilejuit. Întrucât criza a debutat ca o criză financiară, va trebui să mergem puțin mai departe și să înțelegem ce anume s-a întâmplat din punct de vedere

¹ Acest simplu fapt va schimba mult ecuația lumii: cine va reuși să producă și să vândă în același timp? De aceea, după opinia noastră, numărul de locuri de muncă va deveni indicatorul economic esențial. El exprimă capacitatea unei țări de a participa la o diviziune a muncii din ce în ce mai aspră. Dacă deții un număr de locuri de muncă suficient de apropiat de potențialul demografic înseamnă că strategia de dezvoltare este realistă, că s-au promovat domeniile cerute de piața globală. În același timp, dacă ai un număr mare de locuri de muncă înseamnă că produci o cantitate mai mare de bunuri și servicii, că ai asigurată o piață de desfacere (internă sau externă) mai mare.

financiar în anii '70. Începuturile crizei acolo pot fi identificate. Atunci s-a deschis cutia Pandorei în domeniul financiar.

Până la acea dată, dolarul avea acoperire în aur. Deci cantitatea de bani de pe piață era „ținută în loc” de cantitatea de aur existentă în Rezervele Federale. Era o formulă care prevenea apariția inflației și asigura o anumită sănătate sistemului financiar. Este adevărat că ea genera și o anumită criză de lichidități. Ceea ce avea două consecințe: una pozitivă, întrucât acțiunile speculative erau limitate drastic și natural; cealaltă negativă, în sensul că „unguentul” unei economii dinamice – creditul – nu se putea extinde pe cât s-ar fi simțit nevoia. Schimbarea radicală a acestei situații a venit la începutul anilor '70. Cauzele sunt multiple. Între ele se numără, de pildă, solicitările venite din partea țărilor exportatoare de petrol ca SUA să onoreze în aur sumele imense de „petrodolari” acumulate de aceste state. A contat mult și scăderea rezervei de aur a SUA, dar și criza care se profila – împreună cu toate turbulențele energetice ce se anunțau. Cert este că, încă din 1968, președintele american Lyndon Johnson a solicitat Congresului ca legătura dolar/aur să fie sistată: „Nu avem nevoie de acoperirea în aur a bancnotelor emise de Rezervele Federale pentru a avea o politică monetară prudentă – acest mit a fost distrus de mult. Nu avem nevoie de așa ceva pentru a conferi valoare dolarului, căci această valoare derivă din economia noastră reală”¹. Ceea ce anunțase Lyndon Johnson s-a întâmplat efectiv la începutul anilor '70, în mandatul președintelui Nixon.

Desfacerea parității dintre principala bancnotă a lumii – dolarul – și cantitatea de aur care-i garanta valoarea a avut consecințe enorme pentru tot ce a urmat. Părea că va urma o nouă „perioadă de prosperitate”, asemănătoare celei trăite de SUA și statele dezvoltate după cel de-al Doilea Război Mondial. Bani erau din ce în ce mai mulți, creditul a început să se extindă, prețurile să crească, locurile de muncă să se înmulțească. Puțini au observat însă că începea o perioadă de *exces*, de forțare a unor raporturi economice verificate și, implicit, de asumare a unor riscuri despre care nu exista o idee cât de cât clară. Problema cardinală a fost că riscul s-a retras – sau a fost lăsat să se retragă – în cel mai gingaș domeniu al activității economice, cel

¹ Lyndon B. Johnson, „Annual Message to the Congress: The Economic Report of the President”, February 1, 1968, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29104#axzz2j-D15cfD9>.

financiar. Iar când acest domeniu se îmbolnăvește, boala se extinde – și se amplifică – în întreg corpul economico-social.

Cea mai spectaculoasă evoluție a cunoscut-o însuși creditul: „Creditul total în Statele Unite a depășit pentru prima oară borna de 1 trilion de dolari în 1964. În următorii 43 de ani, a crescut de 50 de ori, ajungând la 50 de trilioane de dolari în 2007. Această explozie a creditului a schimbat lumea”¹. Evident, o asemenea expansiune spectaculoasă a creditului nu se putea face cu sumele de bani existente pe piață în 1968. O activitate de creditare în valoare de 50 trilioane de dolari nu putea fi, în niciun fel, susținută de cele 44 de miliarde de dolari existente în circulație în 1968 și garantate cu aurul din Rezervele Federale². Deci *prima măsură* a fost înmulțirea banilor existenți pe piață. S-a apelat la mai multe formule. În primul rând, Rezervele Federale au început să tipărească bani: „Între 1968 și 2010, Rezervele Federale au crescut de 20 de ori numărul bancnotelor aflate în circulație”³. Concomitent, băncilor li s-a îngăduit să diminueze progresiv nivelul rezervelor pe care erau obligate să-l mențină pentru a putea înapoia, în orice moment, banii deponenților. Acest prag era inițial fixat la 20 de procente din totalul depozitelor. Apoi, el a fost treptat diminuat la niveluri insignifiante, ceea ce echivala cu eliberarea unor importante sume folosite în activitatea de creditare. În sfârșit, o a treia sursă a fost reprezentată de banii veniți „din toată lumea”. Ei s-au ridicat, în perioada 1971-2007, la aproximativ 7 trilioane, asigurând cam 15 procente din valoarea activității de creditare desfășurate în această perioadă în SUA⁴.

O asemenea evoluție ne obligă să recunoaștem că nu avem de-a face, simplu, cu o creștere, oricât de spectaculoasă, a creditului, ci cu o schimbare de paradigmă. S-a inaugurat, cum preciza și Richard Duncan, o nouă paradigmă: *credit-based economic paradigm* – paradigma economică bazată pe credit. Care, repetăm, părea că reaprinde speranța într-o nouă perioadă de avânt economic. Succesul nu invită neapărat la precauție; mai mult o anesteziază, deși prilejuri de luare aminte au existat. Criza din America Latină (1982) și cea asiatică (1997-1998) au fost, în esență, crize financiare,

¹ Richard Duncan, *The New Depression: The Breakdown of the Paper Money Economy*, John Wiley & Sons, Singapore, 2012, p. 2.

² *Ibidem*, p. 3.

³ *Idem*.

⁴ *Ibidem*, p. 15.

crize ale creditului: *bubble*-uri de dimensiuni mai mici, care, „citite” din vreme, anunțau *bubble*-ul mare care a declanșat criza neîncheiată nici astăzi. „*Bubble*-urile” – releva George Soros – „sunt caracterizate de expansiunea nesănătoasă a creditului și coborârea pragului obligatoriu de lichidități al oricărei bănci”¹. Nu a existat minte să priceapă, dar nu a existat, mai ales, interes ca lucrurile să fie deslușite din perspectiva cauzelor, astfel încât să se poată preveni repetarea *bubble*-urilor. În 2000, a izbucnit ceea ce s-a numit *high-tech bubble*. Spre deosebire de celelalte, acesta nu a fost generat de o expansiune nesănătoasă a creditului, dar a „pregătit” ceea ce avea să urmeze în 2007. Pentru a depăși *high-tech bubble*-ul, Alan Greenspan a ținut nivelul dobânzii „prea jos, pentru prea mult timp”² și a stimulat *boom*-ul imobiliar care a condus, apoi, la criza din august 2007 și la cea din octombrie 2008.

2. Detronarea domeniului industrial

Când vorbim despre financiarizare, avem în vedere nu doar schimbarea unui raport: s-a modificat relația propriu-zisă dintre activitatea financiar-bancară și cea de producție. Totul este să înțelegem această mișcare în toată complexitatea ei. Să nu o confundăm cu un simplu transfer de ștafetă, ca într-o cursă athletică. În primul rând, activitatea financiar-bancară a devenit supraponderală, a depășit cu mult proporțiile obișnuite. „City-ul londonez are în ansamblul economiei o pondere de două ori mai mare decât centrele financiare ale Germaniei, Franței și ale altor țări europene importante, în timp ce activitatea industrială a Marii Britanii s-a redus drastic, de la 26 de procente din *output*-ul total la doar 11 procente în 2009 – o cădere mult mai abruptă decât în principalele țări competitori”³.

Faptul că activitatea financiară – raportată la mărimea PIB-ului – este de două ori mai mare în Regatul Unit, comparativ cu celelalte state dezvoltate europene, este dovada cea mai limpede că ea s-a desprins din relația clasică în

¹ George Soros, *Financial Turmoil in Europe and the United States*, PublicAffairs, New York, 2012, p. X.

² Vezi, de pildă, Scott Miner, „Too Low for Too Long”, November 15, 2012, <http://guggenheimpartners.com/perspectives/macrovew/too-low-too-long>.

³ Michael Meacher, *op. cit.*, p. 97.

care funcționa – aceea de a sprijini antreprenoriatul –, că este animată de obiective proprii, că urmează o rută care nu are precedent istoric. Legătura cu domeniul antreprenorial se menține, dar ea are o valoare preponderent simbolică. „Problema esențială, care nu este niciodată discutată, constă în faptul că băncile se concentrează în mare măsură pe afaceri imobiliare (ipotecă), speculații peste hotare, mecanisme abile pentru evitarea taxelor și tot felul de derivative exotice, și numai 8% din creditele pe care le acordă se duc către investiții productive și creatoare de locuri de muncă din Regatul Unit”¹.

Nu este o mișcare pe care o întâlnim doar în Marea Britanie. Noi vom insista asupra evoluțiilor din această țară, întrucât avem de-a face cu o țară europeană care, cu un secol și ceva în urmă, a fost „atelierul lumii” și centrul financiar al planetei (City-ul deține și astăzi, alături de Wall Street, un loc de primă mărime în peisajul financiar-bancar global). La fel de concludentă este mișcarea despre care vorbim și în SUA, unde activitatea financiară a luat locul deținut altădată de activitatea de producție: „Economia americană a stagnat; în ultimii treizeci de ani, sectorul financiar a ajuns să ocupe o porțiune la fel de mare din economie precum cea deținută odinioară de activitatea productivă, în vreme ce aceasta din urmă și-a pierdut din importanță, reducându-se la felia din economie pe care o ocupa pe vremuri sectorul financiar”².

Situația nu este mult diferită la nivel global. „Dacă în anii '80 cantitatea totală de active financiare la nivel global era oarecum echivalentă cu PIB-ul mondial, până în 2008 ea a ajuns să fie de trei ori mai mare decât PIB-ul global”³. Cu alte cuvinte, este domeniul care s-a dezvoltat cel mai rapid și la nivel internațional. Ceea ce arată limpede că avem de-a face cu o nouă forță, aflată într-o ascensiune de netăgăduit, care va acționa de la nivel internațional cu anvergura pe care o asigură arena globală. Când vorbim de piețele financiare de astăzi, să avem în minte această transformare fără de care riscăm să nu înțelegem mare lucru.

De fapt, avem de-a face cu o dublă mișcare. Prima se referă la desprinderea activității financiare din strânsoarea ecuației clasice, despre care am

¹ *Ibidem*, p. 5.

² Wyn Grant, Graham K. Wilson (eds.), *The Consequences of the Global Financial Crisis. The Rhetoric of Reform and Regulation*, Oxford University Press, 2012, p. 250.

³ *Ibidem*, p. 87.

vorbit. Mai este o mișcare, care încoronează întregul efort: ajunsă pe prima poziție, activitatea de finanțare luptă pentru a-și impune *viziunea și valorile*, pentru a organiza activitatea financiară și economică în ansamblu în lumina propriului proiect. Este vorba despre reconfigurarea întregii activități economice în lumina opțiunilor și intereselor noii perspective financiare.

Iată un exemplu. Până nu de mult, salariile din domeniul industrial, incluzându-le pe cele din energie, se situau în vârful piramidei veniturilor. Până la mijlocul anilor '90, când au fost ajunse din urmă de salariile din sectorul financiar și imobiliar. Astăzi, într-o serie de țări, precum SUA, Marea Britanie, Franța, salariile din acest ultim domeniu le-au depășit considerabil pe cele din industrie și energie. În Germania, situația este cu totul alta. Aici, salariile din domeniul industriei, proiectării, energiei se mențin pe primul loc. Observați corelația? Germania și-a conservat domeniul manufacturier și a înțeles să-l susțină în diferite feluri, inclusiv prin intermediul veniturilor încasate de către cei care lucrează în domeniu. Nu este vorba doar despre bani, ci despre prestigiul asociat remunerației, despre importanța socială conferită unui domeniu sau altul. Financiarizarea nu a generat doar o „schimbare de ștafetă” la vârf, în sensul preluării conducerii de către domeniul financiar, ci a prilejuit o reșezare valorică, o restructurare de prestigiu care consfințește faptul că domeniul financiar este cel mai important, că el trebuie să subsumeze celelalte domenii economice. Nu el trebuie să slujească aceste domenii, ci ele trebuie să urmeze cerințele sale.

S-au deschis larg porțile pentru profitul neîngrădit, obținut de azi pe mâine. Poate că prima caracteristică a acestei perioade a fost suspendarea practică a *ideii de termen lung*. Nu e vorba despre un „decret”, o „lege” în această privință, ci de faptul mult mai important că termenul lung a devenit indezirabil, am putea spune chiar nesuferit. De ce? Să recapitulăm: în 1996 se suspendă și ultimele măsuri de reglementare a activității bancare prevăzute în ceea ce s-a numit Glass-Steagal Act¹. Deci, se ajunge la o dereglementare totală a sistemului bancar. Apoi, președintele Bush diminuează impozitul pe veniturile mari. Bani existau din belșug, cum am arătat atunci când ne-am ocupat de explozia creditului. Cum să nu înflorească practicile speculative, tot felul de derivative, ori credite date fără nicio garanție?

¹ Glass-Steagal Act reprezintă o lege adoptată imediat după Marea Depresiune din 1929-1933, menită să reglementeze activitatea financiar-bancară.

Capitalul a acumulat de-a lungul istoriei moderne ceea ce Darwin numea „calitate dobândită”: abilitatea specială de a simți la orizont posibilitatea profitului. Aceasta este natura sa. Fără reguli precise, cu bani mulți, cu posibilitatea de a obține profituri rapide, domeniul financiar-bancar a devenit peste noapte un gen de El Dorado al poftei de câștig. Evident că se cereau antrenați în acest proces și bancherii. Așa au apărut bonusurile gigantice, salariile fabuloase, stimulentele pentru managerii care fie amputau cheltuieli necesare unei evoluții în perspectivă, fie pariau totul pe câștigul obținut cât mai rapid. Martin Wolf remarca evoluția surprinzătoare a sistemului monetar: „esența sistemului monetar contemporan este crearea banilor din nimic, prin intermediul creditelor acordate adesea fără discernământ de către băncile private”¹. Pe cine mai putea preocupa, în aceste condiții, termenul lung?

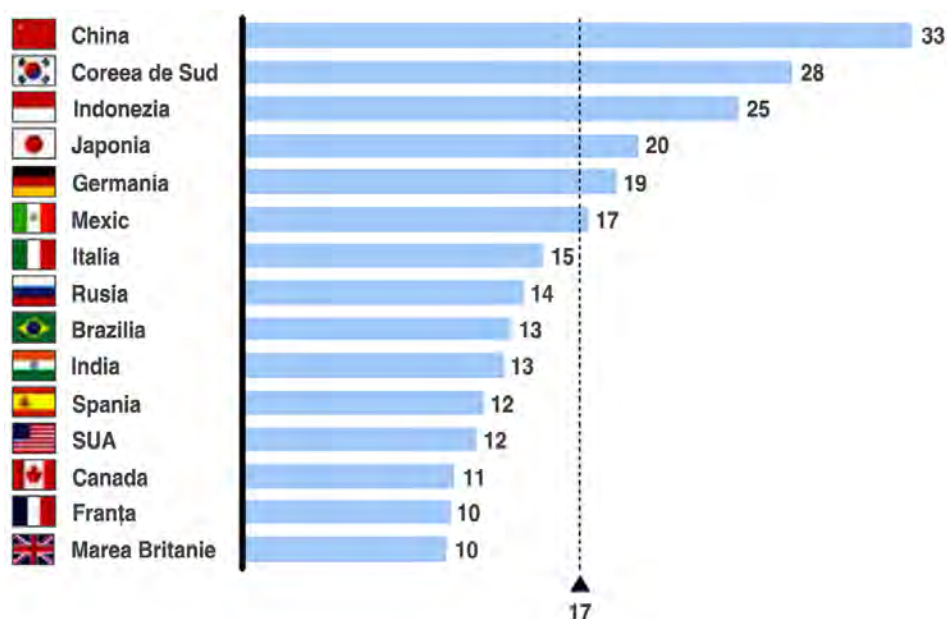
Cum de s-au putut petrece toate aceste lucruri – și într-un timp așa de scurt? Ce a lipsit? A lipsit statul cu instrumentele sale de reglementare. Tipul de reglementare poate fi întotdeauna discutat. Reglementarea, cel puțin când este vorba despre activitatea financiară, nu! A lipsit sistemul de imunitate al societății, care trebuie să păstreze anumite echilibre, să se îngrijească și de ziua de mâine. Profitul aflat sub un tip de supraveghere este o mare realizare (dezvoltă atitudinile dinamice, exploratorii, nu admite instalarea rutinei). Profitul lăsat cu totul liber devine un monstru care, în cele din urmă, se întoarce chiar împotriva celui care îl realizează. Poate că societatea dezvoltată a obținut mari câștiguri (chiar dacă numai pentru anumite segmente sociale, foarte restrânse) în această perioadă. Acum, însă, este lipsită de instrumente, nu beneficiază de perspectiva termenului lung. Într-un cuvânt, deși are multe atuuri, pare o societate *puțin echipată* pentru ziua de mâine. Oricâte câștiguri ar fi obținut, ea este păscută de atâtea riscuri, încât pierderile pe care le va consemna vor depăși cu mult câștigurile chiar și fabuloase obținute în ultimele decenii. Costul nerostit al lipsei de prevedere este declinul sau chiar prăbușirea.

¹ Martin Wolf, „The Fed Is Right to Turn On the Tap”, *Financial Times*, November 9, 2010.

3. Atitudinea față de industrie – tot atât de serioasă ca și cea față de o boală de inimă

Efectul secundar al „încoronării” de care vorbeam este faptul că activitatea industrială a fost împinsă pe planul doi. Nu neapărat cu o intenție strategică, ci mai ales ca o consecință a faptului că zona financiară oferea câștiguri mai mari și mult mai rapide. Capitalul se îndreaptă spre zona care asigură profituri mai mari. Din nou, peisajul economic al lumii dezvoltate nu este omogen. Putem vorbi de o tendință mare, de ordin global, dar și de diferențe considerabile, care exprimă un fapt precis: multe țări nu au împărtășit întru totul principiile de bază ale neoliberalismului. Ori și le-au însușit într-un mod cu totul selectiv. Diversitatea de strategii economice a condus la rezultate diferite și a prilejuit o reșezare a puterilor industriale ale lumii, cum reiese și din Figura 1.

Figura 1. Ponderea producției industriale în PIB variază de la 10 la 33 de procente în primele 15 cele mai productive țări (2010).

Sursa: McKinsey Global Institute, „Manufacturing the Future: The Next Era of Global Growth and Innovation”, November 2012, p. 24.

Iată, de pildă, Marea Britanie, care a reprezentat un adevărat *antemergător neoliberal*. Dezvoltarea activității financiare în această țară reprezintă un argument. La fel de concludentă este și reducerea activității manufacturiere. Trebuie să mărturisim cititorului că până și noi am fost surprinși de nivelul până la care a ajuns Marea Britanie să își diminueze propria capacitate manufacturieră. De pildă, în momentul de față, această țară nu mai figurează în rândul producătorilor de masă ai industriei de automobile. Fabrică unele mărci de lux (Bentley, de pildă). Am discutat această problemă cu mai mulți interlocutori britanici. Cum se deschidea discuția, aceștia tăceau semnificativ. Unii spuneau: „Thatcher ne-a convins”. Alții precizau cu vădită satisfacție: „suntem printre primii producători de motoare ai lumii”. Cu alte cuvinte, am păstrat domenii „cheie”, „vârfuri” tehnologice, sectoare „de elită”. Simțim nevoia unor precizări.

Urmând acest raționament, societatea dezvoltată a pierdut mult în ultimele decenii! Ce înseamnă, de fapt, domenii cheie? Acele domenii unde se produc lucruri de mare complexitate, pe care puține țări își pot propune să le realizeze. Raționamentul este adevărat astăzi, dar va fi oare la fel de adevărat și mâine? Avem două perspective de întâmpinare. Prima: poate o societate de 60 de milioane de oameni să producă doar lucruri de mare complexitate? Această populație nu dispune – toată – de pregătirea cerută de producerea unor asemenea bunuri. Ea are, în mare, aceeași structură de pregătire profesională ca a oricărei țări cu un grad rezonabil de dezvoltare. Cei cu calificare medie sau chiar redusă ce fac? Se vor îndrepta spre domeniul serviciilor, se va spune. Vor absorbi oare serviciile atâta forță de muncă? Dorim doar să semnalăm că din poziția înfățișată mai sus lipsește dimensiunea socială și este prezentă, în exces, o abordare de factură elitistă: noi ne concentrăm *doar* pe lucruri de mare complexitate. După opinia noastră, structura activității manufacturiere trebuie să urmeze, într-un fel sau altul, structura populației. Altminteri, deceniile care vin ar putea să „producă” o mare masă de oameni cu calificare redusă sau chiar fără calificare, care vor reprezenta o problemă serioasă pentru evoluția în perspectivă și pentru nivelul de competitivitate de ansamblu al unei țări. Competitivitatea nu se construiește doar pe baza rezultatelor obținute de cei superpregătiți și superperformanți.

A doua perspectivă are în vedere posibilitatea de evoluție a altor țări care, mâine, pot produce ceea ce pare cu totul inaccesibil astăzi. Ce ne

garantează că, mâine, Hong Kong-ul, de pildă, nu ar putea produce motoare similare? Și, beneficiind de o forță de muncă mai ieftină, să nu livreze motoare chiar mai competitive? Pentru cei sceptici sau obișnuiți să întâmpine totul cu răspunsuri tradiționale – să nu le spunem standard! –, o să facem o scurtă referire la cursa pentru supercomputerul de mare viteză.

Supercomputerul ajută enorm la accelerarea vitezei de calcul, la realizarea în avans a unor corelații, care facilitează descoperiri sau identificarea mai rapidă a unor evoluții, inclusiv în domeniul meteorologic. De aceea, avem de-a face, în fond, cu o cursă tehnologică și, în același timp, cu una de prestigiu. Ea se bucură de o mare încărcătură simbolică. Este tot așa de serioasă ca și o boală de inimă.

Până acum, toate etapele acestei competiții de cursă lungă au fost câștigate de către SUA (în 1964, în 1983 etc.). În 2013, apare o situație cu totul nouă, relatată pe o pagină întreagă de către *Financial Times*¹. Noul model – deliberat nu intrăm în detalii tehnice – ar urma să aibă o viteză de calcul, deci un număr de operații pe secundă, de 10 la puterea 18. Aceasta ar însemna o creștere a vitezei de calcul cam de o mie de ori. Evident, este o cursă tehnologică, științifică, domeniu în care americanii dețin atuuri indiscutabile, dar unde nici chinezii nu pot fi subestimați. Cursa are și o importantă dimensiune financiară, unde chinezii au, la rândul lor, atuuri recunoscute. Ca să ne dăm seama de semnificația competiției, să mai precizăm că la ea iau parte și Europa, Rusia și Japonia. Iar pentru că am amintit de dimensiunea financiară, să mai precizăm că Uniunea Europeană are trei proiecte în derulare, sprijinite de un efort financiar în valoare de 2 miliarde de dolari, guvernul indian a pus la dispoziție tot 2 miliarde, iar Japonia, 1,1 miliarde.

Potrivit publicației *Financial Times*, cursa ar trebui să se finalizeze în jurul anilor 2020. Un analist în domeniul *high-tech*, Addison Snell, citat de către revistă, face o precizare uimitoare: până la sfârșitul acestui deceniu, chinezii ar fi în măsură să lanseze un asemenea computer, „fabricat în întregime cu tehnologie chineză”. În urmă cu un deceniu, o asemenea informație ar fi fost de neconceput. Iată că astăzi este oferită de un analist în domeniu. Iar noi am reprodus-o ca un tip de avertisment și în sprijinul

¹ Chris Nuttall, „Battle of the Speed Machines”, *Financial Times*, July 10, 2013.

poziției pe care am exprimat-o în dialogul cu cei care cred că pot păstra un gen de monopol asupra produselor complexe realizate în Marea Britanie.

Nu este vorba doar de tehnologia informației sau de industria automobilului, un fel de „regină” a industriei, o interfață a tehnologiei de performanță – alături de computer sau împreună cu acesta. Marea Britanie a rămas în mintea oamenilor de pretutindeni un fel de „regină a mării”. Ca să stăpânești marea, existența flotei este prima condiție. Marea Britanie a stăpânit marea pentru că, de pildă, pe parcursul întregului secol al XIX-lea a avut cea mai mare flotă comercială a lumii, care transporta cam 40% din tonajul mărfurilor comercializate pe această cale. În 1938, această pondere a scăzut, dar se menținea la un sfert din tonajul mondial. Astăzi, flota britanică este pur și simplu o umbră a ceea ce a fost odată: are o pondere de 0,005% în totalul tonajului de transport maritim mondial¹. Dacă ar fi să ne referim la industria oțelului, scăderea este mai puțin dramatică, dar, oricum, din 1972 până astăzi numărul de angajați în această ramură s-a diminuat de 10 ori².

A surprins pe toată lumea privatizarea căilor ferate în Marea Britanie a anilor '80. Nu doar pentru că există o tradiție care leagă căile ferate de stat. Căile ferate formează un „sistem mare” și au nevoie de un „proprietar mare”, care să nu fragmenteze sistemul și să-i valorifice avantajele de sistem mare. Pe de altă parte, întotdeauna căile ferate au și o semnificație strategică, iar aceasta trimite într-un fel sau altul la stat. Nu mai insistăm asupra faptului că Marea Britanie a fost prima țară care a construit un sistem de căi ferate moderne, realizare formidabilă a Revoluției Industriale. Astăzi, la 20 de ani de la privatizare, 95% dintre respondenții unui sondaj realizat la nivel național³ s-au declarat de acord cu renaționalizarea căilor ferate. Un raport din 2011, citat de același autor, precizează: taxele pe căile ferate britanice sunt cu 30% mai mari decât în Franța, Olanda, Elveția, Suedia – lucru explicat prin ceea ce Meacher numește „costurile fragmentării”.

Dacă orientările liberale s-ar fi aplicat cam în același ritm în toate statele dezvoltate, ar fi rezultat un peisaj economic omogen. Putem vorbi despre influențe prezente, chiar dacă în proporții diferite, în fiecare țară, dar și de eforturi de sustragere făcut de unele state. Căci peisajul economic al

¹ Michael Meacher, *op. cit.*, p. 179.

² *Idem.*

³ *Ibidem*, p. 193.

lumii dezvoltate este divers, mai ales în ceea ce privește raportul dintre activitățile manufacturiere și cele reprezentate de gama diversă a serviciilor, inclusiv cele financiare. Unele țări au optat pentru „servicii competitive” la nivel internațional, altele pentru „industrii competitive” la același nivel. David Sainsbury¹ ne propune un asemenea tablou, inspirat de cercetări anterioare². Autorul invită la prudență în tratarea acestor date, dar tendințele mari nu pot fi puse la îndoială.

<i>Industrii competitive la nivel internațional</i>		<i>Servicii competitive la nivel internațional</i>	
Germania	46	Germania	7
Elveția	35	Elveția	14
Suedia	28	Suedia	9
Regatul Unit	18	Regatul Unit	27
Statele Unite	17	Statele Unite	44

Observați „efectul de oglindă”? Cine a îmbrățișat cu deosebire un domeniu (să zicem industria) nu mai figurează pe locuri fruntașe când este vorba despre servicii. Mai observați că cine a optat pentru „servicii” a întâmpinat mai multe dificultăți în timpul crizei, și invers?

4. Tentative de străpungere a încercuirii neolibérale

Firește, o mie de întrebări vin în mintea cititorului la citirea acestor date. Noi am dori să insistăm asupra a două dintre ele. Poate îndeplini domeniul financiar rolul de *driver* al economiei mondiale, de acea forță care să asigure dinamism și amplificarea capacității de absorbție a volumului de

¹ David Sainsbury, *Progressive Capitalism: How to Achieve Economic Growth, Liberty and Social Justice*, Biteback Publishing, 2013, p. 143.

² După cum precizează autorul, datele sunt inspirate de cercetările comparative efectuate de David Soskice, „Divergent Production Regimes: Coordinated and Uncoordinated Market Economies in the 1980s and 1990s”, în Herbert Kitschelt *et al.* (eds.), *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*, Cambridge University Press, 1999.

bunuri și servicii, mereu în creștere? Specialiștii consideră că ar putea fi vorba de trei factori care să joace acest rol de *driver*, de motor al dezvoltării și al creșterii capacității de absorbție. Noile tehnologii, extinderea computerizării au contribuit mult, dar nu atât cât se aștepta. Al doilea factor ar fi reprezentat de creșterea cheltuielilor militare. Așa ne putem explica și de ce în 2008 nivelul cheltuielilor militare în SUA a fost aproape dublu față de cel atins la mijlocul anilor '90.

Cum domeniul industrial a fost împins pe un plan secund, economiile statelor capitaliste dezvoltate au devenit din ce în ce mai vizibil dependente de un al treilea factor, financiarizarea, ca vehicul principal al creșterii și, implicit, al măririi capacității de absorbție. Totul a căpătat o altă amploare, deoarece în ultimele decenii investițiile au cunoscut o anumită stagnare, iar procesul de dereglementare a activității financiare a fost desăvârșit¹. Domeniul financiar a oferit câștiguri mari și a atras foarte multe capitaluri. Au înflorit industria financiară, derivativele exotice și, în cele din urmă, *bubble*-urile. Nimeni nu s-a mai întrebat cu privire la viabilitatea investițiilor respective. A existat și presiunea banilor rezultați din expansiunea fără precedent a creditului; reglementarea financiară a fost suspendată; toate acestea s-au întâlnit cu cel mai toxic produs: *bubble de rapacitate*.

Bani existau. Ei se mișcau dintr-un colț în altul al lumii. Generau câștiguri, dar puneau din ce în ce mai puține lucruri practice în mișcare. Într-o mișcare reală. Banii se combinau cu banii într-un exercițiu speculativ, care antrena un segment foarte redus al societății. În fapt, am avut de-a face cu un colaps al cererii, al puterii reale de cumpărare a populației. Iar cererea este adevăratul *driver* al creșterii, al dezvoltării. Când *driver*-ul se prăbușește, cine poate să-l substituie? În paradigma financiarizării, consumul în exces și/sau diferite *bubble*-uri. *Bubble*-urile sunt și ele un gen de „motorase” ale creșterii. Ele sporesc cererea pe piață, dar nu este o cerere reală, ci una construită. Dacă aceste „motorase” sunt ținute sub control, lucrurile pot

¹ Un punct de maxim al acestui proces a fost reprezentat de anularea în 1996 (alte surse vorbesc despre 1999) a ultimelor reglementări din ceea ce este cunoscut ca Glass-Steagall Act, adoptat în anii 1930 și care interzicea băncilor să dezvolte activități de investiții și speculative. De menționat că lichidarea ultimelor reglementări și, implicit, inaugurarea deceniului de dezmăț financiar care a urmat au avut loc în timpul mandatului lui Bill Clinton, ceea ce spune mult despre o anumită continuitate a atitudinii neolibérale, independent de faptul că administrația este democratică sau republicană.

evolua fără prăbușiri spectaculoase. Când ele iau amploare, *burst*-ul – colapsul – poate fi dezastruos. Pentru că acolo circulă bani, bani reali, dar fără o cerere reală. Este ca și cum ai face un împrumut pe care nu-l mai poți returna. S-au cheltuit bani pentru a construi case, de pildă. Nevoie de case există peste tot. Când apare *bubble*-ul? Când se construiesc prea multe case, mult peste nivelul cererii. Din acest moment, totul ia un curs artificial. Se construiesc case în exces, care nu se vând. Se acordă credite fără acoperire pentru a putea achiziționa un bun care, la rândul lui, a fost construit nescotind cererea reală a pieței. Problema este că, în condițiile financiarizării, *bubble*-ul devine un produs „natural”, se înscrie în paradigma de funcționare a sistemului. Nu era *bubble* în domeniul imobiliar, era în alt domeniu! Dar de „motorășe” este nevoie pentru a spori cererea.

Însă aceste „motorășe” lucrează nu doar pentru sporirea cererii, ci mai ales pentru câștigul celor care le proiectează și le fac să funcționeze. Esența lor este speculativă, asemenea unui joc piramidal. Este în logica abordării propuse de financiarizare ca valoarea *asset*-urilor să crească în mod artificial. Ceea ce presupune ca, mai devreme sau mai târziu, să intervină o „reașezare”, o revenire la valoarea de început a *asset*-ului. Atunci intervine, de fapt, prăbușirea. Primii care participă câștigă. Apoi, când se produce explozia, se pierde; pierd cei mulți, „baza” piramidei; deci cei care au venit în partea a doua a „jocului”. După aceea, jocul se reia în alt domeniu. Dar cu același rezultat. Sunt „motorășele” de care am vorbit mai înainte. Ele rezolvă, fie și parțial, nevoia de a absorbi surplusul de bani și vin în întâmpinarea câștigului speculativ. Deci, de-acum, crizele vor fi ciclice. Financiarizarea va alimenta un asemenea lucru.

Cum se poate ieși din această situație? Părăsind paradigma instaurată în ultimii 30 de ani. Refăcând într-un fel sau altul ecuația activitate manufacturieră/activitate financiară. Pentru cel care scrie aceste rânduri, este aproape frapantă similitudinea dintre două traiectorii din ultimele decenii. Statul a fost dislocuit în bună măsură din funcțiile sale de către piață, iar domeniul manufacturier de către cel financiar. *Două raporturi fundamentale au fost perturbate*. Criza și întreaga confuzie care domnește la nivel internațional au legătură cu aceste două tendințe fundamentale. Iată ce ne spune Dirk Bezemer în legătură cu cea de-a doua tendință: „În Marea Britanie, volumul ipotecilor, al împrumuturilor imobiliare și *business*-ului

financiar s-a triplat, ajungând de la 33 de procente din PIB, cât era în 1990, la 98 de procente astăzi. Împrumuturile acordate *business*-ului non-financiar [deci sectorului productiv – n.n.] reprezentau 25 de procente din PIB în 1990 și astăzi sunt tot atât”¹. Lucrurile nu sunt cu mult diferite în alte țări. Împrumutul nu mai are rolul de a crea valoare adăugată, de a stimula activități productive, ci de a crea doar datorie. Cum acest tip de împrumut a evoluat rapid, tot atât de rapid s-au dezvoltat și unitățile care îl practică. De aceea, „băncile au ajuns mai curând să împiedice și să afecteze economia, nu să o ajute. Creșterea economică cere acum o reducere a sectorului financiar”. Pentru a ilustra cât de necesară ar fi o asemenea măsură, D. Bezemer recurge la o comparație sugestivă. „Nu se poate reduce consumul de pâine și, în același timp, păstra în funcțiune toate brutăriile. Dacă vrem să reducem nivelul datoriei noastre, reducerea sectorului financiar este inevitabilă. Atât pâinea, cât și datoria sunt necesare societății. Dar supra-producția costă...”².

Trei poziții importante din ultima vreme ne-au atras atenția și ne-au vorbit despre eforturi de părăsire a paradigmei propuse de financiarizare. Prima vine din partea președintelui SUA. În „Raportul privind starea națiunii” din anul 2012 se spune explicit: „Nu, nu vom reveni la o economie slăbită prin *outsourcing*, datorii nesăbuite și profituri financiare speculative. În această seară, doresc să vorbesc despre cum să mergem înainte, să construim un proiect pentru o economie bazată pe producția americană, pe energia americană, pe priceperea muncitorilor americani și pe reînnoirea valorilor americane. Acum, acest proiect începe cu producția americană”³. Figurează în acest raport exemplul celor trei mari firme producătoare de automobile: General Motors, Ford și Chrysler. Barack Obama mărturisește că, atunci când acești mari producători „au fost pe marginea prăpastiei”, voci importante au susținut că ei „trebuie lăsați să moară” (se întrevede aici o fetișizare a pieței și a rolului său). Președintele s-a opus, s-a acordat un *bailout* de 85 de miliarde de dolari, iar astăzi sunt din nou „în

¹ Dirk Bezemer, „Big Finance Is a Problem, Not an Industry to be Nurtured”, *Financial Times*, November 4, 2013.

² *Idem*.

³ „State of the Union 2012: full transcript of President Obama’s speech”, [guardian.co.uk](http://www.guardian.co.uk/world/2012/jan/25/state-of-the-union-address-full-text), January 25, 2012, <http://www.guardian.co.uk/world/2012/jan/25/state-of-the-union-address-full-text>.

topul producătorilor mondiali”. Preocuparea lui Barack Obama pentru revigorarea producției americane readuce în atenție declinul constant pe care l-a cunoscut zona de *manufacturing* în SUA în perioada postbelică.

Figura 2. Numărul angajaților în sectorul producției industriale americane tot scade... Angajați în domeniul producției industriale (*manufacturing*), ca procent din totalul lucrătorilor americani, exceptându-i pe cei din sectorul agricol.

Sursa: Sebastian Mallaby, „American Industry Is On the Move”, *Financial Times*, January 9, 2013, p. 9.

A doua poziție vine din partea fostului președinte al Băncii Angliei, Mervyn King, care, cu ocazia încetării mandatului, i-a acordat un interviu lui Martin Wolf. Este un moment însemnat în viața unei personalități financiare și nu putem să nu privim cu atenție acest ultim interviu oficial. Am adăuga că nuanța este o caracteristică a intelectualului și, cu deosebire, a bancherului britanic. „Banii sunt fundamentali pentru funcționarea de zi cu zi a economiei. În același timp, ei reprezintă și soluția aflată la îndemână, atunci când nu ai un proiect clar în minte. Acesta este motivul pentru care economia noastră monetară e atât de instabilă... De fiecare dată când vorbesc nu doar cu miniștri, ci și cu oameni care lucrează la Trezorerie, mă frapază dificultatea cu care sunt identificate proiecte de investiții viabile. E mult mai ușor să cheltuiești banii într-un mod care nu adaugă nimic la

PIB-ul real”¹. Poziția de mai sus este adâncă și amară. Economia monetară este așa de instabilă pentru că nu există proiect (nu există o idee clară despre ceea ce trebuie să facem) și perspectiva pe care trebuie să o asigure proiectul. Cauzele crizei trebuie căutate și în perimetrul bancar, dar deopotrivă în cel politic și strategic. Societatea dezvoltată contemporană pare a nu avea respirația pe care o asigură perspectiva.

În sfârșit, am dori să reproducem și poziția lui Michael Meacher. Nu doar pentru că este autorul unei lucrări importante, ori pentru că a ocupat diferite poziții oficiale, inclusiv cea de ministru, ci mai ales pentru caracterul percutant al observației: „Abandonarea strategiei industriale în timpul erei neolibérale, pe temeiul că piața are automat cele mai bune răspunsuri, trebuie considerată cea mai mare gafă economică din istoria postbelică”². Am dori să adăugăm că pentru o țară care a recurs, într-un fel sau altul, la o politică de dezindustrializare, dificultățile se situează în orizontul zilei de mâine. Un proces de dezindustrializare afectează ecuația dezvoltării, în primul rând calificarea populației (dar și pierderea pieței, lucru vital, diminuarea perspectivei într-un domeniu esențial al viitorului, cel manufacturier). Serviciile sunt foarte importante, mai ales în termeni de creare a locurilor de muncă și de conservare a unor surse de venit. Însă ele nu pot reprezenta un *driver* de mare anvergură al creșterii, așa cum nu pot asigura calificarea profesională cerută de o societate bazată pe inovație. Experiența Indiei este pilduitoare. Atâta timp cât s-a bazat în propria dezvoltare pe servicii, a făcut progrese importante, dar ritmul de creștere nu a depășit 4-6%. Atunci când a investit și în proiecte manufacturiere – poate și sub influența evoluției chineze –, ritmul de creștere a atins procente de 6-9%. Ceea ce vorbește de la sine. O țară nu poate avea un mare potențial de dezvoltare dacă se sprijină doar pe servicii. Serviciile sunt importante. Dar nu pot reprezenta un adevărat *driver*.

¹ Martin Wolf, „Mervyn King Has Lunch with the FT: Interview Transcript”, *Financial Times*, July 5, 2013.

² Michael Meacher, *op. cit.*, p. 180.

5. Stat-bănci: o relație trădată de câte ori a fost nevoie

Curioasă și generatoare de multe întrebări este poziția statului în țările dezvoltate. Doctrina neoliberală rezervă statului un loc secundar, cum am văzut. Statul ca actor activ, statul ca loc geometric privilegiat al unor decizii strategice – acest stat este vizibil reponderat și marginalizat. În schimb, s-a profilat din ce în ce mai clar un alt rol pentru stat, pus cu putere în lumină de anii crizei: statul care trebuie să intervină, să sprijine, să salveze. Ce anume să salveze? Companii confruntate cu dificultăți și mai ales bănci aflate în aceeași situație. În noua și inedită sa poziție, statul nu a mai fost criticat, pus la zid în vreun fel sau altul. Cunoașteți vreun protest din partea partizanilor neoliberalismului privind numeroasele *bailout*-uri prin intermediul cărora statul a intervenit cu bani în favoarea companiilor sau a băncilor? Noi nu.

Statul a fost bun și înainte de criză, pentru că a introdus dereglementarea. De câte ori se inițiază o măsură importantă, trebuie să ne întrebăm cine beneficiază de ea. Astăzi știm că principalii beneficiari ai dereglementării sunt cercurile financiare și cele de afaceri. Statul a fost bun pentru că a recurs la mari privatizări, ceea ce a însemnat, în ultimă instanță, o orientare politică în favoarea marilor deținători de capital. Statul a fost bun pentru că a stimulat dezvoltarea creditului. Când creditul se extinde, principalul beneficiar este însuși deținătorul de credit. În sfârșit, statul, urmând prescripția neoliberală, s-a retras dintr-un domeniu esențial: cel al dezvoltării. A abandonat rolul său tradițional și a inaugurat o nouă ecuație a creșterii. În timp ce China și multe alte state asiatice apelau la modelul creșterii bazat pe export; în timp ce Turcia și Brazilia, ca să ne referim doar la aceste exemple, descopereau virtuțile pieței interne în creșterea cererii și stimularea creșterii, America a apelat la consum. Stimularea consumului peste mijloacele de plată înseamnă deficit, înseamnă împrumuturi pentru a acoperi deficitul. Așa a apărut datoria SUA, așa a crescut această datorie, prin permanentizarea unui asemenea model și prin îmbrățișarea unui nou mod de viață pe care americanii nu-l cunoscuseră: să trăiești peste mijlocele de care dispui. Un fenomen cu totul de neînțeles a apărut: SUA, Marea Britanie și-au *delocalizat producția* (tot în căutarea unor profituri în condițiile existenței unei forțe de muncă foarte ieftine), pe când China și statele asiatice au reușit să-și *delocalizeze cererea* (deci să o mute din

propriul perimetru național pe teritoriul țărilor dezvoltate). Deci țara dezvoltată a pierdut totul (în afara câștigului de moment de a avea produse ieftine), iar statul în curs de dezvoltare a câștigat totul (piață, capacitate de producție, posibilitatea de a califica forța de muncă). Rezervele valutare ale Chinei și ale celorlalte state asiatice așa s-au creat. Ca și datoria statelor dezvoltate, la capătul celălalt al relației.

Statul a fost bun cu deosebire în timpul crizei. Dacă ar fi să ne referim la experiența americană, guvernul (prin intermediul organismelor specializate) a acordat stimulente fiscale cu dobânzi aproape de zero; a inițiat mai multe runde de *quantitative easing*, ceea ce înseamnă, de fapt, tipărirea de bani; a acordat miliarde și miliarde de dolari pentru ceea ce s-a numit *bailout*-uri, deci sprijin financiar direct dat corporațiilor și băncilor. La cât s-a ridicat efortul financiar al SUA ori al Europei? Nimeni nu poate spune cu exactitate. Atât SUA, cât și UE au angajat sume enorme de bani care se apropie, ca valoare, de 20% din PIB-ul fiecăreia. Această sumă uriașă se adaugă altor datorii anterioare și tematizează o problemă esențială: ce impact au datoriile asupra dezvoltării?

Răspunsul este dificil, pentru că ar mai avea nevoie de multe lămuriri. De pildă, în ce scop s-a făcut datoria? Una este o datorie care se materializează într-o unitate manufacturieră, de pildă (ceea ce înseamnă că există garanții privind procurarea surselor financiare pentru achitarea datoriei), și cu totul altceva dacă este vorba despre o datorie făcută în scop de consum. Multe depind de capacitatea economică a țării, de mărimea datoriei etc. Un lucru se poate afirma: *datoria afectează dezvoltarea*. Un om cu o greutate în spate nu poate fugi tot așa de repede ca altul care nu poartă nicio greutate sau duce una mai mică.

Există o vie dezbatere în literatura de specialitate pe această temă. Punctul său de plecare îl reprezintă teza formulată de către Reinhart și Rogoff¹ într-o lucrare cu impact real în câmpul dialogului public. Pe baza unei incursiuni istorice impresionante, cei doi autori afirmă că datoriile mari au o influență asupra dezvoltării. Mai mult, construiesc o corelație: când datoria publică într-o țară dezvoltată depășește 90 de procente din PIB, se inaugurează o etapă de creștere lentă (1-2 procente din PIB). De menționat

¹ Carmen M. Reinhart, Kenneth S. Rogoff, *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press, 2009.

că, potrivit autorilor, o asemenea perioadă poate dura în jur de 20 de ani. În acest context, pe noi ne interesează și reacția intervenită cam la doi ani de la apariția lucrării. *Financial Times* publică o serie de materiale pe marginea acestei teze. Între care menționăm și materialul semnat chiar de Martin Wolf, șeful comentatorilor economici de la această publicație. *Foreign Affairs* intervine în dezbateră cu un articol. Mai toate aceste intervenții caută să pună în lumină un tip de șubrezenie a tezei. Ceea ce, după opinia noastră, nu poate fi înțeles în afara situației în care se află multe țări dezvoltate, care au datorii mari ce nu se vor diminua în perioada următoare.

Nu ne pronunțăm deschis. Nu putem însă nici să ocolim unele precizări. Am învățat de-a lungul timpului că, ori de câte ori specialiștii se contrazic și înaintează într-o discuție preponderent tehnică, este bine să traducem totul în termenii abordării recomandate de simțul comun. Care nu dă aproape niciodată greș. Datoria nu are cum să nu afecteze dezvoltarea, așa cum datoria mai mare nu are cum să nu afecteze într-o proporție mai mare creșterea economică. Dacă putem vorbi de un „prag” de 90 de procente, lăsăm specialiștii și, mai ales, istoria să decidă. Dar dacă nu vom putea să vorbim despre o „regulă”, despre un avertisment sigur putem vorbi. Nu se poate ca atunci când ai o datorie aproape echivalentă cu mărimea PIB-ului să poți beneficia de aceeași viteză de înaintare ca și alt stat cu o capacitate economică asemănătoare, dar care nu are o asemenea povară. De pildă, numai pentru serviciul datoriei sale, SUA plătesc, anual, o sumă echivalentă cu cheltuielile consacrate apărării. Or, din câte cunoaștem, nimeni în istorie nu a putut susține, pentru mai mulți ani, două bugete ale apărării.

Niall Ferguson pare și el sceptic: este foarte dificil să realizezi o creștere mare în condițiile în care duci în spate o povară a datoriei mare. Istoricul englez face chiar o trimitere la situația Marii Britanii în perioada de după războaiele napoleoniene. Atunci țara avea o datorie de 250% din PIB¹. A fost nevoie de un efort de câteva decenii pentru a reduce datoria la 25% din PIB. Un efort ghidat de multă disciplină financiară, de o politică chibzuită, de stabilirea unui raport cât mai echilibrat între valoarea rezervelor și valoarea banilor acordați cu împrumut. Dar nu putem uita că în fundalul acestei politici, indiscutabil demnă de tot respectul, au existat două mari procese fără

¹ Niall Ferguson, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2013, p. 146.

de care nici politica respectivă nu ar fi avut succesul amintit: este vorba despre Revoluția Industrială, materializată în acei ani într-un adevărat *boom* al construcției de căi ferate (ceea ce a asigurat un puternic *driver*, cum am spune astăzi, al creșterii) și de extensia impresionantă a imperiului colonial, cu toate avantajele care au decurs de aici.

În încheierea acestor rânduri dedicate relației dintre datorie și creștere economică am mai ridicat o problemă. Extrem de important este în ce scop a fost făcută datoria. Pur și simplu, nu credem că se poate discuta această relație dacă nu luăm în calcul și ce anume s-a făcut cu banii luați pe datorie. Fără această componentă nu putem dezlega ecuația. Una este ca datoria să fi fost făcută pentru a realiza o investiție și cu totul altceva este dacă aceeași datorie s-a contractat în scopuri de consum. Or, din câte cunoaștem, cea mai mare parte a datoriei americane și a celorlalte țări dezvoltate s-a făcut în scopuri de consum. Ceea ce pune în termeni diferiți posibilitatea de rambursare. Va urma, din punctul nostru de vedere, o perioadă foarte aspră, în care vom descoperi o altă față a statelor dezvoltate. Nu neapărat atractivă și nu neapărat dătătoare de speranță. După ce au acceptat să pună piața internă la dispoziția mașinii de producție asiatice, după ce au fost de acord, în mod inimaginabil pentru noi, să devină locul preferat de delocalizare a cererii asiatice, SUA vor trebui să găsească soluții de revenire. Instrumentele financiare americane vor fi din plin folosite. Efortul de refacere a SUA se va *redistribui* într-un fel sau altul. Statele asiatice puternice nu vor mai putea fi afectate, pentru că au mari rezerve valutare. Redistribuirea va cuprinde cu deosebire statele aflate în dificultăți financiare și nu este exclus ca Uniunea Europeană să fie și ea inclusă în procesul de redistribuire de care am amintit. Marea Britanie a avut la dispoziție atunci Revoluția Industrială (astăzi nu se întrevide o tehnologie care să revoluționeze totul și să creeze cererea de care ar fi atât de mare nevoie), iar despre un imperiu nu mai poate fi vorba. Am putea reține ideea de *imperiu financiar* hrănit de existența principalei monede de schimb și de teaurizare – dolarul –, de „exorbitantul privilegiu” de a deține o asemenea monedă. Relația statului cu băncile devine esențială pentru țările dezvoltate.

6. Ridicarea complexului financiar-politic

Prin urmare, statul nu a cruțat niciun efort pentru a veni în sprijinul sectorului privat, chiar dacă, de multe ori, problemele cu care se confrunta acesta erau corelate cu greșeli, erori, management slab etc. Pur și simplu, un șuvoi financiar s-a îndreptat spre bănci, asumându-se în felul acesta două riscuri majore. Unul, ca tot ceea ce s-a întâmplat în bănci, deci criza bancară, să se transforme într-una financiară. Niall Ferguson avea dreptate să afirme că „deficitele sectorului public au avut un rol în diminuarea contracției, dar ele riscă să transforme o criză a datoriilor private excesive într-o criză a datoriilor publice excesive”¹. Pe de altă parte, salvarea „bogaților” a apărut ca un adevărat comandament. Referindu-se la un comentariu făcut de Joseph Stiglitz pe marginea propunerii secretarului Trezoreriei SUA, Timothy Geithner, ca activele toxice ale băncilor să fie cumpărate din bani publici, Robert Boyer preciza că avem de-a face cu un nou exemplu „de privatizare a câștigurilor și de socializare a pierderilor, sau chiar cu un socialism pentru bogați”².

În secțiunea anterioară am vorbit despre impactul datoriei publice – făcută în bună măsură pentru bănci – asupra dezvoltării. În acest caz, datoria exercită un impact, fără îndoială dureros, dar care se distribuie la nivelul ansamblului. Efectele sale se observă în timp. Mai este un efect: *efectul direct asupra cetățeanului*. Este adevărat că statul a intervenit să ajute bănci sau corporații. Dar statul este sau ar trebui să fie cetățeanul. Bani dați cu împrumut, dar de fapt oferiți acestor firme și bănci, sunt, în cele din urmă, achitați de către cetățean. Vorbim de datoria statului, dar ea este în fond o datorie a cetățenilor și va trebui plătită, mai devreme sau mai târziu, de către aceștia. După ce au fost publicate diverse informații și analize cu privire la banii cheltuiți de bănci, la efortul făcut de stat pentru a recapitaliza băncile, o problemă nu a mai putut fi ocolită. Fără a fi consultat, cetățeanul s-a pomenit în față cu un contract de plată pentru el și pentru urmașii lui (uneori chiar nenăscuți).

¹ *Ibidem*, p. 3.

² „Transformations et diversité du capitalisme. Entretien avec Robert Boyer”, *Esprit*, Novembre 2009, p. 20.

Cetățeanul se simte trădat de propriul său reprezentant, de cel care ar trebui să-l protejeze, de către stat. Repetăm, nimeni nu a pus la îndoială oportunitatea intervenției statului, ajutorul financiar acordat în diferite forme. După ce „incendiul” financiar s-a mai potolit, au ieșit la lumină lucruri care nu puteau să nu inflameze conștiința publică. Băncile au cheltuit sume fabuloase în diverse inginerii, dar au recurs și la diverse bonusuri, la salarii care depășesc imaginația obișnuită. În noul context, următoarea întrebare a devenit presantă: de fapt, ce a plătit cetățeanul? Risipa, speculația, chiar iresponsabilitatea. La fel de dureroasă a fost constatarea că statul nu a stat o clipă la îndoială și a îmbrățișat cauza băncilor. Statul acesta în poziția de bun platnic al unor datorii, statul acesta care, după ce a achitat nota de plată, nu a identificat vinovății și vinovați, statul acesta care, în esență, a păstrat aceeași relație cu sistemul bancar, ca și când nimic nu s-ar fi întâmplat, statul acesta și-a dezvăluit o nouă față. Un *stat captiv*, confiscat de către sistemul bancar. Un stat pentru care acoperirea a tot ceea ce s-a întâmplat în acest sistem nu este doar o prioritate, ci un tip de comandament. De fapt, el a dezvoltat o nouă relație cu puterea financiară.

Este un fenomen pe care revista *The Economist* l-a sintetizat prin formula „ridicarea complexului financiar-politic”¹. În mod tradițional, băncile aveau un rol de intermediere (de a orienta fondurile dinspre cei ce economisesc spre cei ce au nevoie de fonduri, mai exact dinspre micii depunători spre mari companii și investitori). De aici și importanța lor vitală pentru funcționarea economiei capitaliste. Potrivit revistei amintite, acest rol este în întregime depășit. A intervenit o fază în care băncile nu mai strângeau bani de la micii deponenți, ci de pe piață, și îi orientau spre diverse unități interesate. Respectivă unități nu luau ele direct bani de pe piață, întrucât băncile reușeau să obțină fonduri la un preț mai scăzut. După 2007, această tendință s-a inversat. Împrumuturile realizate de bănci au devenit mai scumpe decât cele ale corporațiilor interesate.

În noul context, băncile au identificat o nouă sferă de acțiune. Ele au devenit tot un gen de intermediar, dar între state și propriile lor bănci centrale. În felul acesta, băncile s-au transformat în actori principali pe piața de bonduri. Beneficiază de împrumuturi la dobânzi mici de la Banca Centrală și

¹ „The Nationalisation of Markets: The Rise of the Financial-Political Complex”, *The Economist*, May 20, 2012.

achiziționează bonduri de la guverne la dobânzi mult mai mari. Sau, după caz, cu banii împrumutați de la Banca Centrală împrumută direct guvernele la dobânzi mai mari. Din orice unghi am privi lucrurile, relația cu guvernul devine centrală.

Băncile se leagă acum, în principal, de stat, nu de piață. Ele își păstrează rolul de intermediar, dar nu între entități private care au nevoie unele de celelalte pentru a demara o afacere, ci între stat și stat. De fapt, se formează un nou cuplu: *stat-bănci*. Prezența pieței în activitatea bancară se diminuează. Cum se diminuează, corespunzător, și contribuția băncilor la activitatea economică, la performanța în acest domeniu. Băncile abandonează sau trec în plan secund funcția lor de intermediere și de motor real al economiei. Astfel, din sursă a vitalității economice, ele devin instrument de blocaj și/sau de creștere a costurilor. Dat fiind acest tandem cu funcționare vicioasă, nu există decât o perspectivă ca statele să sărăcească, să fie secătuite. Iar scadența este decontată nu de stat, ci de cetățean. Goana după profit distruge chiar sursa profitului, economia reală. Este exacerbară rolului capitalului și încercarea de a controla prin intermediul său totul. Este seducția descoperirii că statul nu poate da faliment. Nu știm dacă va da faliment, dar insolubil poate deveni. În orice caz, sistemele bancare se bazează incredibil de mult pe sprijin guvernamental implicit sau explicit.

Cu surprindere am descoperit în *Financial Times*¹ o scurtă notă venită din partea unui cititor al revistei referitoare la bănci și activitatea acestora. Este adevărat că nota respectivă era semnată de Dan Coffey, profesor de economie la Leeds University Business School. Ce semnalează ea? Dan Coffey descoperă o remarcă din volumul al treilea al *Capitalului*, în legătură cu „creditul”. Potrivit lui Marx, capitalul exploatează „capitalismul industrial”, așa cum acesta, la rândul lui, exploatează „munca industrială”. Firește că Marx, cum precizează Coffey, nu avea cum să știe de noua dimensiune „de investiții” a băncilor; cum, am menționa noi, nu avea cum să știe de noua funcție de intermediere dintre stat și stat. Nu împărtășim în întregime analiza lui Marx. În capitalismul clasic, băncile jucau un rol și, prin urmare, aveau dreptul să rețină o parte din profit. În actuala etapă însă rolul real, rolul efectiv al băncilor se diminuează dramatic și se accentuează

¹ Dan Coffey, „Where Marx Excelled at Anticipation”, *Financial Times*, November 15, 2011.

cel formal, parazită. În acest sens, profesorul din Leeds vorbește de „împlinirea neașteptată a profeției marxiste”.

Am mai semnalat, în acest context, un aspect care, îndeobște, este trecut cu vederea. În sistemul clasic, rolul băncii era mai mare decât, simplu, acela de a împrumuta bani. „Sistemul industrial” utiliza capitalul împrumutat de la bănci, dar titularul capitalului îndeplinea un rol foarte important: analiza temeinicia proiectului (pentru a vedea dacă se acordă împrumutul), iar pe parcursul investiției exercita un tip de supraveghere (necesară și îndreptățită: doar era proprietarul capitalului). Deci sistemul bancar și cel industrial formau un *cuplu economic*. Nimeni nu punea la îndoială prerogativa de control și supraveghere de care se bucura sistemul bancar. În actuala etapă, când banii de care dispun băncile vin din sursele precizate mai sus, cine controlează traseul banului? Banca în sistemul clasic nu avea nevoie de control sau supraveghere pentru că la mijloc erau banii ei, sau banii pe care îi avea în administrare de la deponenții obișnuiți. Acum, sursa banilor se estompează. Cea mai mare parte a lor vin, cel puțin după anii de criză, de la stat. Deci sunt banii cetățenilor. Dar cine controlează folosirea banului care vine de la stat? Care este, de fapt, ban public. Nu se poate face acest lucru, pentru că este o perioadă de dereglementare! Avem de-a face cu o altă ipostază a puterii financiare: *puterea necontrolată*. În timp ce ea îi controlează pe alții.

Toate acestea au alimentat o atitudine extrem de critică la adresa unităților bancare. Băncile au devenit un fel de simbol al risipei, al cheltuiirii fără precauția necesară a avuției financiare a unei țări. Încet, încet băncile au început să fie percepute ca aflându-se la rădăcina crizei. De aceea, și reacția este pe măsură. Uneori, analiza este axată pe impactul exercitat de salariile fabuloase și de veniturile din domeniu asupra inegalității sociale. Inegalitatea nu a apărut doar din motive tehnologice, din rațiuni de calificare, ci este corelată și cu activitatea Wall Street-ului. Este, de pildă, perspectiva propusă de către James K. Galbraith. Într-o lucrare cu o pregnantă dimensiune academică, autorul ține să sublinieze această relație: „În America ultimelor decenii, inegalitatea economică a crescut. Însă nu a fost vorba de un proces social general, distribuit pe întreaga structură de salarii și venituri. Cauza principală au constituit-o câștigurile extravagante ale oamenilor din sectorul financiar și din sectoarele de frunte

ale zilei: tehnologia informației în anii '90, *boom*-urile militare și ipotecare din anii 2000. Este însă uimitor cât de puțini oameni au beneficiat de creșterea avuției țării”¹.

Autorul este cu deosebire nemulțumit de faptul că un număr atât de mic de oameni devin foarte bogați în sfere foarte limitate ale activității sociale. Atâta vreme cât acest proces a avut loc în sfera tehnologiei informației, în anii '90, el a fost tolerabil întrucât s-a presupus că promovarea respectivelor tehnologii se răsfrânge pozitiv asupra întregii societăți. Dar „în anii 2000, când creșterea a fost alimentată întâi de război și apoi, timp de câțiva ani, de credite ipotecare abuzive, e greu să mai găsim o scuză”².

Mult mai severă apare poziția lui Charles Ferguson, cum ne spune și titlul lucrării sale publicate anul trecut, *Predator Nation*. Cum remarcă și Gillian Tett, Ferguson încadrează problema responsabilității într-o ecuație foarte precisă – cea alcătuită din vinovați și vinovății: „elita financiară a secolului XXI a abuzat de sistemul politic și economic al Statelor Unite, iar acești infractori trebuie pedepsiți... păcatele celor din sectorul financiar nu numai că au provocat acest ciclu de la *boom* la *bust*, ci alimentează declinul mai amplu al Statelor Unite”³.

Nemulțumirea lui Charles Ferguson provine din faptul că nimic semnificativ nu a avut loc din această perspectivă. Bancherii dinainte de criză sunt aceiași cu cei de după criză. Adesea chiar pe același poziții. Ce să mai înțeleagă cetățeanul, cel care urmează să achite nota de plată a prăbușirii financiare? „Nici în anul 2012 nu se demarase măcar o singură urmărire penală legată de criza financiară împotriva vreunui manager financiar important. De asemenea, guvernul federal nu făcuse nicio încercare serioasă de a recurge la procese civile ori confiscări de bunuri pentru a încasa daune sau compensații de la persoanele care au scufundat economia mondială în recesiune”⁴.

¹ James K Galbraith, *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis*, Oxford University Press, 2012, pp. 148-149.

² *Idem*.

³ Gillian Tett, „Fixing Finance, Wall Street and the Problem of Inequality”, *Foreign Affairs*, July/August 2012.

⁴ Charles Ferguson, *Predator Nation: Corporate Criminals, Political Corruption, and the Hijacking of America*, Crown Business, 2012, p. 1.

„Ridicarea puterii financiar-bancare” este o problemă de sistem. Nu vom putea înțelege noua configurație a puterii dacă nu vom insista asupra legăturilor dintre puterea financiară și cea academică. De pildă, Charles Ferguson¹ chiar numește câteva figuri ilustre ale sferei academice, care într-un fel sau altul au sprijinit ascensiunea sistemului financiar, care nu au semnalat din vreme derapajele, poate și pentru că au beneficiat de avantaje economice, situându-se chiar într-o poziție de conflict de interese: Martin Feldstein, Larry Summers, Frederic Mishkin etc. Sunt nume cunoscute. Nu mai vorbim de lumea politică. Deci este vorba despre o schimbare mult mai amplă, despre interconexiuni care vorbesc despre o nouă structură de putere. Și, am adăuga noi, chiar despre o nouă identitate a societății capitaliste dezvoltate, în cadrul căreia puterea financiară joacă un rol mult mai important decât în capitalismul clasic. Este inima sistemului economic și, prin urmare, a celui social și politic. Înțelegem supărarea și dezamăgirea lui Ferguson, care s-a materializat într-o lucrare protest. Chiar dacă și noi credem că măsurile vor întârzia, dacă vor fi luate vreodată, reacția socială și-a făcut apariția și probabil va cunoaște un proces de permanentizare. Care va reprezenta unul dintre cele mai importante costuri ale actualei crize. Instabilitatea socială va fi un însoțitor al societății capitaliste dezvoltate. Este un proces căruia îi vom consacra un capitol de sine stătător.

Până atunci să notăm că lucrarea la care ne-am referit mai sus întruchipează una dintre cele mai aspre poziții întâlnite în literatura de specialitate – egalată, dacă nu chiar întrecută, de remarcă procurorului general al SUA, făcută în fața comisiei de specialitate a Congresului, cu privire la activitatea managerilor unor bănci americane: *Too big to jail* („Prea mari ca să ajungă la închisoare”). Această remarcă a fost reluată de Mervyn King, care, fără îndoială, o împărtășea (cel puțin parțial), din moment ce a readus-o în atenția cititorilor, dar care a simțit și nevoia să se delimiteze de ea: „acestea sunt cuvintele lui, nu ale mele...”².

¹ *Ibidem*, p. 245.

² Martin Wolf, „Mervyn King Has Lunch with the FT: Interview Transcript”, *Financial Times*, July 5, 2013.

7. „Bancheri, bancheri, bancheri”

În ultimul timp, își face loc și reacția. Reacția la critica dezlănțuită și „incorectă” la adresa bancherilor. Bancherii au fost zugrăviți în culori sumbre, au devenit un gen de „epitet” pentru îmbogățirii peste noapte, un gen de expresie vie a inegalității. Dacă se va continua astfel, va fi complet discreditat un personaj cheie al societății capitaliste – iată nota comună a „reacției” din ultima vreme. Mai mult, dacă se va continua, se va crea o atmosferă de neîncredere în activitatea bancherilor, care poate fi mai costisitoare decât orice. Mark Findlay citează o apreciere care atrage atenția asupra costurilor unei atitudini hipercritice la adresa bancherilor: „Întregul edificiu al capitalismului se bazează pe capital – care este, de fapt, un sinonim pentru încredere. Bogăția se creează prin faptul că oamenii care au capital, sau încredere, le pun în joc expunându-se unor riscuri. Dacă oamenii consideră că încrederea ta este reală, riscurile pe care ți le asumi vor fi, probabil, mici. Însă atunci când oamenii cred că joci la cacealma, se panichează, iar panica distruge bogăția mai repede decât o poate spori încrederea”¹.

Bancherii înșiși încep să nu mai împărtășească acest val de critică neîndurătoare. La Forumul Economic Mondial de la Davos (2011), șeful executiv de la JP Morgan releva: „Mi se pare că refrenul ăsta continuu: «bancheri, bancheri, bancheri» este realmente un mod neproductiv și incorect de a trata oamenii... lumea ar trebui să înceteze cu asta”².

Dezbaterea se extinde chiar la nivelul crizei. Crizele sunt „ciclice”; oricât efort am face, ele nu pot fi în întregime prevenite și controlate. Prin urmare, dacă realitatea este aceasta, ce rost are să ne raportăm atât de sever la cei care au condus băncile? Ei au făcut ceea ce era de datoria lor să facă. Avem de-a face cu un proces prea complex pentru a ne pronunța abrupt și pentru a lua măsuri care, poate, mai târziu se vor dovedi pripite.

Sunt două demersuri care ne-au atras în mod special atenția. Mark Buchanan publică de curând o lucrare provocatoare³. Autorul este impresionat de o

¹ Mark Findlay, *Contemporary Challenges in Regulating Global Crisis*, Palgrave MacMillan, 2013, p. 182. Aprecieria este făcută de către William Leith într-o recenzie la lucrarea lui Paul Krugman, *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*.

² *Apud* Mark Findlay, *op. cit.*, p. 184.

³ Mark Buchanan, *Forecast: What Physics, Meteorology, and the Natural Sciences Can Teach Us About Economics*, Bloomsbury, 2013.

declarație făcută de Jean-Claude Trichet în timpul crizei, din poziția de președinte al Băncii Centrale Europene: „Când a venit criza, au devenit evidente serioasele limitări ale modelelor economice și financiare existente. Modelele macro nu ne-au ajutat să identificăm apropierea crizei și s-au arătat incapabile să explice într-un mod convingător ceea ce se întâmpla cu economia. Instrumentele convenționale nu mi-au oferit niciun sprijin în calitate de decident politic în timpul crizei... În absența unei orientări clare din partea modelelor existente, decidenții politici au fost nevoiți să se bazeze în mare măsură pe propria experiență...”¹.

Prin urmare, dacă punctele de sprijin ale unui decident important sunt atât de nesigure și, atâtea câte există, sunt mai mult inspirate de intuiție, de analogii fragmentare, atunci, pare a spune autorul, sunt atât de vinovați bancherii pe cât par la prima vedere? Proiecția sistemului financiar pare a fi mai curând explicația și nu atât ceea ce s-a întâmplat în interiorul acestui sistem. Buchanan pornește de la o cercetare pe care specialiștii de la Bank of England au făcut-o cu privire la modul în care arhitectura sistemului financiar influențează instabilitatea indusă de nivelul *leverage*-ului, adică a acelui raport dintre rezervele de lichidități și banii pe care băncile fie i-au împrumutat, fie i-au investit. Au fost identificate bănci din rețea care pot deveni cu mare probabilitate „epicentre ale crizei de finanțare”, așa cum alte bănci sunt mai înclinate să reacționeze „în sensul propagării pericolelor financiare”. În orice caz, mai surprinzătoare decât orice a fost constatarea că băncile „cu probleme” sunt cele din categoria „too big too fail”, precum Goldman Sachs, J.P. Morgan, Citibank etc. Ceea ce și facilitează concluzia cercetării pe care o reproduce autorul: „sistemul financiar modern pare să fie predispus la probleme sistemice”. Lucrarea lui Buchanan este o tentativă de a fructifica rezultatele din alte domenii, cum ar fi psihologia, meteorologia în studiul economiei și cu deosebire al crizelor. Care se pot dovedi utile. De pildă, potrivit autorului, piețele acționează uneori ca și vremea: un simplu val de căldură poate genera o adevărată furtună...

¹ „Address at the ECB’s 2010 Central Banking Conference”, citat în Mark Buchanan, *op. cit.*, p. 220.

Anat Admati și Martin Hellwig¹ ne pun în gardă. S-a creat o adevărată mitologie despre complexitatea activității bancare, menită să țină la distanță această activitate de dezbateră publică, de opiniile convenabile și mai puțin convenabile. Mitul complexității este întreținut cu grijă, așa încât atunci când cineva formulează poziții critice să poată fi imediat declarat „incompetent” de a participa la o asemenea discuție. Cea mai mare parte a pretențiilor formulate de către bancheri, afirmă autorii, sunt asemenea hainelor împăratului din povestea lui Andersen². „Scriind această carte, scopul nostru a fost să aducem mai multă claritate cu privire la funcționarea sistemului bancar și să explicăm lucrurile pentru a mări cercul participanților la dezbateră. Dorim să încurajăm mai mulți oameni să-și formeze opinii și să se încreadă în ele, să exprime îndoieli și să conteste argumentele deficitare prezente din plin în dezbateră politică. Dacă vrem să avem un sistem financiar mai sănătos, trebuie să existe mai mulți oameni care să înțeleagă problemele și să influențeze deciziile politice”³.

Firește, punctul de plecare al demersului celor doi autori, materializat în lucrarea la care facem referință, este constatarea tristă că, de fapt, nimic nu s-a schimbat: „Nu-i credeți pe cei care vă spun că lucrurile stau mai bine acum decât stăteau înainte de criza financiară din 2007-2009 și că avem un sistem mai sigur, care se va perfecționa și mai mult pe măsură ce vor fi implementate reformele. Sistemul bancar de azi, chiar și cu reformele propuse,

¹ Anat Admati este profesor de finanțe și economie la Stanford's Graduate School of Business, iar Martin Hellwig este director la Institutul de Cercetări Max Planck din Germania. Împreună semnează o carte recentă: *The Bankers' New Clothes. What's Wrong with Banking and What to Do About It*, Princeton University Press, 2013.

² Pentru cei care nu și-o amintesc, povestea „Hainele noi ale împăratului” este, pe scurt, următoarea: doi așa-ziși croitori se oferă să-i facă niște haine cu totul speciale împăratului. Chiar pretind că hainele vor fi invizibile pentru oamenii obișnuiți. Împăratul este încântat de idee și comandă un set de asemenea vestminte. Trimite, după un timp, dregătorii să vadă cum arată vestmintele. Aceștia nu văd nimic la croitor, dar, de frică să nu fie considerați incompetenți și chiar stupizi, nu recunosc; mai mult, încep să laude hainele. După un timp, chiar împăratul vrea să vadă dacă vestmintele sunt gata. Are și el același comportament ca și dregătorii. În sfârșit, când „vestmintele sunt gata”, împăratul le „îmbracă” și iese în oraș cu ele. Nimeni nu are curajul să spună ceea ce vede. Până într-un timp, când un copil, sincer ca toți copiii, strigă: „împăratul e gol”; de-abia atunci toată lumea recunoaște că, de fapt, împăratul umblase în pielea goală prin oraș. Aluzia este limpede: bancherii, chiar dacă spun că, după criză, s-au schimbat, au îmbrăcat aceleași haine ca și cele ale împăratului din povestea lui Andersen.

³ Anat Admati și Martin Helwig, *op. cit.*, p. 2.

este la fel de periculos și fragil ca și cel care ne-a aruncat în criza recentă”¹. Rezultă că oricând poate apărea din nou o altă criză. Că sistemul de imunitate al societății nu s-a întărit. Că ne aflăm într-un prelungit statu-quo, care nu face decât să protejeze cecurile și bonusurile bancherilor, să lucreze pentru cei care au beneficiat și până acum de sistem. Semnificativ ni s-a părut și titlul primului capitol dintr-o lucrare recentă: „The crisis that didn’t change much of anything” („Criza care n-a schimbat mai nimic”)².

Analizele de specialitate insistă pe mărimea *bailout*-urilor acordate băncilor și pe implicațiile economice și sociale ale acestui efort financiar făcut, de fapt, de către cetățeni. Ne-am referit la asemenea aspecte în paginile anterioare. Iată că Sir Mervyn King relevă un alt aspect al aceleiași inițiative financiare. Punctul de vedere formulat de fostul guvernator al Bank of England se întâlnește cu cel susținut de către Admati și Hellwig. Martin Wolf îi solicită fostului guvernator opinia cu privire la *bailout*-urile primite de către bănci, știind că tema „îl supără cu adevărat”. Răspunsul este concludent. „Au trecut cinci ani, iar noi discutăm în continuare despre cum vom restructura băncile, care au beneficiat de atâta susținere. Restructurarea ar fi trebuit să aibă loc mult mai devreme!”³

Nu vi se pare că a apărut o relație cu totul asimetrică între societate și bănci? Societatea plătește, iar băncile nu au un răspuns convingător nici după cinci ani. Iar, după opinia noastră, nici nu-l vor avea! Băncile, cu tot procesul de dereglementare pe care l-au cunoscut, fac parte – în această nouă ipostază – din procesul mai larg de financiarizare. Acest proces, la rândul lui, formează *hard core*-ul a ceea ce numim neoliberalism și ordine neoliberală. Vă puteți imagina că bancherii vor fi de partea schimbării, ca să spunem așa, de partea unor reforme reale care să-i îndepărteze de prerogativele, de avantajele și de noua poziție pe care au dobândit-o? Prima condiție pe care trebuie să o îndeplinească orice analiză realistă este să nu facă abstracție de interese. Iar interesele bancherilor nu merg în direcția reformei pe care o dorește și o imaginează societatea.

¹ *Ibidem*, pp. XI-XII.

² Philip Mirowski, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*, Verso, 2013.

³ Martin Wolf, „Mervyn King Has Lunch with the FT: Interview Transcript”, *Financial Times*, July 5, 2013.

Deci, nici după cinci ani, societatea nu are un răspuns. Mai mult, băncile și banherii – după o perioadă de păstrare a unei tăceri care putea fi interpretată și ca un tip de căință – au revenit. Și se prezintă pe ei înșiși drept cei mai buni specialiști, care știu ce trebuie făcut. De fapt, este o altă formulă de a contribui la conservarea statu-quo-ului. Un statu-quo extrem de interesant, în care nu știi dacă puterea financiar-bancară a subsumat neoliberalismul sau acesta din urmă utilizează noua putere pentru a-și atinge scopurile. Deocamdată, cele două forțe s-au redescoperit și au inaugurat o perioadă de conviețuire care va dura. Noul complex financiar-politic reprezintă o forță redutabilă, de fapt forța dominantă a epocii în care trăim. Nu vom putea înțelege mai nimic din particularitățile evoluției actuale dacă nu luăm în considerare această influență din ce în ce mai pregnantă.

CAPITOLUL V

INEGALITATEA – O RACHETĂ CARE VA CĂDEA PE LOCUL DE UNDE A FOST LANSATĂ

1. „De ce suntem mândri că suntem americani...”

Într-un articol care a generat un ecou real, pentru că vorbea despre „inevitabilitatea ridicării unei noi superputeri” – China –, Arvind Subramanian se întreba în legătură cu evoluția SUA și capacitatea lor de a inversa tendințele negative cu care sunt confruntate: „Viitorul economic al Statelor Unite trezește îngrijorare: țara are o problemă fiscală, o problemă de creștere și, poate cel mai greu de rezolvat, o problemă legată de clasa de mijloc”¹. De ce problema clasei de mijloc este cea mai greu tratabilă dintre toate? Mai dificilă decât imensa problemă a datoriilor? Decât cea a recâștigării competitivității, care, istoricește, a consacrat superputerea americană? De ce este, în fond, această problemă atât de dificilă?

Nu știm ce ar fi răspuns autorul. Dar pentru că se discută atât de mult despre creșterea inegalității sociale în America și în lumea dezvoltată, despre dispariția clasei de mijloc, ne vom asuma riscul unui răspuns. Am subliniat de la început particularitățile acestui deceniu, faptul că el trebuie evaluat nu numai prin procesele din interiorul său, ci și prin tendințele și evoluțiile pe care le declanșează. Dacă există un domeniu care trebuie judecat nu doar prin ceea ce este în momentul de față, ci și prin consecințe, prin urmări, atunci acela este cel la care ne referim acum, cel al *inegalității sociale din lumea dezvoltată*. În cazul de față, urmările par să întrecă mult

¹ Arvind Subramanian, „The Inevitable Superpower: Why China’s Dominance Is a Sure Thing”, *Foreign Affairs*, September/October 2011.

chiar faptele pe care le vom prezenta. Deși aceste fapte sunt cumva spectaculoase în tristețea lor.

Pentru a răspunde, vom face, mai întâi, o distincție între problemele sociale și cele economice în funcționarea unei societăți, a unei țări. Nu introducem această distincție pentru a separa cele două domenii, ci pentru a înțelege cât de mult se influențează unul pe celălalt. De multe ori, preocupați de cifre, de lucruri cuantificabile, uităm sau subestimăm trăiri, reacții, aprecieri ale oamenilor, pentru că ele nu „intră” în rigorile calculului, sunt în bună măsură imponderabile. Nu sunt însă și mai puțin importante, ori secundare în raport cu primele, cu cele economice.

Ce ține la un loc o societate? Multe, foarte multe lucruri. De pildă, tradiția, cultura. De cele mai multe ori, *calculul pe care îl face fiecare*. Arareori ne dăm seama că fiecare dintre noi suntem un *minuscul centru de evaluare*. Cântărim, dăm, în felul nostru, „note”, ne bucurăm de anumite fapte, ne întristăm de altele. Și toate se adună într-o reacție care însumează ani de evaluare cu privire la propria țară, la guvernarea și evoluția sa. Ce sunt protestele de stradă? Expresia vie a faptului că evaluarea de care aminteam a atins un punct de mare îngrijorare: „nu se mai poate”. Mai sunt trepte de urcat pe scara nemulțumirii? Urmează revolta, care este un război declarat. Protestul solicită negociere, revolta – înlocuirea celor care au generat necazul. Mai urmează ceva? După opinia noastră, da! Este treapta reprezentată de hotărârea de a părăsi țara. Ce exprimă această hotărâre? O profundă dezamăgire, corelată cu lipsa de perspectivă și de speranță. Uneori, frica de necunoscut ori vârsta înaintată împiedică oamenii să plece din propria țară. Alteori, hotărârea este transferată urmașilor, ca un gen de legământ. Autorul acestor rânduri nu poate uita cuvintele spuse de un om de artă din țara noastră, care obținuse un mare premiu internațional. La întrebarea reporterului dacă intenționează să se stabilească în străinătate, răspunsul artistului a venit firesc, de parcă ar fi fost îndelung pregătit: „Eu nu, dar bagajele pentru fiica mea sunt deja la ușă!”

Atașamentul la o societate este hrănit de acest calcul. „Este bine!”, „Simt că am o țară în spate!”, „Mă simt protejat!” sunt formule care exprimă legătura, rezultanta milioanei de evaluări pe care le face aproape fiecare și care, pe ansamblu, sunt supraunitare. Cu greu poate fi evaluată contribuția atașamentului la bunul mers al unei societăți, al unei țări. Cum

cu greu poate fi evaluată și încrederea pe care o generează faptul că societatea în care trăiești este atentă, proteguitoare, chiar dreaptă cu cetățenii ei. Și pentru că nu pot fi cuantificate, asemenea trăiri sunt, îndeobște, sub-evaluate. În realitate, ele reprezintă cea mai trainică legătură, substanța umană a coeziunii. Așa cum, uneori, uităm că economia este pe jumătate psihologie (nu există circulație a creditului dacă nu există încredere), tot așa nesocotim că PIB-ul, surplusurile comerciale înseamnă mai mult dacă se traduc și într-un confort social și sufletesc, dacă sunt hrănite de un sentiment de mulțumire a omului sau conduc într-acolo.

Societatea americană s-a distins tocmai prin această corelație, care a făcut din modelul său de evoluție o miză pentru multe țări. Iar în cadrul acestui model, clasa de mijloc a reprezentat *punctul central al echilibrului social*. Atât de importantă este clasa de mijloc pentru capitalism, încât aceste două noțiuni au devenit oarecum echivalente. Când spui capitalism, înțelegi aproape automat clasă de mijloc. Iar clasa de mijloc a asigurat stabilitate, a absorbit probleme, a reprezentat o sursă esențială de vitalitate. Firește că la o asemenea configurație s-a ajuns după decenii de evoluție. Nu putem spune că apariția clasei de mijloc a fost rezultatul unei strategii. Mai curând a fost consecința pragmatismului american, efectul căutării propriilor echilibre, punctul de întâlnire a unor politici, încoronarea unui contract social care statua că fiecare cetățean trebuie să câștige și să beneficieze de rezultatele obținute *împreună*.

Iar în ceea ce privește distribuirea și redistribuirea veniturilor, America a excelat. A găsit echilibre, a creat mecanisme de distribuire, de mobilitate socială, a instituit posibilități de ascensiune, a creat convingerea că societății îi pasă de fiecare și vrea să răsplătească pe fiecare. De aici a venit atașamentul, mulțumirea, chiar mândria de a fi american. Nu atât din nivelul impresionant al PIB-ului, național sau pe cap de locuitor, din numeroasele izbânzi care au consacrat America drept leagănul modern al inovației, ci din sentimentul acesta regenerator, de apartenență nu doar la o națiune puternică, ci la o țară căreia îi pasă de cetățenii ei.

Mărimea PIB-ului este importantă și a reprezentat o mare aspirație a Americii din toate timpurile. Măreția acestei țări a constatat în înțelepciunea de a revărsa puterea economiei asupra cetățenilor ei, de a cultiva încrederea cetățeanului, de a stimula mândria apartenenței la națiunea americană. Ne-a

impresionat un mod de abordare a PIB-ului formulat în urmă cu 45 de ani. Ne vom referi la el și pentru că are mare legătură cu tema pe care o discutăm, dar și pentru că exprimă o abordare pe care nu o prea mai întâlnim astăzi. Dovadă că nu tot ce este vechi este depășit, așa cum nu tot ce este nou reprezintă neapărat o cucerire. Iată ce spunea Robert F. Kennedy în martie 1968: „Produsul nostru intern brut depășește în prezent 800 de miliarde de dolari pe an, dar, dacă am judeca Statele Unite ale Americii dintr-o altă perspectivă, acest produs intern brut include poluarea aerului, reclamele la țigări și ambulanțele care îndepărtează trupurile sfârtecate de pe șosele. El include încuietori speciale pentru case și închisorile unde ajung cei care le sparg. Include distrugerea pădurilor de conifere și nimicirea frumuseților naturale din cauza extinderii urbane haotice. Include napalmul, focurile nucleare și mașinile blindate ale poliției care luptă împotriva răzmerițelor din orașe. Include... programele de televiziune care glorifică violența pentru a vinde jucării copiilor. Însă produsul intern brut nu ține cont de sănătatea copiilor noștri, de calitatea învățământului, de bucuria jocului lor. Nu include frumusețea poeziei americane sau trăinicia căsnicilor noastre, nici inteligența din dezbaterile noastre publice ori integritatea demnitarilor noștri. Nu măsoară nici inteligența, nici curajul, nici înțelepciunea, nici învățămintele noastre; nici compasiunea noastră, nici devotamentul nostru pentru țară; pe scurt, măsoară orice în afară de ceea ce face ca viața să merite a fi trăită și ne poate spune totul despre americani, dar nu și de ce suntem mândri că suntem americani”¹.

2. „Avem case goale și oameni fără case”

În ultimii 30 de ani a intervenit o prefacere majoră și în distribuția veniturilor. Ceea ce a avut efecte mari asupra configurației sociale a Americii. La început, nu a fost observată. Poate și pentru că s-a dezvoltat rapid creditul, apoi a fost stimulat creditul fără garanții, așa încât americanii au

¹ Robert F. Kennedy, „Remarks at the University of Kansas, March 18, 1968” (transcribed from the original recording), <http://www.jfklibrary.org/Research/Research-Aids/Ready-Reference/RFK-Speeches/Remarks-of-Robert-F-Kennedy-at-the-University-of-Kansas-March-18-1968.aspx>.

crezut că sunt din ce în ce mai bogați. În realitate, statistica arată limpede că în ultimele decenii s-a instalat și în acest domeniu o nouă tendință. Mașina economică americană, performantă, minunată chiar, nu a mai lucrat pentru cei mulți. Beneficiarii s-au restrâns vizibil. În fapt, veniturile americanilor obișnuiți au stagnat. Mai multe surse vorbesc despre aceeași realitate socială. „Dacă în 1976 acel 1 procent al celor mai avute familii obținea doar 8,9% din totalul veniturilor generate în Statele Unite, până în 2007 procentajul crescuse la 25%”¹. „Venitul mediu în Statele Unite a stagnat, în termeni reali, din anii 1970 încolo”². Inegalitatea a pătruns chiar în sistemul de distribuire. PIB-ul a crescut, bogăția de ansamblu a societății de asemenea, dar veniturile obținute au început să fie *împărțite în alt fel*. Cea mai mare parte a mers la proprietari, iar partea ce revenea forței de muncă a rămas aceeași. În alți termeni, „cei bogați și-au însușit partea leului din câștigurile generate de creșterea productivității”³. Astfel, inegalitatea socială frapantă și-a făcut apariția, a luat proporții și a atins limite absolut îngrijorătoare.

Evident, prima categorie socială afectată de o asemenea evoluție a fost chiar clasa de mijloc. Ea descreștea ca număr și ca importanță pe măsură ce procesul inegalitar înainta. Deci nu era vorba doar de accentuarea decalajului dintre păturile cele mai bogate și cele mai sărace, ci de diluarea „mijlocului”, de erodarea treptată a clasei de mijloc. A apărut din ce în ce mai clar că societatea americană devine o societate sfâșiată, „ruptă în două”. Auzim mereu la fotbal: echipa este ruptă în două – nu are mijloc. Exact așa stau lucrurile și în viața socială. Bătălia se duce la mijloc. Și este câștigată de forța „mijlocului”, de omogenitatea și hotărârea sa.

Dezbaterea socială în jurul inegalității a luat și ea amploare. Totuși, va trebui să relevăm că un moment esențial în realizarea gravității situației a avut loc odată cu intervenția în dezbaterea publică a unui mare specialist și a unui „intelectual social”, Joseph Stiglitz. Mai ales pentru că el a fixat procesul și tendința într-o singură cifră. Este vorba de acel 1% care figura în titlul unui

¹ Raghuram Rajan, „The True Lessons of the Recession: The West Can't Borrow and Spend Its Way to Recovery”, *Foreign Affairs*, May/June 2012.

² Francis Fukuyama, „The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?”, *Foreign Affairs*, January/February 2012.

³ Robert Skidelsky, „Inequality is Killing Capitalism”, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2012/11/inequality-is-killing-capitalism/>.

articol publicat în *Vanity Fair*: „Of the 1%, for the 1%, by the 1%”¹. Cifra a „călătorit” și, după mărturisirea autorului, protestatarii din Spania sau din nordul Africii s-au sprijinit pe asemenea date în a-și întemeia revendicările. Dar poate cea mai percutantă interpretare atât a datelor furnizate de către autor, cât și a realităților americane, a fost cea sintetizată de principalul slogan al mișcării „Occupy Wall Street”: „the 99 percent”. Ceea ce exprimă nu doar realitatea suferinței, ci și ținta adevărată a protestului: cei care formează 1% și care sunt principalii beneficiari ai evoluțiilor din ultimele decenii. Timothy Noah fixează înțelesul acestor realități sociale printr-o formulă sugestivă și ea: *marea divergență*. „S-a căscat o prăpastie între acea categorie de 1% (în mare parte manageri de mari companii, vârfurile industriei financiar-bancare) și restul populației”².

Firește, cifrele acestea se referă la situația din SUA, dar ele își păstrează valabilitatea pentru întreaga lume dezvoltată. De curând, *Le Monde Diplomatique* a publicat o foarte interesantă analiză, intitulată „Tyranny of the one per cent”³. Polarizarea tot mai accentuată a societății dezvoltate tinde să îmbrace o formă patologică și, firește, diminuează atracția modelului social respectiv. „Cu 30 de ani în urmă, familia Walton, care deține corporația gigantică Walmart, avea o avere de 61.992 de ori mai mare decât venitul mediu din SUA. Astăzi, această avere este de 1.157.827 ori mai mare. Familia Walton a reușit să adune tot atât de mulți bani ca și 48.800.000 de familii sărace. Anul trecut, Banca Italiei a comunicat că «cele mai bogate 10 persoane din țară au tot atât de mulți bani ca și cei mai săraci trei milioane de italieni»”⁴. Iată date care vorbesc despre diminuarea severă a clasei de mijloc – segment social esențial în organizarea inițială a societății capitaliste –, creșterea fără precedent a păturilor sărace, restrângerea bogaților lumii la dimensiunile unui singur procent, un procent care domină însă viața economică și chiar statală. Ceea ce duce, în cele din urmă, la *transformarea modelului* social propriu-zis. În această formă schimbată, modelul parcă nu mai

¹ Joseph Stiglitz, *The Price of Inequality*, Penguin Books, 2012, p. XXXIX. Cartea a apărut și în românește la Editura Publica (2013), sub titlul *Prețul inegalității*.

² Timothy Noah, *The Great Divergence: America's Growing Inequality Crisis and What We Can Do About It*, Bloomsbury Press, New York, London, 2012, p. 198.

³ Serge Halimi, „Tyranny of the one per cent”, *Le Monde Diplomatique*, English Edition, May 2013, <http://mondediplo.com/2013/05/01tyranny>.

⁴ *Idem*.

degajă un sentiment de echitate, fundamental pentru coeziunea socială, nu mai poate reprezenta un suport al seducției, atât de importantă pentru o țară care, în istorie, a fost numită și „țara clasei de mijloc”. Dacă puterea și prestigiul Americii vor fi afectate de ceva durabil, atunci această influență va veni din direcția modelului social din ce în ce mai inegalitar care tinde să se instaleze în America și în lumea dezvoltată.

Există o adevărată competiție în a exprima realitatea socială inegalitară a Americii în formule cât mai percutante. Uneori, totul se calculează pe familii. 1% acoperă 160.000 de familii. Pare că 1% din populație, care deține cam un sfert din bogăția țării, nu mai este o cifră suficient de fidelă în raport cu realitatea. De acum, se operează cu 0,1% din populație, cifră care ar cuprinde cam cele mai bogate 16.000 de familii, „vârfurile” cercurilor bancare, financiare, manageriale și, evident, vârfurile marilor deținători de proprietăți. Veniturile celor mai bogați americani s-au ridicat în 2009 la suma imensă de 97.000 dolari lunar, mai mult decât dublu față de 1992¹. Alteori, discuția se extinde din domeniul veniturilor în cel al avuției (*wealth*): „Oricât de inegală este distribuția veniturilor în Regatul Unit, distribuția avuției este și mai inegală. În vreme ce vârful de 1% încasează aproximativ 14% din totalul veniturilor, același 1% deține nu mai puțin de 28% din avuția totală. Iar concentrarea avuției a crescut în ultima perioadă, dublându-se aproape față de 1988”².

Atunci când se declanșează, pofta de câștig este greu de frânat. Cifrele pe care le prezintă Timothy Noah³ sunt nu numai edificatoare, dar au chiar darul de a pune pe gânduri. Lăcomia nu se oprește nici în fața suferinței imense pe care a provocat-o criza nu doar oamenilor cu venituri modeste, ci unor segmente mult mai largi. „Am auzit adesea spunându-se că redresarea economică actuală este slabă. Așa și e, pentru majoritatea oamenilor. Dar nu și pentru acea categorie de 1%. În 2010, nu mai puțin de 93 de procente din creșterile totale de venit au mers direct în buzunarul celor 1%... distribuția creșterilor de venit a rămas la fel de disproporționată în cursul anului 2011”. Societatea nu s-a refăcut, economia este confruntată cu

¹ Joseph Stiglitz, *op. cit.*, p. XII.

² Linda McQuaig, Neil Brooks, *The Trouble With Billionaires: How the Super-Rich Hijacked the World (and How We Can Take It Back)*, Oneworld Publications, 2013, p. 248.

³ Timothy Noah, *op. cit.*, p. 197.

dificultăți, rata șomajului este încă înaltă, oamenii luptă să-și plătească datoriile către bănci. Cine și-a revenit complet, cine o duce chiar mai bine decât în perioada dinainte de criză? Magazinele de lux. „Ele nu doar că și-au revenit – pur și simplu zbârnâie”¹.

Polarizarea este o tendință. Polarizarea accentuată însă a ajuns să conducă la situații patologice. Am reprodus câteva cifre edificatoare. Totuși, nu această situație ni se pare cea mai alarmantă, ci aceea surprinsă de Stiglitz: „Avem case goale și oameni fără case”. Evoluția în acest domeniu a devenit de-a dreptul irațională. Pentru că formula aceasta fixează o ipostază esențială a iraționalității. Există pe de o parte o nevoie socială acută (oamenii fără case), există pe de altă parte posibilitatea de a o satisface (casele goale). Ce lipsește? Legătura dintre ele. Adică tocmai ceea ce trebuie să facă *leadership*-ul social. Nu avem doar o țară „ruptă în două”, ci o țară cu o foarte serioasă problemă de *leadership*. Nu vom insista pe date și situații care ilustrează discrepanța, ci vom încerca să prefigurăm câteva din consecințe, din urmările care, mai devreme sau mai târziu, își vor face simțită prezența.

3. Către un „Waterloo al liberalismului”...

Se întâmplă ceva curios. Continuăm să operăm cu aceleași noțiuni, să folosim aceleași categorii, cum ar fi capitalism, ordine liberală etc., dar, când examinăm mai îndeaproape lucrurile, ne dăm seama că avem de-a face cu un tip diferit de capitalism, că totul este schimbat. Nu este o schimbare obișnuită, ci una de funcționare, de obiective, care modifică, în ultimă instanță, natura sistemului. Derutant este faptul că instituțiile se mențin, ceea ce poate prilejui constatarea: nimic fundamental nu s-a schimbat, doar avem aceleași instituții. Pentru că vorbim de clasa de mijloc, iată ce ne avertizează David Boyle: „Clasa de mijloc nu mai poate avea încredere că instituțiile ei, politice sau financiare, îi apără interesele, fiindcă ele apără interesele unei clase *cu totul diferite de ea* [subl. ns.]”².

¹ *Ibidem*, p. 198.

² David Boyle, *Broke: Who Killed the Middle Classes?*, Fourth Estate, London, 2013, p. 304.

Evoluția într-o direcție profund inegalitară a societății capitaliste dezvoltate induce o transformare la nivelul unor piloni de bază ai acestei societăți. Avem în vedere pilonul liberal și cel democratic. Ele se află în legătură, dar au și particularități care ne îndeamnă să le tratăm de sine stătător. Uneori, nu ne dăm seama că, de fapt, clasa de mijloc a imprimat trăsăturile fundamentale ale societății capitaliste și ale comportamentului tipic al membrilor săi: spiritul antreprenorial, spiritul de economie, atașamentul față de activitatea producătoare de valori. Ea a reprezentat un gen de matcă valorică a societății, o imensă retortă în care se modelau convingeri și comportamente. De aceea, putem vorbi despre o civilizație a clasei de mijloc, civilizație care coincide în cea mai mare măsură cu civilizația societății capitaliste.

Procesul de diminuare a clasei de mijloc ridică, între altele, o întrebare esențială: care va fi baza socială și politică pe care o mai poate avea liberalismul? Această doctrină a apărut tocmai pentru a susține și a promova interesele „individului întreprinzător”, cel care definește clasa de mijloc. Baza socială a liberalismului a fost reprezentată de existența acestei clase, care a constituit și principalul scut de protecție împotriva stângii marxiste și a extinderii ei. Francis Fukuyama avea dreptate să afirme că, „atunci când lumea dezvoltată a reușit să consolideze clasa de mijloc, atracția marxismului a dispărut”¹.

Dacă baza socială a unei forțe sau organizări politice scade dramatic, atunci, prin forța lucrurilor, instituțiile democratice care dau viață unei asemenea organizări intră și ele în declin. Oricum, viitorul celor din urmă se clatină și devine unul secundar în raport cu dominantele evoluției sociale, care își vor căuta altă matcă, alte făgașuri de înaintare. Neoliberalismul poate fi privit și ca un epigon al vechiului liberalism. O doctrină care îmbracă veșmintele părinților doctrinari atunci când se plimbă pe stradă, dar care schimbă costumația când intră în instituțiile statului. Politicește vorbind, judecând după măsurile adoptate în ultimele decenii, este limpede că neoliberalismul – spre deosebire de părintele său politic, liberalismul – a păstrat retorica liberei inițiative, dar i-a redus drastic sfera de cuprindere socială la cercurile înalte ale proprietarilor, ale managementului și puterii financiare. Clasa mijlocie, cu toată configurația sa

¹ Francis Fukuyama, „The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?”, *Foreign Affairs*, January/February 2012.

politică și comportamentală, a ajuns în manuale și se mai menține, ca motiv oratoric, în discursurile politicienilor. Ea nu s-a diminuat doar numeric; mai important este că, în calitatea sa de matcă valorică, de sursă modelatoare de comportamente, a trecut într-un plan secund.

Rarefiată, clasa de mijloc nu se mai bucură de reprezentare politică. Legătura dintre neoliberalism și segmentele sociale privilegiate este directă. Clasa de mijloc se află sub influența unor presiuni diverse. O parte a ei, redusă, dar calificată sau supercalificată, a reușit să „urce” spre ceea ce numim *upper class*. Cea mai mare parte este împinsă de trendul social să „coboare” pe scara ierarhiei sociale, să se integreze clasei de jos. Pe de o parte, se creează un adevărat gol de reprezentare atunci când este vorba despre ceea ce a rămas din clasa de mijloc, despre profesiunile liberale, oamenii cu venituri medii etc., care sunt afectați de criză, de evoluția economică din ultimii ani. Pe de altă parte, se acumulează acea nemulțumire surdă provenită din deteriorarea statutului social, din descompunerea unei structuri de funcționare care asigura un anumit confort. De aceea, cea mai mare parte a acestei clase va fi atrasă sau va pactiza cu mișcările de protest, de oriunde vor veni ele, am spune. Când, la protestele din Wall Street, s-a adoptat sloganul „Noi suntem cei 99%”, s-a dorit construirea unei noi identități a societății capitaliste dezvoltate. Nu pe baza clasei de mijloc, ci prin delimitarea clară de cei 1%. Este o recunoaștere că cei 1% reprezintă un gen de „pătură superpusă” care nu are rosturi sociale reale. Nu doar că încasează profituri foarte mari, că nu produce, dar este un segment social care a aplicat parcă societății o cămașă de forță.

În același timp, ar trebui să ne întrebăm cu toată seriozitatea ce se întâmplă în acest spațiu social în care, altădată, era prezentă clasa de mijloc, compactă și puternică. Ce percepții sunt dominante în acest perimetru social? Pentru că oamenii se simt afectați de măsurile luate de cei 1%, percep nedreptatea, chiar abuzul. Ne-am obișnuit să vorbim și despre criză într-o manieră retorică. Criza, cel puțin în SUA, a însemnat, la începutul seismului, un nivel al șomajului de 10 procente, a însemnat oameni, mulți oameni, dați afară din case, studenți care nu își găsesc de lucru, o scădere dramatică a nivelului de trai. Nemulțumirea aceasta trebuie să-și găsească o exprimare politică, să beneficieze de un răspuns politic. Instituțiile care reprezintă ordinea liberală s-au dovedit puțin folositoare în protejarea

cetățenilor. Ori chiar s-au integrat „noii ordini” și au susținut măsurile care au afectat clasa de mijloc. Pentru noi, este extrem de semnificativă poziția aripii „Tea Party” din cadrul Partidului Republican, care a declarat că este partizanul unui stat cu funcții de reglementare, că formațiunea are drept scop „protejarea oamenilor obișnuiți de abuzurile speculanților financiari”. Este o poziție care anunță o tendință. Politicienii simt că oamenii obișnuiți au nevoie de protecție. Simt că între statul opresor și cetățeanul năpăstuit s-a creat un spațiu liber. Pe care caută să-l ocupe. Deocamdată, intenția de ocupare vine dinspre dreapta și îmbracă forma unui populism. Acesta împrumută din arsenalul stângii – statul cu funcții de reglementare – și se autoproclamă *protector al omului nedreptățit*.

Ne-am referit la substanța politică și doctrinară a neoliberalismului. Aici dorim doar să relevăm că el și-a asumat o mutare de înnoire: prin atacul asupra statului, prin dereglementare etc. Care nu au fost confirmate de evoluția socială. „Criza financiară globală care a început în 2008 și criza actuală a monedei euro sunt ambele produsul capitalismului lejer reglementat al ultimelor trei decenii”¹. Întrebarea noastră este: există „o replică plauzibilă” din partea stângii? Fukuyama avea dreptate să remarce că discursul acesteia s-a redus la o pledoarie pentru întoarcerea la ceea ce a fost, la „statul bunăstării”, la acea perioadă de care societatea s-a despărțit în anii ’70. Apare din ce în ce mai clar că discursul neoliberal va avea în perioada următoare un ecou redus. Stânga pare fără răspuns istoric. Liberalismul clasic, afectat de apropierea de neoliberalism și de dispariția bazei sale sociale, intră într-un declin vizibil. Problema principală acum este nu cum poate fi oprit declinul, pentru că declinul liberalismului se va accentua, ci cum poate fi prevenit ceea ce Guy Verhofstadt numea „un Waterloo al liberalismului”².

O forță înaintază, o forță care *spune oamenilor ceea ce vor să audă*: stat mai puternic și protecție împotriva măsurilor discreționare ale băncilor și cercurilor financiare. Terenul liber de care vorbeam, „golul politic” de care aminteam, cheamă această forță politică. Din câte ne putem da seama, terenul nu va fi ocupat de o forță de stânga, așa cum ne-am obișnuit, potrivit unei rotații pe care o consideram curativă, necesară, ci de un *populism*

¹ Fukuyama, *art. cit.*

² Guy Verhofstadt, *Ieșirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, București, Comunicare.ro, 2012, p. 229.

de dreapta. Luați în considerare ce ecou poate avea un asemenea discurs în Europa, unde plata datoriilor suverane se va întinde pe mulți ani, va presupune mari eforturi și multe privațiuni. Există riscul major ca Europa să fie populată în curând cu mici dictatori de factură populistă, care se vor interpune între stat și populație și vor declara că apără populația de abuzurile statului pe care chiar ei îl reprezintă.

4. Populismul: un posibil substitut pentru democrație

La o concluzie asemănătoare ajungem și dacă analiza este focalizată pe impactul inegalității asupra democrației. Problema pe care o ridică pentru democrație diminuarea clasei de mijloc este foarte sugestiv exprimată de titlul unei lucrări recente: *Ruling the Void*¹. Subtitlul este poate și mai edificator: *The Hollowing of Western Democracy*². Știm că democrația și funcționarea ei au reprezentat un subiect predilect al literaturii de specialitate din ultima jumătate de secol. S-a discutat despre lipsa de participare, despre faptul că democrația traversează o perioadă de „semi-suveranitate”, în care deciziile politice sunt întemeiate și pe alte criterii decât cele asociate „voinței populare”. Între timp, lucrurile au evoluat și procesul a cunoscut un gen de desăvârșire. „Se pare că, după o jumătate de secol, chiar și semi-suveranitatea dispare și că oamenii sau cetățenii obișnuiți ajung, de fapt, non-suverani. Ceea ce ia naștere este un tip de democrație care, în mod constant, este dezbrăcată de haina ei populară – desprinzându-se, astfel, de demos”³.

Deci, să recapitulăm. În ultimele decenii, uneori deschis, alteori doar implicit, s-a recunoscut că participarea populară este modestă, că dezbateră publică a devenit firavă, că partidele s-au depărtat de rostul lor firesc. Dar, s-a subliniat apăsător, chiar cu aceste slăbiciuni acumulate, democrația lucrează

¹ Peter Mair, *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*, Verso, London, New York, 2013.

² Traducerea titlului acestei lucrări este foarte dificilă. Prin echivalență, formula din cultura noastră, „forme fără fond”, ar fi cea mai apropiată, cu deosebirea că, în cazul României, ne aflăm la începuturile societății capitaliste, când noile instituții ale democrației nu căpătaseră fond, pe când în acest caz ne aflăm în capitalismul dezvoltat, când aceste instituții pierd fondul care le-au consacrat. În acest caz, conținutul democratic. Subtitlul lucrării este, de asemenea, expresiv: „Golirea de conținut a democrației occidentale”.

³ Mair, *op. cit.*, p. 2.

pentru cetățean. S-a îndepărtat de demos, dar *servește* demosul. Cetățeanul poate nu participă direct, poate nici nu mai controlează tot timpul deciziile care se iau în numele lui, dar *cetățeanul beneficiază*. El este primul beneficiar al construcției, al funcționării chiar sincopate a democrației. Astfel, democrația a împrumutat o nouă legitimare: forma de guvernare care aduce bunăstare, care asigură belșug sau măcar un tip de confort material pentru cetățeni. Acum a dispărut și această legitimare; nu numai că s-a îndepărtat de demos, dar democrația nici nu mai servește demosul, mai mult funcționează pentru *altcineva*. Observați traseul legitimării? De la reprezentarea demosului, ea a trecut la servirea demosului, la funcționarea pentru demos; acum chiar și acest argument s-a pervertit: funcționăm în numele cuiva, dar servim pe altcineva. Aceasta este drama democrației moderne. Ea a uitat să recunoască pe cine servește cu adevărat.

Dispariția clasei de mijloc vine ca o lovitură de trăsnet pentru democrație. Deoarece apelul la demos, chiar și sub formă retorică, capătă note de cinism. Nu acel demos are cel mai mult de suferit? Nu a fost clasa de mijloc divizată, o mică fracțiune (supercalificată) mergând spre *upper class*, dar cea mai mare parte îngroșând rândurile claselor de jos, ale păturilor din ce în ce mai numeroase cu venituri modeste și statut incert? Suntem, probabil, prea aproape de aceste evenimente pentru a le descifra în întregime semnificațiile. Asupra unui lucru am dori să atragem atenția. Strada va fi cuprinsă de nemulțumire și revoltă. Societatea capitalistă va reprezenta un spațiu privilegiat al nemulțumirii, al ostilității, al revoltei. Cum s-a și dovedit în ultimul timp. Granița dintre indiferență și ostilitate (revoltă) nu este așa de fermă pe cât pare. Adesea, indiferența este *forma eșuată a ostilității*, a revoltei.

Dacă am fi puși în situația de a alege între indiferența sau revolta unor mase de cetățeni, am prefera fără pic de îndoială a doua variantă. Revolta este foarte incomodă și costisitoare. Bulversantă! Dar ea apropie și accelerează o soluție. Indiferența este ca un virus care se instalează și, treptat, cuprinde tot organismul. Pentru democrație, ea reprezintă un virus letal. Cuprins de acest virus, cetățeanul va ajunge mai devreme sau mai târziu la o concluzie paralizantă: organismele democratice nu mai au *relevanță*. Ceea ce va mai ține în viață democrația este efectul indirect pe care îl induce frica de necunoscut. Atenție, însă, la orizont se pregătesc deja discursuri de tot felul.

Ce discurs preferă cetățeanul lovit de necaz, dezamăgit? Discursul care promite. Cu cât promisiunea va fi mai lipsită de bază, cu atât va fi mai atrăgătoare. Promisiunea este adevăratul drog al vieții chinuite. Al lipsei de speranță. Populismul se conturează ca un *substitut* al neoliberalismului. O formulă de continuare a unei drepte, tot radicală și cu foarte puțină deschidere față de democrație și clasa de mijloc, ambele aflate în declin.

5. Clasa de mijloc se „mută” în Asia

Puține probleme sunt așa de devastatoare precum inegalitatea flagrantă. Ea are o forță specială în stimularea dezbaterii publice și grăbește coagularea unei stări de spirit. Ce ne spune această stare de spirit pe cale de a se crea și de a se instala sub forma durabilă a convingerii publice? Să relatăm un experiment despre care scrie Chrystia Freeland¹. Un economist de la Duke University inițiază în 2011 un experiment. Arată unui eșantion distribuția bogăției (*wealth*) în SUA (unde primele 20 de procente din populație dețin 84 de procente din bogăție) și în Suedia (unde partea care revine primelor 20 de procente se ridică doar la 36 de procente din bogăția țării). Apoi, le solicită să-și exprime preferința față de unul din cele două modele. 92% dintre respondenți au răspuns că preferă modelul suedez. Cercetătorul mai adaugă o întrebare: care ar fi modelul ideal de distribuție? Răspunsurile vorbesc despre un model în care 20% din populație să dețină maxim 32 de procente din bogăție. Așadar, un model mai echitabil chiar decât cel suedez (să nu uităm că SUA sunt o civilizație unde inegalitatea obișnuită este considerată un lucru firesc). Observați reacția socială? Trece dincolo de ceea ce înainte de criză, de pildă, ar fi fost considerat absolut acceptabil. Mai este un fapt, o observație făcută de Larry Summers. Bogăția creată de creșterea economică a fost distribuită așa de inegal în SUA, încât, în cazul clasei de mijloc, „pentru prima dată de la Marea Depresiune, concentrarea dezbaterii pe distribuție capătă mai mare importanță decât cea pe creștere”². Situația este diferită față de atunci, dar exprimă aceeași realitate

¹ Chrystia Freeland, *The Rise of the New Global Super-Rich and the Fall of Everyone Else*, Allen Lane, 2012, p. XII.

² *Apud* Freeland, *op. cit.*, p. XIII.

psihologică. Când cineva – persoană, familie, stat – este preocupat mai ales de distribuția a ceea ce există, și nu de mărirea a ceea ce urmează să se distribuie, viitorul nu poate să apară decât în culori sumbre. Distribuția este foarte importantă, dar în amonte ei se află sursa, adică creșterea a ceea ce se produce împreună. Cum să se producă mai mult, mai bine, ar trebui să reprezinte prioritatea. În același timp, ne putem da seama cât de sfidătoare a ajuns distribuirea dacă oamenii au uitat de creștere. Nu este o omisiune, ci o reacție naturală. De ce să te mai îngrijești de creștere, dacă distribuirea se face din ce în ce mai inegalitar.

Am relatat mai pe larg aceste reacții și prefigurări de evoluții, întrucât ele sunt foarte edificatoare pentru câteva probleme esențiale din cadrul temei de față. Clasa de mijloc are tot dreptul să se îndoiască de faptul că lucrurile vor reveni la o stare anterioară. Și noi credem că nu vor reveni. Ca să revină, ar trebui corectate și, după caz, îndepărtate condițiile care au condus la „strangularea” clasei de mijloc. Cine a afectat așa de sever clasa de mijloc? Sistemul instaurat în ultimii 30 de ani, cu orientările sale, uneori introduse chiar cu acordul clasei de mijloc. Să-l ascultăm pe David Boyle vorbind despre aceste orientări și efectul lor: „Ele ajung să ne secătuiască economia; afacerile se reduc la simple operațiuni financiare, celelalte operațiuni fiind delocalizate; instituțiile locale fie sunt închise, fie se află într-o stare de dependență deplorabilă; băncile sunt reduse la mașinării speculative. În spatele tuturor acestora se aude zgomotul unei clase de mijloc globale care se înghesuie pentru a obține recompense din ce în ce mai mici. Tipul de economie care se bazează pe clasa de mijloc abia dacă mai există. Tipul de societate care o susținea se erodează”¹.

A doua problemă se referă la relația organică, am putea spune, dintre inegalitate și instabilitate. Nu există factor mai puternic în stimularea instabilității decât adâncirea inegalității, care antrenează, prin forța lucrurilor, creșterea nemulțumirii, a unei frustrări anume, care nu se poate să nu apară în condițiile în care o fracțiune devine mereu mai bogată, iar marea majoritatea a populației plătește costurile acestei îmbogățiri. James Galbraith sesiza cu acuitate această relație, sub forma unei metafore foarte sugestive: „Problema mai gravă generată de acest tip de inegalitate este, cu siguranță, instabilitatea. Inegalitatea este ca o rachetă care va cădea pe locul

¹ David Boyle, *Broke: Who Killed the Middle Classes?*, Fourth Estate, London, 2013, p. 285.

de unde a fost lansată. Trucul la care s-a recurs de a crește prosperitatea prin inegalitate nu se poate repeta la nesfârșit... *Bubble*-urile nu mai sunt modalități plauzibile de creștere economică reală”¹.

Sunt multe probleme relaționate cu descreșterea clasei de mijloc. Ele sunt relatate pe larg în literatura de specialitate. Impactul revoluției tehnologice contemporane este una dintre acestea. Calificarea și înalta calificare pe care o pretinde astăzi activitatea economică performantă este alta. Am dori să insistăm asupra uneia dintre aceste probleme, care ni se pare de o actualitate frapantă. Sunt autori care motivează descreșterea veniturilor clasei de mijloc prin efortul pe care trebuie să-l facă societatea pentru creșterea competitivității și, în acest caz, pentru reducerea cheltuielilor sociale, ale costurilor sociale de ansamblu. Cu alte cuvinte, dacă ne propunem să păstrăm niveluri înalte ale competitivității, deci ale exportului, trebuie să avem și costuri: veniturile să fie mai mici. Ceea ce, în anumite limite, este de înțeles. Așa a procedat Germania, de pildă. Întrebarea aici este: de ce aceste eforturi trebuie făcute doar de „forța de muncă”, deci de salariați, de clasa de mijloc, dacă vreți? De ce nu și de patronat? Patronatul nu este și el interesat de creșterea competitivității? Nu trebuie să aibă și el cel puțin aceeași contribuție ca și păturile de muncitori sau salariați?

Din această perspectivă, am dori să menționăm o poziție care, în opinia noastră, face multă lumină într-o problemă foarte importantă. Este vorba despre prefacerea pe care a înregistrat-o sistemul de împărțire a valorii nou create între profit și salarii. Într-o vizită la București, făcută la sfârșitul lui 2011, Étienne Davignon, președintele Institutului Egmont, face următoarea precizare: în ultimii 30 de ani, valoarea nou creată a luat cu deosebire drumul profitului și nu pe cel al salariilor. Mecanismul acesta nou de distribuție a favorizat capitalul, nu munca. De ce este importantă o asemenea precizare? Pentru că ea este sursa descreșterii veniturilor clasei de mijloc și a creșterii exorbitante a veniturilor marilor proprietari. Mai este importantă și pentru că arată că marii proprietari nu consimt la eforturi pentru creșterea competitivității.

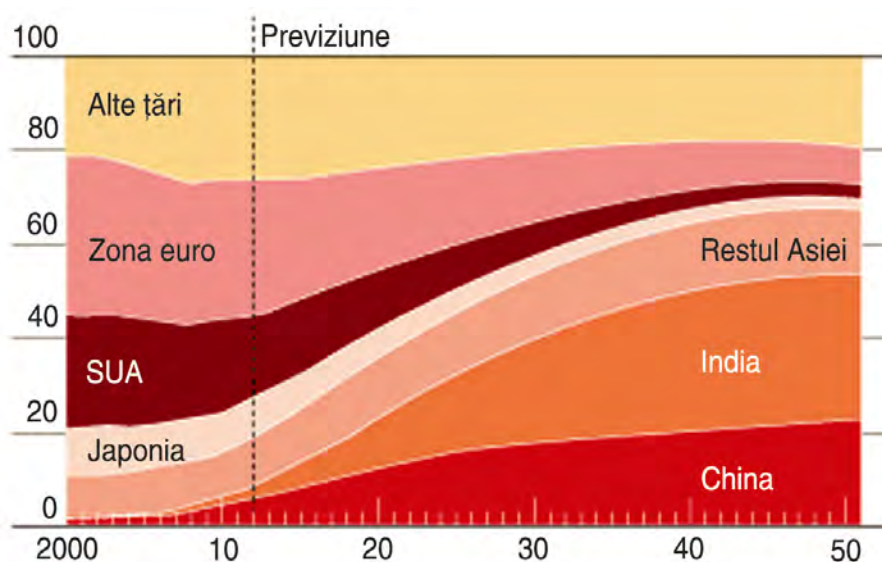
În sfârșit, am dori să mai semnalăm cititorului un fapt instructiv prin el însuși. Clasa de mijloc scade în lumea dezvoltată, dar crește în statele emergente. Potrivit evaluării OECD, până în 2030, 80% din creșterea cheltuielilor

¹ James K. Galbraith, *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2012, pp. 148-149.

clasei de mijloc va avea loc în Asia, iar în acel an cheltuielile cumulate ale clasei de mijloc din China și India vor reprezenta 41% din cheltuielile la nivel global ale acestei clase¹. Întrucât clasa de mijloc și capitalismul au format un binom, credem că ar trebui să ne întrebăm mai insistent și cu privire la semnificația noii tendințe. Deci lumea asiatică a „furat” nu doar tehnologia, nu doar managementul, ci elemente esențiale ale modelului, clasa de mijloc fiind definitorie pentru sistem. Unde există o clasă de mijloc puternică nu putem vorbi și de stabilitate socială, de spirit întreprinzător, într-un cuvânt de capitalism, așa cum îl știam noi din cărți? „Migrația” clasei de mijloc nu reprezintă și ea un semnal? Care vor fi consecințele?

Figura 3. Avuția națiunilor estice.

Participarea diferitelor țări la consumul global al clasei de mijloc (în procente).

Sursa: Geoff Dyer, „Rise in Asian Power to Hasten Demise of ‘Pax Americana’”, *Financial Times*, December 11, 2012, p. 4.

Nu are rost să ne certăm pe cuvinte. Performanța adevărată a Americii este că a reușit ceva ce nu au reușit alții, sau nu au făcut-o în aceeași proporție: „a better future for many” – *un viitor mai bun pentru cât mai mulți*. Aici a fost tăria societății americane. În aceasta constă tăria oricărei societăți,

¹ Edward M. Kerschner, Naeema Huq, „Asian Affluence: The Emerging 21st Century Middle Class”, Morgan Stanley Smith Barney, June 2011, <http://www.morganstanleyfa.com/public/-projectfiles/35257b34-b160-45e4-980d-8bca327db92b.pdf>.

de pe orice meridian al lumii. Deci întrebarea este: cine va reuși în perioada următoare să asigure așa ceva? Societatea dezvoltată își pune mari speranțe în relansarea economică, încât să poată influența semnificativ distribuția și să poată prilejui revenirea la ceea ce a fost odată: „a better future for many”. Arvind Subramanian nu ne dă cea mai bună veste în această privință: „Nici măcar o rată de creștere de 3,5%, adică mult peste așteptările actuale, nu poate menține încrederea în modelul american, model ce se bazează pe speranța într-un viitor mai bun pentru cât mai mulți”¹.

¹ Arvind Subramanian, „The Inevitable Superpower: Why China’s Dominance Is a Sure Thing”, *Foreign Affairs*, September/October 2011.

CAPITOLUL VI

„RĂZBOIUL RECE” AL MODELELOR DE DEZVOLTARE

1. Nevoia unui GPS în domeniul dezvoltării

Pășim pe cel mai sensibil teren, cel al modelului de dezvoltare îmbrățișat de o țară sau alta. În fond, ce înseamnă modelul? O experiență transpusă într-o structură de corelații și învățăminte. Modelul se construiește pornind de la un succes, dar nu orice succes cunoaște consacrarea pe care o oferă modelul. Trebuie să fie vorba despre un succes de durată și care să cunoască și un grad de prelucrare teoretică, de descifrare a resorturilor care alimentează o izbândă. Astfel încât să poată fi folosit și de către altcineva, preluat, extins. În lumea de azi, există mai multe modele de capitalism. Sunt cercetători tentați să considere că, pe măsură ce vremea trece și Asia se ridică, vom avea de-a face cu un tip de „bipolarism” al modelelor de dezvoltare: cel atlantic și cel asiatic. Noi considerăm că în ambele familii de modele sunt subdiviziuni care nu vor putea fi eludate. De pildă, modelul renan (în cadrul celui atlantic). Dani Rodrik¹ vorbește despre două formule de dezvoltare urmate de statele emergente: „export-oriented development”, *dezvoltare bazată pe export*, îmbrățișată cu deosebire de statele asiatice, și „import-substituting industrialization”, *industrializare prin înlocuirea importurilor cu producția internă*, promovată de Brazilia, Turcia etc. și care valorifică piața internă pentru stimularea creșterii. Apoi, un asemenea bipolarism asociază, în mod preferențial, modelul cu regiunea geografică și

¹ Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, 2011, pp. 168-170.

particularitățile ei, nu atât cu experiențe specifice de dezvoltare care au sau ar trebui să aibă un potențial de aplicabilitate mult mai larg.

Modelul nu este altceva decât ghidajul teoretic de care beneficiază o țară în efortul ei de dezvoltare. Un gen de *GPS în domeniul dezvoltării*. Dacă evoluția este constantă, spectaculoasă, întrebările nici nu mai pot fi oprite: de ce ghidaj a beneficiat respectiva țară? Ce se poate prelua, împrumuta de la țările care au succes? Care combinație de factori se dovedește mai utilă, mai potrivită să stimuleze dezvoltarea? Cum s-ar putea ca alte țări să obțină un succes similar? Toate acestea exprimă preocupări legate de orientarea strategică de care trebuie să beneficieze orice proces de dezvoltare.

Putem discuta despre un model unic, standard, care să asigure cele mai bune rezultate? Evident nu, pentru că „pacienții” sunt foarte diferiți, contextele de asemenea. Încât va trebui să convenim că, până la urmă, decisivă este combinația dintre elementele (premisele) de care beneficiază fiecare stat. Cu alte cuvinte, calitatea unei strategii de dezvoltare este, în esență, dată de finețea dozajelor realizate între diferiți factori ai dezvoltării pentru a asigura cea mai robustă și sustenabilă înaintare. Influențele, experiențele, învățămintele pot veni de oriunde: sinteza este, în esență, *proprie* și pornește, sau ar trebui să pornească, de la datele acelei comunități naționale.

Referindu-se la ascensiunea Germaniei din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Paul Kennedy vorbește de trei condiții obligatorii în devenirea unei puteri economice: existența unor companii de anvergură (deci a unei industrii competitive), a unor universități puternice (deci a unei cunoașteri de cel mai înalt nivel) și, neapărat, sprijinul oferit de o creștere demografică semnificativă¹. Acestea ar fi trei precondiții. SUA, de pildă, beneficiază de toate trei. Și, totuși, această țară cunoaște un declin. Decisivă rămâne până la urmă combinația, capacitatea de a sesiza ceea ce poate asigura – sau măcar sprijini – înaintarea ansamblului. Cum s-a dezvoltat Turcia? Dar Mexicul? Nu au beneficiat de toate condițiile de mai sus și, totuși, au pus în mișcare un mecanism care le-a asigurat o dezvoltare impresionantă.

Se vorbește mult – și cu îndreptățire – despre globalizare și impactul său asupra dezvoltării contemporane. Într-adevăr, procesul globalizării a schimbat contextul dezvoltării. Dar nu a înlocuit *nevoia de sinteză* și nici

¹ Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987, p. 210.

nevoia de a avea o poziție clară de pe care să se facă această sinteză. Cu alte cuvinte, existența premiselor nu ne absolvă de întrebarea capitală: ce dorim să facem cu aceste premise, cum le valorificăm în folosul propriei țări, a propriei comunități naționale? Globalizarea a transformat mediul economic, dar nu a îndepărtat întrebarea – poate mai incomodă de această dată – privind locul fiecărui stat în angrenajul mondial, care evoluează cu o viteză accelerată. Ca orice lucru pe lumea aceasta, nici globalizarea nu este în întregime pozitivă sau negativă. Ea poate deveni avantajoasă sau nu, în funcție de efortul pe care fiecare comunitate națională îl face pentru a valorifica, în beneficiu propriu, contextul nou creat de acest proces. Situație fixată, într-o formulă metaforică, obișnuită în cultura asiatică, de către un student chinez: „Țineți ferestrele deschise, dar nu uitați de plasa de țăntari. Astfel, veți respira aer curat fără să vă bâzâie insectele”¹.

Problema fundamentală cu care se confruntă SUA în momentul de față este că modelul neoliberal, îmbrățișat de America și Anglia în anii '80 ai secolului trecut, promovat chiar în plan internațional după încheierea Războiului Rece, s-a aflat într-un declin vizibil înainte de criză, a fost serios afectat ca prestigiu în timpul crizei, iar acum nu mai întrunește nici susținerea, nici forța de atracție de altădată. Adevăr formulat cu franchețe chiar cu trei ani în urmă: „una dintre cele mai importante consecințe ale crizei a fost discreditarea concepțiilor occidentale despre dezvoltare”².

2. Confruntarea dintre „capitalisme”

Se creează, astfel, o situație specială, caracterizată prin disputa în jurul modelelor – deocamdată aflată la început, dar care va crește în amploare și impact. Țările emergente au avantajul – de netăgăduit – că au trecut testul indubitabil reprezentat de criză. Ele au primit un gen de „botez” nu doar al unor măsuri, politici, opțiuni, ci și al modelului îmbrățișat. Pe când modelul neoliberal a primit de-a lungul ultimilor ani, cu deosebire în timpul crizei, nu

¹ Rodrik, *op. cit.*, p. 138.

² John Williamson, „The Impact of the Financial Crisis on Development Thinking”, Max Fry Annual Lecture, University of Birmingham, October 13, 2010; <http://www.iie.com/publications/papers/williamson20101013.pdf>.

doar critici, ci „replici” severe din câmpul vieții economice. Fiind susținut de principala putere a lumii, el are și va continua să aibă o influență apreciabilă. Se poate considera însă că dezbateră pe marginea modelelor de dezvoltare este deja declanșată, că ea se va intensifica mult în perioada următoare. Mai ales în rândul țărilor decise să accelereze propria dezvoltare.

Ceea ce putem spune este că ordinea liberală va dăinui cu siguranță. Pe fundalul ei s-a instituit o competiție severă între diferite variante de capitalism. În anii care vin, ierarhia economică „la vârf” a statelor lumii va fi importantă și pentru că fiecare loc de pe podium va întruchipa o anumită variantă de capitalism. Marea bătălie este de a suprapune capitalismul cu modelul său neoliberal, pe de o parte, și, pe de alta, de a desface o asemenea juxtapunere și de a institui un *curs flotant* al modelului de capitalism. Ceea ce înseamnă un model variabil, care va asigura combinațiile cele mai diferite dintre stat și piață – ambele cuceriri fundamentale ale epocii moderne. În perioada următoare, una dintre cele mai palpitate confruntări va fi chiar confruntarea dintre „capitalisme”. Ceea ce putem spune este că cele două puteri cu valoare de simbol ale lumii dezvoltate – SUA și Europa – se află în fața unor decizii cu valoare istorică. Prima va trebui să hotărască dacă va arbora, în continuare, neoliberalismul ca portdrapelul ei doctrinar, iar cea de-a doua să-și definitiveze poziția față de proiectul numit Uniunea Europeană. Lumea dezvoltată, ponderea și greutatea ei pe plan internațional depind foarte mult de aceste decizii.

Un lucru am dori să mai subliniem. Modelele nu pot fi importate asemenea unui produs comercial. Ele se cer modificate, pentru a fi adaptate unui context, reușita depinzând de inteligența adaptării. Dacă nu putem vorbi despre „import” sau „export” de modele (decât dacă partenerul care primește face parte din periferia inerțială care doar mimează preocuparea pentru propriul viitor), putem, în schimb, să vorbim despre schimburi, despre influențe și transferuri, despre un adevărat *freamăt* în jurul modelelor. Există câteva *pattern*-uri de care am amintit, dar există, apoi, adevărate dezvoltări miriapodice ale acestor structuri de tip arhetipal. Asemenea schimburi între modele nu pot avea decât efecte benefice asupra dezvoltării propriu-zise. În acest context, am dori să relevăm o problemă care ar trebui să pună pe gânduri.

Am spus în altă parte¹ că, după opinia noastră, ceea ce se întâmplă în China este un adevărat experiment istoric, pe care însă uneori nu-l înțelegem pentru că utilizăm elaborări și concepte construite pe alte realități istorice. Riscul este să nu înțelegem sau să înțelegem foarte puțin din ceea ce se întâmplă cu adevărat în cea mai populată țară a lumii. Societatea capitalistă dezvoltată, cu deosebire societatea americană, s-a transformat și ea atât de mult sub influența viziunii neoliberale, încât nici în acest caz categoriile și noțiunile construite pe realitățile capitalismului clasic nu ne mai sunt de mare folos. Deci, în fond, și într-un caz și în altul avem de-a face cu realități noi, pe care nu suntem echipați teoretic să le înțelegem – și nici nu facem un efort semnificativ în această direcție. Chiar în ipoteza în care ar exista doar două modele de capitalism – cel atlantic și cel asiatic – și în care ar exista disponibilitatea pentru „importuri” sau „exporturi” de influențe, întrebarea este: ce fel de schimb cultural ar putea exista între aceste două *pattern-uri*, din moment ce realitatea în numele căreia se vorbește nu mai există (într-un caz, capitalismul clasic înlocuit de capitalismul neoliberal, în altul, socialismul clasic depășit de evoluțiile din China zilelor noastre). Se instalează, astfel, fără să ne dăm seama, un gen de *autism* cu mai multe fațete: în raport cu realitatea economică; în raport cu alte elaborări similare și în raport cu nevoia de a anticipa și de a ghida procesul evoluției economico-sociale. Ce rol mai joacă, în acest caz, dezbaterea în jurul celei mai importante teme a actualității, cea a dezvoltării? Mai putem vorbi despre o dezbatere sau doar despre o mimare generală, de pe urma căreia toată lumea are de pierdut?

Ca să ne dăm seama unde poate conduce un asemenea autism, să vedem cât de delicată este poziția SUA față de China și succesele ei economice. Oficial sau în diferite alte feluri care sugerează poziția oficială, se spune că în China este comunism. Nu discutăm adevărul afirmației. Doar ne întrebăm dacă este convenabil pentru SUA ca în câțiva ani, așa cum anunță organismele de specialitate, cea mai dezvoltată țară a lumii să fie întrecută ca putere economică de către o „țară comunistă”? Nu ar fi o amară ironie a istoriei? Dușmanul de moarte al SUA – fosta Uniune Sovietică, simbolul comunismului în perioada postbelică – s-ar bucura de o revanșă

¹ Paul Dobrescu, *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, Institutul European, Iași, 2010.

istorică neașteptată. Referindu-se la Deng Xiaoping și la calculul său politic, Alan Greenspan oferă o caracterizare cu privire la China de astăzi mult mai apropiată de adevăr: „Deng a renunțat la marxism, dar a păstrat Partidul Comunist pentru a conduce 1,5 miliarde de oameni”. Atunci când Deng afirmă fără dubii: „Development is the only hard truth” („Dezvoltarea este singurul adevăr care contează”), registrul strategic se schimbă radical. Nu spunem că se renunță la registrul ideologic, ci că el este trecut într-un plan secund. Iar dezvoltarea este transformată într-un adevărat *crez* și acestui *crez* îi este subsumat totul. Noi am vorbit, în cazul Chinei, despre un experiment istoric – până acum, reușit. Se pot adopta multe alte perspective de analiză. Dar, repetăm, pentru SUA nu este în niciun fel avantajos să mențină aprecierea de „țară comunistă”. Mai ales că, așa cum am arătat în capitolele anterioare, această „țară comunistă” urmează să ocupe din 2016 locul întâi în lume din punctul de vedere al forței economice (calculată pe baza puterii de cumpărare).

3. Care va fi fiind adresa piețelor financiare?

Globalizarea a consacrat un nou actor, am spune principalul actor de putere pe plan internațional: piețele financiare. Cum apare o situație specială într-o țară, piețele financiare devin nervoase și trebuie luate măsuri pentru a le calma. Piețele financiare fixează standarde, sunt mulțumite sau nu, sunt încordate sau nu, sunt, întrucâtva, un adevărat paznic al lumii de astăzi. Uneori se supără, alteori se dezlănțuie, își exprimă nervozitatea, pornesc un atac, desigur financiar, slăbesc moneda unei țări, ori contribuie la degradarea *rating*-ului de țară, într-un cuvânt, fac ordine în lumea de astăzi. Un specialist se întreba – nu fără umor – care va fi fiind adresa acestor piețe financiare? Ce mai contează puterea unui șef de stat, chiar a unui stat important, în fața dezlănțuirii acestor concentrări de interese care dețin un gen de monopol asupra ingredientului esențial al funcționării societății capitaliste: capitalul? Dacă sunt financiare, asemenea piețe nu pot urmări alte obiective decât cele legate de profit, de rentabilitate, de eficiență. Ele modelează lumea pornind de la aceste criterii. Fixează standarde care să exprime asemenea constrângeri economice. Bunăstare, clasă de

mijloc, stabilitate, echilibru etc. sunt noțiuni în cel mai bun caz secundare, dacă nu complet neglijate.

Cine a putut face față piețelor financiare? Statele cu o anumită forță și statele care s-au întrebat cu adevărat ce vor asemenea piețe și încotro conduce acțiunea lor. Statele care au înțeles că se află în fața unei opțiuni dure: ori se vor încorda și își vor pune în valoare atuurile, ori, pentru o bună perioadă de vreme, vor ajunge să fie conduse de către piețele financiare. Puține state și-au pus o asemenea întrebare. Și mai puține au reușit să formuleze un răspuns de durată, cu alte cuvinte o strategie adaptată la particularitățile momentului. Cumva aceste țări s-au opus ori au fixat obiective complet diferite de cele ale piețelor financiare? Nu, ele au anticipat direcția de evoluție, au declanșat procese de modernizare bazate pe rigori de calcul și eficiență, dar au construit *propriul model* care a integrat criteriile respective, alături de alte componente și obiective ținând de viziunea comunităților naționale respective. Țările care astăzi au consemnat progrese spectaculoase sunt cele care au procedat în felul acesta, care, deliberat și în avans, s-au supus acestui examen sever. Statele care au pus această întrebare din timp au reușit. Să nu uităm, globalizarea, despre care s-a scris atât de mult, este o globalizare neoliberală. Ea exprimă interesele și viziunea acestei orientări, predominantă în SUA.

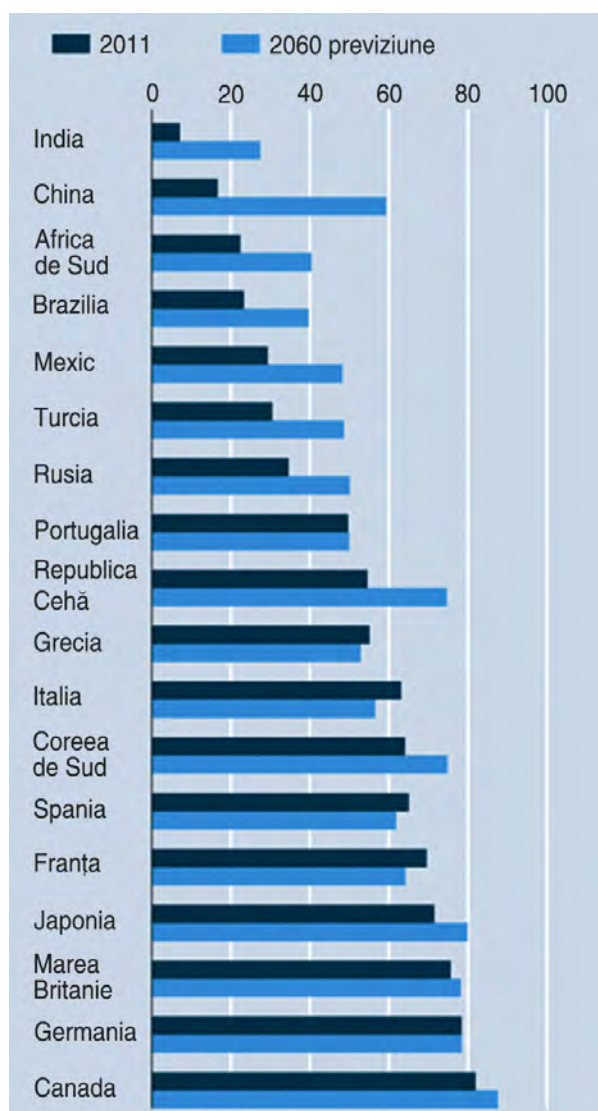
Facem o mențiune. Statele aflate într-un robust proces de dezvoltare sunt puternice nu doar pentru că sunt mari (mari erau și acum câteva decenii!). Ci pentru că și-au pus întrebări, pentru că au sesizat acest nou context și au elaborat strategii în consecință. În prim-plan se află țările-continent (BRIC). Dar oare nu dă de gândit faptul că în rândul doi sunt țări care, în istoria lor, au consumat diverse experiențe imperiale, au fost obișnuite să examineze contexte, să-și promoveze interesele în medii nu neapărat prielnice, cum ar fi Turcia, Mexic, Iran, chiar Polonia? Așadar, decisivă nu este mărimea, ci *calitatea elaborării proprii*. Puterea economică a unui stat sau a unei regiuni nu se poate clădi doar pe vrednicie, deși încorporează multă vrednicie. O putere durabilă nu se poate ridica fără *viziune*, fără un ghidaj strategic. Iar în marile confruntări, victorioase ies strategiile și determinarea cu care sunt susținute.

Figura 4 ne arată ierarhia lumii din punct de vedere al sporului cu care lucrează fiecare locuitor. Tabloul este puțin înșelător, pentru că nu reține și

numărul de locuitori ai unei țări. De pildă, Republica Cehă are 10 milioane de locuitori și va avea în 2060 un PIB pe cap de locuitor mai mare decât China. În schimb, China are o populație de peste o sută de ori mai mare decât statul european.

Figura 4. PIB-ul pe cap de locuitor.

Exprimat ca procent din PIB-ul Statelor Unite, calculat la paritatea puterii de cumpărare (2005, corectat cu rata inflației).

Sursa: „The World in 2060: The OECD’s Forecasts”, *The Economist*, November 10, 2012, p. 69.

De cealaltă parte, cei resemnați, cei care cred că nu mai este nevoie de elaborări și răspunsuri proprii, îngroașă periferia lumii de astăzi, fără șansa de a se mai ridica. Pentru că ridicarea presupune, mai întâi, nemulțumirea față de propria condiție, urmată apoi de multe alte lucruri. Nu putem vorbi de ridicare, de emancipare în afara acestui moment de dialog aspru al națiunilor cu ele însele. Periferia lumii globale este alcătuită din țări care nu-și mai pun asemenea întrebări, care, mulțumite cu existența lor inerțială, evoluează în trena statelor dezvoltate.

4. Reabilitarea formulei de început a capitalismului

Mișcarea comună tuturor țărilor care au avut succes economic constă în *reabilitarea formulei de început a capitalismului*. Într-o perioadă în care piața părea că ocupă tot orizontul de înaintare al dezvoltării contemporane, într-o perioadă în care a fi capitalist însemna implicit a fi partizanul și suporterul exclusiv al pieței și al rolului său covârșitor, aceste țări au refăcut construcția inițială a capitalismului, cea care a asigurat succesul țărilor care alcătuiesc astăzi lumea dezvoltată.

Refacerea de care vorbim a cuprins nu doar raporturile generale stat-piață, ci și politicile promovate de țările capitaliste dezvoltate în perioada lor de început. Ceea ce știm mai puțin, iar literatura noastră întârzie să spună, este că Anglia sau America, în perioadele lor de ascensiune, au fost protecționiste, s-au „apărat” de concurența externă, au folosit instrumentele statale pentru a atinge poziții economice dominante (Anglia a luptat cu capitalismul din Țările de Jos, iar SUA cu capitalismul din Anglia; istoria SUA este, preponderent, o istorie mercantilistă). Ele au devenit promotoare ale liberului schimb doar în momentul când au ajuns în vârful ierarhiei, când noua doctrină răspundea intereselor lor. Economistul german Friedrich List sesiza încă de la 1840 această schimbare de orientare economică a Marii Britanii, care era potrivită pentru ea, dar deloc avantajoasă pentru statele care aspirau să urce și ele în ierarhia economică a Europei: „Este un gest foarte inteligent ca atunci când cineva a ajuns în vârf să împingă scara pe care a urcat, pentru

a-i lipsi pe ceilalți de mijlocul de a urca după el”¹. În alți termeni, ceea ce au făcut țările BRIC sau alte state a fost să ridice și să pună în poziție normală scara pe care puteau să urce în ierarhia economică a lumii, așa cum făcuseră predecesorii lor. Sau, dacă vreți, au „copiat” o experiență istorică deja existentă și teaurizată sub forma unui adevărat model de dezvoltare a unei țări aflate la primii pași ai ascensiunii economice. Deci marea bătălie se dă în jurul „scării” și a poziției sale. Va fi pusă la loc ca să urce și alții sau va fi dată jos? Performanța Chinei este că a reușit să pună „scara” în poziție normală. Este de mirare ca alte țări să nu lupte pentru a menține scara în poziția în care a așezat-o China. Pentru discuția de față – focalizată pe problema modelelor – este mai puțin important dacă pe scară urcă țări din Asia, din Africa sau de oriunde altundeva. Aici importantă este scara și mai ales poziția sa. Modelul este reprezentat de poziția scării și nu de cei care aspiră să urce pe treptele ei. Și nu credem că e bine ca modelul să împrumute numele celor care au folosit „scara” pentru dezvoltarea proprie. Am asocia prea strâns un model cu geografia, cu vrednicia, dacă vreți, și cu disponibilitatea la efort – toate elemente foarte importante, dar care nu se pot substitui modelului propriu-zis.

Dacă vom privi mai atent la țările emergente, vom observa că au evitat să se supună prescripției neolibérale de a îmbrățișa fără rezerve liberul schimb, au dezvoltat politici naționale de încurajare a anumitor ramuri și domenii, au acordat subvenții, în general au stimulat alternative la ortodoxia economică de astăzi. Faptul că aceste strategii au condus la succes nu reprezintă cea mai bună înfirmare a evoluției pe care a teoretizat-o și a încurajat-o neoliberalismul?

Dintotdeauna țările au avut de făcut alegeri severe, au fost confruntate cu constrângeri, au fost chemate să imagineze soluții ingenioase. Nu dorim să subestimăm contextul mult mai complicat al contemporaneității, dar nu putem nici să ometem faptul că, astăzi, în linii mari, China face ceea ce a făcut Colbert în Franța lui Ludovic al XIV-lea. Trăind într-o perioadă în care mercantilismul – prima filozofie a economiei de piață – se afla la începuturi, ministrul de Finanțe al Regelui Soare a realizat că, pentru a dobândi cât mai mulți bani, trebuie să vinzi mai mult decât cumperi. Sau, în termenii

¹ Apud Ha-Joon Chang, *Samaritenii cei răi. Mitul liberului schimb și istoria secretă a capitalismului*, Polirom, Iași, 2012, p. 23.

de astăzi, să ai o balanță comercială excedentară. A inițiat măsuri protecționiste pentru dezvoltarea industriei, a întemeiat industrii și ramuri industriale noi în Franța (de pildă, el a stimulat și a consacrat industria franceză a parfumurilor). Într-un cuvânt, a încurajat activitatea de *producere a bunurilor pentru export*, considerând că acest tip de activitate reprezintă primul liniament al prosperității unei comunități. Un liniament fundamental, de care nimeni nu poate face abstracție. O adevărată achiziție istorică pe care, în zilele noastre, unele țări dezvoltate au crezut că o pot trece cu vederea.

Recunoaștem, fără îndoială, complexitatea vieții contemporane. Deliberat, nu insistăm prea mult asupra ei, pentru că, adesea, această complexitate este folosită drept un pretext de a nu merge la rădăcina lucrurilor și de a nu recurge la alegerile simple pe care le presupune orice ieșire dintr-o situație dificilă, implicit recunoașterea propriilor greșeli. Or, în deciziile strategice ale lumii dezvoltate, cu deosebire ale Europei, nu prea se simte această abordare. Amânările se alătură altor amânări, lucrurile se opresc în fața adevărului, atitudinea hotărâtă – element esențial când este vorba despre depășirea unor situații dificile – se lasă mereu așteptată. Ceea ce rezultă este o confuzie care se tot cumulează și care întuneacă perspectiva.

Iată o situație instructivă. Când criza a izbucnit în lumea dezvoltată, tocmai se împlineau zece ani de la criza asiatică („gripa”, cum a mai fost ea numită). Cum au ieșit țările asiatice din această criză? Cu mari eforturi (Coreea de Sud a îndemnat propriii cetățeni să își vândă bijuteriile pentru ca țara să poată plăti cât mai repede datoria contractată la FMI). De fapt, această criză a marcat începutul procesului de dezvoltare a Asiei ca adevărat centru de putere al lumii de azi. Criza a învățat țările din zonă două lucruri esențiale: să economisească, pentru a dispune de propriile rezerve valutare și a pune capăt dependenței de FMI; în al doilea rând, criza a scos în relief importanța exportului și a grăbit definitivarea modelului de dezvoltare bazat pe export. Ambele învățăminte sunt de o actualitate frapantă pentru Europa. Dacă am scoate Germania din discuție (care, la nivel național, a avut o reacție adecvată), vom vedea că Europa nu a desprins aceste lecții, deși avea la dispoziție o întreagă experiență. Deci, Asia a ieșit rapid din criză și a tras concluzii ferme. Europa a tot amânat reacția și s-a înfundat în datorii contractate, într-o anumită proporție, tot de

la FMI. În timp ce Asia de Est s-a de-FMI-zat (în momentul de față intenționează să își creeze propriul FMI), Europa s-a *FMI-zat*. În timp ce Asia dispune de propriile acumulări financiare, Europa se înglobează în datorii, iar rezolvarea datoriilor contractate de bănci va fi problema ei centrală în următorii ani.

CAPITOLUL VII

ELITA AMERICANĂ,

SEDUSĂ DE RESPONSABILITATEA PRIVILEGIULUI

Pe tot parcursul ultimilor ani, când preocupările profesionale ne-au purtat pe întinderea unor domenii atât de complexe precum cel al crizei, globalizării sau dezvoltării, o întrebare nu ne-a dat pace: ce se întâmplă cu elitele americane? Că societatea americană este în criză a devenit un adevăr acceptat. Nu vorbim doar de criza propriu-zisă, izbucnită cu cinci ani în urmă, și care a dezvoltat multe slăbiciuni americane. Vorbim despre faptul că sistemul educațional american nu mai este cel de altădată, despre o rămânere în urmă vizibilă, despre o anumită uzură a infrastructurii, vorbim despre o slăbire a încrederii, fundamentală când este vorba de parcursul unei superputeri, chiar de o anumită încețoșare a perspectivei. Nimeni nu pune la îndoială că societatea americană dispune de „vârfuri” excelent pregătite în toate domeniile. Nimeni nu pune la îndoială faptul că societatea americană a făcut din atragerea creierelor, a celor mai talentate și mai dotate persoane de pe toate meridianele lumii, un mare obiectiv al său¹. Așa cum nimeni nu pune la îndoială că, dacă o societate a știut să pună la lucru valorile, să le răsplătească, dar să le și valorifice pe măsură, atunci, America a fost acea țară. America a trăit mai mult decât ne dăm seama prin valorile sale. Putem spune că momentele de răscruce ale istoriei Americii au fost decise de elitele sale: mari oameni politici, mari creatori, mari inventatori, mari oameni de cultură și artă.

¹ Atât de important este acest scop, încât Pilar Marrero, pornind de la anumite modificări – reale sau intenționate – ale Legii imigrației, echivalează aceste schimbări cu distrugerea uneia din rădăcinile visului american și își intitulează lucrarea *Killing the American Dream: How Anti-Immigration Extremists Are Destroying the Nation* (Palgrave Macmillan, 2012).

America a tolerat excentricitatea, a văzut-o ca parte a valorii, i-a lăsat individului toată libertatea să-și cultive și să-și pună în lumină partea frumoasă, partea utilă a personalității sale. Așa încât America înseamnă valori, tumult, competiție, un dinamism care nu permite rutinei să se așeze, cu atât mai puțin să prindă rădăcini. Înseamnă ritm, trepidație, luarea cu asalt a zilei de mâine. Așa s-a definit America: țara fără prejudecăți care explorează cu predilecție viitorul, țara care nu uită de trecut, dar care, mai mult decât alte națiuni, are fața îndreptată spre ziua de mâine. Or, toate acestea înseamnă specialiști pregătiți, devotați comunității și atașați unei cauze. Unde sunt acum elitele care au consacrat America, care au făcut-o să strălucească?

Alegând acest subiect, am rezistat tentației să apelăm la literatura de profil, bogată, diversă, tentantă. Am preferat să medităm la această temă presantă – și în anumite privințe dureroasă –, să expunem câteva gânduri și apoi să lăsăm cititorul să își formuleze propria opinie. Mărturisim că, preocupati de temă, am descoperit într-una din zile cartea lui Isaiah Berlin, *Puterea ideilor*, apărută cu mai mult timp în urmă¹. Răsfoind-o, un lucru ne-a atras atenția: cum a apărut „conceptul” de *intelighenția*.

Dintotdeauna, Rusia a trimis tineri să se pregătească în Occident. Dintotdeauna, a excelat în vârfuri intelectuale pregătite în țările din Vest: oameni care cunoșteau limbi străine, care formau mici grupuri, care se întâlneau din când în când și discutau cu predilecție tot teme legate de Occident; într-un cuvânt, „ei se simțeau aproape niște străini în propria lor țară”. Când a apărut termenul de *intelighenția*? La mijlocul secolului al XIX-lea (mai precis undeva în anii 1860, 1870, după afirmația lui Berlin), când acești intelectuali întorși din Occident au descoperit că au o datorie față de țara care i-a trimis acolo. Mai precis, când acești oameni au descoperit că au o datorie morală față de ceilalți, care nu au avut șansa lor în viață. O datorie care nu se reduce la un act de compasiune, ci presupune diverse acțiuni „de ridicare a celorlalți” și a țării în ansamblu.

Cu timpul, a apărut un nou „etaj” al acestei datorii morale. Când oamenii învățați ai Rusiei s-au simțit chiar „parte a acelei societăți”², atunci o parte a intelectualilor ruși au devenit „*intelighenția*”. În acel moment a

¹ Isaiah Berlin, *The Power of Ideas*, a selection of essays edited by Henry Hardy, Pimlico, London, 2001.

² *Ibidem*, p. 105.

apărut și tensiunea dintre intelighenția și conducerea oficială a Rusiei. Intelighenția a formulat și, apoi, a susținut abordări critice, în orice caz diferite de cele oficiale. Tensiunea cu *establishment*-ul era inevitabilă. Cu cât rezistența oficială era mai inflexibilă, cu atât și atitudinea intelighenției era mai critică și, în anumite privințe, mai determinată. Așa ia naștere ceea ce Isaiah Berlin numește *intelligentsia militans*: „În regimurile opresive putem vorbi de *intelligentsia militans*”¹.

Chiar dacă vorbește despre intelighenția, este limpede că de fapt autorul israelian se referă la elită. Elita presupune pregătire, competență, performanță, dar aceste calități sunt valorificate prin implicare, atașament, simțul datoriei față de o comunitate. Trecerea de la „clasa” intelectualilor la cea a elitei este condiționată de două lucruri care nu pot fi despărțite: de *suprapregătire* și de asocierea acestora cu *un crez social*, cu o datorie morală, cu un tip de angajament social. Din acest punct de vedere, am putea spune că formula „elita pasivă” reprezintă o contradicție în termeni. Isaiah Berlin luminează o fațetă foarte importantă a problemei: cum se pot transforma intelectualii în elită. Prin angajament, este răspunsul său. Sunt cel puțin două teme care-și reclamă dreptul la viață în acest caz: dar dacă nu există angajament (social sau de altă natură)? Intelectualul rămâne intelectual și nu poate nici măcar aspira să acceadă în clasa elitei. Putem să avem intelectuali de valoare, dar să nu avem elită. Mai este însă o întrebare cel puțin la fel de incomodă. Procesul de transformare a intelectualității în intelighenția, descris de Isaiah Berlin, nu este cumva reversibil? Cu alte cuvinte, elita, membrii elitei nu pot „retrograda” la simpla calitate de intelectuali? De oameni pregătiți, dar care, dintr-un motiv sau altul, au demisionat de la un tip de responsabilitate și angajament social?

Mai ales acest loc geometric alcătuit din procesele de „promovare” și „retrogradare” este surprins de către Mark S. Mizruchi într-o analiză recentă² referitoare la elita corporatistă americană. Autorul are multe tășuri critice la adresa societății americane. Cel mai important aspect i se pare „impasul în care am ajuns... și intransigența celor care au reușit să înhame națiunea la propriile lor viziuni extreme”. Caută și rădăcinile unei asemenea

¹ *Ibidem*, p. 108.

² Mark S. Mizruchi, *The Fracturing of the American Corporate Elite*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2013.

situații. Între care, cea mai importantă i se pare „o lipsă de *leadership* la nivel național. Aceasta nu se referă la absența unor figuri politice vizionare, ci mai degrabă la abandonarea responsabilității de către un grup care, cu câteva decenii în urmă, a jucat un rol constructiv, oferind soluții pentru problemele naționale și menținând un tip de moderație în viața noastră politică: avem în vedere liderii marilor corporații americane, grupul pe care îl voi numi elita corporatistă americană”¹.

Am folosit mai înainte termenul de „loc geometric”, dat fiind că este destul de dificil să stabilem granițe. Ce se întâmplă, nu mai sunt pretendenți la „porțile” elitei sau, din cercurile restrânse ale acestui grup, au început „evadările”, „demisiile”, s-a declanșat oare un proces de abdicare? Greu de spus, lucrurile se întrepătrund, dar rezultatul este din ce în ce mai evident: cercul restrâns al elitei americane devine și mai restrâns. Potrivit lui Mark Mizruki, abdicarea de la misiunea pe care trebuie să o aibă elita ar fi explicația. Că această abdicare are loc pe traseul intelectualului performant spre vârfurile elitei sau intervine mai târziu are mai puțină importanță și, oricum, efectul este același.

Până nu demult, elita corporatistă era nu doar unită, dispunea nu doar de un proiect care trecea dincolo de granițele corporației, dar îi *păsa* de mersul de ansamblu al societății. Exemplul cel mai semnificativ este reacția acestei elite la sfidarea reprezentată de lansarea primului satelit sovietic la sfârșitul anilor '50. Ea a propus conducerii americane a vremii un program și s-a angajat în aplicarea lui (unii reprezentanți ai acestui grup au devenit chiar miniștri). Este adevărat că și „reacția oficială” a fost pe măsură și s-a adoptat un program cu o foarte solidă susținere financiară din partea statului. Nu este vorba, cum precizează și autorul, despre idealizarea activității acelei elite. A avut și ea problemele ei. Dar nota dominantă era faptul că ea semnala problemele critice apărute *dincolo de granițele propriei companii* și, mai ales, participa la rezolvarea lor. Abandonul aici a intervenit și acest tip de retragere explică în bună măsură confuzia la nivelul ansamblului. Societatea nu mai beneficiază de suportul unuia dintre cele mai calificate grupuri de specialiști. „Acest abandon este, în opinia mea, una din cauzele primare ale degringoladei economice, politice și sociale prin care trece societatea americană în secolul XXI... Elita corporatistă de astăzi este un

¹ *Ibidem*, p. XI.

grup dezorganizat și în cele mai multe privințe ineficient... acest grup este doar o umbră a ceea ce a fost cândva”¹. Este o situație care durează și care coincide – chiar dacă autorul nu o spune expres – cu instaurarea neoliberalismului. „Elita corporatistă americană este, cel puțin din anii '80 încoace, o personificare a ineficienței”².

Există chiar un paradox. La prima vedere, am fi tentați să explicăm totul printr-un gen de marginalizare a corporațiilor, printr-o slăbire a influenței lor chiar la nivel politic. Dimpotrivă, spune Mark Mizruki, puterea lor politică este semnificativ mai mare la începutul secolului XXI. Dar liderii corporațiilor parcă ar purta niște ochelari manageriali cu dioptrii care nu le permit să vadă dincolo de perimetrul propriei corporații. Nici măcar problemele care se referă la evoluția domeniului, deci care pot fi considerate, cu temei, probleme profesionale, nu mai sunt avute în vedere. Asistăm la un gen de *parohializare* a specialiștilor, fără nicio șansă de a mai accede la nivelurile înalte ale elitei. „Spre deosebire de predecesorii lor, ei fie nu vor, fie nu pot să dezvolte o abordare sistematică – nici măcar față de problemele propriei lor comunități, darămite față de cele ale societății în ansamblu”³.

În amonteale unei asemenea atitudini sunt multe cauze, greu de decifrat. Autorul precizează că elita de altădată era activă și angajată pentru că și la nivelul ansamblului aveam de-a face cu un „adevărat *leadership*” și cu „viziune”, „care nu mai există astăzi”.⁴ Ceea ce ar trebui să ne dea de gândit. Trecem adesea pe lângă adevăruri esențiale, închipuindu-ne că le și cunoaștem sau că ne reprezentăm consecințele lor. Mark Mizruki aduce în sprijin cercetările unui cunoscut sociolog, Digby Baltzell, care a scris un studiu despre traiectoriile istorice diferite ale unor cunoscute așezări urbane americane: Philadelphia și Boston.⁵ Ca oraș, Boston a cunoscut un succes mult mai mare, pentru că puritanii care s-au instalat aici și-au acceptat misiunea de elite și au promovat valori și viziuni clare despre evoluția orașului și a ținutului. Pe când „quakerii” din Philadelphia au fost preocupați în exces de problema egalității, care ar fi condus „la un nivel excesiv

¹ *Ibidem*, p. 4.

² *Ibidem*, p. 285.

³ *Idem*.

⁴ *Ibidem*, p. 5.

⁵ Edward Digby Baltzell, *Puritan Boston and Quaker Philadelphia: Two Protestant Ethics and the Spirit of Class Authority and Leadership*, Free Press, New York, 1979.

de democrație și la un vacuum de *leadership*". Nu insistăm asupra situației concrete. Raportul dintre *leadership* și democrație, dintre decizie și dezbatere reprezintă o problemă fundamentală pentru SUA și pentru lumea dezvoltată în ansamblu. Ea a fost semnalată de mult¹ de Lippmann, iar un dezechilibru în defavoarea *leadership*-ului reprezintă un pericol real pentru evoluția de ansamblu. În orice caz, ceea ce sublinia Baltzell își menține actualitatea: „Măsura în care elita este dispusă să acționeze responsabil, preocupându-se de bunăstarea generală, este un indicator al forței și vitalității societății respective”².

Am vorbit mai înainte despre analiza făcută de către G. Duménil și D. Lévy neoliberalismului și, în acest context, am subliniat valoarea explicativă pe care o are apariția „alianței” dintre marii proprietari și vârfurile manageriale, mai ales cele din domeniul bancar, pentru afirmarea neoliberalismului. Această „alianță” ne poate ajuta să înțelegem mai bine și ceea ce se întâmplă la nivelul elitei americane. A apărut un mobil special: venituri cât mai mari pentru o „minoritate privilegiată”, care cuprinde și membri sau chiar segmente ale elitei. În momentul în care această alianță s-a cimentat, condiția de existență a elitei este anulată. Acea „elită” nu mai poate fi critică; ea nu mai poate reprezenta o alternativă, un punct de vedere diferit. Ea se contopește cu punctul de vedere oficial. Poate deveni cel mult o elită pervertită: în sensul că ocupă locul elitei, dar nu mai lucrează în spiritul valorilor clasice ale oricărei elite. Este un moment foarte important în evoluția elitelor și a dezbaterii despre acestea. Elitele pot coopera cu puterea; ele pot contribui la conceperea și implementarea diverselor programe sau strategii. Cu totul inedit aici este faptul că joncțiunea este hrănită de un obiectiv care angajează nu comunitatea în ansamblu (sau o parte importantă a ei), ci un grup foarte restrâns de interese, o minoritate privilegiată construită pe un mobil pecuniar. Ce anume unește marii proprietari capitaliști și facțiunile superioare ale managementului? Câștigurile imense, care nu pot fi obținute decât în „alianță”: „Concentrarea sporită a câștigurilor în favoarea unei minorități privilegiate a fost o consecință esențială a noii ordini sociale”³.

¹ Walter Lippmann, *The Public Philosophy*, The New American Library, New York, 1959.

² Mark S. Mizruchi, *op. cit.*, p. 285.

³ Gérard Duménil, Dominique Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011, p. 8.

Astfel, relația elitei cu comunitatea și angajamentul său de a ridica această comunitate s-au dizolvat în substanța mult mai atractivă a bonurilor, a câștigurilor fabuloase. Dramatic nu este că elita a demisionat, ci că a eșuat într-un mod jenant, cultivând și întreținând propriul privilegiu.

Intrăm, astfel, pe făgașul marilor interpretări privitoare la rolul elitelor în perioada finală a marilor imperii trecute (roman, spaniol, otoman, habsburgic), care secătuiau trezoreriile și acumula resurse pentru ele însele. Desprinse de interesele și nevoile comunităților respective, eliberate de angajamentele sociale care definesc elitele, aceste pături nu numai că încep să se îngrijească de propriile privilegii, ci se constituie într-un factor de accelerare a declinului.

Elitele sunt produsul cel mai gingaș și cel mai important al unei societăți. Atât de important încât, atunci când dorești să cunoști ceva semnificativ despre o țară, este suficient să te interesezi de elitele sale. Evident, prima întrebare este dacă sunt pregătite, competente sau chiar supracompetente. Oricât de importantă, această calitate nu reprezintă cheia înțelegerii; este o condiție *sine qua non*, dar abia atașamentul la viața unei comunități, cu tot ce decurge de aici, transformă o intelectualitate, oricât de performantă, într-o elită performantă. De fapt, toate aceste capitole consacrate SUA și lumii dezvoltate ar putea fi reduse la cele câteva pagini consacrate elitelor. Comportamentul elitelor dă seama de tot ceea ce se întâmplă într-o țară. În „picătura” numită elite descifrăm tot vuietul „oceanului” numit națiune. Dacă ar fi să procedăm și noi la fel, am spune: în SUA există multă știință de carte; problema este că o parte a elitei a demisionat. Sau, dacă vreți, își vede doar de propriile interese. Ceea ce înseamnă începutul unui proces de fărâmițare, dacă nu de disoluție. Este o tendință reversibilă?

CAPITOLUL VIII

CAPITALISMUL S-A ADÂNCIT ÎN CAPITALISM

Revenim la motivul rădăcinilor și la replica personajului pe care am reprodus-o la începutul lucrării de față: „Câtă vreme rădăcinile nu sunt afectate, totul este bine și va fi bine în grădină... În primăvară, toate vor răsări”. Reamintim și întrebarea: oare sunt rădăcinile afectate? Acum putem spune, da, *rădăcinile sunt afectate!* De aceea a întârziat așa de mult refacerea, de aceea atunci când va veni „primăvara” (să ne înțelegem, criza nu s-a încheiat, sunt doar semne că va lua sfârșit) nu vor „răsări toate”. Întrebare adiacentă: sunt într-adevăr afectate rădăcinile sau totul este cauzat de existența unor politici greșite? Noi considerăm că este o problemă asociată, în principal, cu rădăcinile. Din moment ce criza se manifestă la nivelul întregii lumi dezvoltate, înseamnă că avem o problemă de sistem. Politicile au putut-o agrava. Dovadă că nici criza nu este „repartizată” uniform în lumea dezvoltată. Dar avem de-a face cu o *criză a lumii dezvoltate*, a lumii occidentale. Prin urmare, explicația trebuie plasată la nivelul rădăcinilor.

Politologul Sheri Berman remarcă un lucru esențial referitor la capitalismul postbelic: „Ordinea postbelică a reprezentat ceva unic din punct de vedere istoric: capitalismul a rămas, dar un capitalism foarte diferit de cel de dinainte de război – unul îmblânzit și strunit prin puterea statului democratic și care, adesea, era în slujba stabilității și solidarității sociale, mai curând decât invers”¹. Deci s-a păstrat termenul, dar el acoperea un conținut diferit, un alt tip de capitalism. L-am putea numi un capitalism mai temperat, mai strunit. Noua formă de capitalism se lega foarte strâns de criza antebelică, de *starea de criză prelungită* care a premers conflagrația

¹ Apud Gideon Rose, „Making Modernity Work: The Reconciliation of Capitalism and Democracy”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

mondială. Organizarea politică de tip capitalist nu putea să nu țină cont de realitățile care, în cele din urmă, au condus la marea conflagrație și au generat două răspunsuri radicale: unul de extremă dreaptă, în Germania, și altul de extremă stângă, în Rusia.

Nu vom putea înțelege noua identitate a capitalismului postbelic dacă nu reținem și influența socialismului, foarte puternică în anii imediat următori războiului. Angajarea statului capitalist în soluționarea nu doar a unor probleme sociale, ci și în promovarea unor politici economice, reevaluarea importanței problemelor sociale în procesul de conducere, asimilarea în arsenalul său de conducere strategică a planificării, e adevărat a unei planificări orientative, sunt rezultatul acestui context particular. Karl Polanyi sintetizează asemenea prefaceri într-o formulă simplă: „*laissez-faire*-ul a fost planificat”¹. Maurice Duverger remarca și el în anii '60 că societatea capitalistă a supraviețuit datorită părții de socialism pe care o conține. Acum, din perspectiva timpului, putem spune că a fost o probă de inteligență politică și de vitalitate istorică din partea capitalismului. Supraviețuiește cine este mai bine adaptat. Nu doar în timp de criză, ci și în perioade normale. Atâta vreme cât există competiție, adaptarea reprezintă un comportament obligatoriu pentru oricine.

După încheierea Războiului Rece, din nou s-a păstrat doar termenul, fără să mai înglobeze însă ceea ce se câștigase în perioada postbelică: prezența statului și importanța problemelor sociale în actul de conducere la nivel macro. Nici astăzi nu ne dăm seama cât rău a făcut capitalismului prăbușirea competitorului. Care atunci era socialismul. Pentru că a favorizat un sentiment de *autoadulare*. Capitalismul nu s-a mai îngrijorat de propria evoluție. Nu a mai tremurat în legătură cu propriul viitor. Ceea ce se întâmplase după cel de-al Doilea Război Mondial. De aceea, în cele din urmă, a și învins. După Războiul Rece, capitalismul a împrumutat ceva din felul de a fi al fostului socialism: a considerat că lucrurile sunt de la sine înțelese, că adevărul este de partea sa, că evoluția lumii, în sfârșit, cunoaște o încoronare: modelul capitalismului care tocmai învinsese. Evoluția nu s-a oprit și nici nu se va opri vreodată la granițele învingătorului. Este lecția pe care biruitorii nu o pot asimila.

¹ Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, 2001, Beacon Press, Massachusetts, p. 147.

În perioada de după Războiul Rece, capitalismului i-a lipsit ceva esențial: *i-a lipsit starea de veghe*. Este adevărat că nici nu avea competitori reali. Dar parcă a dispărut însușirea ca atare, starea de spirit respectivă. Care, de atunci, nu a mai dat semne de viață. În tentativa de a domina globul, de a câștiga tot mai mult, Vestul și-a vândut atuurile în disprețul oricărei precauții. Vestul a fecundat Estul și i-a pus în mișcare potențialul latent. Iar acum, Occidentul nu mai poate face față competiției. Acest potențial nu mai poate fi oprit, pentru că el s-a unit cu tehnologia și organizarea moderne, care au reprezentat principalele „piese de export” ale Vestului în cadrul globalizării. Acum, Occidentul este învins de propriile cuceriri exportate, însoțite – e adevărat – de aliați de temut: forța de muncă ieftină, spiritul de economie, disciplina, inclusiv disponibilitatea impresionantă de efort, chiar de sacrificiu. Cum să faci față? Atât cât ne putem da seama, pe actuala paradigmă, dacă nu intervine o descoperire tehnologică fundamentală, lumea dezvoltată nu va avea prea multe șanse.

Lumea emergentă s-a ridicat așa de spectaculos apelând la modelele pe care statele dezvoltate le-au îmbrățișat în perioada lor de ascensiune. Deci lumea emergentă s-a aliat cu *trecutul lumii dezvoltate*. Chiar am fost curioși să aflăm dacă lumea dezvoltată „importă” ceva din experiența de dezvoltare a lumii emergente. Până acum Vestul a exportat, dar nu a „importat” nimic. Pe când lumea emergentă este foarte activă, disponibilă să preia și să asimileze. Ea are un comportament similar cu cel al capitalismului în perioada post-belică. Capitalismul dezvoltat manifestă un gen de opacitate în sfera modelelor de dezvoltare. Nu doar în raport cu ceea ce se întâmplă în lumea emergentă, ci în raport cu propriul trecut, cu experiența teaurizată de propria evoluție. Iar cine nu își revaluează permanent trecutul își diminuează șansele de a construi un viitor durabil. Fraza cu care se încheie una dintre lucrările lui Niall Ferguson este lămuritoare: „Astăzi, ca și în trecut, cea mai mare amenințare pentru civilizația occidentală nu o constituie alte civilizații, ci însăși lașitatea noastră și ignoranța istorică ce o hrănește”¹. Deci decăderea este internă și este sprijinită de faptul că nu există o conștiință istorică a propriei civilizații, a atuurilor ei, a nevoii de a le proteja și consolida.

Descoperim același lucru dintr-o altă perspectivă. Întrebarea întâlnită la tot pasul în literatură este „cum va răspunde Vestul la ridicarea altora”.

¹ Niall Ferguson, *Civilization: The West and the Rest*, Allen Lane, Penguin Books, 2011, p. 325.

După opinia noastră, Vestul trebuie să se preocupe mai întâi de propriul declin și numai după aceea de un posibil răspuns la ridicarea altora. Dacă se limitează doar la această a doua parte, atunci alege o cale greșită sau măcar incompletă. Răspunsul la propriul declin este fundamental în ambele planuri: pentru propria redresare și pentru a face față la ridicarea celorlalți. Numai dacă se îndeplinește prima parte, a doua va deveni realizabilă.

Capitalismul dezvoltat s-a întors către sine însuși. *Capitalismul s-a adâncit în capitalism* în tentativa de a deveni mai capitalism, mai „pur”, mai adevărat. De câte ori are loc, o asemenea operație este purtătoare de riscuri. Avem în vedere nu atât acțiunea propriu-zisă, cât contextul în care are loc. Atunci când te scufunzi în tine într-un context acut concurențial, descoperi cu prioritate elemente de rezistență, de luptă, de fecundare a propriului potențial. Când contextul este atât de puțin sfidător, operația este nu de redescoperire, ci, preponderent, de elaborare a unei *scolastici politice*. Elementele scoase la suprafață nu sunt rele în sine, ci sunt absolutizate în dauna altora. De aceea, nu a fost vorba despre un necesar demers de auto-cunoaștere, ci de unul de purificare ideologică: statul a fost marginalizat, virtuțile pieței fetișizate, problemele sociale subestimate, toate componente ale unui nou model, la rândul lui prezentat drept garanție a succesului. Este un alt tip de capitalism, *capitalismul neoliberal*.

În multe privințe, societatea capitalistă dezvoltată nu mai seamănă cu societatea capitalistă clasică. Doctrina neoliberală a schimbat-o mult. I-a schimbat vectorii ei clasici. Societatea capitalistă a fost consacrată de o idee fundamentală: ea a produs prosperitate pentru cât mai mulți și a îngemănat prosperitatea cu meritul (personal sau de grup) – cu munca, performanța, organizarea și, de ce nu, cu rapiditatea reacției. Câștigă nu numai cel care este mai bun, ci și cel care are o reacție mai promptă. Capitalismul s-a afirmat ca un sistem care creează bogăție pentru toate națiunile și pentru toți oamenii. De aceea, a și fost îmbrățișat cu speranță de către lideri și oameni obișnuiți. Ceva paradoxal, ori măcar neașteptat, a avut loc după izbucnirea crizei: unele din vocile cele mai puternice care au reafirmat opțiunea pentru capitalism au venit din partea Rusiei și a Chinei. De unde se aștepta mai puțin. Opțiunea pentru capitalism, ca sistem de organizare, a fost însoțită de critici extrem de severe la adresa SUA, a politicii sale financiare, a utilizării poziției privilegiate a dolarului în scopuri speculative. Foarte multe reproșuri au fost îndreptate spre

SUA, din partea Germaniei, a Braziliei (Luiz Inácio Lula da Silva, fostul președinte al țării, chiar a precizat: criza „vine de la băieții cu ochi albaștri”), din partea multor puteri ale lumii, mai mari sau mai mici.

Ne propunem, în cele ce urmează, să subliniem trei idei pe care, într-un fel sau altul, le-am abordat în paginile volumului.

În primul rând, capitalismul care s-a dezvoltat pe baza modelului neoliberal nu mai seamănă cu capitalismul clasic. El s-a îndepărtat radical nu numai de capitalismul postbelic, ci chiar și de cel antebelic. Este *structurat în jurul altor axe strategice*. Principala sa caracteristică este consacrarea inegalității interne, ca o trăsătură structurală. Este bine să precizăm: dintotdeauna capitalismul a fost inegalitar, în sensul că a asociat strâns bogăția cu meritul, cu capacitatea, cu rezultatele. Iar oamenii nu sunt egali, atunci când este vorba despre potențial, angajament, disponibilitate, rezultate etc. Astăzi însă ceea ce era natural și acceptabil – inegalitatea veniturilor – a îmbrăcat accente patologice și a generat o inegalitate stridentă, revoltătoare. „Din 2007, 93 de procente din valoarea adăugată produsă în SUA au fost însușite de către 1 procent dintre americani; celelalte 99 de procente au trebuit să împartă cele 7 procente rămase din această valoare adăugată”¹. Corolarul acestei tendințe este, așa cum am arătat, *restrângerea îngrijorătoare a clasei de mijloc*. Or, clasa de mijloc nu era doar un simbol al capitalismului, ci reprezenta garanția stabilității sociale, rezervorul strategic al elitei, al unei înflorări pe verticala socială, atât de necesară oricărei organizări care aspiră la performanță.

Când vorbim despre schimbarea axelor strategice avem în vedere și o altă prefacere esențială. Orice societate își propune să se dezvolte și să cupleze acest proces esențial cu forțele definitorii ale unei epoci, cu ceea ce definește o perioadă istorică. Epoca modernă a cuplat dezvoltarea cu tehnologia, cu producția, mai de curând cu inovația. După cum se observă, toate sunt laturi ale ceea ce specialiștii numesc *manufacturing*². Prefacerea esențială adusă de capitalismul neoliberal este instituirea unui nou cuplu: *financiarizare-dezvoltare*. În alți termeni, transformarea finanțelor în principala

¹ Zygmunt Bauman, „150 Years of German Social Democracy”, *Social Europe*, Occasional Paper, October 2013.

² Nu există o traducere satisfăcătoare a termenului în românește. Formula cea mai apropiată ar fi capacitatea de a produce, care include atât sfera industriei, cât și cea a agriculturii, atât capacitatea de a produce lucruri sofisticate din punct de vedere tehnologic, precum și altele obișnuite.

forță de propulsie a dezvoltării și inaugurarea unei noi direcții, cea a financiarizării. Pornind de aici, totul s-a reconfigurat: resursele nu s-au mai îndreptat prioritar către zona de *manufacturing*, ci către zona financiară.

La început au fost chiar unele rațiuni: câștigul era mai rapid și mai mare. Cum să nu fie tentant? Încet, încet domeniul clasic al *manufacturing*-ului a fost trecut pe un loc secund (avem în vedere nu doar fondurile orientate în această direcție, ci și nivelul salariilor: în SUA, Marea Britanie și Franța cele mai mari salarii sunt în domeniul financiar-bancar, pe când în Germania în topul salarizării au continuat să figureze proiectarea și industria). Zona financiară nu doar că a atras mai multe resurse, dar a cunoscut o evoluție de tip speculativ. Aceasta a fost facilitată de procesul de dereglementare început în anii '80 și desăvârșit în perioada de după Războiul Rece.

Adevărata încoronare a procesului de financiarizare a fost reprezentată nu atât de preluarea ștafetei de către zona financiară, cât de transformarea câștigului în zeul atotputernic al momentului. S-a întâmplat ceva similar cu inegalitatea: câștigul a fost dintotdeauna un mobil esențial al capitalismului; odată cu instalarea financiarizării, el s-a transformat în *obsesie*. Și nu orice fel de câștig, ci câștigul peste noapte. Care este cea mai bună măsură a activității speculative. Câștigul obișnuit rezultă în urma prestării a ceva, a producerii a ceva, a vinderii a ceva. El este într-un fel pregătit, „planificat”. Câștigul peste noapte este semnul indubitabil al unei psihoze, al unei boli. Prima victimă a unei asemenea suferințe este *dispariția perspectivei*. Dacă poți câștiga peste noapte, deci fără efort, fără a organiza din vreme lucrurile, ce utilitate mai are perspectiva?

Capitalismul și-a ieșit din matcă pentru că, odată cu financiarizarea, doza de raționalitate și de echilibru care a însoțit evoluția capitalistă s-a risipit. Nu ne dăm seama că suntem la începutul unei noi epoci a capitalismului, în care piețele financiare joacă rolul esențial, iar grupul care concentrează puterea de decizie este reprezentat de complexul financiar-politic. Suntem departe de a realiza impactul acestui fenomen. Putem doar spune – judecând după ceea ce s-a întâmplat până acum – că va fi un impact mult mai mare decât putem evalua în momentul de față. La fel cum Raymond Williams spunea în 1974 că televiziunea schimbă totul, noi trebuie să spunem astăzi că *financiarizarea schimbă totul*. Nu este doar o nouă formă de organizare, ci o nouă încercare de dominație.

A doua problemă pe care am dori s-o relevăm constă, de fapt, într-un paradox: toate crizele au generat prefaceri, au determinat schimbări, au prilejuit reconfigurări majore. Criza declanșată în 2008 este criza care nu a favorizat nicio schimbare semnificativă: *totul a rămas la locul ocupat înainte de izbucnirea seismului*. Da, este adevărat, s-a recurs la *bailout*-uri masive. S-au injectat bani, cu alte cuvinte. Și în SUA, și în Europa. După cinci ani, rezultatele nu sunt dezastruoase, dar nici încurajatoare. Există un tip de blocaj care revine sub diferite forme. Deși ratele dobânzilor rămân extrem de joase – tocmai pentru a stimula investiția, mișcarea economică –, creșterea este timidă, încadrabilă în ceea ce specialiștii numesc „refacere tehnică”, cea care pendulează între 1-2 procente. Este, într-adevăr, creștere, dar nu relansare. Din primele șase cele mai puternice economii ale lumii doar Germania a depășit net nivelul maxim de dinainte de criză. SUA oscilează în jurul valorilor din perioada premergătoare crizei, cu o ușoară depășire, iar Franța, Japonia, Marea Britanie și Italia se află sub acest nivel. La întâlnirea de la Davos de anul acesta – prima în care discuțiile nu s-au mai centrat pe „calamitatea financiară” –, Christine Lagarde a avertizat că, deși creșterea este vizibilă, nu este exclusă o recădere în dificultățile de care economia lumii dezvoltate tocmai s-a desprins.

Din primii ani, ni s-a părut ciudat că s-a evitat să se discute mai insistent consecințele unei crize financiare (care se distinge printr-o perioadă de refacere mult mai extinsă). Apoi, nu s-au discutat cu gravitatea necesară cauzele adevărate ale crizei: care se situează în domeniul financiar-bancar, dar și în reconfigurările de putere prilejuite de neoliberalism. Este ceva frapant: luați harta dispunerii crizei pe mapamond și veți vedea că ea coincide în bună măsură cu teritoriile unde s-a aplicat modelul neoliberal. Nu este un tip de determinare, ori măcar de influență? Dacă sistemul financiar-bancar a reprezentat una dintre rădăcinile crizei, atunci a fost „tratată” o asemenea rădăcină? S-a introdus un sistem stufos de reglementare în America (Legea Dodd-Frank), în Europa încă nu, iar drept măsură de „represalii” băncile au fost recapitalizate cu bani publici. Sau datoria lor a fost trecută la datoria publică. În sfârșit, tratamentul propriu-zis s-a limitat la „oprirea sângerării”, după expresia lui Guy Verhofstadt, adică la un

„amestec de subvenții și de reduceri fiscale, garanții și injecții de capital care stimulează puterea de cumpărare”¹.

O adevărată relansare presupune relansarea economiei propriu-zise, repornirea „motorului economic oprit”, care necesită „un program cuprinzător de investiții”. Într-adevăr, statul a injectat în economie o adevărată maree financiară, un flux monetar masiv. Dar, cum remarca cineva, fluxul maritim ridică vasele din port, cu o singură condiție: ca acestea să existe. Prin urmare, oricât de masive, fluxurile financiare pun în mișcare ceea ce există. Prioritatea este reprezentată tot de activitatea economică propriu-zisă. Activitatea financiară, în cele din urmă, nu poate să o ia prea mult înaintea celei economice.

A treia problemă întruchipează tot un paradox: neoliberalismul, ideologia conducătoare a perioadei de dinainte de criză, nu numai că nu a cunoscut un reflux, ci chiar a ieșit întărit din acest seism economic și se prezintă drept singura opțiune de urmat și în perioada următoare. „Nu există alternativă” este un adevărat laitmotiv prezent din ce în ce mai frecvent în literatura de profil. Un autor de talia lui Colin Crouch precizează că disputa dintre social-democrație și neoliberalism în aceste momente ar aminti de confruntarea dintre „cavaleria poloneză și tancurile germane de la începutul celui de-al Doilea Război Mondial”². Există în aceste aprecieri un „defetism” care, psihologic vorbind, este parte a „hegemoniei neoliberale”. Zygmunt Bauman semnalează și el că „burghezia imaginară a triumfat”, în sensul că a reușit să impună unele credințe larg răspândite: că sporirea PIB-ului este un gen de panaceu, că fericirea este mai degrabă corelată cu numărul vizitelor la supermarket și, în orice caz, cu creșterea consumului etc. „Nenorocirea social-democrației de astăzi vine din faptul că nu are viziune alternativă, nu are o *utopie*”³. Fapt recunoscut și de Gerhard Schröder, care a subliniat că nu există economie socialistă sau capitalistă, ci doar economie bună și economie rea: „Renunț, nu mai am nimic de adăugat. Suntem toți în aceeași tabără și avem toți același scop – o economie bună”⁴.

După evoluțiile care au urmat Războiului Rece și după această criză teribilă, noi considerăm că societatea capitalistă are nevoie de o *relegitimare*.

¹ Guy Verhofstadt, *Ieșirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, București, Comunicare.ro, 2012, pp. 108-109.

² Colin Crouch, *Making Capitalism Fit for Society*, Polity Press, Cambridge, 2013, p. 187.

³ Zygmunt Bauman, *art. cit.*

⁴ *Apud* Zygmunt Bauman, *art. cit.*

Relegitimare în plan economic, prin relansarea creșterii și acreditarea, din nou, a performanței economice. Relegitimare socială, prin schimbarea radicală a distribuției avuției acumulate. Capitalismul fără clasă de mijloc nu poate dura, așa cum nu poate dura niciun tip de organizare fracturată chiar la mijloc. În sfârșit, relegitimare în planul modelului de dezvoltare, care să situeze drept prioritate detașată dezvoltarea. Dezvoltarea este imperios necesară societăților avansate, dacă vor să-și conserve nivelul de trai și valoarea de model a propriei organizări. Nu știm dacă Gerhard Schröder are sau nu dreptate; ceea ce știm este că orice orientare politică, fie de dreapta sau de stânga, are nevoie nu numai de o economie mai bună, ci și de o *societate mai bună*. Una fără alta nu se poate.

PARTEA A II-A

CELE PATRU „NAȘTERI” ALE EUROPEI

CAPITOLUL I

EUROPA, SCHIȚĂ DE PORTRET

1. Succesiunea unor „Europe diferite”

La toate contribuțiile pe care le-a înscris în domeniul social-politic de-a lungul istoriei, Europa a mai adăugat una: cea a modelului de dezvoltare bazat nu pe potențialul unei țări, ci al unei regiuni geografice. Pe continentul nostru s-a construit *prima regiune economică a lumii*, care întruchipează contribuția de prim ordin a Europei la procesul de dezvoltare contemporană. Modelul, în forme diferite, a fost preluat și extins. Astăzi, este plină lumea de „regiuni de dezvoltare”, „zone de comerț liber” etc. Că modelul a reușit este dovedit de însăși evoluția zonei de integrare europeană. În 1957 se înființează Piața Comună, iar regiunea devine din ce în ce mai prosperă. Lucru ilustrat de ritmul de dezvoltare, superior țărilor din afara acestei zone, de solicitările acestor țări de aderare la Piața Comună. Exemplul Marii Britanii este edificator.

UE mai prezintă o particularitate, puțin sesizată. Este construcția care a beneficiat de patru „nașteri”: două „oficiale” și două „neoficiale”, dar nu mai puțin importante. Fiecare a prilejuit apariția dacă nu a unei „alte Europe”, oricum a unei *Europe diferite*. Prima asemenea naștere este cea din 1951, anul în care s-a fondat Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului, care a condus la crearea Pieței Comune și, apoi, a Uniunii Europene. Proiectul adoptat „de cei șase” s-a impus. S-a impus pentru că a stimulat creșterea, a promovat un sistem democratic și a favorizat ridicarea unui nou pol de putere globală. Atractivitatea Uniunii este legată de toate aceste realizări.

A doua „naștere”, tot oficială, este prilejuită de Tratatul de la Maastricht (semnat în 1992) și de principala sa hotărâre: instituirea monedei unice.

Momentul reprezenta un tip de încoronare și, în același timp, de puternică relansare a Europei. Amintiți-vă de valoarea pe care a avut-o la început euro, mai mare decât cea a dolarului, de faptul încărcat de semnificații că apăsarea a doua monedă de schimb și de rezervă a lumii. O adevărată provocare pentru dolar. A doua putere economică a lumii își crea propria monedă – un instrument de influență fără de care o putere nu este, în cele din urmă, putere (așa cum nu este putere nici dacă nu are propria capacitate de apărare). Criza lumii dezvoltate a îmbrăcat din 2010 – deci în a doua parte a ei – o formă predilectă: *criza euro*. În mod firesc, vom consacra acestei probleme o parte importantă a lucrării noastre. Este doar a doua naștere, în urma căreia noi trăim într-o Europă diferită.

Sunt, în același timp, și două nașteri „neoficiale”. Prima dintre ele este reunificarea Germaniei. Prin acest proces politic, Germania, deja cea mai puternică economie a Europei, a devenit și mai puternică. „Locomotiva” Europei și-a consolidat poziția nu de primă putere economică a Europei, ci de *putere detașată* a continentului. Astăzi, pur și simplu nu putem înțelege deciziile Uniunii fără să avem în vedere poziția Germaniei. De cele mai multe ori, când a fost vorba de hotărâri importante, Germania a avut ultimul cuvânt sau, în orice caz, cuvântul cu cea mai mare greutate. Realitatea este că în literatură nu s-a discutat foarte serios impactul unificării Germaniei asupra Uniunii. S-a discutat intens – și aplicat – legătura dintre unificare și instituirea monedei unice, faptul că apariția monedei unice a reprezentat un „răspuns” la ridicarea puterii germane¹. Numai așa putem înțelege și acordul pe care l-a întrunit crearea monedei unice printre națiunile europene. Instituirea monedei unice a însemnat renunțarea la monedele naționale, parte componentă a unei întregi evoluții istorice, element esențial chiar al identității națiunilor respective. Renunțarea de care am amintit nu poate fi înțeleasă în absența mizei esențiale: *contrabalansarea puterii germane*, crearea

¹ De pildă, Daniel Cohn-Bendit remarcă, într-o discuție cu Guy Verhofstadt: „De aceea a fost lansată moneda unică, pentru a ancora definitiv Germania în Europa și a evita să fie tentată de un «Sonderweg», un drum solitar plin de pericole. Am consimțit la unificarea germană în schimbul dezvoltării europene. Fără această constrângere politică... euro n-ar fi luat ființă niciodată. A fost un salt integrator fenomenal” (Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezește-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, București, Comunicare.ro, 2013, p. 97).

unei structuri financiare în care Germania să fie integrată. A fost bun răspunsul formulat în urmă cu 15 ani? Dar, mai ales, a fost el suficient?

Există și o a doua „naștere” neoficială: extinderea masivă din 2004, în cadrul căreia Europa celor 15 a devenit Europa celor 25 (iar peste puțini ani Europa celor 27). A fost oportună o asemenea extindere? Din punct de vedere geopolitic, indiscutabil da! Uniunea a *recuperat continentul*. Acțiune care, fără îndoială, va continua. Cât timp Uniunea s-a extins în perimetrul său cel mai dezvoltat, nu au fost probleme majore. Când s-a trecut la regiuni cu altă „treaptă de dezvoltare”, problemele au început să se ivească. A apărut mai întâi problema paradoxală pentru o organizație cu scopurile declarate ale Uniunii, problema *periferiei*, care va reprezenta suferința pe termen lung a Uniunii. Întâlnirea dintre criză și moneda unică a prilejuit o extindere îngrijorătoare a periferiei și a prilejuit apariția unei noi realități și a unui nou concept: *periferia financiară* – care cuprinde și Italia, a treia putere economică a zonei euro, țară fondatoare a Pieței Comune, predecesoarea Uniunii. Apariția periferiei redefinește totul în viața Uniunii și, mai ales, pune în termeni noi una din ideile sale întemeietoare: cea de *solidaritate*. Ce înțeles va avea de acum înaintea solidarității? Pentru că Europa va trebui să acorde atenție decalajelor dintre nivelurile de dezvoltare ale țărilor membre – altminteri va fi confruntată cu o foarte serioasă problemă „dinăuntru”, care erodează, diminuează forța de atracție și stabilitatea internă; în același timp, Europa trebuie să se raporteze la celelalte centre de putere ale lumii cu care se află într-o competiție reală. Ceea ce înseamnă competitivitate, concentrarea forței economice etc. Deci o tendință care poate veni în contradicție cu substanța solidarității. Cum procedează și cum va proceda Europa?

Tradiția culturală chineză ne spune că primul semn al înțelepciunii este să desemnezi lucrurile cu numele lor corect. În alți termeni, să spui lucrurilor pe nume. Noi credem că Uniunea Europeană a început să sufere de această boală: să nu mai spună lucrurilor pe nume. Boală veche de când e lumea, boală care își face apariția mai ales în perioadele de declin ale puterilor, ale marilor puteri. Sunt studii impresionante despre declinul imperiilor care vorbesc despre o suferință comună: puterile încep să nu mai privească în față realitatea. Când apare această reacție? Când realitatea nu mai este convenabilă. Atunci începe să devină seducătoare tentația de ocolire a realității, a

adevărului, chiar de distorsionare a lor. Este acest lucru valabil și în cazul UE? După opinia noastră, da. Numai că îmbracă o formă specifică.

Uniunea este pe punctul de a fi înecată în propria retorică. Fiecare putere își construiește o retorică, un sistem de formule care spune multe despre acea putere. America are și ea propria retorică. Răspunsurile ei standard, care fixează interpretări standard. Până aici nimic nou. Problema este că, în cazul Europei, recursul la „lozinci” este prea frecvent. Problemele nu mai sunt numite, precizate, delimitate, pentru a putea grăbi apropierea soluției. În loc de a privi realitatea în față, ca modalitate de a găsi explicații și identifica dezlegări, se apelează la diverse lozinci și formule retorice. Astfel, formula retorică *intermediază* relația cu realitatea. Când o problemă nu e sesizată, ori răspunsul este amânat, recursul la retorică devine și mai supărător. Omul obișnuit cunoaște realitatea, doar trăiește în ea! Și își dă seama cât de îndepărtat este răspunsul de realitatea propriu-zisă și de așteptările sale. Slăbind încrederea, recursul în exces la retorică a început să „omoare” Uniunea.

John McCormick semnalează, într-o lucrare recentă, dezechilibrul care există între raportările critice la adresa Uniunii, venite din partea intelectualilor, și încrederea care se păstrează la nivelul omului simplu în construcția europeană: „discuția despre Europa este înecată într-o mlaștină toxică de pesimism, negare, ezitare, mit și scepticism... a existat o adevărată prăpastie între sprijinul manifestat de oamenii obișnuiți și pozițiile critice ale multor lideri de opinie”¹. Parțial, împărtășim o asemenea privire. Mai ales când este vorba despre instituirea euro, opiniile aflate în joc trec peste rațiunile care au stat la baza introducerii monedei unice, împrejurările care au grăbit această decizie strategică. În același timp, nu putem nici subestima impactul pe care îl are amânarea câteodată lipsită de orice orizont. Amânarea a început să devină un gen de interfață a Europei. Un alt nume pentru a desemna politica europeană. David Marsh fixează chiar în subtitlul unei lucrări această trăsătură specifică, de la o vreme, a continentului: *How the*

¹ John McCormick, *Why Europe Matters: The Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013, pp. 7-8.

Euro Crisis Could Be Solved – and Why It Won't Happen („Cum ar putea fi rezolvată criza euro și de ce acest lucru nu se va întâmpla”)¹.

Că vrem sau nu să recunoaștem, Uniunea cunoaște un blocaj real. Rădăcina lui adevărată nu este criza euro, ori alte genuri de criză, ci faptul că Europa s-a oprit în fața suveranității, fiind atrasă cu forțe egale atât de tentația supranaționalului, cât și de multe alte tentații ascunse sub formula de „național”. Subliniem din start: tensiunea nu este cea dintre supranațional și național. Ceea ce sfâșie cu adevărat Europa nu sunt forțele de mărimi egale cu care sunt atrase țările de perspectiva supranațională și cea națională. Există o dublă distorsiune în această prezentare. Ultimii ani au marcat o îndepărtare a diverselor țări și lideri de valorile supranaționale, mai precis de valorile europene. Acest lucru însă nu poate fi spus direct. Atunci respectivele țări și lideri „fug” către zona „naționalului”, care, deocamdată, oferă un gen de justificare și un „acoperiș” convenabil. În realitate, și sub denumirea de „național” se ascund adesea multe alte tentații. După opinia noastră, sursa blocajului este generată mai puțin de atracția de forțe contrare dintre național și supranațional și mult mai mult de deformările și de intențiile nemărturisite și neasumate atunci când este vorba atât de „supranațional”, cât și de „național”. Aici se află sursa blocajului. Este adevărat că Uniunea lucrează într-un spațiu de confluență, delimitat de puterea statelor și de prerogativele unei organizații supranaționale. Ea lucrează la această intersecție, dar este și blocată în ea. Toate problemele cu care se confruntă Europa sunt, mai devreme sau mai târziu, afectate de acest blocaj.

Atunci, „fuga” în retorică este inevitabilă. Nu se cunosc soluțiile, nu se întrevide perspectiva? Mărturisirea lui Jean-Claude Junker, președinte al Eurogrup, este semnificativă: „cu toții știm ce este de făcut, dar ceea ce nu știm este dacă am mai fi realeși dacă am face ceea ce este de făcut”². Este o altă fațetă a contradicției de care vorbeam; același blocaj, dar privit dintr-un alt unghi. Toată lumea își dă seama că Europa se află într-un moment dificil, care nu va fi depășit dacă nu se modifică lucruri esențiale. Toată lumea își dă seama că anul acesta, de pildă, au avut loc alegeri în Germania. Putea Angela

¹ David Marsh, *Europe's Deadlock: How the Euro Crisis Could Be Solved – and Why It Won't Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013.

² *Apud* Thies Buettner, Wolfgang Ochel (eds.), *The Continuing Evolution of Europe*, MIT Press, Cambridge, MA, London, 2012, p. 128.

Merkel să se angajeze în reforme profunde – și poate dureroase – cu câteva luni înainte de alegeri? Anul trecut au avut loc alegeri în Franța. Nici aici, reformele dureroase nu erau indicate. Cu un an înainte au avut loc alegeri în Marea Britanie. Înțelegem că Europa nu mai cunoaște perioade potrivite pentru reforme. Putem să admitem că problema suveranității este și complicată, și sensibilă. Dar să nu se poată adjuceca un orar al alegerilor, încât să fie lăsat mai mult spațiu pentru decizii, este pur și simplu greu de acceptat. Dar poate că evoluția Uniunii nu mai este o problemă aflată la inima liderilor actuali ai Europei. Atunci, nu rămâne decât o soluție: ca deciziile să fie luate cu revolverul diverselor crize la tâmplă.

2. Criza s-a declanșat la noi, dar s-a instalat la voi!

În continuare, ar trebui să ne ocupăm de fiecare din „nașterile” amintite și de impactul lor asupra Europei. Nu înainte de a face un scurt „portret” al Uniunii, al unora din problemele care îi vor marca viitorul. Nu este un portret „de inspirație”, deci depinzând de ceea ce dorește autorul acestor rânduri, ci unul care își propune să țină seama de obiectivele Uniunii, de ceea ce și-a propus ea ca organizație politică. Au fost două obiective mari fixate de la începutul Uniunii. Primul viza asigurarea „celor patru libertăți”: circulația liberă a mărfurilor, a banilor, a persoanelor și a serviciilor. Era un cuprinzător scop de politică internă, care însemna implicit evitarea conflictelor și instaurarea unei păci durabile pe continent. Găsim oportun să subliniem că, pe lângă modelul de dezvoltare propriu-zis, fondatorii din 1951 au mai lansat o idee fundamentală: nu există formulă mai bună de a evita conflictele pe viitor decât aceea de a stimula investițiile reciproce; pe măsură ce acestea iau amploare, conflictul devine un nonsens: nu poți să „bombardezi” proprietatea ta din țara vecină. Celălalt obiectiv, mai puțin subliniat, avea în vedere reafirmarea Europei *ca pol de putere* internațională. Firește, la câțiva ani după război, un asemenea obiectiv nu putea fi expus în plinătatea lui. Istoria Uniunii îl învederează, iar momente importante din cei peste 60 de ani arată că acest obiectiv „extern” reprezintă o adevărată încoronare a evoluției, măsura reală a dezvoltării „interne”.

De câte ori discutăm despre Uniune, gândul ne duce la coala A4 pe care Angela Merkel o poartă în poșetă și pe care sunt scrise trei cifre importante: 7, 25 și 50; 7 reprezintă ponderea continentului în populația lumii; 25, ponderea sa în PIB-ul mondial; iar 50, ponderea cheltuielilor sale sociale în ansamblul cheltuielilor întregii planete. Cum precizează și revista *The Economist*¹, se pare că pentru Angela Merkel această foaie joacă un rol similar cu pasajele din cartea lui Hayek, *Drumul către servitute*, pe care le purta cu sine Margaret Thatcher. Deci, ceva asumat, spus fără ocolișuri, o poziție care definește o întreagă carieră politică. Că ne place sau nu politica promovată de Angela Merkel, va trebui să recunoaștem că aceste cifre sintetizează cum nu se poate mai expresiv situația Europei. Putem merge înainte așa? Este întrebarea pe care cancelarul Germaniei o adresează la multe dintre întâlnirile importante. Într-adevăr, putem?

Înainte de a încerca un răspuns, să menționăm că această întrebare ar trebui să și-o pună Europa. Și să fie însoțită de un răspuns practic. Atunci când discutăm despre Europa, trebuie mai întâi să precizăm din ce unghi de vedere abordăm lucrurile. În lumina cărei perspective? Altminteri, nu am face decât să repetăm lucruri mai mult sau mai puțin știute și/sau să sporim confuzia în jurul unui subiect foarte dezbătut. Deci, din ce perspectivă discutăm? Pentru noi, perspectiva de analiză este *evoluția continentului într-un mediu internațional din ce în ce mai competitiv*. În acest context, întrebarea este: își poate menține Europa poziția, statutul de pol de putere semnificativ al lumii? Cu precizarea că acest statut este o rezultată a performanței „interne”, a eforturilor făcute la nivel național și european. Statutul internațional „adună” toate aceste eforturi, toate rezultatele, și le „topește” într-o formulă simplă: polul european de putere globală.

John McCormick ne îndeamnă să avem încredere, să vedem partea plină a paharului. Suntem înclinați să nu urmăm în întregime o asemenea perspectivă. Pentru că ea accentuează prezentul. Prezentul ne spune și nu ne spune prea multe lucruri. El vorbește și despre munca noastră de azi, dar mai ales exprimă ceea ce au făcut generațiile anterioare ca Europa să fie unde este. Noi ce facem acum pentru a păstra acest statut? Din păcate, perspectiva este îngrijorătoare. Datele și ierarhiile internaționale sunt concludente.

¹ „Germany, Europe’s Reluctant Hegemon”, *The Economist* (Special Report), June 15-21, 2013.

Înainte de a le discuta, am menționa, mai întâi, situația foarte încurcată a Europei. În orice „celulă” a Europei descoperim un paradox, o situație care pare a fi fără rezolvare. Știm, au fost mai multe „nașteri” și fiecare a modificat Europa. Știm, Europa este o construcție aflată undeva „la jumătate”, ceea ce se răsfrânge asupra fiecărei probleme din cadrul Uniunii. A apărut Germania, ca putere detașată, a apărut „periferia”, au apărut fracturile și toate acestea influențează funcționarea fiecărei componente, a fiecărei „celule”. Peste toate tronează parcă întrebarea, evident dificilă și ea: unde este viziunea? Mai ales, cine fixează viziunea și direcția de înaintare? Încă o dată, totul este încurcat și totul pare fără ieșire.

Aceasta pare a fi natura Uniunii. Jean Monet a anticipat-o. În *Memoriile* sale publicate în 1978, se menționează expres că „Europa va fi construită prin crize și va fi suma soluțiilor la aceste crize”¹. A venit criza. Ea a declanșat probleme de o anumită anvergură și a arătat limpede că centrul de greutate al lumii se mută, încet, dar sigur, spre Est. Nu ne dăm seama cât de multe lucruri a dezvoltat criza și cât de multe a accelerat. La începuturile sale, o puteam încă privi, împreună cu ministrul de Finanțe al Germaniei, cu o anumită detașare, ca un fenomen care aparține altui continent. Peer Steinbrück considera, în primele momente ale crizei, că noul seism financiar reprezintă „o problemă americană”, un produs al „lăcomiei americane” și al unei reglementări inadecvate, care vor costa SUA „statutul de superputere”². Era perioada în care Europa credea că nu va fi atinsă de criză, că impactul seismului o va ocoli. Iată însă că Europa a devenit locul privilegiat unde s-a retras criza. Și nu doar atât. Criza îi pune în pericol statutul de pol de putere mondială, mai mult, chiar nivelul de trai cu care s-a obișnuit atât de mult. Poziția exprimată de Angela Merkel nu mai seamănă deloc cu cea a lui Steinbrück. Avem acum de-a face cu un adevărat strigăt de alarmă: „Următorii câțiva ani vor decide dacă putem sau nu ține pasul cu țările emergente, aflate în ascensiune, și cu principalele țări industrializate din lume. Cred că e necesar să transmitem un mesaj clar cetățenilor din țările noastre: dacă nu facem singuri ceea ce trebuie, nimeni din afară nu ne va ajuta să ne menținem

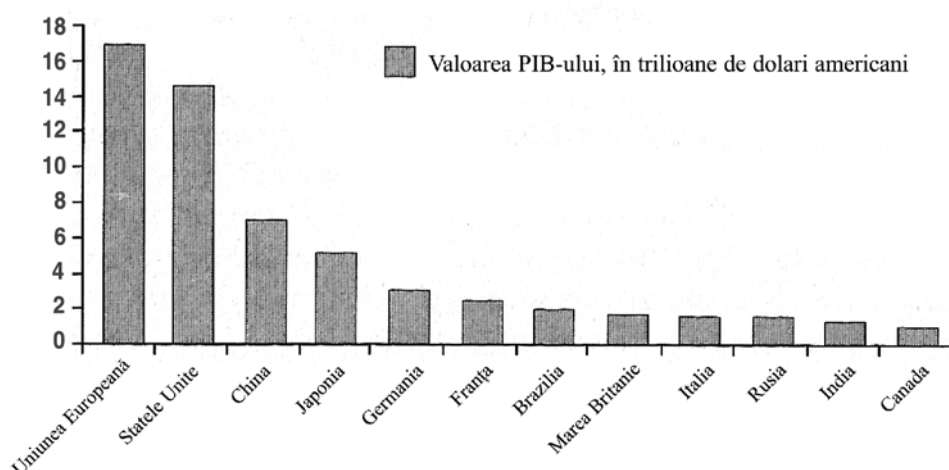
¹ Apud John McCormick, *op. cit.*, p. 12.

² Apud Joseph P. Quinlan, *The Last Economic Superpower: The Retreat of Globalization, the End of American Dominance, and What We Can Do About It*, McGraw-Hill, New York, 2011, p. 9.

sau să creștem nivelul de bunăstare”¹. Observați diferența? Criza a schimbat totul și mai ales mediul internațional, care și-a accentuat caracterul concurențial. Care este reacția Europei?

După datele prezentate de John McCormick, economia UE este încă pe primul loc în lume, având un PIB mai mare decât Statele Unite sau China (vezi Figura 5). Unde se va plasa UE în următorii 15 ani? După previziunile OECD, despre care am amintit în capitolul introductiv și pe care le reluăm parțial aici, pe un loc modest. Iar, odată cu trecerea timpului, va scădea și mai mult în importanță. Atunci întrebarea cardinală este: care va mai fi relevanța Europei? SUA se vor reface mai repede decât Europa. Acesta este un lucru cert. Se ridică lumea emergentă. Cum reacționează Europa? Cum reacționează înainte de a fi prea târziu?

Figura 5. Cele mai mari economii ale lumii.

Sursa: Datele Băncii Mondiale (<http://data.worldbank.org>). Apud John McCormick, *Why Europe Matters: The Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013, p. 136. Cifrele se referă la anul 2011.

Este instructiv să ne referim la un schimb de replici între doi oficiali din anii '70. Era după ce SUA sistaseră plata în aur a dolarilor deținuți de

¹ Alan Crawford, Tony Czuczka, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013, p. 191. Discurs rostit în noiembrie 2012 la Lisabona, la o reuniune a oamenilor de afaceri germano-portughezi; conform precizării făcute de autori, este un discurs elaborat chiar de către cancelar.

diverse țări. Un diplomat european, nemulțumit că țara sa nu poate primi contravaloarea în aur a dolarilor pe care îi deținea, a protestat pe lângă oficialul american. Acesta a dat o replică memorabilă: moneda sigur e a noastră, dar problema este a dumneavoastră. Dacă acum ne-am imagina o discuție între doi oficiali proveniți din aceleași țări, diplomatul european reproșându-i celui american că, de fapt, criza a pornit din America, răspunsul acestuia ar putea fi cam același: criza s-a declanșat la noi, dar sigur s-a instalat la voi. O suferință se instalează când corpul are imunitatea scăzută sau când semnele bolii sunt tratate cu indiferență. În cazul Europei, ambele reacții și-au dat mâna și au făcut din acest continent locul privilegiat unde s-a retras criza. Ca orice problemă majoră a lumii de astăzi, crizele „călătoresc” și ele. Uneori, în urma unor măsuri hotărâte, își iau zborul și aterizează acolo unde hotărârea încă nu s-a trezit, unde terenul pare mai prielnic. Cu ce vehicul a zburat criza financiară la început, criza economică mai pe urmă? Pe aripile unui vehicul special: piețele financiare. De ce a poposit în ținuturile europene și, mai ales, de ce se simte confortabil parcă aici? Tot datorită aceleiași cauze: piețele financiare nu s-au „calmat”. Simt că Europa va mai avea probleme pentru un timp.

3. Europa, noul Eden al piețelor financiare

Când discutăm despre viața actuală a statelor și a planetei, uităm să dăm importanța care se cuvine unui nou actor important, poate cel mai important actor internațional: piețele de capital. Am asimilat repede formula în limbajul cotidian, iar discuția publică abundă în folosirea termenului, dar nu credem că există și o reprezentare clară a impactului pe care aceste piețe îl exercită asupra statelor, asupra liderilor acestora, asupra noastră a tuturor. Ce ar putea face asemenea piețe în fond? Schimbă datele financiare ale vieții noastre. Aveți o datorie. Vă este indiferent dacă aveți o dobândă de patru sau de opt la sută? La fel stau lucrurile dacă vreți să luați un împrumut. În aceste domenii, piețele decid. Direct sau indirect, dar nu mai puțin efectiv. Nu, băncile fac acest lucru! Băncile intermediază relația cu cetățeanul, cu firmele sau chiar cu statul. Dar în spatele lor sunt piețele de care vorbim. Are țara unde locuim un indice de încredere mai scăzut?

Automat dobânda crește. Are datorii mai mari? Din nou dobânda „urcă”. Cine sunt piețele financiare? Cele care dețin banii, ar fi răspunsul cel mai simplu. Dintotdeauna, *cine a deținut banii a avut puterea reală*.

Astăzi, lucrurile au evoluat. Avem de-a face cu un sistem cu mai multe etaje. Există, firește, băncile. Așa cum a arătat și criza, a apărut un nou „etaj”: „sistemul bancar din umbră” – alcătuit din fondurile speculative, fonduri de pensii, instituții financiare care dețin active ipotecare etc. Fondurile speculative, de exemplu, „reprezintă aproximativ 30% din toate tranzacțiile de pe piețele financiare americane”¹. Ele mai beneficiază de un avantaj: nu sunt reglementate. Vorbim de faptul că băncile au cunoscut o perioadă de dereglementare. Dereglementarea – reală, în anumite privințe – a intervenit pe fondul unei reglementări tradiționale. Banca are, totuși, reguli clare de funcționare. Componentele sistemului financiar non-bancar sunt mult mai libere: situație frapantă, întrucât volumul tranzacțiilor de pe piețele financiare dereglementate este de aproximativ zece ori mai mare decât cel al sectorului reglementat. Urmează „etajul” reprezentat de agențiile de *rating*. Aceste agenții ar trebui să asigure funcționarea sistemului imunitar al unei economii. Să avertizeze atunci când se instalează tendințe periculoase și să ofere informații reale despre mersul economiei, utile pentru cei care doresc să investească. Criza și perioada premergătoare acesteia au arătat un lucru îngrijorător: aceste agenții au acordat *rating* mare unor investiții îndoielnice și au indus astfel în eroare, au jucat un rol „nefast”. Greșind în perioada premergătoare crizei, ele au încercat să-și îndrepte eroarea prin aplicarea unor standarde prea severe în perioada de după izbucnirea crizei.

Principalul produs al globalizării și financializării, piețele financiare judecă totul prin prisma intereselor proprii. Când piețele financiare vorbesc despre cheltuielile sociale mari ale unor state, ele nu spun că va trebui să fie scăzute cheltuielile cu sănătatea publică sau cu educația; ele spun un lucru: costul unitar de producție este mare. În situația în care acest cost este ridicat, competitivitatea generală este scăzută; ca urmare, capacitatea de export descrește și ea. Deci țara respectivă va fi mai devreme sau mai târziu confruntată cu probleme. Nu prezintă un indice de siguranță confortabil. Ca urmare,

¹ Guy Verhofstadt, *Ieșirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, București, Comunicare.ro, 2012, p. 93.

dobânzile vor trebui să fie asiguratorii. În cazul în care țara respectivă are nevoie de împrumuturi, atunci apar și măsurile necesare de precauție: se acordă sau nu împrumutul; în cazul în care se optează pentru varianta pozitivă, dobânda va fi mult mai mare. Ca să nu mai amintim de *rating*-urile de țară. Franța a fost retrogradată, SUA însele au fost retrogradate. Ceea ce înseamnă: atenție, au început să apară probleme. Fiți mai prudenți. Acum să ne întrebăm: cine nu are nevoie de bani? Deci, cine nu are nevoie de deținătorii banilor, de piețele financiare, de piețele de capital?

Observați similitudinea dintre abordarea piețelor de capital și spiritul neoliberalismului? Piețele de capital nu vorbesc despre dimensiunea socială, nu spun un cuvânt despre cheltuielile publice ale statului. Acționând ca un adevărat vector neoliberal, în fond ele *desprind statul de îndatoririle sale sociale*. Fără a rosti un cuvânt în această privință. Dar statul va trebui să repondereze aceste probleme, dacă nu chiar să le abandoneze, pentru că, fiind confruntat cu tot felul de probleme, are nevoie de bani. Iar ghilotina financiară este neîndurătoare. Criteriile ei modelează lumea, nu cele ale organismelor naționale. Țările, ca și oamenii, au nevoie de bani zilnic. Până când se adoptă o rezoluție a vreunui organism internațional, țările, ca și oamenii, au împrumuturi, plătesc dobânzi și trebuie să trăiască. Banca reprezintă oxigenul economiei și, în bună măsură, al vieții cotidiene.

Încă un lucru: poți fi de acord sau nu cu acțiunea piețelor financiare, cu criteriile lor, cu abordările lor, în ultimă instanță chiar cu perspectiva pe care o promovează. Dar ele nu pot fi evitate dacă ai nevoie de bani; nici criteriile după care funcționează. Când ajungi în situația să ai nevoie de bani, respectarea acestor criterii nu poate fi pusă în discuție. Singura soluție este măsura *preventivă*. Să nu ajungi să ai nevoie de acești bani. Sau să te pregătești din vreme pentru a da glas criteriului atât de drag piețelor de capital, cel al eficienței, dar, în același timp, să poți respecta și valori, opțiuni ale unei comunități. Nu există altă soluție. Când ești dator la bancă, sau când vrei să te împrumuți la bancă, regulile creditorului sunt subînțelese.

Revenim la întrebarea: de ce criza a poposit în Europa și de ce nu se mai îndură se plece? Pentru că în Europa au apărut „datoriile suverane”. Deci datoriile statului. Poate fi imaginat ceva mai dătător de speranță pentru piețele financiare decât un asemenea tip de datorie? Datoria cetățeanului? Pare o glumă! Cetățeanul poate să nu mai aibă posibilitate de plată. I se

confiscă mașina, casa. Dar banca ce poate face cu atâtea mașini și cu atâtea case? Lucrurile se complică. Dar statul? Statul poate ajunge în incapacitate de plată, dar nu poate da faliment. Statul se poate împrumuta sau este împrumutat. Poate să nu plătească la un moment dat, dar dobânzile se tot adună. A îndatora o întreagă națiune este visul pe care probabil l-au sperat dintotdeauna piețele financiare. Iată unul dintre motivele principale pentru care criza a poposit în Europa. La care se adaugă criza bancară propriu-zisă, care consemnează o anumită magnitudine în Europa, dar despre care se vorbește relativ puțin. Combinația acestor două componente face din UE un teren prielnic pentru criză, un adevărat Eden pentru piețele de capital.

4. „Orarul diferit” al refacerii

Într-o lucrare considerată de referință despre recenta criză – *This Time Is Different* –, Carmen Reinhart și Kenneth Rogoff avertizează că perioadele de refacere care urmează crizelor financiare „presupun o contracție pronunțată și prelungită a activității economice și solicită la maximum resursele statului”¹. Aceasta ar distinge crizele financiare de cele ciclice. Roger Altman semnalează recent că *timing*-ul *european de refacere* este diferit de cel american². Sunt două argumente esențiale folosite de către autorul american. Momentul de vârf al crizei americane a fost în 2008-2009. S-au luat diverse măsuri de injectare a unor puternice resurse financiare în companii, în bănci s-a recurs la restructurări masive. După opinia autorului american, vor mai exista doi-trei ani de eforturi și reasezări, „dar, după aceea, creșterea economică americană ar trebui să depășească așteptările”. Criza s-a resimțit în Europa cam din aceeași perioadă, dar momentul de vârf este consemnat în 2012, „când criza bancară și cea a datoriilor suverane au lovit din plin continentul, așa încât zona euro s-a confruntat cu probleme comparabile cu cele care avariaseră economia americană în 2008-2009”. Prin urmare, avem de-a face cu un „orar” diferit al crizei propriu-zise. În același timp, Europa

¹ Carmen Reinhart, Kenneth Rogoff, *De data asta e altfel*, Editura Publica, București, 2012, p. 19.

² Roger C. Altman, „The Fall and Rise of the West: Why America and Europe Will Emerge Stronger from the Financial Crisis”, *Foreign Affairs*, January/February 2013.

este confruntată, concomitent, cu două suferințe economice: datoriile suverane și criza bancară. Conjugarea acestor două particularități imprimă un „orar” diferit al procesului de refacere: „Europa este încă în plină criză financiară. Dacă logica istorică va prevala, va fi nevoie de patru până la șase ani ca să apară o creștere europeană solidă”.

Înainte de a continua analiza noastră, să consemnăm mai întâi ca fiind în întregime pozitiv faptul că se discută deschis despre perioada post-criză, despre durata perioadei de refacere, despre redresare și chiar despre avânt. Asemenea discuții nu erau posibile cu doi ani în urmă, iar apariția lor vorbește despre apropierea normalității. Se poate discuta dacă instalarea creșterii economice semnificative (deci peste două procente) va avea loc peste un an sau trei, dar este limpede că există semne ale refacerii. Ale unei refaceri diferențiate. Potrivit evaluării FMI, în 2013 economia SUA va crește cu două procente, cea a Japoniei și Marii Britanii cu un procent, iar cea a UE cu -0,2 procente¹.

Ideea „orarului diferit” al crizei europene este corectă în linii mari, dar ea are nevoie de unele nuanțări. Datele statistice sprijină constituirea unei explicații suplimentare, care ne ajută să înțelegem mai bine cum stau lucrurile. Roger Altman precizează că anul 2009 a fost foarte greu și pentru Europa, dar sistemele financiare nu au cunoscut o implozie ca în SUA: „În acel moment existau probleme serioase în Irlanda și Regatul Unit, dar piețele de capital nu s-au întors împotriva Europei în ansamblul ei, astfel încât nu a existat o poziție unitară în domeniul fiscal sau monetar”². Este un moment asupra căruia am dori să insistăm.

În 2009, contracția economică în Europa a fost mai accentuată chiar decât în SUA. PIB-ul mediu din UE-27 și din zona euro a scăzut cu 4,3 procente (conform Eurostat), față de 3,5% în SUA. În 2009, chiar dacă sistemele financiare nu au cunoscut o implozie (ca în SUA), ele erau serios afectate. De pildă, potrivit evaluării FMI, băncile europene au fost atrase în sistemul american al creditării de tip *subprime*, iar pierderile totale ale băncilor din zona euro în perioada 2007-2010 s-au ridicat la 630 de miliarde de dolari, valoare relativ apropiată de pierderile înregistrate de băncile

¹ Martin Wolf, „The Perilous Journey to Full Recovery”, *Financial Times*, January 30, 2013.

² Altman, *art. cit.*

americane, estimate la 878 de miliarde de dolari¹. Nu ne putem imagina că, dacă acestea erau pierderile bancare, guvernele naționale și „guvernul european” nu aveau cunoștință de situație. De altfel, guvernele țărilor europene nu au rămas pasive. *Bailout*-urile asigurate de către Rezervele Federale americane și-au găsit un corespondent pe tărâm european în ceea ce s-au numit garanții pentru împrumuturile bancare. Astfel, angajamentele financiare făcute de către guvernele din zona euro au totalizat 28% din PIB-ul zonei euro – cifră perfect comparabilă cu valoarea totală a angajamentelor făcute de Rezervele Federale (26% din PIB-ul american).

Ceea ce dorim să subliniem este faptul că „orarul diferit” al refacerii se datorează nu atât orarului diferit al crizei, cum sugerează Altman, ci unei *reacții întârziate* a Europei, corelată cu un alt proces: *transferul* tratamentului aplicat crizei de la nivel european la cel național. Cuplarea celor două tendințe a făcut ca reacția europeană propriu-zisă să fie amânată până în vara anului trecut, când criza euro căpătase forme atât de dure, încât nerezolvarea ei însemna sfârșitul Uniunii Europene. Schimbarea de direcție a avut loc în iulie 2012 și a fost marcată de hotărârea Băncii Centrale Europene, exprimată prin vocea președintelui său, Mario Draghi: „Voi face orice e necesar pentru a salva moneda euro” („I’ll do whatever it takes to save the euro”²). De fapt, avem două „momente de vârf” ale crizei europene. Unul în 2009, care a rămas *netratat*, fără răspunsuri convingătoare la nivel european. Ceea ce nu a făcut decât să amâne și să agraveze criza, care a izbucnit cu și mai mare putere în 2012. Abia atunci Europa a dat răspunsul care trebuia dat de la început.

¹ International Monetary Fund, *Navigating the Fiscal Challenges Ahead*, IMF Fiscal Monitor Series, Washington, May 14, 2010.

² Brad Plummer, „Here Comes Mario Draghi to Save Europe... Right?”, *The Washington Post*, July 26, 2012. Deși remarca a făcut înconjurul lumii în această formă, prin intermediul presei, declarația lui Mario Draghi a fost, literal, următoarea: „Within our mandate, the ECB is ready to do whatever it takes to preserve the euro. And believe me, it will be enough” („În timpul mandatului meu, BCE este gata să facă tot ce e necesar pentru a prezerva moneda euro. Și, credeți-mă, va fi suficient”) („Verbatim of the Remarks made by Mario Draghi. Speech by Mario Draghi, President of the European Central Bank, at the Global Investment Conference in London: 26 July 2012”, <http://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html>).

5. „Ori ne modernizăm noi, ori ne modernizează piețele de capital”

Mai avem o distincție de făcut în raport cu judecata lui Roger Altman. Explicația pe care o oferă autorul american *boom*-ului economic ce urmează îndeobște unei crize financiare este bazată pe rolul exercitat de către piețele de capital. Nu doar crizele financiare majore, cum este cea pe care o trăim, ci și altele mai mici, cum ar fi cea asiatică, „au urmat același model, anume piețele de capital au respins vechea ordine, iar apoi au indus o restructurare economică majoră”¹. Reiese limpede că piețele de capital reprezintă forța modelatoare a restructurării, cea care imprimă tempoul prefacerilor. Nu dorim să subestimăm rolul piețelor de capital, ci doar să subliniem că menirea unei conduceri politice performante este tocmai aceea de a anticipa, de a pregăti din vreme ceea ce mâine devine presant și obligatoriu. Inclusiv din perspectiva exigențelor piețelor de capital. Răspunderea aceasta a conducerii politice uneori s-a exercitat, alteori nu. Iată două exemple, sperăm concludente.

În 2003, cu mult înainte de izbucnirea crizei, fostul cancelar german Gerhard Schröder lansează un amplu document de modernizare și restructurare la nivelul Germaniei. Iată o caracterizare a programului făcută chiar de autorul său: „Fie ne modernizăm noi înșine, și prin aceasta înțeleg economia socială de piață, fie ne vor moderniza alții, și prin aceasta înțeleg forțele necontrolate ale pieței care, pur și simplu, vor mătura elementele sociale”². Avem deci de-a face cu un proces de modernizare care pornește și de la exigențele piețelor de capital. Lucru foarte important, asemenea constrângeri au fost anticipate și integrate într-un *proiect propriu mai amplu*, iar societatea a fost pregătită din timp, pentru a nu fi surprinsă de evoluțiile ulterioare. De ce la nivel național se poate elabora un asemenea răspuns strategic, iar la nivel european, nu? De ce la nivelul Germaniei cerințele piețelor de capital au putut fi avute în vedere din vreme, iar la

¹ Altman, *art. cit.*

² Gerhard Schröder, „Agenda 2010 – The Key to Germany’s Economic Success”, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2012/04/agenda-2010-the-key-to-germanys-economic-success/>.

nivelul Europei ne-am lăsat surprinși și am așteptat ca aceste piețe să ne modeleze existența?

De îndată ce criza a izbucnit, Europa parcă s-a furișat în spatele scenei, prim-planul vieții politice și economice fiind ocupat nu de liderii organismelor europene, ci de cei ai organismelor naționale. Evident, o asemenea situație a făcut ca și soluțiile preconizate să reprezinte transpunerea viziunilor acelor state referitoare la criză. George Soros are în această privință o poziție foarte severă: „Criza euro a pornit de la decizia luată de cancelarul german Angela Merkel după falimentul Lehman Brothers din septembrie 2008, decizie conform căreia garanțiile împotriva altor falimente nu ar trebui să vină de la Uniunea Europeană, ci de la fiecare țară în parte. Amânările nejustificate din partea Germaniei au fost cele care au agravat criza grecească și au provocat efectul de contagiune, transformând această criză într-o criză existențială pentru Europa”¹. Nu dorim să insistăm asupra adevărului celor menționate mai sus. Relevăm doar un lucru elementar: cei aproape patru ani care au trecut de la declarația cancelarului german până la adoptarea măsurilor la nivel european de către Banca Centrală Europeană reprezintă un îndelung și costisitor *ocol istoric*; este drumul necesar descoperirii faptului că o Uniune nu poate fi salvată decât de măsuri luate la nivelul Uniunii. Ele pot proveni din perimetre naționale, dar adoptarea și aplicarea lor trebuie să se facă la nivelul ansamblului. Descoperire făcută și sub presiunea exercitată de situația țărilor din sudul continentului, care se afundau în criză, de înrăutățirea stării economice a Franței și de amenințarea ca ceea ce se întâmplă cu Franța să „urce” în Germania. Abordările avansate de George Soros sunt discutabile. Punctul de vedere exprimat mai jos are însă veridicitate, pentru că este extras dintr-o experiență amară a Uniunii: „Singurul mod în care Europa poate scăpa de această capcană [efectul de contagiune – n.n.] este acela de a anticipa reacțiile piețelor financiare, și de a nu ceda pur și simplu presiunii acestora”².

Întrebarea care stăruie este, totuși, de ce la nivelul Germaniei această acțiune de anticipare a avut loc, iar experiența valoroasă acumulată la nivelul acestei țări nu a fost transferată și la nivel european. De ce Germania a reușit să anticipeze, iar Europa s-a lăsat surprinsă? De ce la

¹ George Soros, „Germany Must Defend the Euro”, in George Soros, *Financial Turmoil in Europe and the United States: Essays*, Public Affairs, New York, 2012, p.118.

² *Ibidem*, p. 119.

nivelul Germaniei a fost asumat obiectivul formulat de Gerhard Schröder și continuat de Angela Merkel („Trebuie să reinstaurăm primatul politicului asupra piețelor”¹), iar la nivel european piețele sunt lăsate să modeleze, cu costuri suplimentare evidente? De ce la nivelul Germaniei a existat viziune – și, astfel, Germania a trecut mult mai bine de criză, a ieșit întărită din această perioadă dificilă –, iar Europa a ieșit în evidență prin lipsa de viziune, prin amânări și tergiversări succesive? Dacă a sancționat ceva, criza a sancționat reacția întârziată, reacția care mimează doar că ar fi interesată.

6. „Furnicile germane” hrănesc nu doar „greierii europeni”, ci și propriile bănci

În vara anului trecut, Sebastian Mallaby făcea o afirmație surprinzătoare: „De la începutul lui 2007, Banca Centrală Europeană a cumpărat active financiare totalizând 1,7 trilioane de euro, extinzându-și portofoliul de la 13 procente la peste 30 de procente din PIB-ul zonei euro. Aceasta înseamnă că BCE a tipărit bani a căror valoare o depășește pe cea a PIB-ului grecesc pe o perioadă de opt ani de zile”². Pe noi ne-a surprins, mai întâi, efortul financiar. Deci, când este vorba despre salvarea unei țări nu se găsesc bani. Pentru bănci se găsesc. Și dacă nu se găsesc, se tipăresc. Ceea ce decurge din relatarea autorului american ne-a făcut să ne întrebăm în legătură cu situația adevărată a băncilor din Europa. Știm noi, într-adevăr, care este situația reală?

Un prim motiv de îndoială este furnizat chiar de Sebastian Mallaby. La început, nici cei mai avizați oameni nu au realizat proporțiile dezastrului. Au fost luați prin surprindere de viteza și de amploarea efortului de recapitalizare a băncilor. De pildă, la puțină vreme după falimentul lui Lehman Brothers (septembrie 2008), Ben Bernanke are un dialog cu un oficial american, căruia îi spune că urmează să stabilizeze AIG cu o sumă de 80 de miliarde de dolari. Există această sumă? Întreabă partenerul de dialog. Există 800 de miliarde răspunde, încrezător, președintele Rezervelor

¹ *Apud* „Voters Versus Creditors: Market Discipline Works When Other Controls Fail”, *The Economist*, November 19, 2011.

² Sebastian Mallaby, „Europe’s Optional Catastrophe”, *Foreign Affairs*, July/August 2012.

Federale. „De fapt”, continuă Mallaby, „până în decembrie 2008, Rezervele Federale acordaseră piețelor o finanțare de urgență în valoare de 1,5 trilioane de dolari, o sumă colosală față de fondul de *bailout* de 700 de miliarde de dolari autorizat de către Congres prin Troubled Asset Relief Program (TARP)”. Lucrurile au evoluat într-o manieră similară și în Europa. „În anul 2011, liderii politici europeni s-au tot certat asupra detaliilor legate de înființarea Facilității Europene pentru Stabilitate Financiară (FESF), un fond de *bailout* asemănător cu TARP, care urma să dispună de 440 de miliarde de euro. Apoi, într-o singură zi, în decembrie 2011, Banca Centrală Europeană a alocat băncilor suferinde 489 de miliarde de euro, iar în februarie 2012 a repetat manevra, scoțând pur și simplu din pălărie echivalentul a două FESF-uri prin magia tiparniței”¹.

Sunt anumite date care arată că, din momentul la care face referire autorul american, s-au mai tipărit bani. În vara lui 2012, atunci când a fost momentul de maxim al crizei euro, când Mario Draghi a formulat o poziție așa de clară – „Voi face orice e necesar pentru a salva moneda euro” –, nevoia de bani s-a resimțit din plin. Cert este că efortul de recapitalizare făcut de fiecare din cele două puteri (SUA și Europa) se situează undeva în jur de două trilioane. Într-un material recent, se afirmă limpede: „Pentru prima dată în istorie, Rezervele Federale au acumulat o datorie națională de peste 2 trilioane de dolari”². Sindicatele germane au lansat de curând un program de relansare economică a Uniunii, intitulat „Un plan Marshall pentru Europa”. Inițiativă care, evident, are nevoie de o consistentă susținere financiară. Prevenind un eventual răspuns negativ motivat de lipsa de bani, autorii acestui plan afirmă deschis: „costurile pentru stabilizarea sistemului bancar au atins pragul de 2000 de miliarde de euro”³.

Toate acestea arată că Europa a fost atinsă masiv de influența neoliberală, materializată în dereglementarea activității bancare, permisiunea de a face diverse inginerii financiare etc. Altminteri cum să ne explicăm datoriile și nevoia de recapitalizare a băncilor? Din acest punct de vedere, am putea spune că „boala” este în mod egal prezentă pe cele două maluri

¹ *Idem.*

² „New Record: Federal Reserve Owes More Than \$2 Trillion in US Debt”, August 20, 2013, <http://rt.com/usa/fed-reserve-two-trillion-747/>

³ Michael Sommer, „A Marshall Plan For Europe”, May 22, 2013, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2013/05/a-marshall-plan-for-Europe/>.

ale Atlanticului. Este o *suferință atlantică*. Unde intervine diferența? În recunoașterea suferinței și în rapiditatea cu care a fost aplicat tratamentul. Așa ne putem explica situația diferită din cele două spații. „America s-a redresat înaintea Europei nu numai pentru că a fost mai puțin austeră, ci și pentru că a pus ordine în sistemul său bancar, a recapitalizat băncile viabile, astfel încât să se poată acorda din nou credite”¹. Și astfel, în America s-a declanșat mai repede procesul de refacere, descris în felul următor de către aceeași revistă: „producția americană a depășit nivelul de vârf înregistrat înaintea crizei și continuă să crească; zona euro încă se zbate să recupereze terenul pierdut și cunoaște o contracție. În ceea ce privește rata șomajului, aceasta era de 10% pe ambele laturi ale Atlanticului în 2009, dar acum a scăzut sub 8% în America, în timp ce în zona euro a crescut peste 12%”².

Luigi Zingales schimbă perspectiva de analiză a băncilor, cel puțin în cazul băncilor germane. Analiza obișnuită fixează un tablou standard: cel al țărilor creditoare în frunte cu Germania, care sunt nevoite să ajute țările debitoare. Ceea ce și-a găsit expresia într-o formulă care a făcut repede ocolul Europei: „De ce trebuie furnicile germane să hrănească greierii europeni?” Deci, de ce cetățeanul german, plătitorul de taxe german, trebuie să sprijine „nemunca” sau „risipa” din alte țări? Luigi Zingales afirmă că, dacă plătitorul de taxe german trebuie să se teamă de ceva, este de contribuția sa – de care nici nu știe – la plata risipei din băncile germane. Pe care statul le-a subvenționat nu doar sub formă implicită, ci în mod deschis, un exemplu concludent fiind *bailout*-ul acordat de Germania mai multor bănci de tip Landesbank³ în perioada care a urmat crizei americane a ipotecilor *subprime*. La fel a procedat și statul francez cu propriile bănci. „Contribuabilii germani au plătit scump pentru greșelile băncilor germane. În 2008, când s-a descoperit că Landesbank-urile erau pline de ipotece *subprime* americane, guvernul german le-a pus la dispoziție un pachet de salvare de 500 de miliarde de euro (650 de miliarde de dolari), pe seama contribuabililor. În 2010, când băncile germane

¹ „The Sleep Walkers: In the Eurozone, Desperately in Need of a Boost, No News is Bad News”, *The Economist*, May 25, 2013.

² „Hobbling Behind America: The Euro Zone’s Long Road To Recovery – Or Decline”, *The Economist*, May 25, 2013.

³ Termenul „Landesbank” se referă la un grup de bănci regionale specifice sistemului german. Ele au ca responsabilitate principală desfășurarea operațiunilor bancare ale unuia sau mai multor landuri, însă pot furniza și multe dintre serviciile oferite de băncile obișnuite.

erau grav supraexpuse – la un nivel de 704 miliarde de dolari – în Grecia, Irlanda, Italia, Portugalia și Spania, contribuabilii europeni și BCE le-au ajutat să readucă cea mai mare parte a acestor bani acasă. Cel mai mare pericol pentru contribuabilii germani nu îl constituie risipa sud-europenilor, ci băncile din propria lor țară”¹.

Afirmația este importantă din mai multe puncte de vedere. Ea învederează implicarea băncilor germane în acțiunile speculative din SUA. Aici este vorba despre o sumă de bani precisă cu care a intervenit statul german pentru a sprijini propriile bănci. Există anumite aprecieri care vorbesc despre o implicare europeană de 25 de procente în active toxice de tip *sub-prime* din SUA². A doua mare problemă este enormul avantaj pe care îl au băncile din Germania și Franța – unde s-au acordat asemenea subvenții – comparativ cu cele din alte țări europene. O bancă din Portugalia, de pildă, nu va mai putea concura în termeni reali cu una din Germania sau Franța. Avem de-a face cu un privilegiu de care se bucură numai băncile din statele puternice. Se deschide astfel discuția mai largă despre crearea Uniunii bancare – uniune care trebuie să opereze cu bani europeni și să instituie mecanisme de funcționare care să nu mai diferențieze băncile în funcție de țara de origine.

La nivelul Europei se discută intens despre criza bancară, dar noi nu știm cu adevărat în ce constă această criză, care este mărimea activelor toxice sau a datoriilor. Întotdeauna se discută despre nevoia de „recapitalizare”, despre „însănătoșirea” sistemului bancar, dar nu am întâlnit date cât de cât exacte despre amploarea fenomenului. În America fenomenul a fost transparent, chiar dacă el a presupus un efort uriaș din partea statului american. A fost adoptată și o lege de reglementare a activității băncilor, legea Dodd-Frank. În Uniune lipsește tocmai transparența, ceea ce nu face decât să amplifice temerile și suspiciunile. De pildă, recent, *Financial Times* publică unele date despre datoriile bancare ale Sudului european, care nu pot să nu genereze temeri justificate: „Banca Centrală Europeană a acordat deja credite de refinanțare în valoare de 900 de miliarde de euro băncilor

¹ Luigi Zingales, „German Banks on Top”, July 18, 2013, <http://www.project-syndicate.org/commentary/germany-s-taxpayers-finance-german-banks--mistakes-by-luigi-zingales>.

² Joseph E. Stiglitz, „Lessons from the Global Financial Crisis of 2008”, *Seoul Journal of Economics*, 23 (3), 2010, pp. 321-329.

comerciale din țările cele mai rău lovite de criză. Datoria totală a băncilor localizate în cele șase țări cel mai grav afectate de criză se ridică la 9,4 trilioane de euro. Datoria suverană însumată a acestor țări este de 3,5 trilioane de euro”¹. Deci, datoriile băncilor comerciale sunt aproape de trei ori mai mari decât suma datoriilor suverane (cel puțin potrivit acestor date).

Când vorbim despre criza europeană, imediat ne vin în minte „datoriile suverane”. Ceea ce este justificat. Uităm ori subestimăm faptul că – așa cum sublinia și Jürgen Trittin² – înseși aceste datorii s-au creat plătindu-se active toxice ale băncilor sau investiții riscante făcute de acestea. Rădăcina bancară a crizei este mult mai puternică, iar în perioada următoare ea va alimenta criza mai mult decât ne dăm seama.

¹ Hans-Werner Sinn, Harald Hau, „Eurozone Banking Union Is Deeply Flawed”, *Financial Times*, January 28, 2013.

² „Exclusive Interview: Jürgen Trittin On Angela Merkel’s European Policy And The Future Of Europe”, August 3, 2013, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2013/03/exclusive-interview-jurgen-trittin-on-angela-merkels-european-policy-and-the-future-of-europe/>.

CAPITOLUL II

O UNIUNE EUROPEANĂ „MADE IN GERMANY”

1. *Shift*-ul de putere de la Bruxelles la Berlin

Ca să înțelegem ridicarea puterii Germaniei trebuie să înțelegem mai întâi fundalul pe care a avut loc acest proces. Iar fundalul este alcătuit dintr-o Europă care a intrat într-un gen de contratimp cu sine și cu lumea. O Europă care, de la o vreme, cunoaște un gen de defazaj ce risipește și acumulările prilejuite chiar de ea însăși. Așa încât este din ce în ce mai dificil să identificăm constantele comportamentului unional. Precizarea pe care o face Simon May are valoare orientativă. „Căderea Zidului Berlinului, renașterea Germaniei și continua slăbire a Franței au schimbat totul”¹. Pur și simplu, axele strategice ale continentului s-au modificat. Europa pare o vitrină de lucruri începute și neterminate, de răspunsuri amânate, de orientări abandonate, toate ajunse la o scadență care nu mai poate fi amânată.

Pe acest fundal confuz, identificăm o prefacere spectaculoasă: *shift*-ul de putere și influență dinspre Vest spre Est despre care vorbim la nivel global își găsește un corespondent la nivel european sub forma „*shift*-ului de putere de la Bruxelles la Berlin”. Care a fost „accelerat de criză”, dar nu creat de aceasta. Prin urmare, dacă dorim să ne reprezentăm ascensiunea Germaniei, trebuie să identificăm cât mai multe din cauzele acestui *shift* de putere care se petrece pe teritoriul european și, mai ales, cât mai multe dintre consecințele sale. Nu avem de-a face cu un proces obișnuit, pe care

¹ Simon May, „The Passionate European’s Case for Leaving the Union”, *Financial Times*, January 17, 2013.

să-l înseriem altor procese obișnuite, ci *cu cea mai importantă tendință la nivel european*.

Este un adevăr resimțit în diferite feluri, prezent în discuții obișnuite, în analize, în mijloacele de informare în masă. De pildă, *La Vanguardia* din 3 februarie 2011, cu ocazia vizitei pe care Angela Merkel a făcut-o la Madrid, titrează inspirat: „Spania cu capitala la Berlin”. Respectând și menajând sensibilitățile, credem că un asemenea titlu ar putea să apară în orice publicație din Portugalia, Italia, Grecia. Nu ar fi o mare exagerare nici dacă ar apărea un titlu precum: „Uniunea Europeană cu capitala la Berlin”, cum a și apărut. Rachman Gideon își informa cititorii că, de fapt, capitala reală a Uniunii este Berlinul: „Bine ați venit la Berlin, noua capitală a Europei”¹. Este semnificativ și titlul anunțat pe prima pagină a ziarului din care am citat: „Uitați de Bruxelles. Berlinul are puterea reală!”. Exagerările obișnuite ale ziariștilor, s-ar putea spune. Într-un sondaj de opinie realizat în iunie 2013 de Harris, 88% dintre respondenții spanioli, 82% dintre cei italieni și 56% dintre cei francezi declară că influența Germaniei la nivel european este prea mare².

Place sau nu, convine sau nu, apariția unei puteri economice detașate la nivelul Europei reprezintă principala problemă a Uniunii. Se dorește o discuție aplicată despre euro? Ea trebuie să țină cont, dacă nu chiar să urmeze punctul de vedere german. Intră în actualitate nevoia unui *bailout*? Poziția Germaniei este esențială, pentru că această țară este principala contribuatoare la fondurile Uniunii (vezi Figura 6). De acum, hotărârile importante la nivel european vor trece din ce în ce mai mult prin filtrul german. Sau, cum spunea cineva, Europa viitoare va fi din ce în ce mai vizibil „made in Germany”. Traversăm o criză economică de câțiva ani. Puterea financiară numărul 1 a Europei a căpătat, în acest context, o putere și o influență de neimaginat chiar cu 3-4 ani în urmă. De fapt, Germania are cuvântul hotărâtor în Europa. În orice caz, în multe capitale ale lumii și chiar în țări europene întrebarea „Încotro se îndreaptă Europa?” a devenit sinonimă cu „Ce vor germanii?”³. Ceea ce este complet neobișnuit în istoria Uniunii. Și oferă o confirmare a unei temeri exprimate de mulți intelectuali de marcă ai Germaniei. Se cunoaște

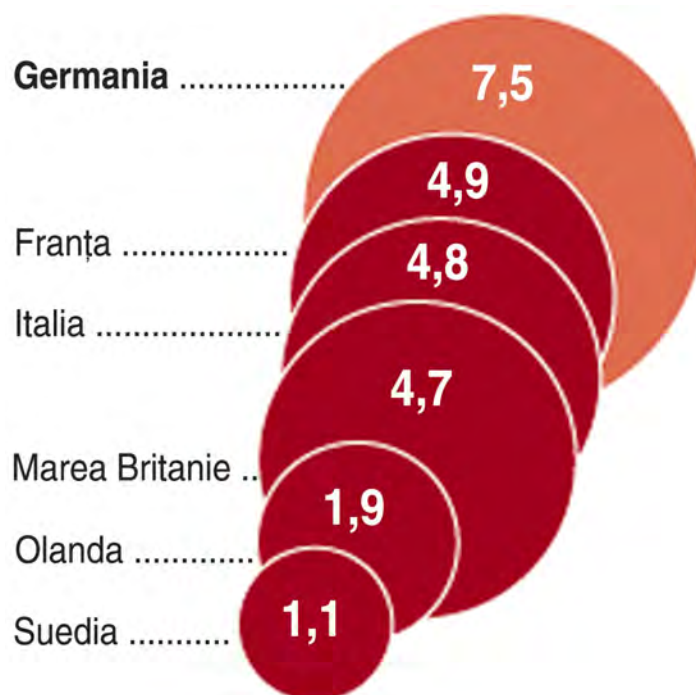
¹ Rachman Gideon, „Welcome to Berlin, The New Capital of Europe”, *Financial Times*, October 23, 2012.

² *Apud* Timothy Garton Ash, „The New German Question”, *The New York Review of Books*, August 15, 2013.

³ „Germany, Europe’s Reluctant Hegemon”, *The Economist* (Special Report), June 15-21, 2013.

îndemnul lui Thomas Mann făcut studenților germani în 1953 de a lupta „nu pentru o Europă germană, ci pentru o Germanie europeană”, formulă repetată în timpul reunificării Germaniei. Cele relatate mai sus ilustrează ceea ce Timothy Garton Ash numea o „variație” a formulei „o Germanie europeană într-o Europă germană”¹.

Figura 6. Cei mai importanți contributori neți la bugetul UE în 2011 (miliarde de euro).

Sursa: George Parker, Quentin Peel, „Exasperated Allies”, *Financial Times*, November 7, 2012.

Discuția ia amploare. Se vorbește despre „noul hegemon” al Europei, se amintesc momente mai puțin faste din istoria acestei țări, se exprimă temeri, se formulează avertismente. Dezbaterea se aprinde și împrumută accente uneori dramatice. *Boom*-ul economic al Germaniei păleşte în fața *boom*-ului pe care îl cunosc interpretările privind noul rol european al acestei țări. Atât de diverse și uneori atât de radicale sunt asemenea interpretări, încât derutează și cititorul avizat și îi pot induce întrebări și preocupări chiar fictive. Abordările merg de la tratarea în termeni cvasiobișnuiți a

¹ Ulrich Beck, *German Europe*, Polity Press, Cambridge, 2013, p. VIII.

ridicării Germaniei până la semnalarea unui nou pericol istoric: apariția celui de-al patrulea Reich, de data aceasta economic, a unui tip de „nazism economic”. Parcă pentru a face și mai dificilă misiunea cercetătorului, poziția Germaniei față de Europa a cunoscut și ea o anumită dinamică. Este suficient să menționăm că Helmut Kohl – cancelarul sub conducerea căruia a avut loc reunificarea Germaniei, renunțarea la marca germană și introducerea monedei unice –, într-una dintre puținele sale ieșiri publice, a criticat Germania pe temeiul că s-a depărtat de „ethosul” de altădată, spunând că, dacă nu își va găsi „busola” care i-a ghidat acțiunile în raport cu partenerii externi, „consecințele ar fi catastrofale: s-ar pierde baza încrederii, s-ar instala un sentiment de nesiguranță și, în cele din urmă, Germania ar fi izolată”¹. Parcă pentru a înkurca și mai mult situația, în fața acuzațiilor de hegemonie, Germania declină orice disponibilitate de a fi lider: „Germania nu are nici dorința, nici capacitatea de a fi liderul Europei. Țara pivot a continentului are un simțământ al responsabilității, dar nu și al datoriei”².

1.1. Puterea Germaniei vine și din contrastul cu slăbiciunile altora

Spre a putea formula o judecată cât de cât echilibrată și într-un tip de consens cu dinamica politică a Germaniei, credem că putem vorbi de trei etape, fiecare dintre ele cunoscând o atitudine *distinctă* a Germaniei față de Europa. Este vorba despre Germania din perioada premergătoare crizei, Germania din timpul crizei și Germania în perioada care vine, evident aici prevalând percepția și evaluarea autorului acestei lucrări. Vom putea, astfel, surprinde atât particularitățile fiecăreia dintre aceste etape, dar și schimbările reale intervenite în atitudinea acestui stat în ultimii 23 de ani.

Dacă ne gândim bine, forța economică propriu-zisă a Germaniei nu este așa de mare și așa de detașată la nivel european. Populația Germaniei reprezintă 16% din populația Uniunii Europene, iar PIB-ul ei, 20%. O putere considerabilă. Dacă ar fi să menținem discuția în termeni strict economici, avem totuși de-a face cu o putere insuficient de clară pentru a putea

¹ Alan Crawford, Tony Czuczka, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013, p. 176.

² David Marsh, *Europe's Deadlock: How the Euro Crisis Could Be Solved – And Why It Won't Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013, p. 2.

vorbi de o dominare sau de un rol hegemonic. La care se adaugă și o serie de slăbiciuni ale economiei și ale țării în ansamblu. Dacă evoluțiile actuale se mențin, atunci Germania ar urma să aibă în 2030 circa 60 de milioane de locuitori (comparativ cu 80, în prezent). Ritmul rapid de îmbătrânire a populației ar putea face ca peste 20 de ani să se ajungă la un raport îngrijorător: o persoană activă la un pensionar¹. Firește, evoluția economică pozitivă a țării va reprezenta un tip de magnet cu deosebire pentru populația din estul și centrul Europei. Ceea ce înseamnă că asemenea momente critice de ordin demografic nu vor avea loc, sau vor fi amânate.

Ca model, universitatea de cercetare s-a născut pe pământ german; totuși, astăzi, Germania nu are decât o singură universitate în primele 50 de universități ale lumii. Ceea ce înseamnă că activitatea de cercetare și inovare nu și-a găsit locul cuvenit în ecuația dezvoltării acestei țări. De altfel, ar trebui remarcat că, deși are o evoluție economică robustă, Germania – am spune în general Europa – a mizat pe ramuri economice tradiționale. Europa în ansamblu și Germania cu deosebire nu figurează printre „puterile informatice” ale lumii. În ultimele decenii, nici Europa, nici Germania nu au reprezentat locul de lansare al unei *disruptive innovation*, al unei inovații care să reprezinte momente de răscruce în evoluția tehnologică a lumii.

De unde vine atunci puterea Germaniei, am spune chiar prestigiul internațional al produselor sale și al țării în ansamblu? Există o strălucire asociată cu performanța de excepție: de la o inovație importantă la o realizare sportivă ieșită din comun. Există un alt tip de strălucire care se sprijină pe lucrul temeinic, pe activitatea organizată, pe fundamentarea atentă a opțiunilor. Germania are o asemenea strălucire: nu una epatantă, ci una asociată cu lucrul ritmat, care nu evoluează poate spectaculos, dar știi că înaintează. Hrănită de calculul rece, de munca încordată și de raționalitatea opțiunilor, evoluția Germaniei are ceva implacabil, stimulând percepția că, mâine, această țară va fi și mai puternică. Ceea ce adaugă mult la puterea ei prezentă. Pur și simplu o poate amplifica.

Când vorbim despre succesul Germaniei, ar trebui să avem în vedere și fundalul pe care se proiectează, faptul că puterea ei este hrănită și de *contrastul* cu epoca. Atât la nivel european, cât și mondial. Franța are probleme

¹ Timothy Garton Ash, *art. cit.*

economice¹, Marea Britanie, pe lângă problemele economice, mai consemnează și o oscilație în ceea ce privește calitatea de membru al Uniunii Europene. Italia are dificultăți financiare majore. Cum să nu se impună, în aceste condiții, puterea germană? Firește că la nivel global ridicarea puterilor emergente reprezintă o mare sfidare. Din partea țărilor dezvoltate, competiția nu se anunță însă foarte strânsă. Japonia a încheiat al doilea „deceniu pierdut” și este angajată într-un mare efort financiar pentru a restarta propriile motoare economice. SUA se află în preziua relansării economice, dar volumul datoriilor va marca pentru mulți ani evoluția țării. Și va afecta capacitatea statului de a sprijini inovația și domeniile noi, adică tocmai ceea ce a consacrat puterea americană.

Se știe, Germania a hotărât să renunțe la producerea energiei pe cale nucleară. În schimb, dezvoltă prioritar energia regenerabilă și tehnologia pentru energia verde. În 2050, energia provenită din resurse regenerabile va reprezenta 80% din totalul energiei electrice produsă în această țară, comparativ cu 22% în momentul de față. Este suficient să amintim că Bavaria produce în momentul de față prin intermediul instalațiilor foto voltaice o cantitate de energie mai mare decât cea obținută pe aceeași cale în SUA, deși landul german nu deține decât 0,7% din suprafață SUA².

Puterea Germaniei și viabilitatea orientărilor sale s-au relevat cu putere în timpul crizei. Să nu uităm că Germania a fost foarte puțin afectată de criză. Este o confirmare care vine din partea istoriei și adaugă, dacă nu chiar amplifică celelalte realizări ale țării. „La mijlocul lui 2013, producția la nivelul celor 17 țări ale Uniunii monetare scăzuse cu aproximativ 2 procente față de momentul dinaintea izbucnirii crizei în 2009. Însă o asemenea concluzie ascunde diferența considerabilă între țările mai puternice precum Germania, unde economia a crescut cu 3 procente în această perioadă, și statele puternic afectate (care erau dinainte cele mai instabile), cum ar fi Grecia, unde economia a scăzut cu aproape 25 de procente, dar și Irlanda, Italia, Spania și Portugalia, unde declinul variază între 4 și 6 procente”³. De asemenea, tabloul social al Germaniei este cu totul diferit,

¹ „Noi trebuie să ne prefacem”, declara un oficial german, „că tratăm Franța ca un partener egal”.

² „Germany, Europe’s Reluctant Hegemon”, *The Economist* (Special Report), June 15-21, 2013.

³ David Marsh, *op. cit.*, p. 4.

am putea spune contrastant cu cel din alte țări europene: „În 2013, rata șomajului se situează la 27% din populația activă în Spania și Grecia, 17% în Portugalia, 15% în Irlanda, 11% în Franța și Italia și doar 6% în Germania și Olanda”¹.

1.2. Consensul de la Berlin

O putere nu se poate ridica doar prin muncă și dăruire. Aceste lucruri sunt foarte importante, dar ele își pot afla valorificarea maximă dacă sunt proiectate pe fondul unor opțiuni făcute la timp și făcute atunci când ceilalți nu realizează valoarea lor. O putere este ridicată de *opțiunile pe care le confirmă timpul*. În perioada care s-a scurs de la reunificare, Germania a avut asemenea opțiuni. Ni se pare foarte important să subliniem că Germania este și cea mai mare exportatoare din rândul țărilor dezvoltate, are unul din cele mai scăzute – dacă nu cel mai scăzut – nivel al șomajului și, în general, consemnează o evoluție echilibrată, privită atât de comunitatea statelor avansate, cât și de cea a statelor emergente cu respect, ori măcar cu luare aminte². Ceea ce arată că declinul lumii dezvoltate de care ne-am ocupat în prima parte a lucrării de față nu este corelat doar cu date și evoluții obiective, ci mai ales cu politici și strategii riscante, la marginea experimentului istoric. Germania, alături de Canada, Suedia, Norvegia etc. sunt exemple prin excepție.

Puterea actuală a Germaniei vine din *puterea ei financiară*. Când toată lumea are nevoie febrilă de lichidități, ea are surplusuri financiare. Iar în jocurile de putere europene, aceste surplusuri au consacrat Germania drept principalul creditor al continentului. Puterea și influența ei nu pot fi desprinse de acest rol central în spațiul financiar. Explicația surplusurilor este legată de *opțiunea ei pentru export*; care, la rândul ei, nu era sustenabilă dacă nu ar fi fost precedată de *opțiunea pentru industrie*. Activitatea industrială continuă să dețină 24 de procente în ansamblul economiei

¹ *Ibidem*, p. 5.

² Ni s-a părut semnificativ titlul unui articol publicat în *Foreign Affairs* (iulie/august 2011) semnat de Steven Rattner și intitulat „The Secrets of Germany’s Success”, cu un subtitlu sugestiv pentru ceea ce ne interesează acum: „What Europe’s Manufacturing Powerhouse Can Teach America”.

germane¹. Comparați acest lucru cu situația din Marea Britanie. Potrivit publicației *Financial Times*, ponderea activității industriale în cadrul economiei britanice „a coborât de la aproximativ o cincime, cât era în 2000, la o zecime în 2010”. În ceea ce privește investițiile productive, acestea „se situează pe penultimul loc în cadrul țărilor dezvoltate”².

Observați *viziunea*? Observați că toate lucrurile sunt legate în țesătura strânsă a viziunii, a strategiei împărtășite de principalele forțe politice ale țării? Sunt două mari greșeli pe care le facem atunci când discutăm despre Germania și evoluția ei. Prima este că, în cazul Germaniei, subestimăm importanța pe care o au viziunea și *abordarea structurată* a oricărei probleme. Cu atât mai mult a strategiei de dezvoltare. Când este vorba despre strategia sa de dezvoltare, totul se înlanțuie, se corelează. Că acest lucru a luat naștere sub influența culturii germane și a tentației sale de a explica lumea și devenirea prin intermediul unor sisteme atotcuprinzătoare, sau din nevoia pe care o simte un popor disciplinat de a-și ordona eforturile și de a avea o perspectivă are, acum, mai puțină importanță. Nu putem însă să nu remarcăm că, de data aceasta, nevoia de viziune și de obiective clare nu a prilejuit o desprindere – strategia germană excelând tocmai prin pragmatism –, că într-o perioadă care clamează în diferite feluri nevoia de strategii șoc, Germania aplică o imperturbabilă strategie graduală. Existența viziunii și coerența strategiei se impun în evoluția Germaniei de astăzi. Ceea ce a și făcut să se vorbească despre un „Consens de la Berlin”, materializând viziunea germană despre dezvoltare (efortul de diferențiere față de Consensul de la Washington apare limpede).

A doua mare greșală este că aplicăm Germaniei standardul comun. Mulți ani după reunificare, Germania a traversat o perioadă de gestație. Locomotiva Europei parcă se gripase. De fapt, ea a fost angajată în depășirea unor momente dificile, cum ar fi procesul de asimilare a fostei RDG. Nu cunoaștem cu exactitate efortul financiar presupus de acest proces. Știm doar că este vorba despre miliarde și miliarde de mărci germane. Deși un efort uriaș, partidele politice nu au avut opțiuni fundamentale diferite, iar națiunea s-a angajat în materializarea acestui obiectiv de mare semnificație națională.

¹ Nicolas Berggruen, Nathan Gardels, „The Next Europe Toward a Federal Union”, *Foreign Affairs*, July/August 2013.

² Sarah O'Connor, „UK Trade: One-Way Traffic”, *Financial Times*, August 22, 2013.

Nu mai puțin importantă pentru devenirea Germaniei este prima decadă a acestui secol. În 2003, sub guvernarea social-democrată a fost lansată Agenda 2010, de fapt un program de modernizare a Germaniei, de scădere a costului pe unitatea de muncă. S-au redimensionat cheltuielile sociale. Deși exista creștere economică, veniturile salariale au fost, practic, ținute pe loc pentru a asigura ridicarea competitivității generale. Când creștin-democrații au venit la putere au preluat acest program de modernizare reală, structurală. Transformarea Germaniei într-un competitor global nu poate fi înțeleasă fără reformele profunde din primul deceniu al acestui secol. În anii '90, Franța avea pe unitatea de produs cheltuieli mai mici decât Germania. De-a lungul ultimului deceniu, situația s-a inversat, iar lansarea programului Agenda 2010 de către Gerhard Schröder este un moment esențial în acest demers. Realizarea supremă aceasta este: țara parcă ar fi condusă de un partid unic, un partid care poartă un nume precis: *interesul german*.

Criza nu a făcut decât să arate cât de mult s-a depărtat lumea dezvoltată de la un traseu echilibrat al dezvoltării. Ea a sancționat sever *părăsirea riscantă a traseului echilibrului și precauției* în cel puțin câteva laturi esențiale ale dezvoltării. Dacă ar fi să ne referim la propria istorie, Germania de astăzi nu are strălucirea pe care o avea Germania anilor 1900, când această țară avea creștere demografică, dispunea de cele mai prestigioase universități, avea și firme extrem de puternice pentru acea vreme. În 2014 se împlinesc 100 de ani de la izbucnirea Primului Război Mondial. Prilej pentru a medita asupra momentului și învățămintelor sale. Atunci, Germania se afla la apogeu. Ea deținea poziții puternice în toate domeniile care caracterizează o putere: economic, militar, cultural. Folosite cu înțelepciune, aceste atuuri ar fi putut face din secolul care începuse „un secol al Germaniei”, după aprecierea lui Raymond Aron. A urmat ceea ce știm. Acum, după unificare, după trecerea cu bine de examenul crizei, Germania are „o a doua șansă”. Cum o va folosi?

Astăzi, Germania are industrie performantă, export puternic și, prin urmare, surplusuri financiare. Dacă Germania strălucește în aceste condiții, ne putem face o impresie mai exactă despre relevanța contrastului de care am amintit. Evoluția Germaniei s-a profilat așa de pregnant pentru că ea a avut loc pe fundalul unui tip de *abdicare* din partea lumii dezvoltate. Abdicare de la problema centrală a oricărei societăți, cea a dezvoltării. Spațiul public al

lumii dezvoltate a fost populat cu tot felul de teorii, de „mode”, în timp ce problemele dezvoltării propriu-zise au trecut în plan secund. Care a fost modelul de dezvoltare preconizat de lumea dezvoltată pentru ea însăși și pentru cea în curs de dezvoltare? Deceniile șase, șapte, opt ale secolului trecut au fost dominate de dezbaterile în jurul dezvoltării. După Războiul Rece, aceste dezbateri practic au încetat și au fost înlocuite de postmodernism, multiculturalism, studii de gen etc. Toate importante, dar neputându-se substitui preocupării centrale legate de dezvoltarea propriu-zisă. Este, indiscutabil, un mare merit al Germaniei că a păstrat, ca prioritate, problema propriei dezvoltări, materializată într-un adevărat model.

Modelul liberal născut pe pământ european și îmbrățișat apoi de către SUA, Canada ș.a.m.d. consacră drept miez al societății capitaliste unitatea dintre libertate și dezvoltare. Facem o precizare peste care se trece cu ușurință: acest tandem a apărut într-un context istoric, dar nu este obligatoriu pentru evoluția unor țări sau regiuni¹. Prin trecerea problemelor dezvoltării într-un plan secund, prin exacerbară oarecum a importanței libertății în raport cu dezvoltarea se inaugurează un tip de dezechilibru, se poate sugera o *ierarhie de importanță* între libertate și egalitate, între libertate și dezvoltare. Or, acest lucru nu anunță nimic bun. Libertatea nu-și poate găsi un alt suport mai solid decât dezvoltarea – în afara căreia devine din ce în ce mai iluzorie –, așa cum dezvoltarea (ca suport al egalității) nu-și poate afla altă împlinire mai generoasă decât libertatea. Prin faptul că a menținut problemele dezvoltării în prim-plan, Germania a contribuit, implicit, la consolidarea acestui tandem, esențial pentru modelul liberal de evoluție socială.

În sfârșit, un alt dezechilibru instituit în ultimele decenii a fost cel dintre stat și piață. Exacerbară virtuților pieței și minimalizarea rolului și răspunderilor statului au favorizat procesul dereglementării care a condus, în cele din urmă, la izbucnirea crizei, au agravat unele procese, cum ar fi polarizarea

¹ Există în această privință o intervenție clarificatoare din partea lui Azar Gat în articolul „The Return of Authoritarian Great Powers”, *Foreign Affairs*, July/August 2007. Profesorul de la Universitatea din Tel Aviv precizează: „Motivele pentru triumful democrației, în special asupra rivalilor săi capitaliști nedemocratici din timpul celor două războaie mondiale, anume Germania și Japonia, au fost mai contingente decât se presupune de obicei. Statele capitaliste autoritare, cum sunt astăzi China și Rusia, pot reprezenta o cale alternativă viabilă spre modernitate, ceea ce sugerează că victoria finală a democrației liberale nu este câtuși de puțin inevitabilă”.

socială, diminuarea clasei de mijloc etc. Germania a fost și ea influențată de viziunea neoliberală. Dar echilibrul pe care această țară l-a păstrat în probleme și opțiuni fundamentale au ferit-o de excese. Iar astăzi, prin vocea cancelarului, formulează unul din cele mai puternice avertismente împotriva diminuării rolului statului: „Lumea încă nu a învățat pe deplin lecția care se desprinde din criza financiară devastatoare din 2008. Suntem datori să luăm măsuri pentru ca iresponsabilitatea care a dus la acele evenimente să nu se repete niciodată. În economia socială de piață, statul veghează asupra ordinii. Oamenii trebuie să aibă încredere în acest lucru”¹.

Acest context cu totul special, faptul că puterea Germaniei iese și mai puternic în evidență datorită contrastului cu situația din alte țări care au inaugurat evoluții în *contratimp cu cerințele momentului*, prezintă și un mare risc pentru Germania. Întrucât poate stimula un tip de excepționalism ad-hoc, de autoadulare, care ar putea, în cele din urmă, afecta, dacă nu chiar compromite „a doua șansă” a Germaniei. Într-adevăr, această țară a trecut cu bine, am putea spune strălucit, examenul crizei, în urma căruia ea se situează nu numai pe un soclu de putere, cel puțin la nivel european, dar și pe unul de prestigiu. Urmează acum un examen nu mai puțin dificil: *examenul european*. Examenul adevărat pe care trebuie să-l susțină Germania este cel în fața Europei. Aici vom vedea ce vrea cu adevărat Germania, aici se va developa totul. Dacă va evolua doar pentru ea, sau dacă va fi un adevărat lider al Europei. Dacă va evolua doar pentru ea, va deveni un factor de adâncire a crizei. Nu avem în vedere aici să devină o sursă a consumului celorlalți. Ci o sursă a creșterii producției celorlalți, a competitivității lor. Examenul este de model, nu de generozitate sau de filotimie. Germania va deveni lider în măsura în care va construi un model împărtășit, asumat. Deci va propulsa Europa. Actuala paradigmă, în care Germania se îngrijește cu predilecție de propria devenire și „exportă”, în principal, nevoia de austeritate, poate face din această țară statul mereu mai puternic al Europei, dar nu liderul ei.

¹ Merkel's New Year's Message, video: <http://www.bundestkanzlerin.de/Content/DE/Artikel>.

1.3. A reprezentat „mai multă Europă” contraponderea la „mai multă Germanie”?

Nu era greu de prevăzut că reunificarea germană va da naștere cu timpul puterii germane. Răspunsul european la un proces anunțat a fost următorul: la „mai multă Germanie” contraponderea nu poate fi decât „mai multă Europă”. Sintetizat de către François Mitterrand, raționamentul și mișcarea politică pe care a inspirat-o erau corecte. Vine însă întrebarea: a fost cu adevărat „mai multă Europă”? În ce s-a materializat această direcție care reprezenta răspunsul european? În primul rând, în introducerea euro. Instituirea monedei unice a reprezentat expresia efortului european de integrare a Germaniei. Ne vom referi la introducerea monedei unice, la această a „doua naștere” a Europei, cum am numit-o într-un capitol anterior. Acum am dori doar să menționăm că această măsură nu a fost urmată de ridicarea celorlalți piloni ai construcției europene: desăvârșirea uniunii monetare, construcția uniunii financiare și, apoi, a uniunii politice. Astfel, euro a rămas undeva suspendat. Realitatea este că, după instituirea monedei unice, la nivelul Uniunii s-a instalat și un gen de *relaxare prematură*, similară cu relaxarea intervenită în SUA după încheierea Războiului Rece.

Unele temeiuri pentru o asemenea autoîngăduință existau. În toată perioada postbelică, Germania și-a afirmat atașamentul la valorile europene și a corelat tot timpul politica proprie cu valorile și perspectivele europene. Germania europeană reprezenta un gen de parcurs confirmat, de credință materializată. La care se adăuga, neapărat, și atașamentul personal al fostului cancelar Helmut Kohl la construcția europeană: „Kohl a fost proeuropean din convingere. Angela Merkel este proeuropeană din nevoie”, remarca Romano Prodi¹.

În felul acesta, la nivel european am avut de-a face cu *două procese concomitente, dar inegale și nu neapărat convergente*. Ridicarea puterii germane a fost reală, a dezvoltat o forță economică și financiară care s-a impus la nivel continental și global, în timp ce „mai multă Europă” a devenit cu deosebire un motiv retoric. Mai ales după izbucnirea crizei euro, sub cupola generoasă a Europei au apărut din ce în ce mai pregnant alte personaje cu rol

¹ Apud Alan Crawford, Tony Czuczka, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013, p. 175.

cheie: *statele naționale*. Care au recuperat din fostele cuceriri europene (comparați puterea de care dispunea Delors cu cea care revine, astăzi, lui Barroso). „Mai multă Europă” a devenit o formulă mereu invocată, dar mereu amânată. De câte ori se întâmplă așa ceva, lucrurile alunecă ușor, ușor spre un formalism supărător, dacă nu chiar spre derizoriu.

Realitatea este că problema pe care a ridicat-o reunificarea Germaniei pentru Uniunea Europeană nu a fost – din câte cunoaștem – discutată serios și într-o perspectivă multilaterală la nivel european. Este adevărat că și evenimentele s-au succedat cu repeziciune. La începutul anilor '90, cel puțin trei mari prefaceri au reprezentat pentru Uniune adevărate sfidări: eliberarea Estului european de sub socialism și de sub dominația sovietică, reunificarea Germaniei și, apoi, prăbușirea Uniunii Sovietice. Fiecare a solicitat răspunsuri cu valoare strategică. În ceea ce privește problema care ne interesează acum, răspunsul a constatat în efortul de a ancora ferm noua putere germană în structurile europene. După introducerea monedei unice, Uniunea Europeană a considerat că presiunile istorice, dacă nu au dispărut, atunci măcar s-au diminuat. Este momentul când s-a instalat chiar o autopercepție supraoptimistă. Semnificativ în această privință rămâne obiectivul fixat prin Strategia Lisabona, care prevedea ca, până în 2010, Uniunea să devină „cea mai competitivă economie din lume”. Cum apare acum acest obiectiv?

În realitate, presiunile nu au dispărut: pe termen mediu se profila presiunea cea mai importantă pentru lumea dezvoltată, ridicarea țărilor emergente, a țărilor mari care vor domina lumea la mijlocul acestui secol. Dacă această presiune ar fi fost percepută la timp și în toate dimensiunile ei, atunci răspunsul european ar fi trebuit să fie *diferit* și mult mai rapid transpus în viață. În realitate, zonele dezvoltate ale lumii – deci inclusiv Europa – au cunoscut un gen de *decuplare* de la tendințele care deveneau din ce în ce mai vizibile la nivel global. La nivel european procesul de decuplare a avut loc și în legătură cu anumite evoluții interne, cum ar fi ridicarea puterii germane. Paul Kennedy releva că ridicarea Germaniei din a doua parte a secolului al XIX-lea s-a produs „chiar în centrul vechiului sistem al statelor europene”, sub privirile acestor puteri (spre deosebire de cea a Japoniei, care a avut loc în condiții de semiizolare geografică). În același timp, afirmarea puterii germane a avut loc foarte rapid, surprinzând

pe toată lumea¹. Ridicarea de astăzi a puterii germane s-a produs în aceleași condiții geografice, Germania fiind, de această dată, și membră a unei noi organizări politice continentale – Uniunea Europeană; de asemenea, procesul de dezvoltare a noii puteri europene a beneficiat de aceeași viteză surprinzătoare, ca și în secolul al XIX-lea.

Oare învățăm noi ceva din istorie? Foarte puțin! Atunci când o putere se ridică de două ori în istoria modernă (în a doua parte a secolului al XIX-lea și în perioada postbelică), te aștepti să se ridice și a treia oară (după reunificare). Oare unde or fi fost în deceniul de început al acestui mileniu puterile europene „clasice”? Care nu trebuiau să „se opună” ridicării puterii germane, ci să observe acest proces, să vadă dacă unele din măsurile și orientările promovate în Germania nu sunt valabile și pentru ele, sau chiar pentru Uniunea în ansamblu. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, Marea Britanie a ezitat să dezvolte industria chimică pe care a îmbrățișat-o Germania. Această ramură a reprezentat unul din vectorii ridicării Germaniei în acea perioadă. În perioada de după Războiul Rece, Germania a promovat orientarea către export, orientarea către *manufacturing*, a făcut din scăderea cheltuielilor pe unitatea de muncă o prioritate națională. Europa a asistat oarecum pasivă, de parcă era vorba despre ridicarea unei puteri nu în centrul continentului, ci în zona pacifică. De fapt, Europa a fost atinsă de un gen de paralizie politică. Acum, continentul este pus în fața unei evoluții împlinite.

Când puterea numărul 1 crește și capătă din ce în ce mai multă importanță, totul se reazăază în cadrul ansamblului, adică al Uniunii. Raporturile puterii respective cu ansamblul devin esențiale. În cazul Europei, temerile privind parcursul unei puteri care se detașează și se apropie de statutul de hegemon sunt alimentate și de experiențe istorice. Mult mai depărtate decât cele ale secolului XX. Într-unul din ultimele numere ale anului 2012, revista *The Economist* publică un material referitor la eventuale similitudini între modul cum s-a fragmentat și, apoi, a dispărut Sfântul Imperiu Roman de Națiune Germană și problemele cu care se confruntă Uniunea Europeană astăzi. Orice analogie trebuie privită cu circumspecție. O remarcă atrage, totuși, atenția: „problema a fost că Prusia a devenit atât de puternică, încât imperiul nu a mai putut să o disciplineze. Cât timp ea a

¹ Paul Kennedy, *The Rise and the Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987, pp. 209-210.

cooperat cu Austria, așa cum Germania și Franța fac astăzi în UE, tandemul a menținut ordinea. Dar, de îndată ce Prusia a început să pună propriul interes deasupra celui al imperiului, chiar să lupte împotriva Austriei, un observator detașat ar fi constatat că este începutul sfârșitului”¹.

În legătură cu problema care ne interesează, mai este o teorie apărută în spațiul asiatic: *flying geese* („stolul de gâște călătoare”). Lansată la mijlocul secolului trecut de către Kaname Akamatsu, teoria vorbește despre relațiile dintre liderul regional în raport cu țările din regiunea respectivă. Liderul experimentează tehnologii, strategii și, după aceea, le transferă celorlalți „alergători”. Nu dorim să discutăm valabilitatea acestei teorii în spațiul european. Pe noi ne interesează, în acest context, două lucruri. Aplicată, teoria respectivă prevede un tip limpede de răspundere a liderului față de „alergătorii individuali” care formează „stolul” respectiv; în același timp, modelul, datorită faptului că alergătorii beneficiază de o serie de avantaje (tehnologie, metode avansate de management, în general sprijin concret), dezvoltă un gen de *solidaritate* la nivelul grupului. Statele componente ale regiunii sunt interesate de succesul liderului, iar acesta are răspunderi nu doar în finalizarea cu succes a propriilor experimente, ci și în transferul lor, în progresul celorlalți alergători. Considerăm că pentru Uniunea Europeană, ideea de solidaritate, de prevenire a apariției unor falii sau a extinderii celor existente, este fundamentală. Pur și simplu, Uniunea nu poate trăi brăzdată de falii și răvășită de divergențe. Nu mai este Uniune.

Într-o lucrare ceva mai recentă referitoare la aceeași teorie asiatică, Walter F. Hatch face următoarea remarcă în legătură cu Germania. În 1989, Germania a convins Uniunea Europeană să creeze două programe: PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies) și INTERREG (Interregional cooperation), care urmau să stimuleze legăturile și cooperarea transfrontaliere. La mijlocul anilor '90, Polonia și Republica Cehă, vecinii Germaniei, au primit, precizează autorul, mai mult de jumătate din fondurile INTERREG. „Ca și Japonia în Asia, ori SUA în America Centrală, Germania a ajuns să domine fluxurile de investiții străine directe în Europa Centrală, orientând, în fiecare an, 30 de procente din acest tip de investiții către Republica Cehă, 25 de procente către Ungaria, 21 de procente

¹ „The Holy Roman Empire: European Disunion Done Right”, *The Economist*, December 22, 2012.

către Slovacia și 20 de procente către Polonia”¹. Deosebirea este că UE era deja o regiune constituită în momentul reunificării Germaniei. Iar datele de mai sus pot indica o atitudine preferențială sau, dacă vreți, constituirea unui cerc de influență germană în cadrul Uniunii. În felul acesta, putem să ne dăm seama de existența unui tip de prefigurare a viziunii europene pe care o promovează Germania, ca putere dominantă a continentului: *teoria cercurilor concentrice având în mijloc Germania*.

Institutul geografic național francez a făcut următoarea evaluare. Când timp Europa avea 15 membri, centrul geografic al Uniunii se situa în Franța. Marea extindere din 2004, care a inclus printre cei 10 noi membri țări din vecinătatea de est a Germaniei, a favorizat o adevărată *translatare a centrului geografic al Uniunii spre Est*, trecând prin Belgia și apoi traversând Rinul. După aceea, aderarea României, Bulgariei și, de curând, a Croației a accentuat această mișcare și a plasat centrul geografic al Uniunii undeva aproape de Berlin². Deci și din punct de vedere geografic, Germania se află în centrul Uniunii. Extinderea influenței germane spre Vest, așa cum ne învață și istoria, este mult mai dificilă. Acolo întâlnește roca tare a Franței și a celorlalte țări dezvoltate ale Europei. Spațiul natural de expansiune al puterii germane rămâne Europa Centrală și de Est. Dacă dorim să examinăm natura politicii europene a Germaniei, Europa Centrală și de Est reprezintă cel mai bun laborator. Deocamdată aflat în curs de amenajare. Este însă cert că țările din „prima linie”, deci vecinii imediați ai Germaniei – Cehia, Polonia, la care se adaugă Slovacia și Ungaria –, formează spațiul de interes geopolitic imediat al noii puteri europene. Cercul format din România, Bulgaria, Croația și alte state din regiune – unite de cursul geopolitic al Dunării – se află în rândul doi. Și oricum, aceste state vor forma într-un mod mai vizibil obiect de dispută geopolitică între Germania și Rusia.

Întrucât facem parte din această arie, nu putem să nu menționăm că regiunea centrală și estică europeană are o importanță geopolitică *de împrumut*. Când Germania și Rusia sunt slabe, Europa Centrală și de Est aproape nu contează. Dar, când ambele puteri de pe laturile acestei regiuni

¹ Walter F. Hatch, *Asia's Flying Geese: How Regionalization Shapes Japan*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2010, p. 254.

² Alan Crawford, Tony Czuczka, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013, pp. 178-179.

se ridică, se ridică, proporțional, și importanța regiunii. Este spațiul natural de expansiune atât al Germaniei, cât și al Rusiei. Expansiune care se simte. Uneori este dorită, alteori contestată, dar se simte din ce în ce mai mult. Iar în următorii ani – ani, nu decenii! – se va simți și mai mult. Deosebirea este că la gurile Dunării nu se mai întâlnesc doar Germania și Rusia, ori puterile europene și Rusia, ci Uniunea Europeană și Rusia. Dar o Uniune Europeană condusă din ce în ce mai limpede de către Germania.

1.4. „Imperiul accidental” german

Există două puncte nodale în evoluția Germaniei până la izbucnirea crizei. Ambele au remodelat atitudinea țării și i-au dat o nouă direcție. La unul am făcut referire: lansarea Agendei 2010, care a reprezentat punctul de pornire pentru transformarea Germaniei într-un competitor global. Cel de-al doilea a avut loc în anul 1994. Germania se unificase și se afla angajată în efortul de a plăti costurile unificării, de a ridica fosta RDG la nivelul unui stat de mare performanță; în aceste condiții, își păstra nu doar atașamentul față de Uniune, ci și față de direcția ei federală, prefigurată în Tratatul de la Maastricht. Dovada cea mai robustă o constituie faptul că în acel an, după mărturisirea lui Jacques Attali, Germania a propus „federalismul fiscal” la nivelul Uniunii, Franța făcând, după expresia lui Attali, „teribila greșeală” de a-l refuza.¹ Este un refuz care, după opinia noastră, a suscitat o anumită dezbateră în cadrul cercurilor foarte restrânse ale elitei germane și a ridicat semne de întrebare privind evoluția propriei lor țări. Mai ales că potențialul economic al Germaniei devenise din ce în ce mai important și el avea nevoie de un tip de ghidaj, de o orientare strategică. Direcția federală putea reprezenta o astfel de orientare. Ea nu a fost împărtășită de către Franța într-un moment crucial. Între timp, și Germania s-a depărtat de acest obiectiv care, astăzi, îi apare drept o soluție indezirabilă. Așa cum am mai afirmat, Germania lucrează întotdeauna cu viziune. Am putea spune că este vorba aproape de o particularitate națională. Ea avea nevoie în acel moment să știe unde se îndreaptă, ce finalitate va avea efortul de modernizare la care era angajată. Refuzul francez nu doar că nu i-a oferit o direcție de care

¹ Jacques Attali, „Understand Germany”, December 10, 2010, <http://blogs.lexpress.fr/attali/2010/12/12>.

Germania avea atât de mult nevoie, dar i-a relevat și starea de incertitudine, de nehotărâre care exista la nivel european. Suntem tentați să credem că a fost un moment esențial, când puterea germană în devenire a început să rețină și posibilitatea unor *variante alternative*. Din acel an, mașinăria germană a început să fie din ce în ce mai clar orientată către scopuri naționale, nu neapărat corelate cu cele europene.

Traseul parcurs de Germania rămâne unul de referință. Dacă am avea o obiecție de făcut la tot ceea ce s-a întâmplat în primul deceniu al acestui secol și mileniu pe scena politică europeană, aceasta se referă la comportamentul european al Germaniei. Germania a acționat cu o temeinicie care nu poate să nu fie remarcată, cu un spirit de prevedere care impune, dar toate aceste lucruri le-a făcut *pentru sine*. Nu cunoaștem și nu am întâlnit în literatură o poziție germană care să ridice problema evoluției și marilor opțiuni strategice la nivelul Uniunii. Există doar o precizare din partea fostului președinte al Bundesbank, Axel Weber, care vorbește despre opțiunea pentru *manufacturing* a Germaniei, concomitentă și complementară cu cea pentru servicii a altor țări europene: „Germania a decis să se axeze pe activitatea industrială, lăsând celelalte țări să devină puternice în sectorul serviciilor”¹.

Am ridicat această problemă pentru că ea are o prelungire în actualitate, în perioada post-criză. Rezultatele Germaniei nu au picat din cer. Este sigur că ele au presupus, pe lângă viziune, și un mare efort, multe renunțări chiar. Salariile lucrătorilor germani au fost deliberat crescute foarte moderat, tocmai pentru a putea realiza costuri scăzute pe unitatea de produs. Acum, Germania este tentată să recurgă la un tip de *export de atitudine*. Noi am suferit, suferiți și voi! Pe de altă parte, competitivitatea germană este o realitate împlinită. Sursele de creștere ale Germaniei sunt plasate în interiorul țării, dar și în afara sa, acolo unde merg exporturile sale impresionante. Cerința formulată direct și indirect de Germania ca fiecare țară din Uniune să aibă conturi curențe echilibrate ori chiar surplusuri de cont curent este utilă, dar este foarte greu de imaginat că ar putea fi extinse la nivelul Europei. Mai ales în condițiile în care țările asiatice excelează în

¹ Apud David Marsh, *The Euro: The Battle for the New Global Currency*, Yale University Press, New Haven and London, 2011, p. 279.

aceste surplusuri. Martin Wolf remarcă îndreptățit: „Trebuie ca toate țările să aibă surplusuri de cont curent? Dacă da, cu cine anume? Cu marțienii?”¹

Este momentul să clarificăm următoarea problemă: Germania se află pe poziția pe care se află deoarece a evitat stângăciile și unilateralitățile celorlalți sau pentru că a avut un model propriu. Răspunsul comod ar putea fi: Germania a reușit din instinct și din respect față de propria tradiție. Răspunsul mai problematic, dar mai greu de probat, este că Germania a avut o strategie. Elementul de noutate este că această strategie nu a fost construită dintr-odată și în mod deliberat, ci s-a născut treptat. Rădăcina ei a fost judecata temeinică, întrucât orice atitudine temeinică este, în fond, și o *prefigurare de ordin strategic*. Viziunea proprie s-a constituit din răspunsurile atent elaborate, înglobând interesele Germaniei, la problemele ridicate de momentele nodale din viața Germaniei și a Uniunii Europene în ultimele două decenii. În alți termeni, putem spune că strategia a fost mai curând un rezultat decât un punct de plecare; în orice caz, ea a fost elaborată pe parcurs. O strategie despre care nu s-a vorbit mult, dar care a fost urmată cu o rară consecvență².

Cum a ajuns Germania să domine Europa? La această întrebare, Ulrich Beck are un răspuns surprinzător: „din întâmplare”. „S-a întâmplat printr-un fel de accident. Germania a creat, de fapt, un «imperiu accidental». Nu există un mare plan, o intenție de a ocupa Europa. Lucrurile nu au o bază militară, așa încât toate discuțiile despre un «al patrulea Reich» sunt deplasate. Mai degrabă, lucrurile au o bază economică – e vorba de putere economică – și este interesant de văzut că, sub spectrul unei catastrofe europene, în contextul

¹ Apud Mark Blyth, „The Austerity Delusion”, *Foreign Affairs*, May/June 2013.

² Toată această evoluție apropie Germania de China. Ambele au făcut din propriul export o prioritate. Ambele au dezvoltat sectorul industrialo-manufacturier, China devenind „uzina lumii”, iar Germania „uzina Europei”. Ambele au aplicat reforme graduale și nu s-au avântat pe terenul accidentat al diverselor măsuri fără prudența necesară. Această similitudine ne-a și inspirat un articol – „Germania, China Europei” – publicat în *Romanian Journal of European Affairs*, la care o să mai facem referire pe parcurs: Paul Dobrescu, Mălina Ciocea, „Germany: Europe’s China”, *Romanian Journal of European Affairs*, vol. 13, no. 2, June 2013.

temerilor că zona euro și poate chiar Uniunea Europeană s-ar putea prăbuși, peisajul puterii în Europa s-a schimbat fundamental”¹.

Într-adevăr, nu putem spune că peisajul puterii la nivel european este rezultatul unei acțiuni deliberate, al unui proiect. Este mai degrabă consecința întâlnirii dintre trei factori esențiali: ridicarea Germaniei, o perioadă confuză la nivel UE, care, preocupată de extindere, nu și-a consolidat mecanismele de decizie internă, propriul *leadership*, și criza care a consacrat situația de fapt a Europei. Bulversarea pe care a adus-o la nivel european ridicarea puterii germane a fost urmată de zguduirea produsă de criză. Germania este beneficiara acestor mișcări seismice succesive. Nici cei mai optimiști germani nu și-ar fi putut imagina în 2007 raporturile de putere la nivel european din 2013. Încă o confirmare că istoria îi răsplătește pe cei harnici și prevăzători. Ce a uitat Germania? Dacă ni se permite, ce a uitat dintotdeauna: că mai există și ceilalți. Nimeni nu neagă nici eforturile, nici încordarea, nici meritele Germaniei, ale liderilor și cetățenilor săi. O componentă a ridicării Germaniei este ancorată în efortul propriu, o altă în existența Uniunii, a euro și a pieței comune pe care Uniunea a oferit-o mașinii de producție germane. Că Germania a știut să valorifice mai bine și mai inteligent acest nou context în raport cu alte state este încă un merit al Berlinului. Dar niciodată rezultatul nu trebuie despărțit de contextul favorabil care l-a prilejuit.

În acest spațiu putem identifica greșeala majoră a Germaniei. Care poate conduce la o mișcare de reacție europeană cu consecințe pe termen mediu și lung. Avem în vedere cu deosebire consecințe în planul unității europene, al sentimentului de apartenență și al solidarității, fundamentale pentru succesul construcției europene. În alți termeni, dacă Germania nu va evalua corect contextul și impactul poziției sale la nivel european, este posibil ca ridicarea puterii germane să nu fie neapărat un element favorabil pentru consolidarea modelului european de dezvoltare. De aceea, este esențial să înțelegem nuanțat atitudinea Germaniei din timpul crizei. Care ne va prilejui o reprezentare mai exactă a poziției Germaniei și chiar a evoluției Uniunii în perioada următoare.

¹ Ulrich Beck, „Germany Has Created An Accidental Empire”, March 25, 2013, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2013/03/germany-has-created-an-accidental-empire/>.

1.5. Interese hegemonice etichetate drept interes național

Complicat și chiar pervers a fost impactul crizei asupra Uniunii Europene. În fond, ce face o criză? Confirmă sau nu o evoluție, un traseu. Făgașul inaugurat de construcția europeană nu putea fi confirmat, întrucât nu era în stare de funcționare deplină, nu atinsese „parametri proiectați”. Nu parcursul a fost pus sub semnul întrebării, ci faptul că se oprișe la jumătate construcția, cu toate vulnerabilitățile care decurg de aici. Criza a formulat un îndemn cu nuanțe de imperativ: încheiați cât mai repede construcția! Evoluția trebuie să-și croiască drum pe undeva. Dacă *făgașul european* nu a funcționat cum se cuvine, atunci a intrat în funcțiune făgașul alternativ, cel *național*. În momentul de față, definitivarea construcției nu se face și pentru că Germania se opune, invocând motive financiare și economice. Drept rezultat, făgașul național devine *traseul principal al Uniunii*, cu precizarea că el urmează să fie aprobat în foruri europene. Ceea ce nu trebuie să deruteze. Forurile europene aprobă, dar nu decid. Decizia este prefigurată la nivel național și apoi definitivată în foruri europene, în principal de către reprezentanții naționali. Consiliul European, organismul care ia deciziile esențiale la nivel european, este „un sindicat al intereselor naționale”.

Confirmând traseul urmat de Germania, criza a relevat importanța pentru perioada următoare a *traseului național*. Și, astfel, a mai adăugat un argument pentru plasarea Germaniei la cârma Europei. Chiar dacă acest lucru nu este spus deschis. Și chiar dacă modelul nu a fost testat până la capăt. Istoria selectează succesul, chiar dacă pierzătorul poate că a avut dreptate.

Europa are nevoie de o clarificare: încotro dorim să îndreptăm Uniunea? Or, la această întrebare nu se mai răspunde, clar și decis, de ani buni. Aici stă adevărata rădăcină a crizei Europei. Criza izbucnită în 2008 nu a făcut decât să evidențieze absența acestui răspuns de tip strategic din partea Uniunii. El nu este dat, clar și decis, nici astăzi, după patru, cinci ani de criză. Vrem, nu vrem, va trebui să acceptăm că, implicit, avem de-a face și cu o criză a modelului de dezvoltare inaugurat în perioada postbelică pe pământ european. Atunci, Europa a propus un model de integrare supranațional, care a avut succes, dar care, în momentul de față, traversează o perioadă dificilă. Paul Krugman sublinia cu îndreptățire că: „de șaizeci de ani încoace, Europa s-a angajat într-un nobil experiment, într-o încercare de a reforma un continent sfâșiat de război prin integrarea economică, așezându-l pentru totdeauna pe făgașul

păcii și al democrației. Întreaga lume are de câștigat de pe urma succesului acestui experiment și va suferi dacă el va eșua”¹.

Ar fi dificil să precizăm dacă modelul de dezvoltare promovat de „cei șase”, apoi de „cei nouă” ș.a.m.d. a alimentat ridicarea polului de putere european sau dacă ideea revenirii Europei la puterea de altădată, după prăbușirea de la sfârșitul războiului, a stimulat și a generat modelul european de integrare. Cert este că modelul și polul de putere europene se află într-o corelație organică: unul fără altul nu pot exista. Declinul unuia atrage declinul celuilalt. Paradoxul este că modelul se poate prăbuși după ce a produs rezultate, după ce, prin integrarea a noi spații naționale și prin performanță economică, Uniunea a devenit o putere de anvergură globală.

Șocant este că relația dintre model și polul de putere pe care l-a construit nu preocupă. Deși apare clar ca lumina zilei că, numai dacă își va consolida propriul model de dezvoltare, Europa își va putea menține un rol semnificativ în lumea de azi. Mai ales că la nivel global apar noi centre de putere care, oricum, le vor pune în umbră pe cele existente. Atunci cum să ne explicăm sentimentul de ușurare, am spune de bucurie vinovată cu care Europa se desprinde de modelul care i-a asigurat succesul? Putem înțelege o asemenea atitudine numai pe fondul unui context precis: existența unei *alternative nemărturisite*, potrivit căreia Uniunea va fi păstrată dar, încet, încet, i se va da un alt conținut, care o va îndepărta de valorile cu care a pornit la drum. Întoarcerea la ceea ce istoricii numesc *small-statism*, într-o lume a giganților, a statelor-continent, este un alt fel de a muri al Europei.

Să nu realizeze oare liderii Uniunii că Europa, ca pol de putere global, nu poate rezista decât dacă va consolida modelul care a prilejuit ridicarea polului de putere european? Greu de acceptat o asemenea ipoteză. Confruntarea adevărată care macină Uniunea nu este cea dintre perspectiva federală și cea națională, ci între prima și puterile naționale care vor să *subsumeze construcția*. Uniunea Europeană este din ce în ce mai slabă, economic și strategic; parcă nu mai are nici voința de a se opune. Pentru Uniune, apariția unei Germanii puternice este o mare șansă (ar trebui să medităm la ceea ce ar reprezenta astăzi Uniunea dacă și Germania ar fi o țară confruntată cu mari probleme). În același timp, o Germanie care conduce hegemonic

¹ Paul Krugman, *End This Depression Now*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2012, p. 167.

Europa reprezintă și un risc enorm. Hegemonia și spiritul european sunt opuse. „Dacă Germania devine hegemonică, aceasta înseamnă sfârșitul visului european”¹.

De curând, Wolfgang Schäuble, ministrul de Finanțe al Germaniei, și-a exprimat punctul de vedere într-un articol publicat concomitent în mai multe capitale europene, al cărui titlu nu mai are nevoie de niciun comentariu: „Noi, germanii, nu dorim o Europă germană”. În subtitlu se precizează: „Germania nu este tentată să-i modeleze pe alții după propria imagine – însă vrem o Uniune Europeană competitivă”². Ieșirea la rampă a acestei persoane nu este întâmplătoare. Germania este o putere financiară sau, în orice caz, puterea sa financiară i-a creat pârgii speciale de intervenție și influență în timpul crizei. Iar ministrul Finanțelor și președintele Bundesbank simbolizează această putere în Germania. Afirmatia esențială aceasta este: „Ideea conform căreia germanii vor să joace un rol special în Europa se bazează pe o neînțelegere. Nu dorim o Europă germană. Nu cerem altora să fie la fel ca noi. Această acuzație este la fel de absurdă ca și stereotipurile naționale care se ascund în spatele unor asemenea afirmații... Noi vrem să punem Germania în slujba redresării economice a comunității europene – fără a slăbi prin aceasta Germania. Asta n-ar fi în interesul nimănui”³.

Formula cheie, după opinia noastră, este „fără a slăbi Germania”. Nimeni nu are acest interes. Numai că interesul Germaniei este transformat în instanță supremă de judecată și apreciere a unei probleme europene. Cum poate o instanță germană (de pildă, Curtea Constituțională de la Karlsruhe) să judece oportunitatea unui *bailout*? Replica poate veni imediat: Nu, Curtea Constituțională nu judecă oportunitatea *bailout*-ului, ci constituționalitatea contribuției financiare germane la acel *bailout*. Dar cum contribuția germană este importantă, Curtea Constituțională germană de fapt are cuvântul hotărâtor asupra *bailout*-ului. Observați paradoxul? Germania nu vrea să conducă Europa, dar o conduce de fapt. Iar Europa, slăbită, este în situația de a dori,

¹ Paul Dobrescu, „Spre un nou Tratat Maastricht!”, în Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezește-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, București, Comunicare.ro, 2013, p. 10.

² Wolfgang Schäuble, „We Germans Don’t Want a German Europe”, *The Guardian*, July 19, 2013, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jul/19/we-germans-dont-want-german-europe>.

³ *Idem*.

chiar de a ruga Germania să fie activă (cu alte cuvinte, să conducă). Ceea ce sublinia atât de pătrunzător ministrul de Externe al Poloniei: „Voi fi probabil primul ministru de Externe polonez care spune acest lucru, dar iată că îl spun. Mă tem mai puțin de puterea Germaniei decât am început să mă tem de inactivitatea sa. Ați devenit națiunea indispensabilă a Europei. Nu va trebui să eșuați în a prelua conducerea: nu pentru a domina, ci pentru a conduce reforma”¹.

A „doua șansă” a Germaniei de care am amintit este strâns legată de misiunea sa europeană, atât de necesară în momentul de față. Când spunem că *Germania poate salva Europa* nu avem în vedere ca banii contribuabilului german să stingă datoriile altor țări. Ci o implicare în accelerarea construcției europene, în declanșarea celui mai important proces pe care îl așteaptă Europa, procesul creșterii economice. Precum și evitarea tentației hegemonice (am putea spune chiar imperiale) etichetate drept interes național. Deci nu ne temem atât de mult de un rol hegemonic afirmat, ci de un *rol hegemonic ascuns sub formula de interes național*. Ceea ce ar alimenta discursul dublu, discursul disimulat, deja acreditat la nivel european, practica din ce în ce mai răspândită în Uniune de a nu spune lucrurilor pe nume. Ar accelera starea de involuție pe care o cunoaște Uniunea. Cum spuneam, Uniunea Europeană este slăbită și nu mai are reacții de anvergură unei superputeri. Pare cuprinsă și înecată de nesiguranța, de apăsarea și neputința periferiei pe care a creat-o. Pare ea însăși o confuzie în mișcare. Uniunea pare a aștepta o dominație de tip hegemonic. Acesta este „examenul” Germaniei: va contribui la înșănătoșirea Uniunii sau va valorifica în interesul său starea în care se află UE?

¹ Radoslaw Sikorski, „I Fear Germany’s Power Less Than Its Inactivity”, *Financial Times*, November 29, 2011.

2. Criza ne-a ajutat să cunoaștem mai bine Germania

Peisajul crizei europene este alcătuit din două dominante: criza propriu-zisă cu toate consecințele pe care le antrenează, pe de o parte, și *interpretările date fenomenului*, deciziilor pe care le prilejuiește, pe de alta. Bătălia dintre interpretări, dintre *discursurile cu privire la criză* nu este nici mai puțin importantă, nici mai puțin instructivă. Nu este mai puțin importantă pentru că deciziile se iau în funcție de interpretarea care se dă crizei. Nu este mai puțin instructivă, întrucât, în interpretare, „citim” valorile celui care interpretează, putem descoperi lucruri pe care el nu dorește neapărat să le spună deschis. Sub „haina” interpretării se adăpostesc multe gânduri și multe intenții încă nemărturisite.

Orice criză conține cele două dominante; în cazul Europei, lucrurile se complică, pentru că avem de-a face cu interpretări la nivel național și cu altele la nivelul zonei euro sau al Uniunii. Ele nu concordă neapărat. Cele naționale diferă între ele, așa cum diferă, de cele dominante, cele oficiale. De aceea, bătălia dintre interpretări este mult mai complexă. Interpretările sunt multiple și ele traduc natura abordărilor, interesele și valorile angajate, perspectiva din care se face analiza. Evident, nu vom putea cuprinde mulțimea interpretărilor existente la nivel european. Ne vom concentra pe câteva dintre interpretările germane date crizei. Cum Germania este puterea financiară a zonei euro, asemenea viziuni au constituit, de fapt, substanța orientărilor și deciziilor la nivel european. Cu alte cuvinte, au devenit *discursul dominant*, discursul oficial la nivelul Uniunii și al zonei euro. Spunem „oficial” pentru a sublinia că el este însușit, repetat, la nivelul zonei euro și constituie principala sursă a măsurilor luate pentru depășirea crizei. Altminteri, dacă parcurgi nu literatura franceză, ci poziții oficiale sau cvasioficiale franceze, sunt ușor de observat diferențele de interpretare în raport cu cele germane, deci implicit cu cele oficiale.

Dacă vrei să cunoști bine o persoană și, deopotrivă, o comunitate le urmărești reacția în fața unei situații dificile. A sa sau a unui apropiat. Criza poate fi văzută și ca o situație limită în care oameni, comunități, națiuni își arată intențiile reale, adevărata lor natură. Din acest punct de vedere, criza ne-a ajutat să înțelegem mai bine Germania.

2.1. Export de experiență sau de austeritate?

Este adevărat că Germania a trecut cu bine de examenul crizei; nu a avut mari probleme interne generate de criză. Problema reală cu care a fost confruntată s-a numit criza europeană: criza euro, apariția datoriilor suverane, nașterea și extinderea periferiei financiare. Cum a reacționat Germania? Germania nu putea să reacționeze altfel decât așa cum a învățat-o istoria sa recentă. Deci, cam ce a făcut la ea acasă a recomandat și țărilor izbite de criză.

În acest export de experiență descifrăm toată atitudinea Germaniei din timpul crizei. Cu bune și cu rele. Nu foarte ușor, ci numai după discuții prelungite, Germania a oferit sprijin financiar țărilor aflate în dificultate. Dar cu o condiție: să reducă din cheltuielile bugetare, să aplice reforme structurale, să devină mai competitive, într-un cuvânt să urmeze un drum asemănător cu cel al Germaniei, cu modelul său de dezvoltare. Este ceva de reproșat unui asemenea comportament? Cel puțin la prima vedere, nu! Îndemnul fostului președinte chinez, Hu Jintao, adresat Uniunii, atunci când aceasta a solicitat sprijin financiar: „puneți-vă casa în ordine”, a fost reluat de Germania când vecinii săi au solicitat același lucru. „Mantra” Angelei Merkel *solidaritate în schimbul solidității*, cum remarca Quentin Peel asta și înseamnă: „Berlinul va sta alături de partenerii săi din zona euro numai dacă aceștia își pun în ordine propria casă”¹.

Această etapă era necesară în efortul de depășire a crizei. O datorie nu se tratează neapărat făcând o datorie și mai mare. Ca și în familia fiecăruia, redimensionarea propriilor cheltuieli reprezintă prima măsură care se cere luată atunci când ești confruntat cu probleme financiare. Mai ales că la nivel european cheltuielile sociale sunt mult mai mari decât pe alte continente. O criză este întotdeauna rezultatul unei întâlniri între propriile greșeli și un context neprielnic. Greșelile interne nu lipsesc niciodată. Dacă aceasta este, în mare, ecuația unei crizei, atunci efortul propriu trebuie să fie prezent și în procesul de depășire a crizei. Dintr-un motiv de simetrie elementară: cine a generat ceva trebuie să contribuie la rezolvarea problemei

¹ Quentin Peel, „Do Not Expect A Merkel Win To Be Europe’s Game Changer”, *Financial Times*, August 26, 2013.

pe care a creat-o. Aici este o problemă cu mai multe fațete. Asupra unora dintre ele va trebui să insistăm.

Reducerea costurilor unitare cu forța de muncă este o problemă centrală a Europei. În primul rând, pentru că există diferențe mari, adevărate *gap*-uri între țări. Or, dacă o țară are un cost unitar scăzut cu forța de muncă, atunci ea este mai competitivă în raport cu celelalte state care au costuri ridicate. Asemenea diferențe sunt importante și în cazul statelor care au monede proprii. Dar, în asemenea cazuri, statele dispun și de un instrument suplimentar. Ele scad valoarea monedei pentru ca propriul export să devină mai competitiv. În condițiile existenței monedei unice, decalajul dintre costurile pe unitatea de muncă se traduc automat în deficite comerciale. Întrucât, așa cum am văzut, Germania a scăzut considerabil aceste costuri în deceniul trecut, ea are un avantaj comercial limpede față de celelalte țări europene. Deficitul comercial pe care țările din sudul Europei îl au este aproximativ egal cu excedentul comercial al Germaniei. Este un *gap* comercial precedat ori, dacă vreți, susținut de existența unui *gap* al costurilor unitare cu forța de muncă. O cifră la fel de semnificativă: surplusul comercial cumulat al Germaniei cu restul statelor Uniunii Europene de la introducerea euro, în 1999, până în 2011 a depășit un trilion de dolari¹. Enorm! Datorită unor măsuri luate la timp, Germania are la dispoziție un *hinterland comercial*. Este o problemă care nu poate fi ocolită în niciun fel, dacă dorim o depășire reală a crizei în Europa.

Problema cheltuielilor unitare cu forța de muncă este la fel de importantă și în competiția cu țările emergente, cu alte centre de putere ale lumii contemporane. Dacă economia europeană nu va câștiga în competitivitate în raport cu aceste țări, Europa va cunoaște un proces de marginalizare nu numai din punct de vedere al puterii, ci și al prosperității. Aici nu trebuie să operăm cu iluzii. Iar momentul în care se poate corecta ceva din această evoluție este chiar acum. Firește, este greu să ne imaginăm că Europa va ajunge să aibă costuri unitare cu forța de muncă măcar comparabile cu cele din China. Dar de scăzut trebuie să le scadă. Încă o dată amintim cifrele de pe foaia pe care Angela Merkel o poartă mereu cu sine: 7; 25; 50: 7 reprezentând populația europeană, 25 – ponderea PIB-ului Uniunii în ansamblul PIB-ului mondial, iar 50 – ponderea cheltuielilor sociale în ansamblul

¹ Timothy Garton Ash, *art. cit.*

cheltuielilor sociale mondiale. Rezervele și criticile lansate uneori împotriva Germaniei sunt rezervele și criticile îndreptate împotriva celui care ne pune oglinda adevărului în față. Nu poate fi vorba despre o depășire reală a crizei – deci și a urmărilor sale – dacă nu privim în față problemele reale ale Europei.

Modelul german pe care am încercat să-l descriem a fost confirmat de criză. Când vorbim despre model avem în vedere mai multe componente care formează o *structură* și care sintetizează prioritățile și chiar atuurile unei comunități. Prima mare rezervă pe care o avem față de atitudinea Germaniei în timpul crizei este că ea nu a exportat modelul, ci *doar unele din componente sale*, legate cu deosebire de scăderea costurilor unitare cu forța de muncă. A fost „exportată” doar o componentă și nu întreaga concepție care a ghidat ridicarea Germaniei. S-a desprins o dimensiune care a fost transformată în principalul „produs de export” al modelului german. Modelul este mult mai cuprinzător. Austeritatea a fost o condiție, dar nu a reprezentat forța principală a ridicării acestei țări. Ceea ce poate induce întrebarea dacă Germania nu lucrează cu *două modele*, unul pentru sine, pentru propria dezvoltare, și altul pentru ceilalți.

Fără să vrei îți vin în minte eforturile făcute de către Germania pentru ridicarea și modernizarea fostei RDG. Întrucât s-a făcut cu bani din RFG și a reprezentat opțiunea acestei țări, pare nepotrivit ca cineva din exterior să se pronunțe cu privire la oportunitatea acestui efort. A fost, în fond, opțiunea fostei RFG. Sare în ochi însă diferența nu atât de tratament, cât de model, de formulă de modernizare. Nimeni nu pretinde ca o țară confruntată cu dificultăți să beneficieze de sprijinul masiv de care a beneficiat fosta RDG. Întrebarea este: în context de criză și fără sprijin din afară, țările afectate de criză pot oare să decoleze economic? Judecând după ceea ce s-a întâmplat până acum, răspunsul este preponderent negativ.

Reformele structurale pretind anumite condiții pentru a funcționa și a da roade. Există în această privință o precizare făcută de cancelarul care a inițiat Agenda 2010, Gerhard Schröder: „Reformele structurale pot să conducă la rezultate numai dacă sunt corelate cu o traiectorie de creștere”¹, tocmai pentru a asigura un nivel de acceptabilitate a măsurii. În momentul când a început să aplice Agenda 2010, Germania avea creștere economică. De altfel, atunci când

¹ Nicolas Berggruen, Nathan Gardels, „The Next Europe: Toward a Federal Union”, *Foreign Affairs*, July/August 2013.

a declanșat acest program – și pentru a putea susține reformele structurale pe care le-a declanșat –, Germania nu a respectat limitele de deficit bugetar stabilite la nivelul zonei euro. În plus, chiar dacă nu avea capacitatea de export pe care o deține astăzi, Germania deținea și în acel moment o industrie puternică, în măsură să asigure resursele financiare presupuse de procesul de restructurare. Sintetizând aceste diferențe, Martin Wolf sublinia: „Germania a trecut printr-o criză ușoară în 2003; țările vulnerabile de astăzi cunosc adevărate depresii. Cel mai mare deficit de cont curent al Germaniei a fost cel din 2000, de 1,7% din PIB; deficitul țărilor lovite astăzi de criză sunt mult mai mari: Grecia, Portugalia și Spania înregistrează deficite de cont curent reprezentând peste 10% din PIB. Germania nu avea datorii uriașe și era capabilă să se autofinanțeze; astăzi, țările vulnerabile au acumulat datorii enorme și au mari dificultăți în a se autofinanța. Înainte de criză, economia mondială și cea a zonei euro generau o cerere puternică pentru exporturile germane; țările vulnerabile de azi caută să se redreseze într-o perioadă în care cererea redusă s-a cronicizat”¹. Aplicată de sine stătător, fără sprijinul celorlalte componente ale modelului și în context de criză, austeritatea poate să nu conducă la rezultate; mai mult, poate să devină un scop în sine și chiar să se transforme într-o *austeritate perpetuă*.

Sebastian Mallaby remarcă un lucru esențial în această privință. Datorită și condiționărilor germane, țările din zona euro confruntate cu probleme financiare au aplicat măsurile de restructurare și, într-adevăr, deficitul au scăzut. Problema este că acest lucru nu a condus și la declanșarea procesului de creștere economică, scopul real al acestor măsuri. Cum PIB-ul nu a crescut, ponderea datoriei în cadrul PIB – indicator real al sănătății unei economii – nu a scăzut nici ea, ci chiar a cunoscut noi proporții. „În decursul ultimului an, zona euro a redus mult deficitul, dar, dacă avem în vedere raportul dintre nivelul datoriei și PIB, situația s-a înrăutățit. Germania trebuie să accepte faptul că programele de austeritate agresive nu sunt nici sustenabile din punct de vedere politic, nici înțelepte economic”². Realitatea este că țările din zona euro confruntate cu dificultăți nu au

¹ Martin Wolf, „Germany’s Strange Parallel Universe”, *Financial Times*, September 25, 2013.

² Sebastian Mallaby, „Europe’s Optional Catastrophe: The Fate of the Monetary Union Lies in Germany’s Hands”, *Foreign Affairs*, July/August 2012.

cunoscut un proces semnificativ de redresare. Pot fi identificate zvâcniri, unele realizări parțiale, dar nu putem vorbi despre un proces care să ne dea temeiuri pentru a fi optimiști: „În ultimul trimestru, PIB-ul Spaniei a fost cu 7,5% sub nivelul înregistrat în perioada de vârf dinainte de criză. Iată care este nivelul scăderilor în cazul altor țări: Portugalia, 7,6%; Irlanda, 8,4; Italia, 8,8%; Grecia, 23,4%”¹.

Va trebui să treacă timp până vine și creșterea economică. Ceea ce poate fi adevărat. Recunoscând oportunitatea măsurii, chiar nevoia de a fi continuată cu echilibru, credem că a trecut suficient timp pentru a putea spune că fără a fi cuplată cu alte măsuri și componente ale modelului despre care vorbeam, austeritatea poate genera preponderent efecte negative, chiar o reacție de respingere. Să nu uităm, scopul este creșterea economică, iar acest scop nu a prins încă viață la nivelul continentului. Dacă ar fi să ne referim doar la țările din sud, tabloul este sumbru: „Să presupunem că economia italiană și spaniolă încep să crească într-un ritm de 1,5% pe an, ceea ce este discutabil. De-abia în 2017 sau 2018 ele vor atinge nivelul maxim dinainte de criză”².

2.2. Helenizarea discursului privitor la criză

Dacă nu ar fi avut loc într-adevăr, criza grecească ar fi trebuit inventată, atât de instructivă este. Instructivă pentru a putea judeca dacă intervenția din partea Uniunii a fost sau nu operativă. Dacă s-ar fi intervenit de la început, criza grecească ar fi costat câteva zeci de miliarde de euro. Astăzi, datoria acestei țări trece de 150 de miliarde. Când a fost vorba să fie ajutate băncile și alte instituții, s-au găsit bani. De fapt, s-au tipărit bani. Cum am menționat ceva mai devreme, poate nu era justificat ca Banca Centrală Europeană să intervină rapid și să plătească datoria Greciei. Dar nu este firesc nici să lași o țară să ajungă la o datorie pe care nu e sigur că o va putea plăti vreodată. Astfel a apărut un record trist: criza unei țări mici (care deține 2% din PIB-ul european) a fost transformată într-o criză mare, criza „datoriilor suverane”.

¹ Martin Wolf, *art. cit.*

² *Idem.*

Apoi, este foarte semnificativă interpretarea dată situației Greciei și a crizei din această țară. Chiar și pentru un economist modest explicația că datoria Greciei provine din „supraconsumul”, din „risipa” acestei țări este greu de acceptat (supraconsumul Greciei este, în anumite limite, real, dar nu reprezintă principala cauză a datoriei publice a acestei țări). Paul Krugman chiar numește această formulă explicativă „distorting narratives”, deci o poveste care îndepărtează mai mult decât apropie cititorul de adevăr. Am putea traduce formula prin „ficțiuni mistificatoare” ori „distorsiuni convenabile”. De ce, totuși, s-a insistat atât de mult asupra „risipei” și „supraconsumului”, ca surse ale datoriei, când, de fapt, principala sursă este competitivitatea inegală a economiilor din zona euro? După opinia noastră, Grecia a fost un gen de *poligon de încercare* pentru testarea *strategiilor de prezentare* a crizei și a cauzelor acesteia. Deci nu de tratare a crizei, ci de explicare a ei în fața opiniei publice. Demers, e adevărat, cam scump.

Distorsiunea convenabilă nu s-a oprit aici. Ea a avut o continuare: anume „helenizarea”¹ discursului european referitor la criză. Deci prezentarea crizei din Grecia a devenit un gen de *pattern* explicativ pentru criza la nivelul Uniunii, deși situațiile din Irlanda sau Spania erau cu totul diferite. În felul acesta, soluția a apărut ca de la sine înțeleasă și a îmbrăcat o coloratură morală, surprinsă foarte bine de autorul american: „națiunile sunt confruntate cu probleme pentru că au greșit și trebuie să se refacă ele însele prin suferință”².

De-abia după câțiva ani s-a realizat ce trebuia să se realizeze de la început: că este nevoie de strategii care să se adreseze nu unei țări sau alteia, ci ansamblului european, că dacă privim lucrurile de la acest nivel, deci de la nivel european, datoria nu mai apare o problemă așa de importantă. „Problema nu este a datoriei, pentru că datoria agregată a Europei este mai mică decât a SUA. Este problema distribuției acestei datorii. Per ansamblu, Europa are un cont curent echilibrat. Ceea ce înseamnă că nu ar trebui să împrumute bani din afară... Dar Europa nu este un agregat. Este o colecție de națiuni care au propriul lor buget (deoarece există o foarte

¹ Paul Krugman, *End This Depression Now*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2012, p. 177.

² *Ibidem*, p. 179.

redușă integrare fiscală) și propria piață a muncii (mobilitatea muncii este modestă) – dar nu au propria lor monedă. Și aceasta creează criza”¹.

Într-o lucrare recent apărută² există o formulă sugestivă: *Grecia ca uzină de produs datorii*. Datoria, precizează autorii, nu trebuie privită doar ca o sumă de bani pe care cineva o datorează altcuiva. Nu, este un element al unei strategii de dominație caracteristică erei financiarizării. Ea nu poate fi înțeleasă decât dacă o încadrăm într-un context mai larg, geopolitic: este formula prin care se *reproduce dominația fără intervenția forței*. Pentru a funcționa, această strategie care se sprijină pe existența și amplificarea datoriei are nevoie de mai multe condiții. În primul rând, de ceea ce autorii numesc „burghezia compradoră”, de fapt „uneltele politice interne”, segmentul care trebuie să ia decizii în concordanță cu interesele capitalului străin. Apoi, de *diminuarea bazei de producție* a respectivei țări, astfel încât ea să aibă nevoie să se împrumute. În același timp, populația trebuie să aibă impresia că țara se „modernizează” (modernizarea fiind „mantra” acestei strategii), că ea urmează să beneficieze de o perioadă de prosperitate pe cale de a se instala: „Tehnic vorbind, nu încape îndoială că mecanismul crizei datoriilor din periferie a fost declanșat din exteriorul statelor care aparțin periferiei”³.

Din analiza pe care Vassilis K. Fouskas și Constantine Dimoulas o fac Greciei, pe noi ne interesează câteva lucruri. Criza unei țări din periferie nu poate fi înțeleasă dacă nu se descifrează atent și cauzele interne. Iar autorii nu sunt deloc rezervați în a le dezvălui. De pildă, capacitatea scăzută a statului de a acumula în perioada de creștere, pentru a putea adopta măsuri anticiclice în timpul crizei, toleranța de neînțeles față de indisciplina financiară în perioada în care economia era în ascensiune, corupția la „vârf” care nu constă doar în însușirea ilegală a unor sume de bani, ci mai ales în faptul că segmentul politic investit cu dreptul de a lua decizii nu are o viziune pentru țara pe care o conduce. Și acest lucru are loc în contextul în care presiunea capitalului internațional crește, inclusiv capacitatea și instrumentele sale de dominație. Ceea ce rezultă nu poate fi decât criza, afundarea în datorii, lipsa de perspectivă. Insistența cu care cei doi autori acuză

¹ *Idem.*

² Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013.

³ *Ibidem*, p. 145.

„accelerarea tendințelor de dezintegrare a bazei productive a Greciei” asta vrea să spună: că țara nu mai are puncte de sprijin interne, că imunitatea față de presiunea externă scade alarmant. La care se adaugă, în cazul Greciei, cheltuielile enorme făcute pentru achiziționarea de armament. Potrivit SIPRI (Stockholm International Peace Institute), între 2006-2010, Grecia a fost a cincea importatoare de arme din lume. Ea a alocat acestui domeniu peste 3,3 procente din PIB, în timp ce Franța a rezervat cheltuielilor militare 2,7 procente, Portugalia, 2 procente, iar Germania, 1,4 procente. Această creștere a fost acompaniată și de schimbarea sursei de aprovizionare: întrucât SUA au fost considerate un susținător al Turciei, s-a importat din Franța și Germania. Așa înțelegem și de ce aceste două țări dețin o parte așa de importantă din datoria grecească.

Instructivă este și forma pe care „modernizarea” o îmbracă în epoca financiarizării. Independent de interpretările pe care le-a cunoscut, modernizarea a însemnat dintotdeauna dezvoltare, prefacere reală, diversificarea posibilităților ca o comunitate să-și pună în valoare potențialul. „Modernizarea” pe care a cunoscut-o Grecia este cu totul altceva: „Din 1994 și până în 2009, economia grecească și-a diminuat competitivitatea cu aproape 40%, în ciuda faptului că PIB-ul s-a menținut la cote destul de bune”¹. Un tip de creștere există, dar o creștere bazată pe datorie. Un tip de prosperitate își face apariția, dar nu alimentată de „economia reală”, ci de acțiuni speculative. Peisajul Greciei din perioada pre-criză sugerează o imensă operație de dislocuire economică: economia reală se restrânge și se marginalizează, iar în locul ei apare economia speculativă: „Imaginea de relativă bunăstare a economiei grecești înainte de criza actuală nu s-a datorat progresului economiei reale, ci activităților speculative, rentiere și consumeriste ale noii clase de mijloc și de oameni de afaceri, combinate cu reciclarea surplusurilor financiare europene/germane prin intermediul contului curent și al sistemului bancar al țării. Cu alte cuvinte, așa cum s-a întâmplat și în alte țări din Vest, în special în Statele Unite și Marea Britanie, creșterea înregistrată s-a făcut pe bază de datorii, în vreme ce dezintegrarea economiei interne începând cu jumătatea anilor '90 a mers

¹ *Ibidem*, p. 161.

mână-n mână cu creșterea relativă a elementelor compradore și financiare – extinderea semnificativă a importului de produse financiare...”¹.

Citeam despre Grecia și parcă vedeam România...

Pe acest fundal de dezbatere încinsă privind datoriile și rolul lor în actuala criză, un autor german, Ulrich Beck, face o afirmație șocantă: „Criza Uniunii Europene nu este o criză a datoriilor”². Cel puțin în cazul Europei, supraaccentuarea cauzelor economice ne îndepărtează de cauzele politice, în acest caz foarte importante. Într-adevăr, la suprafața preocupărilor și a dezbatărilor publice se află problema datoriilor, a deficitelor bugetare, a decalajelor etc. Dar la nivelul straturilor profunde întâlnim altfel de probleme legate de solidaritate, de măsurile care trebuie luate la nivelul ansamblului pentru a soluționa criza. Ce s-a făcut până acum? S-au acordat cu multă întârziere *bailout*-uri. Deci o țară aflată în dificultăți este împrumutată. Dar țara ca atare este lăsată să se descurce singură; în afară de faptul că primește o sumă de bani, nu simte sprijinul Uniunii. Nu mai insistăm asupra faptului că, întrucât Grecia, de pildă, are datorii în special la bănci franceze și germane, *bailout*-urile merg în cea mai mare parte nu în Grecia, ci tot la băncile germane și franceze. Atunci de unde să vină creșterea?

2.3. Ce primează: banii sau modelul european?

În epicentrul crizei europene descoperim două probleme îngemănate: criza euro și criza „datoriilor suverane”. Crizei euro îi vom consacra un capitol de sine stătător. Nu vom putea înțelege particularitățile crizei europene, ceea ce se întâmplă la nivelul Uniunii, dacă nu vom desluși ce sunt „datoriile suverane” și ce anume se află la baza lor. Prima subliniere: criza „datoriilor suverane” este un produs al seismului economic și social declanșat în 2008. În 2006, 2007 nu se vorbea despre această nouă realitate și despre acest nou concept. Pe măsură ce evenimentele declanșate în 2008 se acumulau, „criza datoriilor suverane” a devenit tot mai apăsătoare.

Deci există o legătură substanțială între cele două fenomene; cauzele care au determinat criza se află și la baza a ceea ce numim criza „datoriilor suverane”. Ele reprezintă o altă denumire pentru datoriile publice pe care

¹ *Idem.*

² Ulrich Beck, *German Europe*, Polity Press, Cambridge, 2013, p. 20.

diverse țări le acumulează. Atunci, vine imediat întrebarea: datorii publice au multe țări. Japonia se află pe primul loc, SUA se află și ele în plutonul fruntaș al țărilor cu datorii publice mari. Datorii publice semnificative au și Germania și Franța. De ce nu se vorbește atunci și despre criza „datoriilor suverane” americane, germane, japoneze etc.? Datoriile suverane sunt datoriile făcute de către stat sau garantate de către acesta. În cazul SUA, statul se împrumută de la Federal Reserves, în cel al Japoniei, împrumutul s-a făcut de la propria populație. Deci sunt împrumuturi interne. Reprezentând împrumuturile pe care le face sau le garantează statul de pe piața externă, „datoriile suverane” constituie un fenomen obișnuit; mai fiecare stat are datorii. „Datoriile suverane” sunt una, „criza datoriilor suverane” reprezintă cu totul altceva.

Când se vorbește despre „criza datoriilor suverane”, vizate sunt țările confruntate, concomitent, cu probleme economice, financiare și, dacă vreți, de credibilitate: țări cu mari datorii, fără a exista garanția că aceste datorii pot fi plătite. Care sunt acestea? Țările din sudul Europei. De aceea, când rostim criza datoriilor suverane, implicit formulăm un avertisment. Atenție, avem de-a face cu țări nesigure! Prudență sporită, mai ales dacă vreți să vă investiți banii! Avertismentul mai are și un alt înțeles: sunt suverane, sunt ale tuturor! Observați, instinctiv, simți nevoia să rostești mai apăsător termenul „suverane”, care devine supraaccentuat. Este o datorie care privește fiecare locuitor al respectivelor țări. Important nu este, pare a reieși din formulă și din avertismentul pe care îl degajă, că avem de-a face cu datorii, ci cu „datorii suverane”, care vizează pe toată lumea. Mai este un înțeles, puțin sesizat, al avertismentului. De-acum, nu mai discutăm cu cei care au făcut aceste datorii, ci cu *cei care trebuie să le plătească*. Formula „criza datoriilor suverane” este ca un gen de pecete pusă pe fruntea acestor țări. Și pe viitorul lor. În supraaccentuarea caracterului suveran al datoriei, identificăm și o invitație: din moment ce angajează toată suflarea unei țări, parcă nici nu ar mai fi nevoie să se caute rădăcinile.

Firește, sunt mai multe rădăcini ale „datoriilor suverane” și ale crizei acestui tip special de datorii. Una din aceste rădăcini este formată din ceea ce Étienne Davignon, președintele Institutului Egmont, semnalează ca fiind o mare transformare: până în urmă cu câteva decenii, valoarea nou creată era împărțită cât de cât echilibrat între partea care revenea muncii și cea

însușită de către capital (între salarii și profit). În ultimele decenii, a intervenit o transformare majoră în interiorul acestui mecanism vital pentru echilibrul social: capitalul și-a însușit o parte din ce în ce mai mare din valoarea nou creată, iar muncii i-a revenit un cuantum din ce în ce mai redus. Au existat două răspunsuri de sistem la noua situație; ambele au urmărit să ușureze situația salariatului care devenise critică. Răspunsul american a facilitat condițiile de creditare: am asistat la o explozie a creditului, care a urmărit să vină în sprijinul salariatului. Pornind și de la tradiția continentală, răspunsul european a constatat în mărirea cheltuielilor sociale; statul a susținut mai mult cheltuielile în domeniul sănătății, educației etc., acordând, astfel, un sprijin indirect, dar important, salariatului. Atunci când statul nu a mai putut să susțină asemenea eforturi financiare din venituri proprii, s-a împrumutat, iar cumulul acestor împrumuturi succesive a reprezentat o parte a „datoriilor suverane”¹.

Criza propriu-zisă a însemnat și ea cheltuieli suplimentare din partea statului și, deci, creșterea datoriilor suverane. Statul a trebuit să garanteze anumite împrumuturi, să sprijine anumite firme aflate într-o situație dificilă ș.a.m.d. Tăvălugul crizei a obligat statele aflate în dificultate să încerce să facă față diverselor situații. Astfel, cheltuielile lor au crescut, nevoia de împrumuturi a fost și mai mare. În consecință, datoriile suverane au căpătat noi proporții. Rolul esențial în declanșarea crizei datoriilor suverane l-au jucat *datoriile băncilor*. Efortul de recapitalizare a umflat datoriile suverane, a prilejuit una dintre cele mai contestate operații financiare: *preluarea de către stat a datoriilor bancare*. Aceste „găuri bancare” au fost așa de mari, încât statele au fost nevoite să se împrumute peste limita lor de solvabilitate. Așa s-a declanșat „criza datoriilor suverane”. Prin urmare, în miezul „crizei datoriilor suverane” se situează criza bancară. Insistăm asupra acestui adevăr nu numai pentru că datoriile bancare reprezintă cea mai importantă rădăcină a „datoriilor suverane”, dar și pentru că despre această problemă nu se vorbește ori se vorbește în treacăt. De ce?

Să nu uităm, la mijloc este vorba despre aproximativ 2 trilioane de euro. La această sumă s-a ridicat efortul de recapitalizare a băncilor europene făcut atât la nivel european, cât și național. Spunem aproximativ,

¹ Vezi și articolul „O lume bolnavă sau doar ipocrită?”, în Paul Dobrescu, *Lumea cu două viteze. Puterile emergente și țările dezvoltate*, București, Comunicare.ro, 2013, p. 124.

pentru că nu există cifre precise în această privință. Fapt semnificativ prin el însuși. Pare că efortul încordat de recapitalizare a băncilor este dublat de un alt tip de efort, efortul de a face o asemenea operație cât mai puțin vizibilă. Nimeni nu contestă utilitatea intervenției, în acest caz, salvatoare a statului. Băncile reprezintă elementul cheie al funcționării economiei. Dacă băncile sunt blocate, este blocată și economia. În acest sens, prioritatea acordată băncilor este un alt nume pentru prioritatea acordată economiei. Dintr-o asemenea perspectivă, putem înțelege semnificația afirmației lui Hans-Olaf Henkel, fostul președinte al federației Industriilor Germane: „Noi trebuie să salvăm băncile, nu țările”. În alți termeni, cu bănci bolnave este imposibil să ai țări sănătoase din punct de vedere economic. Efortul este îndreptățit, iar el a fost făcut și în SUA fără a exista voci semnificative care să conteste oportunitatea acțiunii.

În cazul Europei apar *două dimensiuni suplimentare*, care complică foarte mult situația și îi conferă conotații speciale. Trecem peste faptul că reacția Europei în fața crizei bancare a fost lentă, întârziată și puțin transparentă. Oarecum opusă celei din SUA. Și, cum am mai spus, SUA cunosc deja procesul de relansare economică, în timp ce Europa va trebui să mai aștepte ceva timp (dovada cea mai limpede a importanței pe care o are însănătoșirea băncilor pentru procesul general de refacere). Revenind la criza „datoriilor suverane”, deci la țările din sudul Europei, cele cuprinse sub acronimul PIIGS, va trebui să lămurim un lucru: despre ce bănci este vorba? Pentru că în criza datoriilor suverane avem de-a face cu *două tipuri de bănci*. Cele autohtone, care au fost în cea mai mare parte încărcate de active toxice și au făcut împrumuturi riscante. Statul a trebuit să intervină pentru a le salva. Dar avem de-a face și cu băncile străine – în principal germane și franceze –, care dețin o bună parte din datoria statelor din zonă. Revenind la afirmația lui Hans-Olaf Henkel, înțelegem că băncile trebuie salvate, dar care bănci? Băncile autohtone sau cele străine implicate în procesele economice și financiare din țările confruntate cu dificultăți?

O posibilă dezlegare am putea-o afla citind atent acțiunea europeană mai ales în primii ani ai crizei. Există o suprapunere parțială între abordarea crizei de către Germania și Franța, pe de o parte, și abordarea promovată de către piețele financiare, pe de alta. Toate aceste părți au pus pe prim-plan interesele propriilor bănci, implicate în datoria țărilor afectate de criză.

Rambursarea datoriei a fost preocuparea principală (atât a celor două state, cât și a piețelor financiare), și nu soluționarea crizei ca atare. Dacă s-ar fi îmbrățișat această a doua variantă, atunci se descoperea mai devreme adevărul că plata datoriei presupune relansarea economică, situație în care achitarea împrumutului devine un efect secundar și nu presupune atâta suferință socială. Cum plata datoriei a devenit preocuparea principală, atunci efortul de achitare a banilor împrumutați a condus la o sărăcire colectivă, la o scădere a prosperității colective și, inclusiv, la o scădere a încrederii în Uniunea Europeană și în liderul ei de fapt, în Germania.

Ca să înțelegem și mai bine situația, să ne plasăm pe poziția țărilor confruntate cu problemele „crizei datoriilor suverane”. Deci, ele au trebuit să facă față deficitelor comerciale proprii. Să recapitalizeze propriile bănci. Să achite din datoria față de băncile străine. Toate aceste în condițiile unei prăbușiri economice. Și mai ales ale unor costuri ale împrumuturilor ridicate. Există din acest punct de vedere un semnal lansat de către Mario Draghi în ultimele luni ale lui 2012, care ne ajută să înțelegem situația limită a țărilor din sudul Europei.

Era în octombrie 2012, după ce Banca Centrală Europeană lansase *Outright Monetary Transactions*, prin intermediul căroră putea cumpăra bonduri ale țărilor aflate în dificultăți financiare. Au existat reacții diferite din partea parlamentarilor germani și a liderilor din această țară, iar președintele Băncii Centrale Europene – „un prusac din sudul Europei” – a găsit oportun să dezbată împreună cu peste o sută de parlamentari germani rostul respectivei inițiative. Principala problemă era cum să mențină ratele de împrumut – prin urmare costurile împrumuturilor făcute de companii și diverși proprietari – în anumite limite. „Dobânzile nu trebuie să fie identice în toată zona euro, dar este inacceptabil dacă apar diferențe majore, ca urmare a căderii piețelor de capital sau în urma percepției unei prăbușiri a zonei euro”¹, a precizat Draghi. Cu alte cuvinte, nivelul dobânzilor variază de la țară la țară. Ceea ce este firesc. Când îmbracă lucrurile o formă greu de acceptat? Când nivelul dobânzii variază în funcție de „spectrul” unei prăbușiri economice sau al unei prăbușiri a euro. Cum acest spectru este mult mai amenințător în țările din sud, și dobânda în această arie este mult

¹ „Draghi Braves Berlin Bear Pit to Defend ECB’s Bond-Buying Scheme”, *Financial Times*, October 25, 2012.

mai ridicată (dobânda în cazul unui împrumut în Grecia este de câteva ori mai mare decât cea a aceluiași împrumut în Germania). „Singura soluție a fost să se instituie o protecție realmente credibilă împotriva scenariilor apocaliptice”¹, sub forma OMT.

Când a apărut acest punct de vedere rațional? După cinci ani de criză. După cinci ani în care țările confruntate cu probleme s-au adâncit în criză și nu au simțit cu adevărat sprijinul Uniunii. Dar au existat *bailout*-urile, se poate obiecta. De acord! Numai că o bună parte a acestora au mers la băncile europene care dețineau datoria „Sudului”. Țările respective semnav doar de primire. O asemenea situație nu poate dura multă vreme. Ea este generatoare de multe resentimente, dacă vreți și de îndoială cu privire la viitorul Uniunii. Puțină lume se întreabă în legătură cu fracturile, cu îndoielile din ce în ce mai apăsătoare la nivelul europeanului obișnuit.

Dacă rădăcina bancară a „crizei datoriilor suverane” este puțin discutată și chiar ascunsă, nu înseamnă că ea nu va avea efecte, un impact chiar la baza societății. Când *greșeala făcută de cineva este plătită de cu totul altcineva*, întotdeauna există urmări. Pentru că există o mare nedreptate pe care nici istoria și nici omul obișnuit nu le îngăduie. Firește că asemenea lucruri s-au mai întâmplat. Proporțiile schimbă aici situația. Din câte cunoaștem nu s-a mai întâmplat în istorie ca un grup să disloce o parte așa de importantă din avuția unei societăți și apoi să pună întreaga societate să recupereze pierderea (imperiile apelau la asemenea dislocări, dar puneau alte popoare să plătească datoria). De data aceasta, este pus să plătească propriul popor. Avem de-a face cu o problemă economică foarte importantă, pentru că societatea dezvoltată (europeană) și-a amputat potențialul, angajându-l în afaceri riscante; de aceea, ea patinează în momentul de față. Avem însă de-a face și cu o problemă socială și morală extrem de importantă: cei care au făcut fărădelegea își păstrează intacte pozițiile. Nu au fost identificați vinovați, nu au fost pronunțate sancțiuni, nu s-au ispășit pedepse. Sistemul continuă să lucreze și nimeni nu perturbă pe Măria-Sa, sistemul bancar.

Mai este o problemă, chiar mai gravă. De-a lungul vremii, crizele au prilejuit o încordare, care, la rândul ei, a determinat o înviorare, o nouă relansare, un tip de *regenerare*. Nu numai economică, așa cum obișnuim să

¹ *Idem.*

creдем, ci și morală și de încredere. Cel puțin pe noi, actuala criză ne-a convins că încrederea este principala categorie economică, nu banii, nu materiile prime, nu celelalte componente ale activității economice. Atunci când încrederea lipsește, aceste componente nu se pun în mișcare. Or faptul că sistemul bancar a rămas neatins ridică o *problemă fundamentală de încredere*. Nu doar în raport cu acest sistem, ci deopotrivă cu *clasa politică și cu societatea în ansamblu*. Criza a ilustrat că statul este nu instrumentul de putere al comunității naționale, ci promotorul în primul rând al intereselor puterii financiare. Ceea ce este imposibil să rămână fără consecințe în plan social, politic, moral. Cum vedem, situația din Europa seamănă izbitor de mult cu cea din SUA și ambele exprimă cu fidelitate particularitățile noului stadiu al capitalismului dezvoltat – capitalismul neoliberal.

Cu prilejul împlinirii a cinci ani de la falimentul băncii de investiții Lehman Brothers au apărut o serie de comentarii. Mai toate au un numitor comun: semnalează lipsa de măsuri luate în contra celor care au produs dezastrul, nu doar în cazul băncii amintite, ci în întreg sistemul bancar. Unele comentarii vorbesc chiar deschis despre „moartea responsabilității” (*the death of accountability*, ceea ce într-o traducere mai liberă, dar mai apropiată de adevăr, ar însemna moartea „practicii de a da socoteală”). Crede cu adevărat cineva că societatea în ansamblu își va conserva încrederea și va cunoaște un tip de regenerare după o criză în care vinovații nu dau în niciun fel socoteală, iar povara datoriei se distribuie pe umere nevinovate?

Societatea dezvoltată nu cunoștea nici înainte de criză un entuziasm special. Încă de la începutul anilor '90, economistul american John Kenneth Galbraith vorbea despre o „cultură a satisfacției”, despre o „majoritate satisfăcută”, care preferă „inacțiunea publică pe termen scurt, chiar dacă efectele sunt alarmante, în locul acțiunii preventive pe termen lung”, pornind de la ideea că „termenul lung nu va sosi niciodată”. Într-o societate dominată de o *cultură orientată spre satisfacție*, spune autorul, „cei norocoși și privilegiați nu gândesc și nu acționează în funcție de propriul lor interes pe termen lung”, ci numai pentru a apăra „confortul și mulțumirea lor imediată”¹.

De atunci situația a avansat, iar mulțumirea, ca stare de spirit, s-a consolidat. Am putea spune că un gen de resemnare și un tip de comoditate

¹ John Kenneth Galbraith, *The Culture of Contentment*, Houghton Mifflin Company, 1992, p. 224.

au devenit dominante. Societatea dezvoltată parcă nu mai dorea nimic special. Era mulțumită și împăcată cu ceea ce avea deja: voința de transformare și de prefacere se situau la cote modeste. Își consuma traiul într-un gen de mulțumire confortabilă. Grefată pe acest fundal pre-existent crizei, îngemănată cu supărarea, deziluzia și toate trăirile pe care le-a generat criza, această absolvire de responsabilitate a sistemului bancar va accentua și va favoriza o stare de resemnare care nu anunță nimic bun. Va afecta coeziunea socială și va putea chiar inaugura periculoase tendințe de centrifugare. Cum este să te naști cu o datorie transmisă de părinți, dar pentru care nici părinții nu sunt vinovați? Mult, foarte mult va apăsa acest sentiment pe viitorul societăților dezvoltate! Mai mult decât putem evalua în momentul de față. Din păcate, atunci când vom descoperi efectul de *eroziune treptată a încrederii* poate fi prea târziu.

2.4. Europa nu poate, Germania nu vrea!

Cititorul ar putea ridica o întrebare: de ce discutăm problema băncilor într-o secțiune consacrată Germaniei? Din mai multe motive. Cum ar fi acela că în apariția și evoluția crizei datoriilor suverane sunt implicate bănci germane. Dar cel mai important argument este că suntem pe teritoriu european, iar tot ceea ce se discută despre Europa în momentul de față, mai ales când este vorba despre probleme financiare, este asociat cu Germania. Îndreptățit sau nu, la nivel de percepție socială apare că Germania ia decizia. Mai mult, că ea așază lucrurile în așa fel încât interesele ei să fie câștigătoare ori, cel puțin, să nu fie atinse. Încet, încet se construiește imaginea că Germania este adevărata locație a imperiului pe cale de a se naște. Un imperiu cu accentuată coloratură financiară. În miezul acestei percepții se situează judecata că Germania operează cu o *dublă măsură*: una pentru ea și alta pentru celelalte țări europene. Ea are un model pentru ea și unul pentru export. Ea este socială înăuntru și neoliberală sau apropiată de neoliberalism în afară. Dubla măsură este o caracteristică a atitudinii de tip imperial, pentru că ea creează privilegiul.

Există o dispută aprinsă la nivelul marilor specialiști cu privire la modul cum ar trebui depășită „criza datoriilor suverane”. Cei mai mulți, între care și cei americani, pledează pentru transformarea datoriei acestor

țări în bonduri europene. Deci pledează pentru preluarea datoriei la nivelul Uniunii: „Cea mai plauzibilă cale de a reduce datoriile este aceea de a crea bonduri la nivelul zonei euro, așa încât o parte din datoriile țărilor aflate în criză să poată fi înlocuită prin datoriile emise de întreaga regiune”¹. Un punct de vedere similar susține și George Soros, care vorbește despre nevoia de a face din datoriile deținute de fiecare țară o „adevărată datorie”, constituită la nivel european și garantată de forța economică a zonei euro. Cu alte cuvinte, de acum înainte, datoria nu ar mai trebui corelată doar cu o țară și cu capacitatea acesteia de returnare. Ceea ce conduce la dobânzi diferențiate și la posibilități diferite de a returna banii împrumutați. În plus, creează nervozitate și temeri din partea piețelor financiare. Preluarea despre care vorbim ar însemna garanții mai solide și diminuarea poverii reprezentate de serviciul datoriei. Din perspectiva țărilor confruntate cu dificultăți, o asemenea mișcare ar constitui o mare ușurare.

Țările creditoare și, în primul rând, Germania, sunt foarte reticente față de o asemenea soluție. După opinia noastră, sunt puține șanse ca această poziție să se schimbe în perioada următoare. Datele unui blocaj de lungă durată sunt întrunite. Un blocaj financiar, dar care are consecințe politice foarte importante: menținerea, poate chiar adâncirea fracturii care împarte Europa în țări creditoare și țări debitoare. Va trebui, de aceea, să facem un efort pentru a înțelege rațiunile mai adânci ale poziției apărute atât de stăruitor de către Germania. Preluarea datoriei la nivel european înseamnă și *garantarea ei tot la nivel european*. Unele țări din sud au ajuns chiar la limita solvabilității. Bani pentru împrumutarea lor ar exista; întrebarea este cine garantează returnarea împrumuturilor? Transferul datoriei la nivel european ar însemna angajarea țărilor cu excedent comercial în garantarea returnării datoriilor pe care țările confruntate cu dificultăți le au. Cum Germania are, în termeni absoluți, cel mai mare surplus comercial, ea ar urma să reprezinte și *principala forță de garantare a returnării*. La limită, chiar de plată a sa. Aici este miezul disputei financiare la care ne referim. Europa nu poate, Germania nu vrea.

Ambele poziții par să fie îndreptățite. Sunt multe voci critice la adresa Germaniei. Ceea ce nu înseamnă neapărat că dreptatea este în întregime de

¹ Sebastian Mallaby, „Europe’s Optional Catastrophe: The Fate of the Monetary Union Lies in Germany’s Hands”, *Foreign Affairs*, July/ August 2012.

partea vocilor mai numeroase. Întrebarea fundamentală este: dacă datoria se preia la nivel european, câștigul depășește pierderile? În alți termeni, zona euro va cunoaște, astfel, un proces de relansare puternică sau va deveni o arie și mai slăbită, va trage în jos și Germania, creând o Europă tot mai mediocră. Este foarte greu de răspuns la această întrebare și, probabil, nimeni nu poate răspunde cu exactitate. Și mai ales nimeni nu poate miza totul pe un răspuns, oricare ar fi acela. Este sigur că, în perioada următoare, Germania va fi la fel de prudentă. Că pașii în direcția unei Uniuni bancare complete vor fi foarte mici și foarte bine calculați. Cu cât procesul de redresare economică a Sudului va fi mai vizibil, cu atât pașii spre crearea unei Uniuni vor fi mai semnificativi. Cu cât acest proces va trena, cu atât și pașii de care am amintit vor fi mai lenți și mai prudenți. O întrebare, totuși, stăruie. Întârzierea decolării economice a „Sudului” nu este cel mai bun pretext pentru o întârziere a definitivării Uniunii monetare? În momentul de față, Germania este interesată de întărirea Europei, pentru a nu fi nevoită să o crediteze, dar nu este interesată de o fortificare rapidă a acesteia, pentru că acest lucru ar însemna o diminuare a avansului pe care îl deține Berlinul.

George Soros consideră că Germania face acest lucru nu „din răutate”. Ea însăși ar fi un gen de victimă a poziției Bundesbank-ului, care, la rândul ei, este susținătoarea unei „doctrine monetare depășite”; este vorba de experiența traumatică acumulată de această țară în perioada interbelică în luptă cu procesul inflaționist. Când este vorba despre inflație, Germania ar avea un adevărat blocaj și nu poate depăși urmele lăsate de o asemenea experiență. Ceea ce o îndeamnă să mențină inflația la niveluri cât mai modeste, chiar și în timp de recesiune. O asemenea opțiune îngreunează și mai mult situația țărilor de la periferie, deja confruntate cu atâtea dificultăți. Prima consecință: investitorii migrează către locuri mai sigure, în Germania sau alte țări nordice. Astfel, bogăția se dispune de-a lungul Rinului, Main-ului, Dunării, iar sărăcia și suferința se extind spre sud, alimentând o tensiune care se accentuează.

În termeni politici, Germania nu ar avea decât de pierdut. Indiferent de intenții, ea stimulează o reacție de împotrivire: „Odată cu trecerea timpului, vor exista tot mai multe motive de a învinovăți Germania pentru politicile pe care le impune în Europa, în vreme ce publicul german se va simți acuzat pe nedrept. Este, într-adevăr, o tragedie de dimensiuni istorice.

La fel cum se întâmplă și în tragediile grecești, concepțiile greșite și simpla lipsă de înțelegere au consecințe neintenționate, dar fatale. Pe termen lung, o zonă euro împărțită în debitori și creditori este inacceptabilă din punct de vedere politic. În mod inevitabil, debitorii se vor revolta mai devreme sau mai târziu”¹.

2.5. Exorbitantul dublu privilegiu

Germania pare a fi mai puțin sensibilă la problemele de ordin social. Ea este absorbită de avantajele sale economice. Pe care este decisă să le valorifice. Europa? Că ne place sau nu, Europa nu are prea multe variante de răspuns. Ea are mare nevoie de Germania în momentul de față. Chiar dacă este conștientă de avantajele pe care Germania le are de pe urma existenței Uniunii. De pildă, Arvind Subramanian vorbește despre „exorbitantul privilegiu” de care beneficiază Germania. Se știe că formula a fost lansată de către Valéry Giscard d’Estaing, în anii ’60, când era ministru de Finanțe al Franței. La ce se referea demnitarul francez? La enormul avantaj care decurge pentru SUA din faptul că piețele de capital percepeau America drept un spațiu economic sigur. Prin urmare, se îndreptau într-acolo. Ceea ce s-a soldat, pentru țara primitoare, cu un enorm beneficiu: costul redus al capitalului (potrivit evaluărilor oficiale, un cost mai redus cu până la 80 de procente față de alte regiuni ale lumii). Acesta era „exorbitantul privilegiu”, formulă care a rămas în istoria gândirii economice. Ea avea, totuși, și un dezavantaj. Migrând în spațiul american, capitalul avea tot interesul să țină prețul dolarului cât mai sus, pentru că, astfel, prețul *asset*-urilor financiare se menținea la un nivel ridicat. Ceea ce, în timpurile de criză care au urmat, a prezentat un mare dezavantaj și a avut un cost pe care, astăzi, nimeni nu-l pune la îndoială.

La fel ca SUA, Germania beneficiază de un „exorbitant privilegiu” în urma instituirii monedei unice și a realității economice de pe continent. Numai că este vorba despre un *dublu privilegiu*. Un privilegiu fără dezavantajul (costurile) implicat de migrația capitalului spre America: „În cazul Germaniei,

¹ „Germany Must Lead or Leave: George Soros’ Plan to Save the Euro – Part 3: How We Got Here”, Spiegel Online, September 11, 2012, <http://www.spiegel.de/international/europe/george-soros-on-the-euro-crisis-germany-must-lead-or-leave-a-855270-3.html>.

exorbitantul privilegiu nu a presupus costuri, și asta exclusiv grație Uniunii monetare. Ca urmare a stării precare din periferie, capitalul a migrat spre Germania, un fel de port sigur al regiunii, scăzând costurile de împrumut ale germanilor. Afectată de economii precare, precum cele ale Greciei, Spaniei și Portugaliei, moneda euro este mult mai slabă decât ar fi fost marca germană. În realitate, Germania a avut un exorbitant dublu privilegiu: costuri de împrumut mai scăzute și o monedă mai slabă – de care dolarul american, care nu este moneda unei uniuni monetare, nu poate beneficia”¹.

Da, la suprafață discuția se poartă în termeni economici: datorii, suverane sau nu, deficite, amputări bugetare etc. În străfunduri, sunt curenți puternici, purtători de tendințe geopolitice. Un prim nivel este reprezentat de diferențele de *filosofie financiară* dintre Germania și piețele financiare ale lumii. Germania nu este de acord cu creșterea inflației; este foarte atentă și cu deficitele; mai presus de toate, nu poate admite dezechilibrele. „Cheltuim cât avem” sau „nu ne întindem mai mult decât ne este plapuma” pare a fi legea de bază a comportamentului său financiar. Toate acestea o diferențiază de filozofia financiară de peste Ocean, care tolerează inflația, chiar stimulează creșterea pe bază de consum și se simte confortabil în vecinătatea deficitelor și datoriilor.

Descoperim și un nivel mai profund, care privește rolul datoriilor financiare în viitorul apropiat. Până de curând, Germania a avut un tip de consens cu politica piețelor financiare. Încât Germania părea a fi chiar *reprezentanta europeană a acestor piețe*. Atitudinea Germaniei față de Grecia, Spania etc. nu a diferit de cea a piețelor financiare. Cum remarcă și Beck, neoliberalismul brutal față de ceilalți a fost atitudinea Germaniei care a făcut-o să se identifice cu atitudinea piețelor financiare. De la o vreme, traseele se despart. Care a fost momentul când divergența a devenit vizibilă? Am putea spune în ultimul an, când interesele acestor piețe au ajuns la granița germană. Interesul fundamental al acestor piețe este să plaseze capitalul, să creeze datorii. Din asta trăiesc piețele financiare, din împrumuturi. Iar Europa a devenit un loc privilegiat al acestui tip de plasament. Asia, cel puțin Asia dinamică, Asia de Est nu absoarbe datorii. Da, Japonia are 200% din

¹ Arvind Subramanian, „Three New Lessons of the Euro Crisis”, Project Syndicate, August 21, 2013, <http://www.project-syndicate.org/commentary/what-the-eurozone-crisis-has-taught-economists-by-arvind-subramanian>.

PIB datorie publică, dar datoria este contractată de la propria populație. Țările care au avut de suferit în timpul crizei asiatice – inclusiv Coreea de Sud – și-au creat propriile rezerve valutare. Criza „datoriilor suverane” ilustrează două lucruri: harta vulnerabilităților Europei și faptul că aceste vulnerabilități au fost sesizate de capitalul internațional.

De aproximativ un an de zile, Germania continuă să spună „austeritate”, iar FMI și-a schimbat atitudinea: „stimulați economia”. Ceea ce înseamnă injecții financiare, cheltuieli suplimentare. Deci datorii în plus. Bani sunt; ceea ce lipsește sunt garanțiile. Care nu pot veni de la țările debitoare. Înțelegeți de ce se pune un așa de mare accent pe transformarea datoriilor diverselor țări într-o „datorie adevărată”, deci într-o datorie europeană cu garanții de returnare europene? Aici nu avem de-a face doar cu un conflict de filozofie financiară. Un pregnant conflict de ordin geopolitic jucat cu instrumente bancare și financiare. Germania va continua să spună „austeritate”, chiar dacă relansarea în țările afectate de criză nu s-a produs. Ea vrea să limiteze datoria nu de dragul acestor țări, ci pentru a limita pătrunderea piețelor financiare. Și pentru a preveni *dominarea continentului prin datorii*. Cu cât datoriile sunt mai mari, cu atât va crește presiunea asupra Germaniei de a consimți la crearea bondurilor europene.

Dacă Germania se opune ca să se protejeze pe ea însăși sau ca să păstreze continentul disponibil pentru propria dominație este un lucru pe care istoria îl va lămurii. Pentru „periferia financiară”, deosebirea nu este foarte mare. Ea tot obiect de dominație este. Într-un mod asemănător stau lucrurile cu modelul european. În oricare din variante, modelul va rămâne, dar cu un conținut schimbat. Ambele forțe vor folosi modelul și construcția europeană pentru propriile scopuri. Ceea ce înseamnă că valorile inițiale vor dispărea încet, încet. Ele vor fi menținute la nivel retoric, mai mult ca semn de identificare a construcției sau pentru consumul public. În fapt, devine din ce în ce mai evident că valorile inițiale se estompează și pot chiar să dispară. Un singur lucru ar mai fi de menționat: țările încercate de „criza datoriilor suverane” împart cu Germania un continent; cu piețele financiare doar un interes, să sperăm trecător: cel al datoriilor. În orice caz, la orizont se profilează spectrul reprezentat de *dominarea continentului*. Întrebarea este: vom avea de-a face cu o dominare exercitată de Germania sau de piețele financiare? „Examenul european” al Germaniei poate fi

dublat de un altul, poate chiar mai sever: evitarea unei ciocniri frontale cu piețele financiare – o putere care dispune de un capital ce depășește valoarea PIB-ului global.

2.6. Lipsa de reforme sau reformele deja făcute?

Există un portret al crizei care prezintă acest seism economic drept rezultatul lipsei de reforme, al unor reforme insuficiente, dar nu spune nimic ori spune foarte puține lucruri în legătură cu politicile care au condus la izbucnirea crizei. Deci se spune o parte din adevăr. Întotdeauna, lipsa de reforme agravează o situație, o cronicizează și, în felul acesta, facilitează criza. Repetăm, o facilitează, dar criza propriu-zisă este produsul unor măsuri, al unor politici, al unor orientări. Deci, când discutăm despre criză, ar trebui în mod normal să discutăm despre ceea ce a condus la criză, nu doar despre ceea ce, eventual, a favorizat criza. Criza nu a fost generată în primul rând de lipsa de reforme, ci de *politicile care au fost aplicate*. Iar atunci când se accentuează lipsa reformelor sau insuficienta promovare a reformelor, rezultă o întreagă *narațiune despre criză*, care nu mai ajunge la fundamente, la reformele care au fost făcute și care și-au găsit un tip de încununare în izbucnirea crizei. În felul acesta, se „ascunde” cauza și se mută centrul de atenție pe reformele care se cer întreprinse de acum înainte. Deci *lipsa de reforme și nu reformele deja făcute*. Acțiunile pe care trebuie să le întreprindem de acum încolo sau cele care au fost materializate și care au creat contextul și au generat criza propriu-zisă.

O asemenea abordare își găsește o prelungire firească. Dacă accentul cade pe reformele care urmează să se materializeze, atunci *fundamentul* politicilor care au condus la criză *rămâne neatins*. Care, după opinia lui Huw Macartney¹, este unul neoliberal. Și atunci, răspunsul la criză va fi modelat în concordanță cu fundamentul, cu rădăcina, cu determinarea profundă a politicii economice. De aceea, „reforme structurale” și austeritatea, cele două componente ale răspunsului european, ar fi de inspirație neoliberală și ele ar consolida, în fapt, parcursul înregistrat de Europa înainte de criză. Există un tip de continuitate, arareori sesizată, chiar o modalitate prin care

¹ Huw Macartney, *The Debt Crisis and European Democratic Legitimacy*, Palgrave Pivot, 2013, p. 67.

răspunsul post-criză consolidează premisa care a dus la criză. Astfel, răspunsul reprezintă o extensie și chiar o intensificare a proiectului de încadrare a Europei și a evoluției sale într-o viziune de factură neoliberală.

De fapt, aici trebuie răspuns la întrebarea: ce reforme s-au făcut la nivel european pentru a depăși criza? „Reformele”, câte au fost, sunt relaționate cu austeritatea, cu scăderea cheltuielilor publice. Deci cu măsuri de factură neoliberală. Se accentuează atât de mult „criza datoriilor suverane” dar nu și criza băncilor. Criza datoriilor suverane poate fi asociată mai mult cu ideea de risipă, de cheltuieli dincolo de mijloace. Apoi, ea „cheamă” răspunsul, măsura: tăierea acestor cheltuieli „enorme”, „supradimensionate”. Astfel, criza se consumă pe această relație: cheltuieli nesăbuite care cer măsuri de îndreptare. Într-un cuvânt, *criza nu este plasată în cadrul ei natural*: politicile care au dus la criză. Huw Macartney merge chiar mai departe și consideră că Germania este o „putere monetaristă”, un fel de corespondent al FMI la nivel european.

Germania este Germania. Nu găsim o cămăruță în care această țară să fie pe deplin încadrată. Germania s-a deosebit de SUA și înainte și după criză. Înainte, pentru că a continuat politica industrială și pentru că a limitat expansiunea sistemului financiar la proporțiile pe care acesta le-a cunoscut în America sau în Marea Britanie. Așa se face că Germania a fost mult mai puțin afectată de criză. Deosebirea fundamentală este că în Germania *dominant este ordoliberalismul*. Care prezintă cel puțin două deosebiri esențiale în raport cu neoliberalismul. Pentru liberalii germani preocuparea esențială a fost să protejeze competiția de rezultatele nedorite pe care ea însăși le poate produce. De pildă, ei au fost foarte interesați de legea antitrust din SUA care făcea imposibil ca persoana sau compania care câștiga competiția să poată institui un gen de control asupra competitorilor, să-i „înghită”, alterând, astfel, spiritul adevărat al pieței. Răspunsul liberalismului german a fost diferit de cel american. Nu „piețele dezlănțuite” reprezintă soluția, ci instituirea regulii, a legii care trebuie să protejeze competiția de propriile consecințe (nedorite, negative). Întrucât este vorba despre lege, despre un climat al competiției, despre anumite reglementări, statul are de jucat un rol important, și aici intervine a doua deosebire. Statul trebuie să asigure respectarea legii și, prin urmare, caracterul efectiv al jocului pieței. În acest context, ordoliberalismul german admite dimensiunea intervenționistă a

statului. Nu numai pentru respectarea legii, ci și pentru asigurarea unui raport echilibrat între drepturile muncii și cele ale capitalului. Economia socială de piață – model de dezvoltare îmbrățișat de toate formațiunile politice ale Germaniei – materializează această preocupare.

În timpul crizei, Germania are o atitudine apropiată de neoliberalism; în plus, un neoliberalism cu nuanță moralizatoare. Cum am mai arătat, atitudinea față de Grecia și țările din Sud nu se deosebește de cea a FMI sau a oricărui organism financiar. În ultima vreme, atitudinea Germaniei o depășește chiar și pe cea a organismelor financiare internaționale. Germania nu accentuează austeritatea, ci o supraaccentuează. Organismele internaționale, probabil și sub presiunea enormă pe care o antrenează întârzierea procesului de relansare, încep să abandoneze vechea poziție și să fie mai nuanțate în legătură cu problemele austerității. Asistăm la un efort de reevaluare a politicilor aplicate până acum și, în acest context, la o revedere a importanței austerității. Germania își păstrează punctul de vedere și continuă să aibă aceleași recomandări ca și în urmă cu trei ani.

Faptul că în cadrul aceleiași Uniuni apare un *clivaj de asemenea proporții între sud și nord* este cea mai bună dovadă că Uniunea nu funcționează. Organismele sale sunt poate importante, dar nu sunt conectate cu procesul fundamental al oricărei societăți, cu procesul dezvoltării. E adevărat, criza a devoalat diferențe majore de orientare economică și de strategie, de politici propriu-zise. Care existau din perioada pre-criză și au stat la baza unor acumulări făcute sub ochii Uniunii Europene. De aceea, suntem îndreptățiți să spunem că, din perspectiva dezvoltării – repetăm, proces esențial –, instituțiile europene au avut un rol preponderent decorativ. Atâta cât a avut loc, procesul dezvoltării s-a desfășurat la nivel național: strategiile și tot ceea ce a presupus acest proces au fost elaborate în *forurile naționale*. Harta economică a Europei arată performanța guvernelor naționale și în niciun fel performanța Uniunii; poate contraperformanțele instituțiilor sale.

Este important să subliniem aceste lucruri pentru a lumina și o altă problemă. Se cere în momentul de față „mai multă Europă”. Mai multă Europă pentru ce? O asemenea revendicare trebuie precedată de o clarificare esențială: proiectarea unei viziuni despre Europa. Altminteri, se poate înțelege că este nevoie de „mai multă Europă” pentru a spori un aparat birocratic din ce în ce mai ineficient. O asemenea cerință ne amintește de situația – delicată – în care

se află economiștii și, mai ales, bancherii, care, acum, ne spun ce trebuie făcut, că ei știu cum să facă, dar nimeni nu a prevăzut criza. Bancherii chiar au pregătit-o. Suntem obligați să vorbim și despre o *legitimitate a solicitărilor*. În momentul de față, organismele europene nu se află în poziția cea mai indicată pentru a solicita sporirea atribuțiilor. Pentru că sunt *parte a crizei*. Ceea ce poate reprezenta o altă sursă de blocaj.

Dacă Europa dorește să-și mențină nivelul de trai, trebuie să privească mai atent la valul de competitivitate care vine dinspre lumea emergentă. Nu face acest lucru acum, nu-și va conserva nici nivelul de trai, nici statura de pol de putere al lumii. Cum am mai precizat, Angela Merkel a avertizat deschis și insistent asupra acestui pericol. Deci un lider al unei țări membre a Uniunii Europene. Întrebarea este: Barroso ar fi putut formula un asemenea avertisment? Noi credem că nu. Vedeți în ce direcție a evoluat Europa? Observați că Angela Merkel se simte îndreptățită să vorbească în numele Europei, pe când Barroso mai puțin! Aceasta este starea Uniunii în momentul de față.

De ce Uniunea a reprezentat un teren așa de prielnic pentru instalarea și menținerea crizei? Pentru că, după SUA, Uniunea a fost zona în care politicile neoliberale și-au făcut cel mai mult simțită prezența. Este adevărat că nu în mod omogen. Doar am vorbit despre starea Uniunii. A fost un gen de neoliberalism *à la carte*. Sudul a apelat mai mult la un model de dezvoltare orientat către consum, creând datorii din vreme și treptat; Nordul a fost mai rezervat, chiar dacă doctrina social-democrată a fost preponderentă. Sudul a apelat la o dezvoltare bazată pe servicii, Nordul a păstrat industria și opțiunea pentru *manufacturing*, ca o componentă importantă a modelului său de evoluție; în sud, statul a fost nu doar mai slab, ci și slăbit de fenomene de corupție, chiar tentat să tolereze și să stimuleze fenomenele speculative; Nordul a conservat rolul statului și chiar a folosit puterea acestuia nu doar în elaborarea propriilor strategii de dezvoltare, ci și în promovarea unor procese de modernizare reale, de reducere a cheltuielilor unitare cu forța de muncă. Am insistat în paginile anterioare pe exemplul Germaniei. La fel de instructiv este și exemplul Suediei. Un adevărat simbol al social-democrației. Unde statul, în anii '90, a inițiat o vastă reformă de creștere a competitivității, de reponderare a cheltuielilor sociale etc. Astăzi, Suedia are o evoluție apreciată și datorită acestui proces cuprinzător inițiat la timp.

Din punctul nostru de vedere, distribuția crizei în Europa exprimă cu o anumită fidelitate *harta pătrunderii influențelor neoliberale*. Care au fost prezente și în Germania, și în țările nordice. Am avut de-a face și în aceste zone cu procese de dereglementare, criza bancară s-a resimțit și ea etc. Dar ele au fost compensate într-o anumită măsură de existența unui stat nu doar puternic, ci și inteligent, de prevenirea unui proces devastator de dezindustrializare. Astfel, țările din nord au avut mijloace de plată, instrumente pentru a face față crizei. Deci dacă acestea au fost cauzele, atunci depășirea crizei înseamnă îndreptarea acestor rădăcini. Diminuarea consumului și a „risipei” firește că trebuie să figureze între modalități. Dar nu să acopere întreg spectrul de tratament al crizei. Din păcate, criza datoriei suverane beneficiază de acest tratament monocord, care nu va duce la rezultate semnificative. Este „rețeta” convenită deopotrivă de Germania și de piețele financiare, care au hotărât că plata datoriei reprezintă prioritatea. Nu stimularea dezvoltării acestei zone, încât plata datoriei, obligatorie, să reprezinte o consecință oarecum secundară. Carul este pus, astfel, înaintea cailor, ceea ce ne ajută să ne facem o idee cu privire la viitorul țărilor confruntate cu criza „datoriilor suverane”. Acest tip special de datorii a apărut sub ochii Uniunii și ai organismelor internaționale, în multe privințe cu concursul lor; lichidarea datoriei suverane nu poate fi lăsată doar pe seama țărilor în cauză. Ea presupune o mare încordare din partea acestor țări, dar succesul nu poate veni fără ca „umărul” Uniunii Europene să fie aproape. În acest caz, „umărul” Uniunii Europene înseamnă „umărul” țărilor nordice și, mai ales, al Germaniei. Este el aproape?

2.7. Recviem pentru solidaritate

Anul acesta a fost adoptat bugetul Uniunii pe perioada următorilor șapte ani (2014-2020). Bugetul sintetizează cel mai bine prioritățile unei comunități, cum sunt „acoperite” aceste priorități cu garanțiile financiare respective. Prima perspectivă din care putem judeca lucrurile este opțiunea strategică pe care trebuie să o aibă Europa: federație sau colecție de state (simplă piață comună). Toate analizele dedicate crizei în Europa pornesc de la ideea și recunosc faptul că Europa este o construcție oprită la jumătate. Este situația care explică foarte multe lucruri din viața Europei. Uniunea are

monedă unică, dar nu are o politică financiară unică (nu mai vorbim de uniune politică). Bugetul recent aprobat prefigurează un tip de răspuns, ne oferă unele indicii privind această problemă fundamentală a Uniunii? Niciunul precis. El poate fi extras, decupat din datele de care dispunem. O caracteristică esențială a unei organizări de tip federal este existența unui buget puternic, în măsură să susțină obiectivele federației, un tip de dezvoltare care să apropie statele (regiunile) între ele. De pildă, „bugetul federal al Statelor Unite reprezintă circa 24% din PIB; bugetul Elveției se situează la aproximativ 12% din PIB. Prin contrast, bugetul Uniunii Europene ajunge abia la 1% din PIB”¹. În noul proiect multianual și acest procent este diminuat. Ce putem spune?

La o analiză mai aplicată, descoperim că miza economică a dezbaterii în jurul bugetului este relativ redusă. Este vorba doar despre un singur procent. Valoarea economică anuală a bugetului este modestă, dar valoarea *însurmată* pe șapte ani este mare. Ea se apropie de un trilion de euro. O sumă cu totul semnificativă. Cum se gândește Uniunea să orienteze această sumă în timp de criză? Care sunt obiectivele reale ale bugetului în perspectiva următorilor șapte ani?

Organizarea de tip federal tematizează periodic raportul dintre nivelul federal și cel al unităților componente (în cazul nostru al statelor naționale). Criza a arătat că singura soluție de a menține Europa împreună este accentuarea organizării de tip federal. După opinia noastră, dezbaterile pe marginea bugetului și, mai ales, rezultatele lor au confirmat tendința încetățenită în ultimii ani și exprimată prin *renaționalizarea deciziei politice și strategice*. Direcția națională începuse să fie vizibilă în perioada premergătoare crizei, s-a impus de-a lungul ultimilor cinci ani, când eforturile de depășire a crizei au revenit, în principal, statelor membre, nu Uniunii, și devine prevalentă în perioada de refacere. Ziua în care a fost adoptat bugetul multianual va rămâne o zi tristă în viața Europei: ziua în care opțiunile Europei au fost dictate și scrise cu cerneala intereselor naționale. Nu a tuturor intereselor naționale, ci doar ale statelor puternice. Este semnificativ titlul dat de către *Financial Times* articolului de fond consacrat

¹ „Autumn Renewal? Having Survived a Difficult Month, the Euro Zone Is Grappling with Its Taboos”, *The Economist*, September 15, 2012.

evenimentului: „Grangurii UE impun tăieri bugetare pe termen lung”¹. Statele puternice ale Europei confiscă decizia europeană.

Estomparea preocupării pentru solidaritate apare sub mai multe ipostaze. Mai întâi, un gest cu o valoare simbolică. Hotărârea finală privind bugetul UE a dat satisfacție Marii Britanii, țară care a precizat de la început că nu agreează o evoluție federală a Europei. Evident, Marea Britanie nu putea să hotărască singură diminuarea bugetului. Ea a fost sprijinită de contributorii neți, în frunte cu Germania. Dar Germania nu a spus acest lucru deschis. A preferat să se ascundă în spatele Marii Britanii pentru a atinge un scop care este riscant să fie declarat deschis. Mai ales de către liderul real al unei regiuni.

Putem spune că este o victorie a acestor state? Cu certitudine este o înfrângere a ideii federale și a evoluției în această direcție. Mai adăugăm că putem vorbi și despre o *victorie colaterală*, cea a euroscepticilor. Cum putem oare interpreta faptul că punctul de vedere al Marii Britanii a ieșit învingător? Este o problemă de bani, se poate spune. Marea Britanie și multe din țările nordice au dorit, pur și simplu, să contribuie cu o sumă mai mică. Care este prețul unei asemenea alianțe? O contribuție mai mică poate însemna un avantaj pe termen scurt pentru țările contribuatoare, dar este sigur un mare dezavantaj pentru Uniune și dezvoltarea acesteia. În spatele celor convenite, descifrăm un tip de *abandonare nemărturisită* a ideii de solidaritate sau măcar de amânare a materializării sale. Este terenul privilegiat pe care s-au întâlnit Germania cu Marea Britanie. Bugetul multianual poartă încrustat în structura sa două învățăminte: un tip de transfer sau măcar de concentrare prioritară pe dimensiunea națională a evoluției europene și împingerea cvasiautomată a problemelor Uniunii într-un plan secund. Când bugetului Uniunii i se acordă un procent, iar întreaga dezbatere se focalizează pe câte fracțiuni din acest procent mai pot fi scăzute, este limpede că viața federală și ideea de solidaritate nu se mai mențin în prim-plan. Ieșirea din criză, perioada de refacere devin, în mod esențial, probleme naționale. Viața Uniunii de acum înainte se va compune din punerea de acord a intereselor naționale, pe fundalul din ce în ce mai pregnant al dominației intereselor germane.

¹ „EU Hawks Win Long-Term Budget Cut”, *Financial Times*, February 9/10, 2013.

Chiar așa puțini, banii au fost repartizați într-un mod contestabil. Contestabil din perspectiva valorii fundamentale a unei organizări de tip federal: diminuarea decalajelor, o evoluție cât de cât armonioasă. Pe ansamblu, fondurile de coeziune – cele care exprimă disponibilitatea pentru solidaritate – au scăzut. A scăzut aproape de limita supraviețuirii finanțarea pentru proiectele transfrontaliere, o altă formulă de apropiere a nivelurilor de dezvoltare. Am vorbit mai sus despre faliile pe cale de a se naște între nordul și sudul Europei, între Europa occidentală și cea de răsărit. Acum, prin împărțirea bugetului, există toate condițiile pentru apariția unor *decalaje* chiar în interiorul acestor regiuni.

Să luăm un exemplu. România a primit 33 de miliarde de euro în perioada 2007-2013. Țara noastră a devenit membru al Uniunii când deja bugetul se elaborase. Întrucât era o situație de care nimeni nu era vinovat, totul s-a soldat cu promisiunea că în exercițiul bugetar următor, România va primi, în compensație, o sumă mai mare de bani. În perioada 2007-2013, Polonia a primit o sumă de 66 de miliarde de euro. Deci dublu față de România. În plus a realizat și o adevărată performanță în accesarea acestor fonduri. Diferența de fonduri primite (peste 30 miliarde de euro) este totuși mare (ea a devenit și mai mare prin contraperformanța României în accesarea fondurilor). În exercițiul bugetar 2014-2020 România a primit aproape 40 miliarde, iar Polonia 106 miliarde. Deci aproape *de trei ori mai mult*. Capacitate de negociere diferită, se poate spune. Un asemenea atu – real – nu poate justifica decât câteva miliarde. Aici este vorba despre zeci de miliarde.

Dacă România a avut „capacitate de negociere” scăzută, întrebarea noastră se referă la altceva: unde au fost *principiile Uniunii* în repartizarea bugetului? Oriunde în lume împărțirea bugetului ține cont și de „capacitatea de negociere”, dar în ceea ce s-a stabilit la Bruxelles principiile solidarității, fundamentale pentru existența și viabilitatea unei organizări de tip federal, au trecut în plan secund. Neglijate prin reducerea bugetului și încă o dată amputate printr-o împărțire care face abstracție de ele. De pildă, diferența dintre România și Polonia în perioada 2007-2020 este de peste 100 miliarde (avem în vedere cifrele repartizate, nu absorbite; dacă le avem în vedere pe acestea din urmă, cifrele sunt chiar mai mari). O sumă cu care se poate ridica o țară. Este diferența dintre mărimea populației celor două țări, ar putea fi invocat un argument. Suma care revine din bugetul european pe cap

de locuitor în exercițiul 2014-2020 este de 1080, în cazul României, și de 1890 în cazul Poloniei. Deci aproape de *două ori mai mare* și dacă avem în vedere acest indicator. O asemenea diferență echivalează cu *instituirea unui nou decalaj*. Orice organizare de tip federal caută să diminueze decalajele, nu să le amplifice, cu atât mai puțin să instituie altele noi.

„Guvernele UE care susțin austeritatea, în frunte cu Marea Britanie și Germania, au triumfat asupra celor care pledează pentru un nivel mai generos al cheltuielilor, impunând prima reducere din istoria bugetului Uniunii Europene”¹. Așa caracterizează *Financial Times* dezbaterea Consiliului European consacrată bugetului Uniunii. Știm că austeritatea a reprezentat nota dominantă a răspunsului pe care politica europeană l-a formulat cu privire la criză, mai ales cu privire la criza din statele sudice. Dacă „risipa” ar fi cauza, atunci reducerea acestei risipe, deci promovarea austerității, ar fi trebuit să conducă la depășirea crizei. Or, s-a dovedit că lucrurile nu stau deloc astfel.

Dorim să spunem că avem de-a face cu o *ipocrizie suplimentară*. Nici măcar austeritatea nu a condus guvernele la stabilirea bugetului; austeritatea a fost mai mult invocată și ea a acoperit, de fapt, adevăratul mobil al micșorării bugetului: prioritatea acordată dezvoltării fiecărei țări în parte și nu ansamblului, concomitent cu disponibilitatea redusă a țărilor prospere de a le ajuta pe cele confruntate cu dificultăți. Indiferent de ce intenții a fost alimentată, o asemenea decizie întârzie *procesul de relansare a ansamblului*. Mai ales că Uniunea înregistrează deja o întârziere vizibilă a redresării, comparativ cu alte state dezvoltate. Aici este problema fundamentală a Uniunii Europene. Ani buni de acum înainte rezultatele Uniunii se vor bizui cu deosebire pe rezultatele membrilor săi, cu deosebire a celor din nord. Ceea ce reprezintă o problemă care vizează chiar valorile cu care Uniunea a pornit la drum.

Când se discută despre Uniune, adesea se uită că una din rațiunile ei fundamentale de existență este constituirea unui *nou pol al dezvoltării*, un pol care să facă față puterilor și superputerilor vremii. Cele de atunci erau SUA și Uniunea Sovietică. Cele de azi sunt SUA, China, alte țări emergente. UE își diminuează vizibil greutatea economică internațională și credibilitatea. UE întârzie să perceapă că ea nu are și nu pune în aplicare o

¹ *Financial Times*, February 9/10, 2013.

strategie unitară la nivelul Uniunii pentru a-și menține, dacă nu pentru a-și amplifica rolul internațional. Angela Merkel a subliniat în mod repetat că Uniunea trebuie să privească mai atent la ridicarea țărilor emergente: „Economiile emergente recuperează decalajul, așa încât Europa nu se poate culca pe lauri: acesta e crezul meu și asta e ceea ce mă motivează”¹. Ceea ce este corect și, am spune mai mult decât oportun. Dar atunci când se stabilește bugetul pe următorii șapte ani, acest lucru de importanță strategică este trecut într-un plan secund. Ceea ce arată limpede că, în viziunea germană, ridicarea competitivității europene urmează să se facă mai ales prin străpungeri individuale, și nu prin forța ansamblului. Într-o lume în care țările-continent se impun, Europa consemnează o tendință de fărâmițare, de revenire la statele națiuni. În condițiile în care pe plan internațional capătă relief puterile de anvergură globală, Europa își diminuează forța blocului său economic, cel care a impus-o. Astfel, Uniunea cunoaște un tip de *defazaj istoric*, foarte costisitor.

Pare că Europa nu mai are temeritatea să privească în față realitatea cu care se confruntă. Pe unele le amână, pe altele le evită, toate aceste fandări politice contribuind la creșterea ghemului de probleme apărute în propria grădină și care, netratate, pot duce la un gen de marginalizare a continentului. Așa și a modelului său de dezvoltare care a generat atâta speranță și a fost privit cu atâta optimism. Între alte *gap-uri* despre care putem vorbi în spațiul european, va trebui să adăugăm și un altul care trebuie reținut ca una dintre cauzele nu numai ale declinului european, ci ale decredibilizării Uniunii – *gap-ul* dintre declarații și acțiunea efectivă.

2.8. Nu vă depărtați de industrie, că veți rățăci...

Uniunea Europeană are nevoie de ceea ce are nevoie întreaga lume dezvoltată. De o revenire la ceea ce a propulsat-o și a consacrat-o ca putere de primă mărime: de industrie, de *manufacturing*, de concentrarea pe produse de mare complexitate. SUA au făcut deja pași importanți pentru a reveni la tradiția lor industrială. Europa încă nu s-a hotărât, așa cum nu s-a hotărât în multe alte privințe. „Sacrificii – da. Tăieri – da. Dar pe când Țara

¹Alan Crawford, Tony Czuczka, *op. cit.*, p. 176.

Făgăduinței?”¹, afirma recent primul ministru al Italiei. Mai ales că vin alegerile în primăvară, iar euroscepticismul capătă tot mai mult teren. Viitorul Europei stă și într-un tip de revalorizare a propriului său trecut, în efortul de a-și identifica atuurile, de a-și preciza perspectiva de evoluție. A unui trecut mai îndepărtat, plasat în istoria sa modernă legat indisolubil de revoluția tehnologică și de străpungerile pe care aceasta le-a asigurat. Dar și a unui trecut mult mai apropiat.

Renașterea Europei este strâns corelată cu modelul său de dezvoltare lansat în 1951. Nu ar trebui niciodată să uităm că refacerea Vestului european se leagă și de sprijinul venit de peste Ocean în perioada atât de dificilă care a urmat celui de-al Doilea Război Mondial. Materializat în ceea ce s-a numit Planul Marshall. El a presupus din partea SUA un efort financiar de 171 miliarde de dolari (la valoarea din 1989 a dolarului; între timp, dolarul s-a mai depreciat). După cum precizează Zbigniew Brzezinski, din această sumă, Franța a primit 45 miliarde, Italia – 20 miliarde, Marea Britanie – 38 miliarde și Germania de Vest – 20 miliarde². Planul s-a derulat pe 10 ani (1945-1955); deci, în fiecare an, contribuția americană s-a cifrat la 17 miliarde de dolari. Rezultatul a fost, după cum precizează și autorul american, „un triumf istoric”. Mai important într-un fel decât banii, decât efortul financiar și disponibilitatea de sprijin, a fost că sumele acestea – foarte mari pentru acea vreme – au fost orientate către *economia reală*: s-a refăcut infrastructura, s-au modernizat companii, s-au ridicat noi unități de producție (deci s-au înființat noi locuri de muncă). Subliniem încă o dată: importante nu sunt doar sumele, ci *destinația* lor. Încât planul Marshall simbolizează și acest adevăr: *banul trebuie să pună în mișcare viața reală*. Așa a început procesul de refacere a Europei. De aceea, circuitele care au luat naștere în epoca financiarizării bănci-bănci se cer privite cu mare circumspecție. Dacă spiritul planului Marshall de care am vorbit s-ar fi păstrat, criza pe care o traversăm cu siguranță nu ar fi avut loc. Sau nu ar fi cunoscut formele acestea dramatice și prelungite.

¹ „Charlemagne: Waiting for Angela. The German Chancellor Has Big Decisions to Make, But Will Take Her Time”, *The Economist*, September 28, 2013.

² Zbigniew Brzezinski, „Beyond Chaos: A Policy for the West”, *The National Interest*, No. 19, Spring 1990. Vezi și traducerea articolului în vol. Zbigniew Brzezinski, *Europa Centrală și de Est în ciclul tranziției*, Diogene, București, 1995, p. 145.

Există în această inițiativă a SUA ceva ce scapă îndeobște analizelor. De ce a fost adoptat Planul Marshall? Evident, în primul rând pentru a ajuta Europa. Dar SUA au dorit să se ajute și pe ele însele. Sprijinind dezvoltarea Europei de Vest, SUA au dorit să sprijine ridicarea unui partener economic. Nu poți trăi într-o organizare de tip concurențial fără concurenți. O asemenea învățătură este de o frapantă actualitate astăzi. Evoluția care se instalează la nivel european și care divizează Uniunea în țări creditoare și țări debitoare, țări afluate și țări din ce în ce mai sărace, ridică serioase probleme nu doar din punct de vedere politic, al valorilor cu care a pornit la drum Uniunea, ci deopotrivă din punct de vedere economic. Într-o Europă ruptă în două nici Nordul, nici Sudul nu-și pot pune cu adevărat în valoare potențialul. Este ceea ce releva recent *The Economist*: „Când, acum o jumătate de secol, conducerea americană a ajutat o Germanie de Vest vulnerabilă, a făcut-o nu doar în interesul germanilor, ci și al americanilor. Acum e rândul Germaniei să-și susțină aliații mai slabi, nu doar de dragul lor, ci și pentru binele său”¹.

Cu o anumită surprindere am descoperit că ideea unui nou plan Marshall pentru Europa este lansată nu din partea cercurilor de putere ale Uniunii, sau a cercurilor de putere ale țărilor mari ale Europei, ci din partea sindicatelor. A sindicatelor germane. Ceea ce ne arată că și în spațiul public german sunt puncte de vedere și abordări diferite cu privire la Europa și evoluția sa. Pe de altă parte, faptul că sindicatele încep să se preocupe de problemele dezvoltării Europei ne ajută să ne facem o idee despre modestia preocupărilor clasei politice. A clasei politice europene și din diverse țări. Citim în proiectul sindicatelor germane și un tip de reacție, de răspuns, dacă vreți, și de exasperare că problemele dezvoltării nu sunt situate în topul preocupărilor europene, acolo unde le-ar fi locul.

Ce ar fi acest Plan Marshall 2? Un pachet de stimulare economică. Deci o inițiativă menită să promoveze ceea ce s-a dovedit decisiv în vreme de criză: *investiția ca mijloc de stabilizare și de modernizare a economiei*. Autorii Planului Marshall 2 se raportează cu respect și luare-aminte la acțiunea americană din perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război

¹ „If Europe's Economies Are To Recover, Germany Must Start The Lead”, *The Economist*, June 16, 2013.

Mondial. Nu numai pentru că a ajutat la refacerea economică a Occidentului european, ci și pentru că a reprezentat primul pas către integrarea europeană. Își dau seama că integrarea a făcut pași înainte, dar că existența unui nivel descurajant al șomajului mai ales în rândul tineretului (în 2012, nivelul mediu al șomajului în rândul tineretului la nivelul Uniunii Europene este de 24%, iar în Spania și Grecia mai mare chiar de 50%) reclamă „o nouă direcție”. O strategie politică nouă, care să aibă în vedere atât termenul scurt, cât și cel lung, să pornească de la suferința cronică a Europei în domeniul demografic, de la lipsa de materii prime a continentului. De aceea, syndicatele germane vorbesc despre *un program de investiții și dezvoltare* desfășurat pe o perioadă de 10 ani (2013-2022), de o adevărată ofensivă a modernizării care să cuprindă „întreaga Uniune Europeană”. Întrucât țările afectate de criză nu pot susține un asemenea program prin forțe proprii, doar eforturile unite pot reprezenta o soluție realistă.

Principala problemă a unui asemenea program este finanțarea, mai ales că Planul Marshall 2 ar avea nevoie de o sumă de bani anuală de 260 de miliarde de euro. Ceea ce ar însemna că, în cei zece ani, ar fi nevoie de un total de peste 2 trilioane de euro (ușor peste 2% din PIB-ul Uniunii Europene). Anticipând reacția nefavorabilă din partea autorităților, autorii subliniază un lucru care ar trebui să dea de gândit: „Având în vedere investițiile necesare, unii ar putea să respingă planul nostru din capul locului, însă este important să luăm în considerare faptul că stabilizarea sistemului bancar a costat până acum 2 trilioane de euro. Așadar, de ce nu ar fi realist – și mult mai promițător – să mobilizăm cam aceeași sumă pentru a investi în educație, inovație și o piață a muncii mai bună în Europa pe o perioadă de mai mulți ani?”¹.

Ne-am referit la această inițiativă având în minte câteva lucruri, esențiale după opinia noastră. Echivalăm îndeobște bogăția cu banul. Când ne gândim la bogăție, de fapt la formele ei obișnuite (prosperitate, abundență, trai îmbelșugat), arareori avem în vedere sursa bogăției. Banul este expresia ei, dar sursa se găsește în altă parte. La începutul mercantilismului, William Petty, teoretician englez al acestui curent, preciza semnificativ: „munca este tatăl, iar pământul este mama bogăției”. Munca este elementul peren al ecuației. Pentru acea vreme, pământul reprezenta principala sursă a bogăției. Între timp, lucrurile s-au schimbat. Putem în continuare să spunem munca și

¹ *Idem.*

pământul, dar este neapărat necesar să adăugăm munca și industria, munca și cercetarea, munca și inovarea. Nu dorim să ne pronunțăm dacă Planul Marshall 2 este realist sau nu. Dorim doar să atragem atenția că pentru recapitalizarea băncilor – deci pentru greșeli apărute în sistemul bancar – s-au cheltuit 2 trilioane la nivelul zonei euro. Când este vorba despre sursa de producere a banilor, deci a prosperității, nu se mai găsesc bani. Cum am putea numi societatea care nu se îngrijește de sursa durabilă a prosperității sale? Poate avea ea un viitor prosper? Judecați și dumneavoastră!

A doua este problema locurilor de muncă. Care, după opinia noastră, este cel mai cuprinzător indicator economic. Da, știm, locurile de muncă sunt în general văzute ca o problemă socială. Iar cine vorbește despre locurile de muncă este cvasiautomat plasat în partea stângă a spectrului politic. Într-o lume concurențială, din ce în ce mai concurențială, locurile de muncă, păstrarea și consolidarea lor reprezintă cea mai vie ilustrare a realismului unei strategii economice, a unui adevărat *leadership*. Este cel mai aspru examen al unei conduceri, de firmă sau de țară. Când păstrezi locul de muncă înseamnă că piața a validat opțiunea ta economică. Înseamnă că ești competitiv; că produci ceva de care societatea are nevoie. Să nu ne amăgim! Adevărata competiție în ziua de astăzi este competiția pentru locuri de muncă. Pe care societatea europeană are toate șansele să o piardă.

Europa are descreștere demografică și deține, în același timp, unul dintre cele mai ridicate niveluri ale șomajului din lume. Ce să înțelegem din toate acestea? Că este o regiune care a uitat să se preocupe de propriul viitor. Când a început să se depărteze de industrie, de *manufacturing*, elita europeană trebuia să știe că Europa nu numai că va pierde din dinamism, ci se va apropia îngrijorător de o stare de șomaj cronic. Există serviciile, ca alternativă! Da, dar serviciile nu pot fi o alternativă națională. Că se încurajează dezvoltarea serviciilor este un lucru excelent. Când serviciile sunt îmbrățișate în detrimentul producției, se inaugurează un gen de *monocultură socială*. Ca să vinzi pâinea trebuie mai întâi să o produci! Nu știm dacă Planul Marshall 2 este scump sau nu; ceea ce putem spune este că, dacă Uniunea nu își va putea valorifica nici forța de muncă aflată în declin, atunci viitorul ei nu are cum să fie prea atractiv.

Distribuția globală a utilizării forței de muncă (respectiv a șomajului) reprezintă cea mai fidelă hartă a realismului diverselor politici, a performanței

economice și politice. Ceilalți indicatori sunt palizi pe lângă acest indicator cheie, care vorbește și de performanță, și de stabilitate. Adevărata confruntare dintre lumea emergentă și lumea dezvoltată aici se dă. Iar lumea emergentă are mari atuuri. Are forță de muncă numeroasă, din ce în ce mai calificată și, lucru foarte important, ieftină. Are deci marjă de manevră. Lumea dezvoltată este ca o oștire împluțată. Cu soldați bine instruiți, dar rari și mai în vârstă. Instrucția contează! Da, are mare importanță. Dar când o oștire este susținută de valurile succesive venite din linia a doua, este greu să-i faci față. India are greutate, remarca de curând o publicație. Încă un mit care coboară! Nu vă grăbiți, am spus în gând. Vine valul reprezentat de către cei 250.000 de ingineri formați în această țară în fiecare an. Va cunoaște și acesta un eșec? Nu-i nimic, vine altul și altul. Ceea ce se uită este că India a atins o masă critică de specialiști care nu se poate să nu producă soluții. Sunt nevoiți să o facă...

Lumea dezvoltată nu are altă șansă decât să se specializeze pe lucruri tehnologice de o anumită complexitate, unde are tradiție, unde poate avea o performanță mai dificil de egalat. Cel puțin deocamdată, lumea emergentă este mai puțin pregătită să atace asemenea domenii. Este una dintre puținele șanse care au rămas Vestului. Inovația? Da, inovația este un atu indiscutabil al lumii dezvoltate, dar ea trebuie văzută tot în legătură cu industriile moderne, cu perfecționarea tehnologiilor existente. Desprinderea inovației de producție, de pulsațiile pe care procesul de producție le trimite este un lucru care funcționează doar în minți puțin aplicate. În plus, inovația poate avea contribuții esențiale la creșterea performanței, dar ea nu poate reprezenta o opțiune când vorbim de gradul de ocupare a unei populații. Încă o dată, societatea dezvoltată trebuie să-și întoarcă fața către propria tradiție, către domeniile unde poate înregistra performanță. Și să facă acest lucru cu o idee foarte clară în minte: că de reușita acestei opțiuni depinde nu doar poziția sa în ierarhia lumii de mâine, ci chiar bunăstarea sa.

2.9. „Fără experimente”

Procesul de afirmare a puterii germane este în plin avânt; el va cunoaște etape noi în perioada următoare și poate atinge registre dificil de întrevăzut acum. Totuși, câteva considerații legate de viitorul traseu german ar putea fi utile. Există opinia larg răspândită – uneori exprimată deschis, alteori existentă

sub forma aşteptării supraevaluate – potrivit căreia, după alegeri, Germania îşi va schimba sensibil poziţia. Va fi mai flexibilă şi va încerca să deblocheze punctele înguste ale evoluţiei Uniunii sau ale zonei euro. Suntem foarte prudenţi în legătură cu acest punct de vedere. *După alegeri, Germania va avea aceeaşi poziţie ca înainte de alegeri!* Vom avea de-a face cu aceeaşi înaintare bine cadencată, ferită în bună măsură de surprize. Evoluţia ţării va fi, în continuare, guvernată de dominantele care au căpătat contur în ultimii ani şi s-au impus în conştiinţa publică: economisire şi stabilitate, performanţă şi, mai presus de toate, conduita instituită încă de pe vremea lui Konrad Adenauer, care invita la precauţie maximă faţă de mode şi experimente. Va trebui să luăm în considerare cel puţin două constrângeri. Germania a transformat interesul naţional într-un gen de *gate keeper* al deciziilor sale importante. Va fi de acord cu orice modificare la nivel european, dar care să nu aducă atingere interesului şi opţiunilor germane. Cu alte cuvinte, interesul european va avea valoarea unui *criteriu complementar*. Vor fi multiple formulări, justificări, reevaluări ale acestor adevărate puncte fixe ale poziţiei germane, dar poziţiile ca atare, în esenţa lor, se vor menţine.

A doua constrângere ţine de viziunea europeană a Germaniei. Cum a reieşit şi din cele prezentate mai sus, această viziune are un punct stabil: transformarea continentului într-o *forţă competitivă* a lumii de astăzi. Ceea ce înseamnă încordare. Încordare în direcţia reducerii cheltuielilor unitare cu forţa de muncă, încordare pentru atingerea performanţei ş.a.m.d. Este sigur că Germania nu-şi va diminua insistenţa în această privinţă şi nu va face un singur pas înapoi. Problema aici nu este ridicată nici de justetea obiectivului, nici de oportunitatea sa, ci doar de mijloace şi de impactul acestora asupra opiniei despre Uniune existentă la nivelul cetăţeanului obişnuit. Menţinerea evoluţiei Uniunii în parametri de până acum prefigurează un mare risc pe termen mediu şi lung pentru Europa: declinul puterii ei reale, inclusiv al nivelului de trai. Aplicarea într-un regim forte a măsurilor de creştere a competitivităţii poate conduce la o altă situaţie, semnalată de Jürgen Habermas: „Ceea ce-i uneşte astăzi pe cetăţenii europeni este mentalitatea eurosceptică, care s-a accentuat în toate ţările membre în timpul crizei, chiar dacă aceasta

s-a petrecut în fiecare țară din motive diferite, chiar fundamental opuse”¹. Deci de o descreștere îngrijorătoare a încrederii în model.

Romano Prodi (de două ori prim-ministru al Italiei și președinte al Comisiei Europene între 1999 și 2004) consideră că Germania, pe termen lung, va fi din ce în ce mai mult legată de Europa: „Cred că avem nevoie de Germania, dar Germania are mai mult nevoie de noi decât noi de ea”². Deci, am putea înțelege, ea își va flexibiliza poziția în perioada următoare. Avem anumite rezerve chiar în legătură cu substanța judecății formulate de către Romano Prodi. În momentul de față și în perspectiva termenului mediu, Germania va continua să se afirme ca o reductibilă economie de export. Chiar dacă nu există date exacte în această privință, nu este greu de presupus că Germania își face anumite calcule geopolitice în mod de sine stătător, desprins de structura și evoluția Uniunii. Poate cel mai bun argument este faptul că această țară a evitat să aibă dușmani, să aibă relații tensionate cu țări de pe mai fiecare meridian. Nu a participat la cea de-a doua intervenție în Irak, iar față de toate conflictele din regiune are o poziție moderată, printre cele mai moderate. Ca să nu amintim despre relația specială cu Rusia. Cu alte cuvinte, în plan extern, Germania promovează o viziune pragmatică, aplicată care, iarăși, o apropiere de cea chineză.

În momentul de față, după opinia noastră, Europa are mai multă nevoie de Germania decât invers. Mai ales sub aspect financiar. Europa trece printr-un moment de dificultate mai mare decât apare la prima vedere. Întrebarea nu este care are mai multă nevoie de celălalt. Ci cum își percep fiecare viitorul și cât preț pune fiecare pe un viitor împreună. Și ce efort este dispus să facă fiecare pentru a păstra și conserva acest viitor împreună. Punctele de întâlnire, deocamdată, nu par a fi prea clare. Europa – avem în vedere cu deosebire țările afectate de criză – pare reticentă cu privire la eforturile pe care urmează să le depună în perioada următoare, iar Germania pare și ea tentată să uite prea ușor și prea repede că, așa cum subliniau Nicolas Berggruen și Nathan Gardels, „multe dintre împrumuturile care au făcut posibile cheltuielile extravagante ale sud-europenilor au fost acordate de băncile germane, care se numără printre principalele beneficiare ale

¹ Jürgen Habermas, „Democracy, Solidarity and the European Crisis”, *Social Europe Journal*, May 7, 2013.

² Alan Crawford, Tony Czuczka, *op. cit.*, p. 175.

bailout-urilor finanțate de germani”¹. Cum pare a nu avea nici măcar anumite îndoieli în legătură cu măsurile și orientările pe care le-a preconizat în acest spațiu confruntat cu atâtea probleme.

Când vorbim de termenul mediu și lung, un lucru este posibil să fie subevaluat de către Germania: semnificația ridicării țărilor continent și cu deosebire a Asiei de Est, dominată din ce în ce mai vizibil de China. Cine crede că Asia nu va concura cu țările dezvoltate chiar în domenii tradiționale se înșală. Este pur și simplu stupefiant că judecata politică actuală încă nu interpretează la justa valoare ridicarea Chinei. Putea crede cineva cu zece ani în urmă că America va fi concurată de China într-un domeniu aproape „rezervat” Statelor Unite, cel al calculatoarelor de mare viteză? Iată că, astăzi, China are șanse reale de a prelua ștafeta în acest domeniu important nu numai din punct de vedere economic și tehnologic, ci și simbolic. Prin urmare, nici Germania nu este ferită de concurența care vine dinspre Asia. Și nu poate miza totul pe capacitatea ei de a fi competitivă în zona clasică a mașinilor unelte, a instalațiilor de mare complexitate etc. Berlinul este în drept să ridice problema competitivității, întrucât este singura soluție de a conserva polul de putere european. Ca să fie atins acest obiectiv, grija pentru unitatea blocului european are cel puțin aceeași importanță ca și creșterea competitivității. Împreună cu Europa, Germania însăși are o altă greutate, o altă pondere globală. Ar fi o eroare de ordin strategic pentru Berlin să considere că în perspectiva termenului lung ar putea face față, singur, unui joc global în care principalii actori vor fi țările de mărime continentale. Poziția de putere a Germaniei, care o plasează la granița dintre putere regională și putere globală (la anumiți indicatori, cum ar fi exportul, Germania deține o putere de anvergură globală), este pândită de multe riscuri; între care și acela de a înainta prea mult, de a se avânta pe teritoriul puterilor globale pe care crede că-l cunoaște, ori chiar îl stăpânește, dar în care există riscul enorm să rătăcească...

Cea de-a „doua șansă” de care beneficiază Germania în momentul de față are în miezul său trecerea cu bine a ceea ce am numit „examenul european al Germaniei”. Examenul acesta este: să contribuie la ridicarea continentului atunci când acesta are mai multă nevoie de ajutor. Și nu să-l folosească pentru propria ascensiune. Cum ne învață istoria, inclusiv istoria acestei țări, întotdeauna șansele se valorifică cu multă înțelepciune.

¹ Nicolas Berggruen, Nathan Gardels, „The Next Europe: Toward a Federal Union”, *Foreign Affairs*, July/August 2013.

CAPITOLUL III

EURO, NOUA MARCĂ EUROPEANĂ

1. Euro, țap ispășitor al bolilor Europei

Semnul distinctiv al crizei europene constă în faptul că este alcătuită din mai multe „crize suprapuse”, cunoaște mai multe „etaje” între care există intersectări, transferuri de probleme, toate conducând la un *conglomerat problematic* extrem de greu de descifrat. Interesant este că și criza euro reproduce modelul de mai sus: aceleași suprapuneri, aceleași influențări și intersectări multiple. Cu o singură deosebire: în cazul Europei, nimeni nu pune la îndoială – oficial vorbind – modelul; cu cât modelul este golit de conținut și ușor, ușor, părăsit, cu atât mai mult este invocat și susținut la nivel retoric. În cazul euro, avem de-a face cu o critică deschisă a deciziei de a introduce moneda unică. Euro este chiar făcut vinovat de problemele pe care le cunoaște în momentul de față Europa. Încât îți vine să spui că, dacă nu ar fi existat euro, Uniunea nu ar fi cunoscut criza. Ceea ce este în întregime fals. Euro devine un gen de *țap ispășitor* al crizei. Problemele de construcție a edificiului european (întârziate), de armonizare a intereselor diverselor țări (amânate), de consolidare a solidarității (neglijate vizibil în ultima perioadă), sunt revărsate în grădina a ceea ce numim criza monedei unice, proces însoțit de un strigăt victorios: aici este vinovatul. Noi credem că lucrurile nu stau așa. Mai considerăm că, dacă vom continua să mergem pe această linie, nu numai că procesul construcției europene nu va cunoaște progrese notabile, dar se va eroda una dintre cele mai importante pietre de temelie ale Uniunii și de afirmare a Europei: existența monedei unice.

Pentru a asigura o anumită claritate a analizei, va trebui să distingem între planurile care, în momentul de față, sunt amalgamate în fel și chip.

Primul dintre acestea se referă la probleme preponderent tehnice ale existenței euro, ca de altfel ale oricărei monede. Ca să funcționeze, orice monedă are nevoie de anumite condiții economice și instituționale. Care, evident, sunt valabile și în cazul euro. În același timp, va trebui să răspundem la întrebarea: cum și de ce a fost creat euro? Este foarte important să lămurim acest lucru, pentru că, dacă ar fi să urmărim firul multor analize, concluzia ar fi una singură: a fost o greșeală. Sunt multe lucruri lăsate neclarificate sau neterminate în procesul de instituire a monedei unice. Va trebui să convenim însă că moneda unică nu a fost adoptată peste noapte, sub presiunea momentului. Moneda euro are determinări geopolitice foarte importante, răspunde unor obiective precise legate de afirmarea polului de putere european și de evoluția în direcția federală a Uniunii.

Un alt plan esențial al analizei privește raportul dintre criza europeană și criza euro. Într-adevăr, criza europeană are în epicentrul său criza euro. Criza euro „a adunat” și a întruchipat criza construcției europene oprită undeva la jumătate, criza proiectelor preconizate odată cu instituirea monedei unice și nefinalizate, criza diferențelor de competitivitate dintre economiile europene etc. În acest context, criza euro este *vehiculul* cu care criza Uniunii a călătorit în spațiul european și global. Dar nu acoperă în niciun fel toate dimensiunile crizei și nici nu dă socoteală de toate problemele cu care se confruntă Uniunea în ultimii ani. Contemporaneitatea este dacă nu superficială, atunci măcar comodă: dacă probleme îndeobște mai complicate sunt „împachetate” într-o „pastilă explicativă”, în cazul de față „criza euro”, atunci toată lumea respiră ușurată, crezând că este în posesia unei dezlegări mulțumitoare.

Va trebui deci să distingem între ceea ce ține de criza euro și ceea ce este asociat cu criza Uniunii. Indirect, euro mai plătește și pentru ascensiunea puterii germane. Germania nu ar fi ajuns la puterea de astăzi, la influența de astăzi, se spune, dacă nu exista criza euro. Ceea ce este în bună măsură adevărat. Rolul său de putere decisivă a Europei s-a construit în timpul crizei euro, când Germania a știut să folosească abil contextul unui posibil colaps al euro pentru a-și impune condițiile țărilor care aveau nevoie de sprijin financiar. În 2006, nu se vorbea, pur și simplu, de puterea germană; astăzi toată lumea dezbată subiectul. Deci cine ar putea da socoteală de schimbarea echilibrului de forțe la vârful Uniunii? Existența monedei

unice, ni se răspunde în mod curent. Este un raționament, evident, viciat, care, pe de o parte, diminuează din meritele reale ale Germaniei, iar, pe de alta, pune în cârca euro lucruri de care el nu se face vinovat.

Mai sunt două lucruri amalgamate în spațiul european: criza euro și criza bancară. Tot vorbind despre datorii, insolvențe, prăbușiri, suntem tentați să credem că și criza bancară se datorează tot crizei euro. Criza bancară din Europa ar fi avut loc cu sau fără existența euro. Criza bancară a stat la baza crizei lumii dezvoltate. Ea a reprezentat o dimensiune extrem de importantă a crizei în America, unde nu a existat euro. Dacă am putea vorbi despre un tip de influențare, atunci mai curând criza bancară a stat la baza crizei euro. În cele ce urmează, prima noastră grijă este aceea de a ne feri să tratăm euro ca un gen de țap ispășitor. Nu de alta, dar în felul acesta nu vom identifica și nu vom trata cum se cuvine bolile reale ale Europei și crizele Uniunii.

2. Euro și polul european de putere

Adesea, cea mai lămuritoare explicație a unui eveniment este chiar istoria acelui eveniment. Problema monedei unice a apărut în ultima parte a anilor '50, ca parte a preocupărilor de a construi piața unică. Ea a revenit cu putere specială în anii '70. De ce atunci? Pentru că este momentul în care garantarea dolarului cu o anumită cantitate de aur a încetat. Țările care constituiseră rezerve în dolari pentru a putea, apoi, încasa cantitatea corespunzătoare de aur de la autoritățile americane au avut de pierdut. Între acestea, s-a numărat și Franța. Ceea ce a dat un impuls puternic ideii de a crea o monedă europeană unică. În această privință, interesele Franței coincideau cu cele ale Germaniei, nemulțumită și ea de „jocurile” pe care americanii le făceau cu propria monedă, pe atunci singura monedă importantă de schimb și de tezaurizare. O altă tentativă a fost făcută la începutul anilor '80, eșuată și ea, ca și cea din anii '70, din același motiv. Existența monedei unice solicită redefinirea suveranității: guvernele naționale nu mai au aceeași libertate în a adopta diferite măsuri, ca atunci când există monede naționale. De altfel, acest motiv a contribuit ca euro – odată creat – să nu fie însoțit de multe din structurile instituționale de care are nevoie o monedă.

Problema monedei unice a fost ridicată cu putere la începutul anilor '90, în contextul în care aproape totul se redefinea în Europa. Reunificarea Germaniei se înfăptuise, Uniunea Sovietică se prăbușise, iar Uniunea Europeană trebuia să dezvolte o viziune cu privire la Europa Centrală și de Est și la propria evoluție în noul context. Tratatul de la Maastricht a hotărât crearea Uniunii monetare, un pas esențial în această privință fiind reprezentat de introducerea monedei unice. După ce a fost lansată în formă electronică în 1999, moneda euro a fost introdusă efectiv în circulație în 2002.

Sunt câteva lucruri care merită discutate în legătură cu momentul istoric al introducerii euro. Primul, la care noi ținem cu deosebire, se referă la temeiurile sociologice și, mai ales, geopolitice ale acestei decizii. Mulți analiști vorbesc despre o anumită grabă istorică în crearea monedei unice. Ceea ce, cum vom arăta, are o anumită acoperire în realitate. Este însă neglijat un adevăr fundamental: moneda este expresia puterii unei comunități. Uniunea ajunsese, în plan economic, la o putere care o îndrituia să aibă o monedă unică, de o forță și de o recunoaștere similară cu cea a dolarului. Nu este întâmplător că problema monedei unice a fost ridicată succesiv aproape în fiecare deceniu de la crearea Pieței Comune. Când Uniunea Europeană a căpătat un contur geopolitic mult mai clar, când ea recuperase sau era pe cale de a recupera cea mai mare parte a continentului, când puterea ei economică se apropia de cea a SUA, era normal ca problema monedei unice să fie ridicată cu o altă acuitate. Așa cum China, ca putere aflată în ascensiune, va face cu siguranță o prioritate din transformarea monedei sale într-o valută relevantă a lumii de mâine.

Chiar în acel moment efervescent, Fred Bergsten, fost consilier al președintelui Bill Clinton, surprindea cu fidelitate semnificația inițiativei referitoare la introducerea monedei unice. Lansarea euro, sublinia specialistul american, schimbă întreaga configurație a mediului financiar internațional și creează condiții pentru apariția unei „noi ordini economice bipolare care să înlocuiască hegemonia Americii, datând de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial”. Pentru a oferi o echivalență istorică, Bergsten precizează că avem de-a face cu „cea mai mare schimbare în finanțele mondiale, comparabilă doar cu momentul în care dolarul a depășit lira sterlină în perioada interbelică”¹.

¹ Fred C. Bergsten, „The Coming Dollar–Euro Clash”, *Foreign Affairs*, March/April 1999.

Deci la mijloc sunt rațiuni economice, rațiuni geopolitice, precum și rațiuni politice ținând de etapizarea și eșalonarea construcției europene. A supraaccentua unele în dauna altora nu face decât să ofere o imagine deformată asupra semnificației de ansamblu a măsurii respective. Majoritatea autorilor care se ocupă de criza euro, majoritatea euroscepticilor (din ce în ce mai numeroși) identifică drept principala cauză a situației de astăzi faptul că moneda unică a fost introdusă preponderent din rațiuni politice, că nu rațiunile economice au prevalat, ci cele cu valoare simbolică. „Cu cât am citit mai mult, cu atât am realizat că moneda unică europeană nu are deloc de-a face cu economia”, precizează David Heathcoat-Amory. „Adevărul curat, câteodată admis pe continent, dar întotdeauna negat acasă [în Anglia – n.n.], este că a fost vorba în mod covârșitor despre un proiect politic. Viziunea despre Europa unită a prevalat în fața faptelor, iar logica economică nu avea relevanță decât dacă servea acest scop”¹.

Deci: au prevalat rațiunile politice și, acum, iată ce trăim. Dacă nu ar fi existat graba de la început, dacă s-ar fi pregătit mai bine terenul introducerii monedei unice (sau chiar dacă nu s-ar fi introdus moneda unică), s-ar fi evitat criza de astăzi și nu s-ar fi ajuns în situația în care însăși construcția europeană este pusă sub semnul întrebării. Că rațiunile politice au cântărit extrem de mult în introducerea euro, nu este nicio îndoială. Joschka Fischer, fostul ministru de Externe al Germaniei, afirma chiar în acei ani că introducerea euro „a fost nu numai încoronarea integrării economice, ci și un profund act politic, pentru că o monedă nu este doar un alt factor economic, ci simbolizează puterea suverană care o garantează”².

De fapt, atunci când discutăm despre introducerea monedei unice și despre ceea ce se întâmplă astăzi, uităm un lucru esențial: că operăm cu două imagini diferite ale continentului, că avem în minte două Europe. Atunci, Europa se afla în ascensiune, nutrea un optimism robust și totul i se părea posibil; acum avem de-a face cu o Europă obosită și resemnată, care pare să se dezică chiar de propriile fundamente, așezate cu numai cincisprezece ani în urmă. Două Europe conduse de generații de lideri deosebite

¹ David Heathcoat-Amory, *Confessions of a Eurosceptic*, Pen & Sword Politics, 2012, pp. 75-76.

² *Apud* John McCormick, *Why Europe Matters: The Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013, p. 61.

între ele prin anvergură și, dacă ni se permite, prin intensitatea atașamentului la proiectul european. Voința de a face ca un proiect să triumfe este esențială când vorbim de proiecte politice. Frapant este că, astăzi, lipsesc nu resursele, ci disponibilitatea și voința. Când este vorba de proiecte mari, disponibilitatea și voința sunt fundamentale.

A doua precizare, la fel de importantă: euro a fost adoptat într-o *vârstă federală* a Uniunii, într-o perioadă când încă se mai credea că evoluția comunității europene are ca obiectiv crearea Statelor Unite ale Europei. Unul dintre paradoxurile construcției europene este că la subsol elementele de fundație sunt federale, iar la suprafață etajele tind să se elibereze de constrângerile fundației și să urmeze alte valori (naționale, globale, hegemonice), în orice caz, diferite de cele federale. În acest context, euro încurcă foarte mult. În opinia noastră, euro reprezintă o adevărată *ancoră a proiectului european*. Fără existența sa, nu știm dacă Uniunea ar mai fi fost Uniune. Trebuie să fim recunoscători predecesorilor care au introdus euro, chiar dacă Uniunea a cunoscut o criză foarte dură, criza euro. Este prețul păstrării construcției. Chiar și într-o formă care se depărtează de valorile inițiale, în special de cele ale solidarității. Esențial este că a rămas construcția europeană și modelul de dezvoltare pe care îl întruchipează. Cât timp construcția este în picioare, ea va degaja îndemnul: nu uitați de valorile cu care am pornit la drum. Și va mai arăta ochilor interesați cât de mult s-a îndepărtat evoluția actuală de făgașul inițial. Tot ca un *remember*.

3. Moneda incompletă

Momentul creării euro este foarte important. Aici găsim cele mai multe dintre greșelile și erorile care au dus, în cele din urmă, la criză; unele au fost sesizate chiar atunci, altele descoperite mai târziu, când criza a ajuns în Europa. Cert este un lucru: nu a fost o lansare foarte așezată, care să precizeze cu exactitate condițiile de funcționare a monedei unice (condiții economice, condiții instituționale), să stabilească o eșalonare, să fixeze priorități, să precizeze angajamente. De la început, pe baza analizei unor bănci centrale cu experiență (cum ar fi Bundesbank ori Bank of England), a apărut limpede că o uniune monetară nu poate să dureze fără „un anumit tip

de uniune politică”. Chiar în ajunul conferinței de la Maastricht, Helmut Kohl a subliniat că, fără o evoluție concomitentă pe linia uniunii politice și a celei monetare, aceasta din urmă rămâne „un castel de nisip”¹. Deci, exista convingerea că introducerea monedei unice, chiar dacă s-a făcut în grabă, se cere urmată de o serie de pași concreți, de măsuri care să sprijine funcționarea euro.

Alți autori subliniază alte greșeli făcute de la începutul introducerii euro. De pildă, George Soros precizează faptul că introducerea monedei unice a beneficiat de existența unei bănci centrale, dar nu și a unei trezorerii. Deci Uniunea a avut dreptul să bată monedă, dar politica fiscală (stabilirea și colectarea impozitelor) a fost lăsată la nivelul statelor. S-a introdus, astfel, o fractură chiar în miezul construcției federale a Uniunii prin intermediul căreia latura fiscală a fost despărțită de cea monetară. A existat un gen de explicație, dacă nu de scuză: arhitecții monedei unice au considerat că, atunci când va fi necesar, va exista voința politică pentru a înălța acest pilon esențial pentru funcționarea monedei unice. Când este vorba despre o decizie așa de importantă, măsurile care trebuie să o completeze și să o susțină nu pot fi lăsate la voia întâmplării. Totul a rămas neprecizat, neadjucecat de părțile care au luat decizia. Iar o evoluție lăsată la întâmplare, mai ales într-un domeniu așa de sensibil cum este cel financiar, nu face decât să îndepărteze posibilitatea de realizare a acestor obiective. Pentru că, între timp, au loc evoluții, schimbări de poziție, chiar de orientare. În domeniul politic, ceea ce astăzi este valabil, mâine poate deveni mai puțin convenabil și, cu trecerea timpului, chiar indezirabil. Este exact ceea ce s-a întâmplat la nivelul Uniunii. Din acest punct de vedere, David Marsh avea dreptate să remarce că realizarea Uniunii monetare era unul din obiectivele care garantau funcționarea euro: „Realitatea crudă este că la cincisprezece ani de la introducerea euro niciunul din aceste obiective nu a fost îndeplinit. În anumite privințe, Europa apare mai îndepărtată decât oricând de realizarea acestora”².

¹ Discurs ținut de Helmut Kohl în Jouy-en-Josas, pe data de 3 decembrie 1991. *Apud* Stephen Haseler, *Super-State: The New Europe and Its Challenge to America*, I. B. Tauris, London, 2004, p. 90.

² David Marsh, *Europe's Deadlock: How the Euro Crisis Could Be Solved – And Why It Won't Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013, p. 14.

Există și o altă deficiență de proiectare, una mai „ascunsă”, una de care arhitecții nu au fost conștienți din primul moment; pur și simplu, ea a apărut pe parcurs, cu deosebire în anii crizei. Euro a fost protejat de la început doar împotriva exceselor provenite din sectorul public. *Sectorul privat nici nu a fost luat în calcul*. Tratatul de la Maastricht conține prevederi doar pentru deficitul public, deci pentru comportamentul statului în acest domeniu. De ce? Iată răspunsul lui George Soros: „Creatorii euro au lucrat pornind de la concepția falsă că piețele financiare își pot corecta propriile excese; prin urmare, regulile au fost concepute numai pentru a ține în frâu excesele sectorului public. Cu toate acestea, excesele au avut loc cu deosebire în sectorul privat”¹. Este o atitudine plină de învățăminte. Nu recunoașteți formula? „Piețele își pot corecta singure propriile excese”. Aceeași formulă a tronat și în politica din SUA, a hrănit tot felul de *bubble*-uri și, în cele din urmă, a declanșat criza. Este fraza cheie a neoliberalismului – poziția care postulează o superioritate a pieței în raport cu statul.

De mirare este că Tratatul de la Maastricht, tratatul care fundamentează noua fază istorică de construcție a Uniunii, a preluat o asemenea poziție. Sunt autori care vorbesc despre acest tratat ca despre unul „neoliberal”. Este greu de împărtășit o asemenea poziție, dar prevederea la care ne referim acum este cu siguranță neoliberală. Iar marile probleme cu care se confruntă euro în momentul de față vin din zona privată, cu deosebire bancară. Aceste datorii făcute într-un domeniu – cel privat – au fost preluate de către stat, creându-se ceea ce numim astăzi „datorii suverane”. Dezbaterea publică este focalizată pe „datoriile suverane” și, astfel, se induce percepția că statul este vinovat, că el a făcut asemenea datorii. Da, el le-a făcut, dar le-a făcut pentru a salva bănci și alte unități din sfera privată. Deci statul a servit sectorul privat și a reprezentat un *instrument de salvare a zonei bancare*. Comportamentul statului în țările confruntate cu datorii suverane este similar cu comportamentul statului american, ambele tipuri de atitudine fiind hrănite și de o filiație neoliberală. Deci, când discutăm despre criza euro, nu putem discuta doar despre criza monedei ca atare. Criza monedei este hrănită de o criza bancară, de o criză a datoriilor suverane, de o criză a decalajelor de competitivitate. Criza euro le „adună”

¹ George Soros, „True Europeans Now Need a ‘Plan B’”, in George Soros, *Financial Turmoil in Europe and the United States: Essays*, PublicAffairs, New York, 2012, p. 112.

pe toate, așa cum un fluviu adună apele afluenților care se varsă în el. Dar nu este vinovat fluviul dacă apele unui afluent sunt poluate. Când discutăm despre criza euro mereu trebuie să ne spunem în minte că nu avem de-a face doar cu o criză a monedei, ci cu o criză financiară, economică și chiar politică, toate deversându-se în „fluviul” numit criza euro. Dacă nu vom face aceste distincții, riscăm nu doar să nu înțelegem nimic, ci pur și simplu să nu mai dăm o șansă eforturilor de a pune lucrurile la locul lor și de a relansa Europa.

Este momentul să insistăm puțin asupra condiției economice a unei monede unice. Într-adevăr, moneda unică presupune o regiune economică omogenă sau măcar fără mari disparități. Moneda este o măsură standard care se aplică tuturor în mod egal. Dacă potențialul statelor este apropiat, atunci și moneda poate declanșa procese pozitive de creștere a bogăției. Dacă se aplică o măsură unică unor realități economice diferite, atunci rezultatul nu poate fi decât apariția unor rezultate inegale, care, cu timpul, se transformă în *disparități*, în adevărate falii. PIB-ul regiunii celei mai bogate, Inner London, reprezenta, în 2008, 343% în raport cu PIB-ul mediu european pe cap de locuitor calculat la paritatea puterii de cumpărare (UE 27), în timp ce regiunea cea mai săracă, regiunea Severozapaden din Bulgaria, avea un PIB care reprezenta 28% din aceeași medie europeană¹. Deci, raportul dintre cea mai bogată și cea mai săracă regiune este de aproximativ 1:12. Primele 4 regiuni din punct de vedere al PIB-ului pe cap de locuitor, la nivelul anului 2008, făceau parte din vechile state membre. Prin urmare, nu este vorba doar despre o „bogăție” acumulată, ci și despre menținerea ritmului de creare a respectivei bogății. Cu alte cuvinte, decalajele se conservă, dacă nu chiar se adâncesc. O astfel de structură a decalajelor mai poate fi întâlnită doar în economii emergente, precum China, India, Rusia și Brazilia, unde se păstrează raportul 1:8 între regiunile cele mai bogate și cele mai sărace². Statele Unite ale Americii și Japonia sunt caracterizate printr-o distribuție mult mai uniformă a bunăstării. În Statele Unite, cel mai avut stat este de doar două ori mai bogat decât cel

¹ „GDP per inhabitant ranged from 28% of the EU27 average in Severozapaden in Bulgaria to 343% in Inner London”, Eurostat news release, February 24, 2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-24022011-AP/EN/1-24022011-AP-EN.PDF.

² European Union, *Investing in Europe's Future. Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*, Communication from the Commission, November 2010, p. 6.

mai sărac și toate statele componente au un PIB per capita mai mare decât PIB-ul mediu european per capita¹.

Am putea concluziona că moneda nu trebuia introdusă? După opinia noastră, nu. Dar trebuia neapărat promovată o politică de convergență substanțială, care să favorizeze apropierea nivelurilor de dezvoltare ale statelor componente. Pentru că aici vorbim despre disparități economice, principala formulă de diminuare a acestora este politica de solidaritate, susținută de o alocare bugetară corespunzătoare. Or, tocmai aici Uniunea a cunoscut o sincopă greu de înțeles. Alocăția bugetară pentru următorii șapte ani este chiar mai mică decât în perioada care a trecut, așa cum am arătat în secțiunea intitulată „Recviem pentru solidaritate”. Ceea ce spune mult.

Întrebarea noastră este: unde au fost organismele de conducere ale Uniunii? Dacă nu au sesizat particularitățile noului context economic, de ce nu au făcut-o atunci când Germania a luat un nou start? Se degajă o concluzie tristă: organismele europene nu sunt cuplate cu cea mai importantă problemă a Uniunii: *dezvoltarea*. Uniunea însăși a fost creată pentru a promova un nou model de dezvoltare. Iar conducerea sa nu sesizează tendințele noi care domină evoluția economică a comunității europene. După opinia noastră, faptul că decalajele de competitivitate au apărut în curtea Uniunii Europene fără a genera o dezbatere serioasă, fără a prilejui măsuri de corectare, arată starea reală în care se află în momentul de față construcția europeană. Uniunea devine din ce în ce mai mult o ficțiune; sau, dacă vreți, un gen de acoperiș sub care clocotesc proiecte și politici naționale, pretins naționale, interese de tot felul, dar numai cu adevărat europene, nu. Frapant este că aceste planuri și politici sunt prezentate drept „europene”, că ele se revendică de la valori și scopuri europene. Din proiect politic de anvergură, Uniunea a ajuns un gen de etichetă pe care noii actori naționali, zonali, regionali, globali au grijă să o arboreze, așa cum reprezentanții de frunte ai burgheziei aflate în ascensiune cumpărau titluri nobiliare – ca o formulă de legitimare. Uniunea a devenit o sursă de legitimare pentru tot felul de proiecte ale căror obiective adevărate nu le cunoaștem. Într-adevăr, Uniunea este devorată din interior de către forțe care folosesc retorica europeană și pretexte europene. Problema adevărată sunt scopurile

¹ „Economic Downturn Widespread Among States in 2009”, BEA news release, November 18, 2010, http://www.bea.gov/newsreleases/regional/gdp_state/gsp_newsrelease.htm.

care le animă și care, deocamdată, pot fi cel mult deduse. Ce putem spune, deocamdată, este că ele nu se înscriu pe făgașul clasic al construcției europene și al valorilor sale.

4. Învingătorul ia totul

Dacă există un punct de vedere asupra căruia toată lumea este de acord, acesta este relaționarea apariției euro cu ridicarea puterii germane imediat după reunificare. Nu am întâlnit autor mai important care să contrazică această explicație. „Euro a fost proiectat pentru a zbilțui Germania”¹. Într-adevăr, imediat după reunificare, a existat o preocupare, am spune febrilă, pentru ancorarea fermă în structurile europene a noii puteri economice din centrul continentului. Semn că puterile europene au fost luate prin surprindere de procesul reunificării, înfăptuit neașteptat de repede, și acum căutau o formulă instituțională care să integreze cât mai strâns Germania preocupărilor de ansamblu ale continentului. Instituirea monedei unice a constituit răspunsul la o asemenea provocare. „Fără această constrângere politică... euro n-ar fi luat ființă niciodată”².

Este o severă ironie că, la numai unsprezece ani de la introducerea în circulație a monedei euro, Germania a ajuns să aibă cuvântul hotărâtor în structurile în cadrul cărora urma să se integreze; că euro, departe de a reprezenta un instrument de „zbilțuire” a Germaniei, a asigurat contextul cel mai potrivit pentru dezvoltarea și afirmarea puterii germane. Un fenomen de-a dreptul paradoxal, care are nevoie de anumite explicații. Cum a ajuns Germania să realizeze o asemenea performanță? Cum de proiectul inițial a fost convertit în contrariul său? La mijloc este, într-adevăr, o ironie. Nu o spune oricine, ci chiar un autor din Marea Britanie, țară care a avut tot timpul o atitudine mai prudentă față de Germania și chiar față de construcția europeană: „A fost o mare ironie a istoriei că UE, propunându-și să țină

¹ David Marsh, *The Euro: The Battle for the New Global Currency*, Yale University Press, New Haven and London, 2011, p. 277.

² Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezește-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, București, Comunicare.ro, 2013, p. 97.

Germania sub supraveghere, a trebuit să consimtă că Germania deține viitorul Europei în mâinile sale”¹.

Sunt multe elemente de calcul și de încordare în această evoluție, cum sunt și situații care nu aveau cum să fie prevăzute în întregime. Elementele de calcul și încordare sunt asociate cu atitudinea și voința germane, cele care nu aveau cum să fie prevăzute pot fi sintetizate într-o formulă simplă : o uluitoare *delăsare a continentului*. O delăsare care nu privește doar efortul și încordarea propriei, ci și starea de veghe necesară oricărei puteri; mai ales când este vorba despre evoluții care au loc pe propriul teritoriu și care anunță tendințe ce ar fi trebuit să dea de gândit.

Să încercăm o sistematizare a elementelor care au compus atitudinea coerentă a Germaniei în acest domeniu esențial, cel al creării monedei unice. De la începutul discuțiilor despre crearea monedei unice, Germania a avut un punct de vedere coerent, pe alocuri chiar inflexibil. Precizarea vine din partea lui Jacques Delors, considerat „părintele euro”. El face această mărturisire cu valoare istorică lui Andrew Moravcsik, director al programului pentru Uniunea Europeană la Woodrow Wilson School of Public and International Affairs din cadrul Universității Princeton, precizându-i limpede că „el a văzut moneda unică drept un eșec din cauză că a fost incapabil să-i convingă pe germani să accepte un compromis. Cererea non-negociabilă a Berlinului în schimbul Uniunii monetare a fost existența unei bănci centrale europene care să fie și mai independentă în funcționare și mai anti-inflaționistă în răspunderi decât vechea Bundesbank. Nu a fost stabilită nicio prevedere pentru transferuri fiscale sau *bailout*-uri între statele europene”².

Putem vorbi despre un plan german pus la punct din vreme, cu migală, și care să favorizeze apariția situației de astăzi? Cu alte cuvinte, despre un scenariu urmărit draconic de-a lungul anilor? Noi credem, mai curând, că este vorba despre atitudinea unei țări care a știut că poți trata cu îngăduință sau înțelegere orice alt domeniu, dar nu cel financiar, nu moneda. Moneda este sinteza activității economice. Bine strunită, ea poate ajuta la propășirea

¹ Gavin Hewitt, *The Lost Continent: The Inside Story of Europe's Darkest Hour Since World War Two*, Hodder and Stoughton, 2013, p. 17.

² Andrew Moravcsik, „Europe After Crisis. How to Sustain a Common Currency”, *Foreign Affairs*, May/June 2012.

economică, așa cum, scăpată din mână, poate îmbolnăvi întreg corpul economic și poate supune societatea la mari încercări. Mai este vorba despre ceva. Despre o țară care *învață din istorie* și, mai ales, nu uită ceea ce învață. Indiferent de presiuni. Am mai spus, Germania are o suprasensibilitate față de inflație, hrănită de traumele pe care această țară le-a trăit în perioada interbelică. Putem chiar admite că această suprasensibilitate s-a transformat într-o adevărată obsesie. Dar Germania nu consimte să facă vreo concesie în fața măsurilor care ar putea declanșa spirala inflaționistă, așa cum este foarte prevăzătoare și nu doar securizează, ci *suprasecurizează* domeniul bancar de orice fel de influențe, inclusiv cele politice. De aceea, când s-a ridicat problema introducerii monedei unice, Germania a avut solicitări precise: sediul Băncii Centrale Europene să fie la Frankfurt, activitatea băncii centrale să fie ferită de influențe politice (puterea Congresului american asupra Trezoreriei este mai mare decât cea a Parlamentului European asupra BCE), iar posibilitățile de creștere a inflației să fie obturate.

Din perspectiva situației de astăzi, critica deschisă care se poate face proiectului este că BCE nu dispune de instrumentele de care dispune orice bancă centrală. Ea nu poate achiziționa bonduri de la un stat aflat în dificultate, ci trebuie să apeleze la alte structuri pentru a face acest lucru, cum ar fi *Outright Monetary Transactions*. Ceea ce complică lucrurile, stimulează traseul birocratic al deciziei și, mai ales, întârzie adoptarea unei hotărâri tocmai într-un domeniu în care promptitudinea cu care se acționează este esențială. Mai presus de toate, va trebui să remarcăm că negocierile care au stat la baza euro au reprezentat o adevărată bătălie din care *stilul german* al managementului bancar a ieșit învingător. Aici nu este vorba doar despre prevederi strict profesionale, ci mai ales de faptul că, așa cum remarca David Marsh, Germania a promovat prevederi care, în cele din urmă, protejează propriile sale interese. „În inima disputei este un singur fapt: pentru prima dată de la cel de-al Doilea Război Mondial, Germania va plasa aproape de fiecare dată, în mod deschis, aceste interese înaintea celor ale Europei, sau cel puțin înaintea celor ale membrilor periferiei euro, greu loviți de evoluția datoriilor suverane”¹.

Euro a fost introdus, dar organisme responsabile nu s-au îngrijit nici de funcționarea, nici de impactul său economic la nivelul regiunii euro și al

¹ David Marsh, *op. cit.*, p. 286.

țărilor în care funcționa moneda unică. Cine trebuia să facă acest lucru? După opinia noastră, chiar Uniunea. Cine a făcut-o în realitate? Germania. Germania a făcut primul studiu serios privind posibilul impact al monedei unice asupra configurației economice a continentului. Până la introducerea euro, orice țară europeană putea să aprecieze și să devalorizeze propria monedă pentru a influența competitivitatea. Acum acest lucru nu mai era posibil. Euro are aceeași valoare nominală pe toată întinderea zonei unde circulă această monedă. Dacă valoarea monedei nu poate fi influențată, atunci ce mai poate fi făcut? Ceva esențial: influențezi valoarea mărfii pe care o măsoară moneda. Măsura (adică moneda) este unică, ceea ce se măsoară poate acoperi și exprima *performanțe economice diferite*: mai ieftin sau mai scump, mai nou sau mai clasic, de mai bună sau mai slabă calitate. Deci, dacă nu poți influența moneda, poți lucra asupra *competitivității produsului*.

Este ceea ce a făcut Germania. Agenda 2010 lansată de către Gerhard Schröder în 2003 asta urmărea: să scadă cheltuielile unitare cu forța de muncă, să ridice competitivitatea, să sporească exportul. Este ceea ce a înțeles Germania, dar au înțeles mult mai puțin celelalte țări. Când aceeași monedă se aplică unor realități economice diferite se poate ajunge la rezultate devastatoare pentru cel mai puțin performant. Realitatea este că moneda unică reprezintă un gen de „bici” economic. Existența monedei unice creează un nou context economic în care cei performanți culeg mai toate roadele. *The winner takes all*. Odată cu introducerea euro, în Uniune s-a creat o cu totul altă situație. Să admitem că celelalte state nu au sesizat acest nou context. Era, totuși, un gen de obligație să urmărească ceea ce întreprinde Germania. Poate nu ar fi putut face salturile de competitivitate pe care le-a făcut economia germană, dar cu siguranță ar fi micșorat din decalajele economice existente acum între diversele țări europene.

Atunci când s-a hotărât crearea euro, în 1992, s-a pornit de la o premisă supraoptimistă: anume că economiile europene vor evolua într-un mod convergent. Ceea ce nu s-a întâmplat. Diferențele de competitivitate existente de la început s-au mărit, ca urmare a unor politici diferite aplicate în diferite zone ale Europei. Astfel, Germania și țările nordice și-au mărit avantajele comparative, asociate atât cu propriile performanțe economice, cât și cu opțiunile făcute din vreme pentru conservarea capacității de producție. Astfel, introducerea monedei unice și standardizarea cursului de

schimb aplicată unei realități economice tot mai diferite au putut contribui – repetăm, contribui, și nu determina – la apariția și chiar amplificarea decalajelor dintre „nord” și „sud”. Funcționând pe acest fundal, moneda unică a lucrat potrivit legii sociologice a bulei de săpun: cine este performant va deveni și mai performant, cine este slab va deveni și mai slab. A generat, cu alte cuvinte o *spirală a deficitelor comerciale*. Cel puternic va beneficia și de plusul înregistrat în anii precedenți și va avea o cu totul altă evoluție; cel slab va trebui mai întâi să „acopere” deficitul moștenit din anii anteriori și va fi condamnat la o rămânere în urmă greu de recuperat. Problema este că avem de-a face cu tendințe obiective, care nu pot fi manageriate cu măsuri pe termen scurt. Se acordă *bailout*-uri și se scoate o țară din necazul sau insolvabilitatea în care se află. Dar peste un timp se va afla în aceeași situație sau într-una asemănătoare. Divizarea este boala de care suferă în momentul de față Europa și care nu poate fi rezolvată ușor. Dacă va fi vreodată rezolvată!

Nu avem în vedere doar dimensiunea economică a divizării. Mai este o dimensiune, după opinia noastră la fel de importantă: *resemnarea* pe care o poate induce divizarea, faptul că oamenii pot considera, la un moment dat, că, orice ar face, ei tot nu se pot smulge din chingile periferiei, că această zonă urmează să poarte stigmatul subdezvoltării orice ar face locuitorii ei. Grăitor în acest sens este îndemnul rostit de politicianul grec Alexis Tsipras către concetățenii săi, prin care îi roagă să nu se mai îngrijoreze în legătură cu faptul că vor fi tăiați de la sistemul financiar european dacă rejectează austeritatea, pentru că „oricum, ei nu beneficiază de fructele sistemului”¹. Inegalitatea apare ușor, se furișează prin periferia existenței noastre. Când trebuie învinsă, ori măcar corectată, ea își arată adevărata față și descoperim cât de greu este să fie răpusă.

Introducerea euro a fost considerată un moment de vârf, nu un punct de plecare pentru crearea unor condiții care nu fuseseră întrunite la adoptarea monedei unice. Nefiind astfel concepută, apelându-se la jumătăți de măsură, la amânări, tergiversări, moneda unică a declanșat procese și tendințe opuse celor care au fost avute în vedere inițial. Reluăm ce am mai afirmat și cu alt prilej în legătură cu euro: „el a fost un tip de vaccin special care urma

¹ Citat în Christopher Caldwell, „It’s No Surprise We Don’t Care About a Lift in the Dow”, *Financial Times*, March 9, 2013.

să producă mari efecte pozitive, dar într-un corp puțin pregătit să facă față efectelor adverse și să le valorifice pe cele pozitive. Deci nu vaccinul trebuie judecat. Ca orice vaccin, el are părți bune și efecte adverse. Vaccinul capătă înțeles în raport cu corpul care îl primește și cu pregătirea acestuia pentru a-l primi. Nu atât asupra vaccinului trebuie să ne focalizăm atenția, ci asupra corpului social care urmează să-l primească... Nefiind acompaniat de măsurile pe care le impune introducerea unei monede unice, euro a jucat rolul unui adevărat virus. Vaccinul s-a transformat în virus. În loc de a consolida bazele Uniunii, el le-a erodat. În loc de a micșora decalajele dintre state, el a contribuit la amplificarea lor. În loc de a prilejui consolidarea solidarității, el le-a șubrezit, mai mult, a alimentat un gen de atitudine: fiecare pentru sine”¹.

5. Pilonul fracturat al Uniunii bancare

Ce nu se rezolvă la timp și temeinic se răzbună! Exact așa s-au întâmplat lucrurile și în cazul Uniunii. Necazul a venit exact de unde se aștepta mai puțin, din zona privată : „Împrumuturile guvernamentale au reprezentat o problemă mult mai puțin importantă decât împrumuturile iresponsabile ale sectorului privat, care – încurajat de rata dobânzilor scăzută – a generat, în Spania și Italia, un *boom* economic bazat pe datorie”². Cu adăugirea că, indiferent de țara la care ne referim, băncile au fost implicate. Bănci autohtone sau străine. De pildă, în Grecia și Spania au fost implicate bănci franceze și germane, în Irlanda un fond de pensii german etc. Cum am arătat pe parcursul capitolelor referitoare la Europa, când este vorba despre criza bancară, ceea ce s-a întâmplat în Uniune seamănă izbitor cu ceea ce a avut loc în SUA: preluarea pierderilor la datoria publică, efortul făcut de stat pentru a recapitaliza băncile etc. Cifre în această privință sunt puține, mai ales când este vorba despre Europa. Pentru noi, esențială este poziția Angelei Merkel, care, a doua zi după izbucnirea crizei grecești, a făcut cunoscut că rezolvarea

¹ Vezi în acest sens și articolul nostru „Drumul euro – de la vaccin la virus”, în Paul Dobrescu, *Lumea cu două viteze. Puterile emergente și țările dezvoltate*, București, Comunicare.ro, 2013, pp. 155-167.

² John McCormick, *Why Europe Matters: The Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013, p. 62.

problemelor generate de bănci trebuie asigurată de fiecare țară în parte, și nu de Uniune în ansamblu. Cu alte cuvinte, fiecare țară să se îngrijească de propriul sistem bancar.

Trebuie spus că nici piețele financiare nu au evaluat această declarație la justa ei valoare decât atunci când statul grec nu și-a mai putut onora îndatoririle. George Soros consideră că poziția cancelarului german este punctul de plecare al crizei euro, al tendinței de dezintegrare cu care se confruntă în momentul de față Uniunea. Fără a nesocoti interpretarea avansată de către autorul american, noi citim poziția Angelei Merkel într-o altă cheie: este dovada că guvernul german avea o imagine cât de cât exactă nu numai asupra datoriilor din Grecia, ci și din alte țări ale zonei euro. Nu știm dacă preocuparea guvernului german a fost să nu angajeze Uniunea în creditarea acestor datorii. Mai curând, Germania, ca principală țară creditoare, a dorit să-și cruțe propriile resurse. Ceea ce s-a și confirmat mai târziu. Că informațiile deținute de guvernul german puteau să vină chiar de la propriile bănci, implicate, după cum am spus, în mai toate aceste țări, este o altă problemă. Dar realismul cu care au fost evaluate datoriile deținute de țări și bănci europene nu poate fi pus la îndoială.

Ceea ce nu înseamnă că „prevederea neoliberală” din cadrul Tratatului de la Maastricht la care am făcut referire nu reapare în diferite feluri în perioada crizei. În această privință, George Soros are dreptate când relevă că, deși criza a pus de la început în lumină faptul că piețele financiare nu se pot autocorecta, autoritățile europene au continuat să se conducă după același principiu. De pildă, ele au tratat criza euro drept o criză fiscală pură, ori bugetară, deși doar Grecia se putea califica pentru o asemenea încadrare. Celelalte țări din Europa au suferit consecințele unor probleme bancare ori ale unui decalaj de competitivitate, care a generat un dezechilibru în balanța de plăți¹. Cum complexitatea crizei nu a fost sesizată de la început, s-a aplicat un „tipar explicativ” standard. Urmarea: măsurile de sprijin au tot fost amânate, iar atunci când acestea au venit nu au fost cele mai bune.

În momentul de față, greșeala cuprinsă în Tratatul de la Maastricht urmează să fie corectată prin intermediul prevederilor care vor fi situate la baza Uniunii monetare. Din acest punct de vedere, aprecierea lansată de

¹ Andrew Duff, „Maastricht Treaty Tested to Destruction”, *Financial Times*, December 5, 2011.

ministrul de Finanțe al Germaniei, Wolfgang Schäuble, în vara lui 2012, atunci când criza euro a atins un punct maxim, marchează, după opinia noastră, o desprindere limpede de abordarea neoliberală: „Lecția cheie desprinsă de pe urma crizei... este că autoreglementarea și supervizarea lejeră pur și simplu nu lucrează în domeniul financiar. Fără reguli adecvate și politici prudente, interesele persoanelor particulare și cele ale sistemului se despart invariabil. Lăsată de capul ei, piața se va autodistruge”¹.

Este esența proiectului numit Uniune bancară. Lansat în 2012, el urmează să fie aplicat de-abia de acum încolo. Sunt câteva lucruri foarte importante care se cer menționate în legătură cu noua inițiativă. În primul rând, este un proiect important pentru perspectivă, dar nu are de-a face cu rezolvarea crizei propriu-zise. Este, dacă vreți, o construcție în cadrul construcției deja existente. O construcție care nu răspunde nevoilor de funcționare prezente, ci celor viitoare. Ceea ce reprezintă și o virtute, și un defect. În timpuri normale, am fi vorbit în întregime de virtute. Astăzi problemele „la zi” sunt așa de importante, încât ar trebui să concentreze cea mai mare parte a energiei Uniunii². Nu din alt motiv, dar problemele presante pun sub semnul întrebării chiar existența Uniunii.

Miezul Uniunii bancare va fi reprezentat de instituirea unui mecanism unic de supervizare (*single supervisory mechanism*), care va funcționa în cadrul Băncii Centrale Europene. În alți termeni, BCE va avea dreptul să verifice și să intervină în cadrul celor circa 6000 de bănci existente în cadrul zonei euro. Nu înseamnă că fiecare bancă va fi supusă evaluării (sarcină care rămâne, în continuare, la nivelul băncilor centrale naționale), dar, în orice moment, acest mecanism creează posibilitatea să se exercite un control direct asupra oricărei bănci. Cum precizează și Wolfgang Münchau, constituirea mecanismului de supervizare reprezintă primul pas; el va fi urmat de ceea ce autorul menționat numește „o politică și un fond comune

¹ Wolfgang Schäuble semnează un articol intitulat „How to Protect EU Taxpayers Against Bank Failures”, *Financial Times*, August 31, 2012.

² Cum remarca și John Maynard Keynes, „*acest termen lung este o cauză înșelătoare pentru treburile curente. Pe termen lung, suntem cu toții morți...*”. *Apud* Paul Krugman, *Opriți această depresiune – acum!*, Editura Publica, București, 2012, p. 33.

de recapitalizare a băncilor, un mecanism unic de decizie și, în cele din urmă, o schemă unică de garantare a depozitelor”¹.

Al treilea lucru – și, într-un fel, cel mai important – are în vedere semnificația de ansamblu a măsurii. Ea consacră zona euro ca adevărata Uniune Europeană. Această zonă va avea mecanismele ei de reglementare bancară, va avea bugetul ei, politica ei de recapitalizare a băncilor (în noul context, Mecanismul de Stabilitate Europeană va putea recapitaliza băncile fără să îndatoreze statele pe teritoriile cărora se află băncile respective). Într-un cuvânt, zona euro va reprezenta din ce în ce mai mult Uniunea. Cei care se vor afla în afara zonei euro vor fi prin forța lucrurilor membri fără putere ai Uniunii, indiferent de anvergura lor economică și politică. În această situație va fi, de pildă, și Marea Britanie. Angela Merkel a avertizat limpede în această privință. „Ar fi greșit să considerăm că Uniunea bancară este o extensie a pieței unice. Cel mai bine ar fi să o considerăm drept o pârghie esențială a procesului de consolidare a Uniunii monetare”². De ce ar fi greșit să considerăm Uniunea bancară ca o extensie a pieței unice? Atunci ar trebui să cuprindă toate țările UE, pentru că piața unică le cuprinde pe toate. Precizarea este importantă: cel puțin într-o primă fază, Uniunea bancară cuprinde doar țările membre ale zonei euro. Într-un anume fel, zona euro dislocuiește Uniunea, o „uzurpă”, o deposează de aură. Din ce în ce mai mult, atunci când vom vorbi despre Uniune vom avea în minte zona euro. Pentru că această zonă va fi reglementată, se va conduce după reguli precise, inclusiv în plan financiar-bancar.

În fond, inițiativa despre care vorbim este un pas foarte important în direcția unei evoluții de tip federalist. După opinia lui Münchau, am avea de-a face cu „cel mai important act de integrare politică în Europa de la crearea Comunității Economice Europene, cu 55 de ani în urmă. Cred cu adevărat că avem de-a face cu ceva mai important decât însăși introducerea euro, deoarece afectează în mod semnificativ suveranitatea națională la mai multe niveluri”³. Firește, nu ierarhia de importanță a diverselor măsuri și inițiative este acum cel mai semnificativ lucru. Pentru noi, relevant cu adevărat

¹ Wolfgang Münchau, „Banking Union Will Not End European Crisis”, *Financial Times*, October 21, 2012.

² *Idem.*

³ *Idem.*

este faptul că, în sfârșit, avem de-a face cu o inițiativă care își propune să pună în ordine activitatea bancară, ajută euro să devină funcțional și adaugă un nou instrument, de factură federală, construcției europene, fără de care pur și simplu nu se poate merge înainte – chiar dacă aplicarea și multe din condițiile aplicării sale urmează să fie clarificate în anii următori.

În momentul de față, edificiul european este povârnit și nu are cum să fie altfel. O construcție trebuie să beneficieze de cel puțin trei piloni ca să poată dura. Unul dintre aceștia, cel reprezentat de politica monetară, este fracturat, pentru că nu toate țările UE sunt și membre ale zonei euro, deci nu toate folosesc moneda unică. Pilonul reprezentat de politica bancară este și el cel puțin fracturat, pentru că, așa cum am arătat, o viziune despre Uniunea bancară de-abia acum se pune pe picioare și urmează să fie aplicată în anii viitori. Pilonul reprezentat de politica fiscală nu prea există la nivel european, pentru că el funcționează la nivel statal. La nivelul Uniunii s-au adoptat unele măsuri privind pragul de îndatorare, limitele deficitelor etc. – măsuri, neîndoielnic, oportune; numai că atunci când trebuie să se sprijine pe ceva, construcția europeană are nevoie nu doar de „prevederi” și „recomandări”, ci de politici și capacitate decizională. Deci de substanță politică și managerială care să poată susține construcția. Încât de mirare este nu că edificiul european este povârnit, ci că nu se prăbușește...

6. O moștenire incomodă

„O monedă fără stat” sau o monedă în legătură cu care „nimeni nu este investit cu răspunderi”, ori, dacă vreți, o monedă a tuturor, dar a nimănui în mod special, iată ceea ce reprezintă euro astăzi. Dispune de o bancă centrală, care însă nu are puterea oricărei bănci centrale: aceea de a împrumuta, de a interveni în sprijinul unui stat, de a emite acțiuni. Nu este integrată unei puteri financiare coerente („brațul financiar” funcționează la nivelul statelor membre). Așa cum nu are dreptul de a emite „bonduri de solidaritate”, cum orice stat are. Ca să judecăm euro, trebuie să privim mai întâi la „statul” pe care îl are în spate. O Uniune oprită la jumătate fără a fi nici federație, nici simplă confederație. Moneda nu putea decât să reflecte neîmplinirile, jumătățile de măsură pe care le identificăm în cazul Uniunii. Sau, dacă vreți, *la un*

asemenea stat, o asemenea monedă. Iar lucrurile nu se vor urni curând din loc, pentru că nu se vor urni, mai întâi, la nivelul Uniunii. Blocajul real se află la etajul politic. Noi privim în zona euro și emitem diferite judecăți. Dar decizia majoră aparține oamenilor politici și în acest domeniu. Dacă Uniunea bancară ar fi investită cu răspunderi precise și s-ar transforma într-o „uniune deplină”, ar aduce atingere suveranității statului. Evident, un asemenea lucru nu ar fi aprobat de către șefii de stat și de guvern, membri ai Consiliului European, principalul centru de decizie strategică al Uniunii.

Întreaga dezbatere despre criza euro ne-a adus în minte cugetarea unui mare economist al Franței, Jacques Rueff; analizele momentului nu insistă asupra ei, deși nouă ni se pare adâncă și foarte potrivită pentru situația de pe continent: „Europa va fi construită printr-o monedă unică – sau nu va fi construită deloc”¹. De ce considerăm că o asemenea cugetare este plină de miez? Pentru că trecutul Europei este național. Nu doar că Europa a consacrat națiunea ca formă de organizare politică – și conceptul corespunzător –, dar pe continentul nostru națiunea și viața națională au strălucit. Există o tradiție care pur și simplu apasă prin măreția ei. Nu poți reproșa Franței că nu consimte nu să se despartă, ci să se depărteze de valoarea numită suveranitate, din moment ce istoria lumii s-a hrănit pur și simplu din perioadele de strălucire ale națiunii franceze. Lucruri asemănătoare pot fi spuse despre oricare națiune importantă a Europei. Desprinderea este, într-adevăr, foarte anevoioasă. În același timp, dacă actualul model de organizare nu se va dovedi viabil, șansele Europei de a face față ridicării țărilor-continent nu sunt mici, sunt nule. Aceasta este problema fundamentală a Europei. Ea trebuie să aleagă între respectul și dragostea față de „părinți” și datoria față de „copii”. În acest sens spunem despre cugetarea lui Rueff că este adâncă: ea arată o cale care nu pune direct față în față aceste datorii sacre și, în același timp, asigură efectuarea unor pași efectivi în direcția unității.

Dacă va veni, salvarea direcției federale a Europei se va trage de la o „sămânță economică” specială, de la existența monedei unice. Nu putem spune că euro va salva proiectul politic al Statelor Unite ale Europei, dar existența monedei unice constrânge la decizii pe direcția de evoluție federală a Uniunii. În ce fel reprezintă euro un element care favorizează sau

¹ *Apud* Emmanuel Mourlon-Druol, „The Euro Crisis: A Historical Perspective”, June 2011, <http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SU007.pdf>.

chiar accelerează construcția federală? Costul desființării euro este foarte ridicat. În termeni strict economici, este mai ieftină salvarea decât desființarea euro. Mai este vorba și despre un cost politic extrem de important. A spune „nu” monedei unice înseamnă a spune „nu” construcției europene. Puține țări ar putea să-și asume un asemenea risc. Euro reprezintă o *moștenire incomodă*. Moneda unică a fost de la început proiectată ca un element fundamental al unei *construcții federale*. Între timp, mai ales în anii crizei, Uniunea s-a îndepărtat de făgașul federal. Evident că în noul context elementele de factură federală devin incomode. Mai ales moneda unică. Întotdeauna, temelia prefigurează forma construcției, obligă la respectarea unor liniamente. Desprinderea este posibilă, dar este foarte costisitoare (economic) și foarte riscantă politic. În orice caz, Germania nu-și poate asuma o asemenea inițiativă. În acest context, atitudinea față de euro dezvoltă cu fidelitate adevărata atitudine față de construcția europeană. Între multe motive de recunoștință față de liderii europeni de la începutul anilor '90 se numără și acesta: că au înființat moneda unică devansând cu mult cerințele epocii și au prefigurat, astfel, un drum care indică direcția federativă, așa cum apele unui fluviu indică direcția către mare.

Dar nu ar fi corect – și nici înțelept – să facem vinovată moneda unică de toate problemele care au apărut în câmp european. Pur și simplu, un asemenea demers nu ajută la nimic. Criza euro este reală, dar ea exprimă criza Uniunii, criza construcției europene, criza stării economice pe care o cunoaște continentul. În ultimă instanță, criza euro exprimă o criză a *viziunii despre Uniune*. Avem de-a face cu un blocaj în evoluția de ansamblu a Uniunii pe care îl putem desemna, dacă dorim, și cu formula criza euro; dar să știm ce anume avem în vedere când folosim o asemenea formulă. Un lucru este sigur: din moment ce există, moneda unică reprezintă o măsură fidelă a stării Uniunii. Criza euro afectează imaginea polului de putere europeană. Paralizia și indecizia care domină la nivel european costă extrem de mult într-o perioadă în care alte regiuni se configurează cu o forță financiară de-a dreptul amenințătoare. Nimeni nu este dispus să aștepte ca Europa să-și revină.

Am precizat de la început că una dintre rațiunile înființării euro a fost cea relaționată cu modificările geopolitice care au avut loc la sfârșitul Războiului Rece. Acum, criza prelungită a euro ne obligă la câteva considerații și în acest plan. Vrem, nu vrem, criza euro a lucrat în favoarea dolarului. Criza

euro a făcut ca dolarul să pară mai solid și mai puternic. Marii deținători de capital, după această criză prelungită, sunt tentați să teaurizeze mai curând dolari decât euro. Ceea ce nu era cazul în primii ani de după introducerea monedei unice. Așa cum criza euro a slăbit poziția politică a Uniunii în ansamblu. Adesea, se subliniază că Germania, de pildă, orientează exporturile în afara Uniunii. Același lucru îl fac și Franța, și Italia, și alte țări. Este mai curând o expresie a capacității de producție performantă a Europei. Dar criza monedei o afectează oricum. Așa cum afectează și o țară precum Marea Britanie, chiar dacă ea nu a adoptat moneda unică. Această țară are un comerț masiv cu Uniunea. Deci este un interes comun la mijloc de a lucra pentru consolidarea monedei.

Sperăm că Uniunea în ansamblu (mai bine zis țările membre, pentru că speranța noastră în Uniune este șubredă – aceasta este lecția pe care ne-a administrat-o criza) realizează un alt lucru important: nicio putere semnificativă a lumii nu este interesată în depășirea rapidă a crizei de către UE, chiar dacă declarațiile oficiale merg în direcția inversă. Cu cât criza se prelungește, cu atât polul de putere globală numit Europa scade în relevanță. Puterile și superputerile caută să slăbească forța competitorului. Semnificația crizei europene trebuie, obligatoriu, examinată și în acest plan. Cu cât criza europeană se prelungește, cu atât declinul real și cel de imagine al Europei se accentuează. Este o iluzie riscantă, care poate costa enorm, să credem că declinul construcției de ansamblu este compensat de ridicarea unor actori naționali. Ne vine să rostim odată cu înțeleptul: de ce s-o mai fi repetând istoria, dacă oamenii tot nu învață nimic din ea?

CAPITOLUL IV

PERIFERIA: BOALA CARE POATE UCIDE UNIUNEA¹

1. Periferie globală, periferie europeană

Dacă observăm bine ceea ce se întâmplă în Uniunea Europeană, am putea sintetiza lucrurile în felul următor: periferia pune sub semnul întrebării construcția. „Criza datoriilor din periferie amenință să sugrume centrul din cauza lipsei capitalului bancar și a diminuării încasărilor fiscale, condamnând atât centrul, cât și periferia la o stagnare prelungită”². Întrebarea subsecventă este: care periferie? În mod obișnuit, periferia desemnează marginea, locul unde lucrurile sunt mai puțin încheiate, unde regula se atenuază, unde totul îmbracă o formă mai puțin clară. Tradițional, periferia avea și o conotație geografică. Ea coincidea cu „Lumea a treia”, iar din punct de vedere spațial avea dimensiunea unor continente: Africa, Asia, America de Sud. Ne reprezentam planeta mult mai simplu: „centrul” (Occidentul, lumea dezvoltată) și periferia (întruchipată, în mare, de continentele amintite). Firește, mai erau și zone „în tranziție”: semiperiferii și zone semi-dezvoltate. De la o vreme, se vorbește de periferie și în Europa; nu numai în Europa, ci în Uniunea Europeană; nu numai în Uniunea Europeană, ci chiar în interiorul zonei euro.

¹ O versiune preliminară a acestui capitol a apărut în *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, vol. 14, no. 2 (26), 2012, pp. 11-27, sub titlul „The Emergence of Two European Public Spheres. Centre vs. Periphery”.

² Arnab Das, Nouriel Roubini, „A Blueprint for an Amicable Divorce Settlement”, *Financial Times*, April 3, 2012.

Studiile consacrate raporturilor dintre metropolă (centru) și periferie, în cea mai mare parte, pornesc de la ideea emancipării periferiei, a dezvoltării sale. În esență, ele susțin următoarea idee: periferia procesează mesajele venite de la metropolă în acord cu anumite contexte particulare, cu „îndemnurile” pe care realitățile sale deosebite le propun. Procesul de emancipare a periferiei se află în strânsă relație cu calitatea acestei prelucrări. În fond, raporturile amintite pot fi privite și în termenii unei competiții: centrul dorește să-și preserveze poziția (inclusiv avantajele), iar periferia să pună capăt dependenței (dezavantajelor). De aceea, acest raport a fost adesea „citit” în cheia exploatare-exploatați. Exploatare – fie că este vorba despre persoane, grupuri, chiar comunități – pe lângă multe dezavantaje și piedici au, totuși, un statut care le menține starea de veghe, îi „constrânge” să valorifice împrejurări favorabile, să nu se lase prea mult furați de construcții și viziuni înșelătoare. Unul dintre părinții teoriei centru-periferie, Immanuel Wallerstein, sesiza cu acuitate acest fapt obiectiv: „În general, aflați într-un conflict profund, cei exploatați au privirile mult mai pătrunzătoare în ceea ce privește natura stărilor prezente. Este în interesul lor să aibă o percepție corectă pentru a da în vileag ipocrizia conducătorilor. Ei sunt mai puțin interesați în devierea ideologică”¹.

Shift-ul de putere dinspre Vest spre Est nu poate fi înțeles fără a reține și virtuțile explicative ale procesului amintit mai înainte. Există un „mesaj” al metropolei (al țărilor dezvoltate) materializat în ceea ce se numește globalizare. Astăzi, puțină lume se mai îndoiește că procesul globalizării a fost proiectat de la început să servească interesele lumii dezvoltate, ale Americii cu deosebire: „Globalizarea a fost gândită să acționeze în favoarea societăților liberale... În ciuda acestui lucru, Brazilia, India, Turcia și alte democrații emergente beneficiază de pe urma faptului că vitalitatea economică migrează dinspre lumea dezvoltată către cea în curs de dezvoltare... China se arată deosebit de capabilă în a culege roadele globalizării”². Firește, sunt multe explicații ale ridicării masive a țărilor emergente. La loc de frunte se află și răspunsul lor istoricește mai adecvat la *un context al*

¹ Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, București, Meridiane, 1992, p. 11.

² Charles A. Kupchan, „The Democratic Malaise. Globalization and the Threat to the West”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

dezvoltării cu totul nou. În felul acesta, reacția periferiei a surprins metropola și a devansat-o din punct de vedere strategic.

Ce anume desemnează sau ar putea desemna periferia în Uniunea Europeană? Willen Buiters¹ propune un criteriu precis: țările confruntate cu serioase probleme financiare. Din această perspectivă, el vorbește despre cinci țări care ar reprezenta periferia: Grecia, Spania, Portugalia, Irlanda și Italia. Este adevărat că autorul amintește și despre o periferie „soft”, alcătuită din alte trei țări: Belgia, Austria și... Franța². Sunt țări doar atinse de criza financiară, afectate de impactul acesteia, dar nu în mod profund.

Un unghi de vedere inedit explorează Paul Collier. El plasează explicația în interiorul unui *proces de diferențiere* care are loc la nivelul globului, prin intermediul căruia țările sunt încadrate conceptual în categorii mai potrivite, mai fidele condiției lor economice. Îndeobște, lumea era împărțită în țări dezvoltate și țări în curs de dezvoltare. „Țări în curs de dezvoltare” devenise un concept atât de imprecis, încât nu mai putea fi operant; erau așezate în aceeași categorie țări precum China și India cu Ciadul și Afganistanul. Ca urmare, a avut loc un proces de reconceptualizare, în urma căruia a apărut termenul de *țări emergente*, care înglobează state cu un anumit ritm de dezvoltare și cu anumite perspective în acest domeniu. Procesul de diferențiere de care vorbeam a ajuns acum la granița țărilor dezvoltate. Pentru că și aici sunt state care cunosc o evoluție economică ascendentă, precum și altele confruntate cu probleme din ce în ce mai vizibile. Pur și simplu, nu mai pot face parte din aceeași categorie: „Foarte probabil, ne aflăm la începuturile unei a doua mari diferențieri între acele țări dezvoltate care pot prospera în continuare în competiția cu economiile

¹ Willen Buiters, „The Terrible Consequence of a Eurozone Collapse”, *Financial Times*, December 8, 2011.

² În articolul „The Driver and the Passenger” din 15 octombrie 2011, *The Economist* afirma că Franța are o fragilitate financiară care afectează direct criza euro. Are cea mai mare datorie și cel mai mare raport al deficitului raportat la PIB între țările cotate cu AAA, iar băncile sale sunt cele mai expuse în zona Europei de Sud. Ea nu a avut un surplus bugetar din 1974: „Franța este cea mai slabă dintre cei puternici, sau cea mai puternică dintre cei slabi”. Am făcut aceste precizări pentru a înțelege atât comportamentul Franței în criza euro, cât și dezbaterile și pozițiile politice din Hexagon, care pot fi descifrate prin raportare la această condiție financiară. De altfel, la sfârșitul lui 2012, Franța a fost retrogradată cu o clasă în ierarhie, de la *triple A* la AA1. Între motive se numără productivitatea scăzută, precum și creșterea volumului datoriei publice care a ajuns în momentul de față la 90% din PIB, față de 22% în 1981.

de piață emergente și cele care sunt pe o pantă descendentă. Pentru a menține simetria conceptelor, le voi numi pe acestea din urmă economii *submergente*. Țările cele mai amenințate să intre în noua categorie a economiilor submergente sunt cele din sudul Europei: Italia, Spania, Portugalia și Grecia”¹.

Ce au în comun aceste țări care „se scufundă”? În primul rând, faptul că au cunoscut un declin economic în ultimii cinci ani, iar în ultimii trei acest declin s-a accentuat. Deci ar fi un proces instalat, care nu este deloc sigur că va dispărea odată cu trecerea crizei. Declinul de care vorbim este asociat mai degrabă cu aderarea la zona euro fără un efort de adaptare, de creștere a competitivității economice. Un asemenea proces nu va fi stopat, pentru că nu există un imbold politic suficient de robust pentru a așeza problema declinului în parametri rezolvabili. Se înțelege, nici în plan intern, nici plan european. În același timp, declinul, mai ales prin consecințele sale sociale, cu deosebire în domeniul șomajului, va genera o instabilitate, care, la rândul ei, va „hrăni” declinul economic. Economiiile care se scufundă ale Europei nu mai reprezintă un fenomen trecător, ci o realitate tristă a continentului care îi va marca evoluția.

Este importantă analiza pe care ne-o propune Collier și pentru că ea sugerează freământul existent în domeniul dezvoltării; conceptualizarea este vizibil rămasă în urma evoluției reale a lucrurilor. Procesul de „fracturare” este prezent atât în lumea în curs de dezvoltare, cât și în cea dezvoltată. Reașezarea ierarhiilor economice continuă. În acest context, am mai aminti punctul de vedere al lui Dani Rodrik, care vorbește despre un proces de divizare la nivel global, al cărui rezultat este reproducerea modelului centru-periferie: „Economia mondială s-a scindat într-un centru tot mai industrializat și o periferie care produce preponderent materii prime. În acest proces, globalizarea a jucat atât rolul unui Dr. Jekyll, cât și pe cel al unui Mr. Hyde. A permis noilor tehnologii să se răspândească în regiunile care erau pregătite să le valorifice, dar a și stimulat, a accentuat o diviziune pe termen lung între centru și periferie”².

¹ Paul Collier, „Europe’s Submerging Economies”, *Social Europe Journal*, March 11, 2013, <http://www.social-europe.eu/2013/03/europes-submerging-economies/>.

² Dani Rodrik, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can’t Coexist*, Oxford University Press, 2011, p. 139.

La suprafață, globalizarea pare că egalizează condițiile, că asigură un gen de omogenizare socială. Este percepția inspirată de faptul că se cântă cam aceleași melodii, rulează cam aceleași filme, se poartă cam aceleași mărci de blugi atât în Madagascar, cât și în Canada. Are loc un fel de omogenizare de suprafață, care poate induce *senzația* că se egalizează lumea. În realitate, atunci când avem în vedere rădăcinile dezvoltării, factorii durabili, detectăm o diviziune pe termen lung între centru și periferie; există o dinamică atât a centrului, cât și a periferiei, în sensul trecerii unor țări dintr-o categorie în alta, dar binomul ca atare se păstrează. Lumea continuă să fie organizată sub forma aceluiași *pattern*.

Ceea ce se schimbă, uneori, sunt titularii. Până de curând, credeam că Europa este ferită de asemenea procese. Iată că bătrânul continent – de unde a pornit procesul dezvoltării moderne – este acum vizitat de fenomenele pe care și el le-a generat. Faptul că această diviziune tristă centru-periferie se instalează în interiorul Uniunii, în vestul continentului considerat adevărat simbol al lumii dezvoltate, în țări care au jucat un rol de primă importanță în zorii societății moderne (Renașterea a strălucit, mai întâi, în Italia, descoperirile geografice au pornit din Spania și Portugalia), este un semnal extrem de îngrijorător. Este mai întâi un adevărat vot de blam la adresa politicilor de dezvoltare promovate pe continent și, apoi, un avertisment tăios cu privire la faptul că procesul redistribuției puterii favorizat de globalizare nu ia în considerare laurii istorici, ci doar performanța prezentă. Pregătiți-vă pentru zile mai rele, ar putea fi îndemnul detașat de ultimele evoluții globale. Față de care Europa arată un tip de detașare greu de înțeles. Când evoluțiile sunt rapide, cea mai nepotrivită atitudine este să te lași surprins. Costurile devin de nestăpânit.

2. „Mai multe viteze” erodează Uniunea

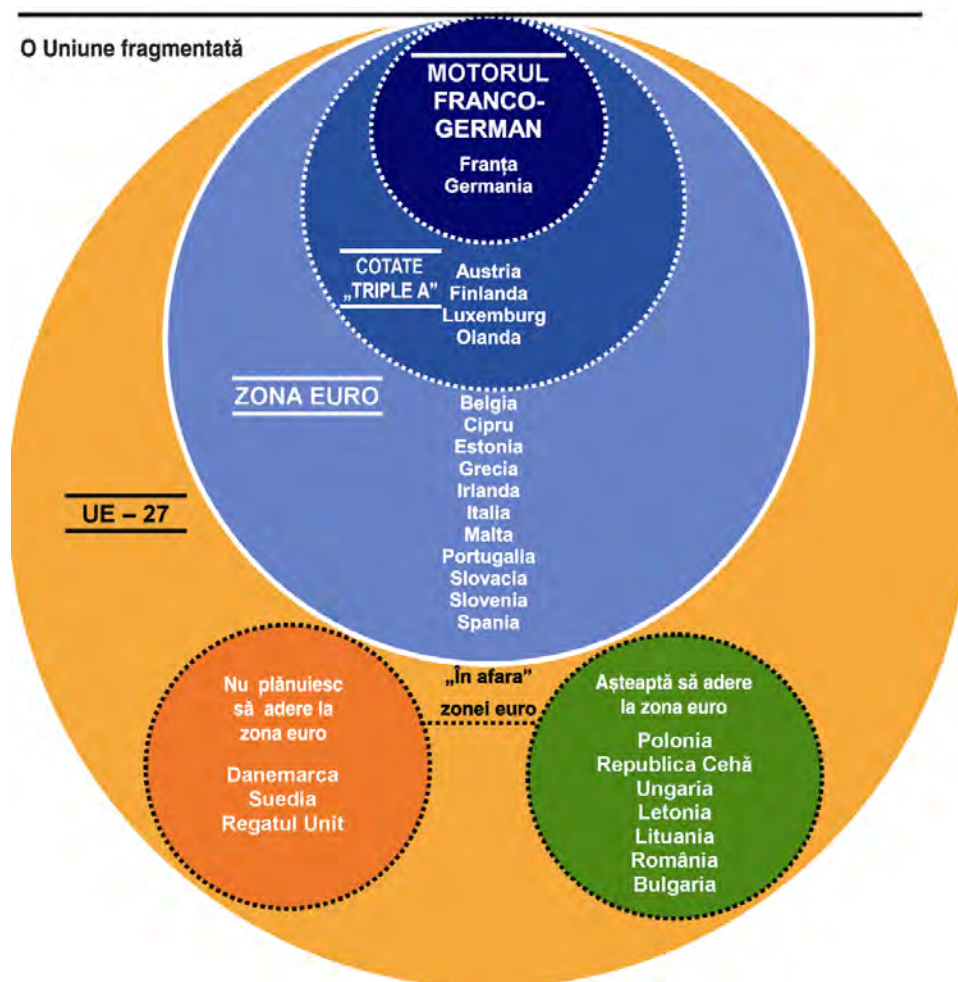
În vara anului 2012, atunci când criza euro a atins punctul său maxim, discuția în legătură cu periferia se concentra mai ales pe identificarea unei „căi de ieșire” (*way out*) pentru țările confruntate cu probleme. Și mai ales pentru Grecia, devenită simbolul periferiei financiare a Europei. Părăsirea zonei euro prezenta însă complicații mari: de la costurile efective până la probleme de prestigiu. De aceea, au apărut soluții alternative. Potrivit lui

Alex Stubb, ministrul finlandez pentru Afaceri Europene, nu ar fi nevoie de părăsirea zonei euro de către anumite state: „Nu preconizez ieșirea unor țări din zona euro, ci faptul că unele țări își vor pierde din influență”¹. Deci ceea ce s-ar impune ar fi doar o re poziționare a lor în cadrul unei structuri concentrice a puterii de influență. În mijlocul acestei structuri s-ar situa cele șase țări europene cotate cu *triple A*. Ele ar trebui să aibă un cuvânt mai greu de spus în problemele economice legate de moneda unică europeană și să acționeze ca un fel de „nucleu tare”. Pentru aceasta nu este nevoie să fie promovate noi reguli, sau să fie create noi instituții. Este un adevăr care s-ar impune de la sine: „O țară care nu este cotată cu *triple A* nu va fi cea mai în măsură să dea sfaturi cu privire la finanțele publice”². În felul acesta, „Europa cu mai multe viteze” devine o stare de fapt. Potrivit ministrului finlandez, există trei cercuri concentrice (de influență, înțelegem) ale Europei: Europa celor 6 care întrunesc *triple A*, zona euro și, apoi, Europa celor 27. Aceste cercuri de influență nu se exclud, ci coexistă. „Cei 6” fac parte din cei 27 (acum 28), alcătuind *core*-ul acestora.

¹ Citat în Peter Spiegel, Alex Barker, Joshua Chaffin, „Call for Triple A ‘Power Core’ in Eurozone”, *Financial Times*, November 17, 2011.

² *Idem*.

Figura 7. Forța centrifugă a unui nucleu european.

Sursa: Peter Spiegel, Alex Barker, Joshua Chaffin, „Call for Triple A ‘Power Core’ in Eurozone”, *Financial Times*, November 17, 2011.

De ce insistăm asupra acestei teme oarecum paradoxale, periferia zonei euro? Dacă am vorbi de periferia continentului, totul ar fi de înțeles. Periferia Uniunii este mult mai puțin acceptabilă. O Uniune are reguli, rigori și standarde. Când într-o Uniune vorbim despre periferie, apar nedumeriri firești: cum a putut apărea? Cum de nu a fost prevenită, cum de nu s-a intervenit la vreme, cum de s-a ajuns la situația în care țări importante, țări considerate afluente, să fie confruntate cu mari dificultăți financiare, mai mult, să se discute posibilitatea ieșirii lor din acest spațiu? Care sunt

răspunderile țării (țărilor) respective și ce răspunderi revin Uniunii? Putem absolvi Uniunea în întregime de apariția „boli” în interiorul corpului său?

Se vorbește în ultima vreme din ce în ce mai frecvent, chiar cu seninătate, despre „vitezele” țărilor europene. Se uită sau se trece cu vederea faptul că „vitezele” ne vorbesc, în realitate, despre decalaje. Există în acest efort de identificare a vitezelor ceva pozitiv: Europa trebuie „citită” așa cum este, nu cum ne-ar plăcea nouă să fie. „Vitezele” diferite, care exprimă *chibzuința politicii fiecărei țări*, reprezintă ceva firesc. Vitezele necorelate, vitezele nesupravegheate care conduc la decalaje vorbesc despre „boli” și „bolnavi” ai Europei, despre suferințe care tind să se permanentizeze, chiar să se adâncească. Sunt explorate fenomenele pe care le induc vitezele diferite – influență reală, poziții de putere etc. –, dar lipsește preocuparea pentru a armoniza cât de cât „vitezele”. Vrem, nu vrem, cu cât vorbim mai mult despre viteze, cu atât ideea de Uniune se estompează, apare drept neputincioasă. Din perspectiva Uniunii, *vitezele care conduc la decalaje* pot fi privite ca o boală care erodează vitalitatea ansamblului. Uniunea ar trebui să fie prima interesată de armonizarea vitezelor și diminuarea decalajelor.

3. Grecia – uzina de produs datorii

Am discutat pe parcursul volumului despre diviziunea nord-sud în viața Uniunii, despre fractura *țări creditoare – țări debitoare*, despre rolul monedei unice în apariția acestor probleme, despre rolul real și, mai ales, despre ceea ce se „pune în cârca” monedei unice, despre decalajele de competitivitate economică de la nivelul zonei euro, care se transformă în dezechilibre comerciale. Nu considerăm că mai este cazul să revenim asupra acestor probleme, chiar dacă ele au o legătură directă cu apariția și instalarea periferiei în viața Europei. Acum, ne propunem doar să conturăm un tablou al „periferiei financiare”, al caracteristicilor care o diferențiază de periferia clasică. Pentru înțelegerea tuturor acestor lucruri, criza Greciei reprezintă o „bibliografie” obligatorie. Despre Grecia s-a scris mult. Încât dorim chiar să prevenim o posibilă nedumerire. Tot despre Grecia... Discutând despre criza grecească nu discutăm doar despre Grecia, ci despre situația celor rămași în urmă – cum preciza și profesorul londonez Donald

Sassoon, vorbim inclusiv despre situația celorlalte țări mediteraneene, cum ar fi Italia și Spania¹. Am ales să prezentăm succint analiza făcută situației financiare a Greciei de către Martin Feldstein², pentru că este o analiză exactă, tehnică, și arată situația extrem de dificilă în care se găsește această țară. Deficitul bugetar al Greciei era, la sfârșitul lui 2011, de 9 procente din PIB-ul său. Cu alte cuvinte, Grecia trebuia să împrumute valoarea a 9 puncte procentuale din propriul PIB pentru a putea funcționa ca stat. Datoria țării raportată la PIB era, în aceeași perioadă, de 150%. Deși s-a împrumutat mult, Grecia are în continuare nevoie de noi împrumuturi. Datorită situației sale cu totul speciale, Grecia nu a mai putut împrumuta bani de pe piața de capital. Singura soluție a fost sprijinirea ei cu împrumuturi semnificative de către FMI și Banca Europeană Centrală. Pe parcursul anului 2012, Greciei i s-a mai acordat un nou *bailout* în valoare de 130 miliarde de euro. Care se adaugă altor *bailout*-uri anterioare. Ca să înțelegem situația Greciei, este suficient să menționăm că numai dobânzile la sumele împrumutate până acum reprezintă 6% din PIB-ul acestei țări. Deci ea nu poate decât să rostogolească datoriile deja existente. Numai că o asemenea rostogolire presupune creșterea dobânzii la sumele neachitate și, prin urmare, creșterea datoriei totale.

Cum ar trebui să procedeze Grecia pentru a se înscrie pe o curbă de refacere reală? Prioritatea fundamentală ar fi să reducă raportul dintre datoria națională și mărimea PIB. Cum s-ar putea face acest lucru? Prin creșterea PIB-ului, ceea ce ar presupune o înviorare economică reală. Numai că PIB-ul Greciei scade. În 2012, economia Greciei s-a restrâns cu 5 procente; și este al cincilea an consecutiv de contracție. „Între 2007 și 2012, economia Greciei s-a restrâns cu aproape o cincime”³; ceea ce face ca și raportul dintre volumul datoriei publice și PIB să crească automat (se estimează că, la sfârșitul lui 2013, ea va ajunge la 170 de procente). Diminuarea cheltuielilor bugetare ar fi o altă cale, dar este prin forța lucrurilor limitată, în sensul că aceste reduceri nu pot fi făcute decât într-o anumită proporție, dincolo de care se obțin efecte contrare. Cheltuielile bugetare

¹ Donald Sassoon, „Foreword”, in Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013, p. XVI.

² Martin Feldstein, „The Failure of the Euro”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.

³ „Europe’s Achilles Heel”, *The Economist*, May 12, 2012.

cuprind, în principal, cheltuielile în domeniul sănătății și educației. Cât pot fi reduse asemenea cheltuieli? Într-un mod similar stau lucrurile în domeniul administrației publice. Pe de altă parte, contribuția acestor reduceri la echilibrarea bugetului poate fi semnificativă, dar este modestă când vine vorba despre mărimea datoriei publice raportată la PIB.

Măsura reală a acestei situații extrem de încurcate este dată de creșterea șomajului, care a atins cote alarmante: 17 procente în 2011, 19 procente în 2012¹; și se estimează că va trece de 20 de procente anul acesta². Este vorba despre o problemă economică (baza de impozitare scade) și de o foarte periculoasă problemă socială (instabilitate și risc iminent de apariție a unor mișcări extremiste). Aceasta este, pe scurt, situația țării, situație care, într-adevăr, pare fără ieșire. Nu ne vom încumeta noi să conturăm o soluție acolo unde organisme financiare de prestigiu nu au făcut-o. Ceea ce ne propunem este să detașăm unele constatări, care se pot circumscrie mai curând unei abordări de bun-simț a problemei la care ne referim.

Prima observație: procesul de dominație în cadrul periferiei clasice este mult mai lejer și, în orice caz, nu atât de sever. În plus, periferia financiară europeană mai cunoaște și constrângerea care derivă din existența monedei unice. Statele aflate de-a lungul istoriei într-o situație de criză au avut la îndemână un alt instrument: diminuarea valorii monedei naționale, care făcea ca produsele țării respective să devină mai competitive. În felul acesta, se stimula exportul și se demara un proces de refacere economică. Grecia nu poate recurge la această soluție pentru că euro are o rată de schimb fixă. Astfel, Grecia se află într-o situație fără ieșire. De aceea, mulți autori, între care și Martin Feldstein, susțin că ieșirea din zona euro ar fi singura soluție viabilă. Altminteri, Grecia va fi nevoită să contracteze, la nesfârșit, alte și alte împrumuturi. Grecia devine *o uzină de produs datorii*³.

¹ „Greek Economy to Shrink 5%”, *Financial Times*, April 25, 2012.

² Chiar când trimiteam lucrarea la tipar, *Financial Times* (October 24, 2013) publică o pagină întreagă despre șomajul în Uniunea Europeană: 26,2% în Spania, 17,4% în Portugalia, 16,7% în Finlanda și 11% în Franța. Grecia nici nu mai este menționată. Pur și simplu nu mai poate fi încadrată într-un tipar. În realitate, șomajul în Grecia ajunge la 27% din populația activă. Un lucru este cert: nivelul șomajului în Europa este așa de ridicat, încât afectează din ce în ce mai vizibil procesul de refacere economică.

³ Martin Feldstein, *op. cit.*

Plină de învățăminte este și situația Greciei din perioada care a precedat criza. Datoria publică a Greciei s-a dublat din 2000 până în 2009¹. Dar această creștere a datoriei nu a prilejuit o modernizare a bazei de producție a țării, ci s-a făcut pe seama creșterii consumului. Cu alte cuvinte, este o iradiere a viziunii neolibérale în cadrul căreia creșterea orientată de consum a reprezentat o valoare supremă. În același timp, din 1994 până în 2009, economia Greciei a pierdut circa 40 de procente din competitivitate, chiar dacă creșterea PIB-ului a rămas mulțumitoare². Ceea ce ilustrează că situația actuală a Greciei a fost „pregătită”, efort care topește în el atât greșeli și politici interne cu totul deficitare, dar și orientări economice pentru care Grecia nu poate fi neapărat făcută vinovată. Chiar dacă doar parțial adevărată, teza susținută de Vassilis K. Fouskas și Constantine Dimoulas, potrivit căreia „datoria” nu este doar o categorie economică, ci și o noțiune geopolitică, are unele argumente de susținere. Problema nu este aici, ci în faptul că, atunci când o țară slăbește economic – indiferent sub ce influențe, în ce contexte și în beneficiul cui –, decontarea este făcută tot de acea țară. Autorii lucrării citate anterior subliniază că o parte dintre răspunderile care au dus la situația Greciei de astăzi sunt strâns asociate și cu influența politicii neolibérale și cu calculele geopolitice din zonă, imediat după prăbușirea socialismului. Care au conferit Greciei un anumit rol în regiune. Problema este că, astăzi, Germania nu consimte – și nimeni nu o poate obliga – să contribuie la plata unor greșeli de politică economică la care au contribuit și autoritățile grecești, și alte foruri străine. Așa se face că, astăzi, Grecia se află *singură în fața propriei datorii*.

Ceea ce am spus despre situația dinainte de criză este valabil și în legătură cu ceea ce s-a întâmplat în timpul crizei. Într-adevăr, se cere remarcată preocuparea Uniunii și a FMI de a ajuta Grecia în plan financiar. Din cei trei actori care au contribuit la crearea datoriilor din periferia financiară, doar statele au mai rămas pe scenă. Uniunea este în poziția cea mai delicată: la suprafață, ea pare că face eforturi pentru ajutorarea statelor, dar, în realitate, ea asigură încasarea banilor împrumutați de către bănci. Ceea ce ridică o întrebare gravă: pe cine reprezintă Uniunea? Comportamentul din

¹ Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013, p. 158.

² *Ibidem*, p. 161.

ultima vreme arată că balanța Uniunii înclină din ce în ce mai mult în favoarea băncilor. Am amintit pe parcursul lucrării despre Planul Marshall și actualitatea semnificației sale. Prin intermediul acestui plan, sume mari de bani au fost orientate spre refacerea economică a continentului și, astfel, el a contribuit la renașterea postbelică a Europei. Distanța dintre destinația sprijinului financiar acordat prin Planul Marshall și *bailout*-urile de astăzi măsoară *distanța dintre două epoci distincte*. În perioada imediat postbelică obiectivul era reprezentat de refacerea economiei reale, iar banii urmau, firesc, această destinație; de aceea și refacerea a fost relativ rapidă și de durată. Astăzi, băncile și capitalul acestora reprezintă destinația, în timp ce economia reală trebuie să servească acest scop. Este deosebirea dintre ordinea economică internațională de atunci și ordinea financiară, pe cale de a se naște astăzi. În prima, sistemul bancar servea economia, în cea de-a doua economia servește sistemul bancar.

De fapt, asistăm la înălțarea unei noi construcții economico-sociale în mijlocul căreia se află sistemul bancar. Toate marile subsisteme sociale, inclusiv cel politic, servesc acest sistem. În timpul campaniei electorale, François Hollande avertiza că „finanțele trebuie să servească economia pentru a crea bogăție, și nu să se îmbogățească pe sine pe seama economiei reale”¹. Accentele acestea critice la adresa sistemului bancar, după părerea noastră binevenite, s-au rarefiat chiar și în pozițiile oficialităților franceze, deși se așteptau foarte multe lucruri din partea noii puteri franceze pentru reformarea Uniunii. Dacă Uniunea nu va restabili raporturile normale între sistemul bancar și cel economic, între acestea și valorile sistemului politic, atunci ea își va șubrezi propria fundație. Cu cât se va pune mai mult în slujba sistemului bancar, cu atât „va deveni mai puțin acceptată” și va fi resimțită mai opresivă.

Încă o dată, este de apreciat efortul făcut de FMI, Banca Europeană Centrală și Uniunea Europeană pentru a împrumuta Grecia. Există, totuși, unele nedumeriri și în această privință. Prima și cea mai importantă are în vedere *destinația* acestor sume imense de bani. Grecia este o țară mică, totuși. Cum de aceste *bailout*-uri succesive nu reușesc să redreseze situația? Realitatea este că banii care au reprezentat acest flux financiar nu au mers

¹ Citat în Hugh Carnegie, George Parker, James Blitz, „Hollande Warns of EU Fragmentation”, *Financial Times*, March 1, 2012.

în economia reală. Bani împrumutați au fost folosiți pentru a plăti împrumuturile anterioare contractate de statul grec. Dacă împrumuturile au fost folosite pentru a stinge alte împrumuturi, atunci de ce crește atât de mult nivelul datoriei? Banilor neachitați la vreme le crește automat dobânda. Și, astfel, se creează un gen de spiralare: contractezi un credit pentru a plăti banii împrumutați anterior, dar, întrucât nu i-ai plătit la timp, dobânda crește și, prin urmare, suma care trebuie achitată este mai mare și va fi nevoie de un nou împrumut și nu știi unde se mai încheie chinul presupus de achitarea datoriei.

Un împrumut nu se poate stinge (diminua) decât ori diminuând drastic propriile cheltuieli – iar economiile rezultate să fie folosite pentru achitarea datoriei –, ori contractând un alt împrumut folosit pentru a pune la punct o afacere, o investiție care să producă profit și astfel să poată fi plătită datoria inițială. Mecanismul stingerii (diminuării) unui împrumut implică această verigă esențială – *economia propriu-zisă*. Dar când banii luați cu împrumut se întorc în întregime la băncile care au creditat împrumutul anterior, cum poate fi diminuată îndatorarea? Aici apare problema de fond. Avem de-a face cu o situație nouă, în care băncile dau bani cu o mână (indiferent dacă avem de-a face cu bănci speciale, cum ar fi FMI sau Banca Centrală Europeană) și iau cu cealaltă. Apare un nou circuit *bănci-bănci*, din care este eliminată economia reală.

Apariția datoriilor suverane arată că a existat o relație – am putea spune specială – între băncile din metropolă și statele care acum sunt plasate în zona periferiei. Este perioada în care băncile au acordat cu mare lejeritate împrumuturi, pornind de la ideea că guvernele sunt solvabile. Iată că acum descoperim că guvernele nu mai sunt solvabile. Unde a fost Uniunea când s-au creat aceste datorii, când s-au încălcat limitele superioare ale deficitelor prevăzute chiar în Tratatul de la Maastricht, când cheltuielile bugetare au crescut mult peste limita sustenabilității? Ea a reprezentat „acoperișul” sub care s-au derulat asemenea operațiuni și care au condus la apariția datoriilor suverane. Faptul că Uniunea nu a intervenit și nu a prevenit face și mai actuală problema *partajării răspunderilor* pentru situația creată la periferie și care, acum, amenință construcția în ansamblu; partajare care trebuie să cuprindă statele în cauză, băncile care au acordat împrumuturi și Uniunea. Problema este cu deosebire actuală,

întrucât acum, când este vorba despre ieșirea din criză, întreg efortul revine *doar statelor confruntate cu dificultăți*. Numai că statele singure nu pot asigura ieșirea din criză, oricâte eforturi ar face. Prezența Uniunii este strict necesară din cel puțin două puncte de vedere: să ajute statele respective și să-și îndeplinească îndatoririle de Uniune.

În niciun fel nu am dori să subestimăm importanța băncilor pentru economie. Răspunderea Uniunii nu este de a se situa de o parte sau de alta (de partea băncilor sau a statelor), ci de a găsi *o cale de ieșire convenabilă pentru ambele părți*. Altminteri, Grecia nu poate decât să-și perpetueze și să-și agraveze condiția. Nu poate decât să moară încet. Evoluția Greciei este importantă și pentru că ne arată situația fără ieșire nu doar a acestei țări, ci a periferiei zonei euro. A periferiei din zona euro și a periferiei care nu a intrat încă în această zonă, a țărilor din centrul și estul Europei. Periferia aceasta europeană nu mai are un drept fundamental al oricărei periferii: acela de a procesa mesaje (politicile) de la centru, de a imagina soluții, de a identifica propriile căi de ieșire din criză. Periferia clasică avea acest drept și astfel purta, teoretic cel puțin, speranța emancipării. *Periferia financiară nu poate decât să respecte reguli concepute de finanțator*. Cu atât mai mari devin, în aceste condiții, răspunderile Uniunii, care trebuie să asigure o anumită perspectivă de evoluție și pentru periferie.

4. „Economia este pe jumătate psihologie”

La mijlocul secolului al XIX-lea, după unificarea Italiei, un om politic vizionar a diagnosticat cu inspirație prioritatea momentului: „Am făcut Italia; acum trebuie să facem și italieni”¹. Europa nu se află departe de o situație similară. Prioritate a avut construirea Uniunii. Iar Uniunea, indiferent de numele anterioare pe care le-a purtat, a avut o șansă de care puțini și-au dat seama: *a avut succes*. Succesul economic a hrănit construcția europeană, dar a hrănit, deopotrivă, și un gen de solidaritate. „Împreună” a părut la un moment dat că oferă un făgaș mult mai promițător de evoluție Europei în ansamblu și țărilor care o compun. Țările europene au început să evalueze: da, este mai bine *împreună*. De aceea, și Anglia, după mai mulți

¹ Massimo Taparelli D’Azeglio, *I miei ricordi*, Firenze, Barbera, 1891, p. 5.

ani de ezitare, a făcut cerere de aderare. Locuitorii diverselor țări au făcut un calcul asemănător. Au observat că noua poziție de „european” poate fi chiar mai avantajoasă, mai convenabilă. Au continuat să fie germani, englezi, finlandezi, dar erau din ce în ce mai mult atrași și de noua calitate de „europeni”. În acest sens, putem vorbi despre sfera publică europeană ca despre un proces *cvasinatural*. Întrucât ansamblul avea succes, sfera publică europeană s-a dezvoltat și a stimulat o tendință din ce în ce mai vizibilă: *europenizarea sferelor publice naționale*.

Este un câștig indiscutabil al dezbatelor de specialitate postularea ideii că sfera publică europeană se construiește pe măsură ce teme ale Uniunii sunt dezbătute. Că sfera publică are o dinamică specifică, în acord cu evoluția realităților din Uniune, a dezbatelor și interpretărilor pe marginea acestor realități. În orice caz, ni se pare esențială formularea lui Thomas Risse, potrivit căreia sfera publică europeană „nu cade din cer și nu preexistă discursului social și politic exterior. Mai curând se construiește prin practici sociale și discursive care creează un orizont comun de referință și, în același timp, o comunitate transnațională de comunicare pe marginea unor teme care ne privesc pe «noi ca europeni», și nu pe noi în calitate de britanici, nemți sau olandezi”¹; în alți termeni, nu putem vorbi despre o sferă publică „coborâtă din cer”, fabricată de altcineva și proiectată în spațiul european. Sfera publică se construiește în procesul dezbaterii publice prin „înțelesurile trecute din gură în gură” ale diferitelor evenimente, fapte, situații.

Dacă succesul economic a fost principalul element de construcție, totul s-a schimbat când a venit criza. Nici construcția ca atare nu era încheiată, nici succes economic nu mai exista. Pe deasupra, „europenii” nu reprezentau o realitate socială, psihologică și mentală foarte sigură. În anumite probleme, cetățenii Uniunii erau „europeni”, în altele erau „britanici”, „nemți” sau „olandezi”, ca să folosim exemplificarea lui Risse. Cu alte cuvinte, nu doar procesul de construcție a Uniunii se situa undeva la jumătate, ci și cel de formare a europenilor. De când cu criza și cu toate necazurile pe care aceasta le-a prăvălit peste noi, am început să ne aducem

¹ Thomas Risse, „An Emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators”, paper presented to the Annual Meeting of the EUSA, March 27-30, 2003, http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/030322_europe_public.pdf.

aminte și să ne întrebăm: oare ne-am preocupat suficient de formarea „europenilor”? Este adevărat, în timpurile bune, de *boom* economic, nu am vorbit prea des despre valorile care ar trebui îmbrățișate de aceștia, despre opțiunile și poziția lor față de procesul de integrare europeană. La nivelul Uniunii nu a existat o strategie în această privință sau măcar o preocupare constantă. Acum, criza a adus la ordinea zilei întrebarea: ce gândesc cu adevărat cetățenii europeni? Despre criză, despre Uniune, despre *leadership*-ul ei? Dacă succesul lipsește, cum vedem cu toții, cu ce poate fi înlocuit sau măcar compensat?

În noile condiții, *direcția de ieșire din criză* ar putea fi un gen de substitut al succesului de altădată. Este adevărat că suntem confrunțați cu o criză severă, dar, iată, există o viziune privind depășirea acestei situații dificile, revenirea la creșterea de altădată. O asemenea poziție poate nu ar avea forța de convingere a succesului propriu-zis, dar ar menține încrederea cetățeanului la cote rezonabile. Numai că direcția este tot la fel de problematică precum criza. Ca orice om de afaceri, Arendt Kirkkhoff urăște nesiguranța. El vorbește despre o presiune psihologică care crește de la zi la zi. „Iar economia este pe jumătate psihologie”. Marea nemulțumire a omului de afaceri nu este legată atât de criză, cât de întârzierea răspunsului la criză, care erodează încrederea: „Răspunsul liderilor politici la criză a fost cumplit de lent și stângaci”¹. Deci, nu că este criză, ci că nu este răspuns; nu că se mai amână răspunsul, ci că răspunsul nu mai vine; nu că problemele se adună, ci că nu există nicio direcție, care măcar să diminueze presiunea, să hrănească speranța.

Realitatea este că Uniunea, în momentul de față, bălțește. Nicio măsură importantă, nicio direcție clară, nicio viziune nu vine din nicio parte. Răspunsurile, sărace și intermitente, se mai și contrazic. Cum să reacționeze cetățeanul obișnuit din UE? De unde să vină încrederea? De la începutul crizei, Uniunea a reacționat târziu. Iar această întârziere a costat, și cel mai bine se vede acest lucru în întârzierea relansării. Uniunea a stagnat cu deosebire în domeniul opțiunilor sale strategice. Iar venirea crizei parcă a accentuat această stagnare. Ne-am referit la amânarea deciziei strategice fundamentale cu care este confruntată Uniunea: federație sau simplă piață comună. Același lucru se regăsește la nivelul opiniei cetățenilor (mai ales în

¹ Arendt Kirkkhoff, „A Turn for the Worse”, *Financial Times*, October 12, 2011.

domenii de ordin strategic, oamenii obișnuiți nu pot decât să urmeze comportamentul liderilor). Același balans între perspectiva federalistă și cea națională. Rezultatul? O stagnare prelungită sau o amânare fără sfârșit, surprinsă foarte bine de către Dominique Reynié: „Nicio țară membră și nici cetățenii europeni nu au refuzat cu adevărat drumul spre o Uniune mai coezivă; dar, în egală măsură, niciuna dintre țări și nici europenii nu și-au dorit trecerea la federalism. Europa este lipsită de dinamism politic, fie el de factură suveranistă sau federalistă”¹.

Figura 8. Alegerea simplă care blochează Europa!

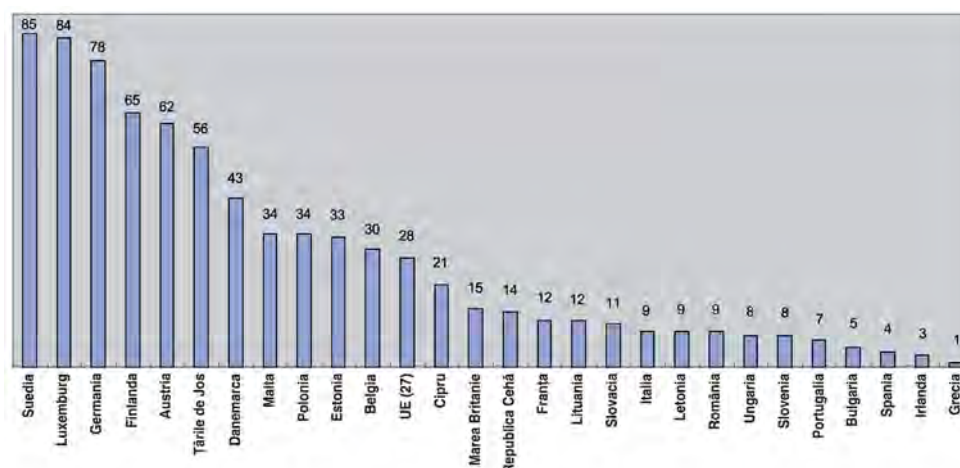

Cetățeanul cunoaște și el diverse presiuni. În ultimă instanță, interpretările pe care le împărtășește sunt influențate de condiția economică a vieții lui, de problemele regiunii, ale țării în care locuiește. Cei din „țările afluate”, din statele creditoare, respiră un aer mai optimist și au în general mai multă încredere în Uniune. Pe când cetățenii din țările confruntate cu dificultăți au o atitudine mult mai critică și chiar mai pesimistă cu privire la viitor. Există în momentul de față posibilitatea de a se contura *cel puțin două sfere publice* având caracteristici distincte: o sferă publică a statelor ocolite, în bună măsură, de criză (a statelor nordice) și una a statelor lovite

¹ „La renaissance douloureuse de l’idée européenne”, dans *L’opinion européenne en 2012*, dirigé par Dominique Reynié, Editions Lignes de Repères, Paris, 2012, p. 29.

de criză, a statelor de la periferie. Din datele de care dispunem, această diferență a apărut mai vizibilă în Eurobarometrul din toamna lui 2011. Răspunsurile la întrebarea privind situația economică la nivel național ilustreau mari diferențe de apreciere. De pildă, în anumite state – Suedia, Luxemburg, Germania –, în jur de 80% dintre cetățeni consideră că situația economiei lor naționale este bună. În alte state, cum ar fi Grecia, Irlanda sau Spania, o asemenea opinie este împărtășită de foarte puțină lume (mai puțin de 5% din populație).

Figura 9. Perspectiva cetățenilor asupra situației economice la nivel național, în procente. Procentele indică ponderea celor care apreciază că țara lor se află într-o situație economică bună.

Sursa: Standard Eurobarometer 76, Autumn 2011, Public Opinion in the European Union: First Results, December 2011.

Mai toate țările confruntate cu dificultăți au răspunsuri pesimiste. Periferia își percepe corect problemele. În plus, consideră că perioada cea mai grea se află în față și nu este depășită. Doi din trei locuitori ai periferiei împărtășesc această evaluare pesimistă privind impactul crizei asupra șomajului, de pildă. Ceea ce poate reprezenta o premisă pentru apariția unei sfere publice a periferiei, care va prelucra faptele, întâmplările, evenimentele într-un mod diferit de interpretarea dominantă în centrul european. Suntem în pragul unei divizări psihologice a Europei, la fel de importantă ca *divizarea economică*. În plus, dacă decalajul economic poate fi recuperat

rapid, cel psihologic și atitudinal are o durată mai mare și are efecte pe termen mediu și lung.

5. Eurooptimismul se află în declin peste tot în Uniune

Diferențele de apreciere privind situația economică la nivel național se grefează pe un adevărat consens privind evoluția economică puțin promițătoare la nivelul Uniunii. O asemenea evaluare pesimistă pune în lumină faptul că „eurooptimismul se află în declin peste tot în Europa”, cum re-marca Leendert de Voogd¹. Este o scădere vizibilă a încrederii în Uniune, în capacitatea sa de a rezolva problemele crizei. Această „spirală depresivă” pe care o cunoaște încrederea în Uniune s-a accentuat continuu, din primăvara lui 2011, când a devenit vizibilă. De pildă, la întrebările Eurobarometrului standard din mai 2013, răspunsurile sunt diferențiate în funcție de grupa de țări (contributoare nete *versus* beneficiare nete, centru *versus* periferie). Dar valorile de încredere acordate Uniunii, aproape independent de domeniul în care se solicită opinia, sunt foarte scăzute. Deci putem spune că, pe un fond de vizibilă scădere a încrederii (aprecierii) la adresa Uniunii și a instituțiilor sale, devine evident un proces de diferențiere a opiniilor în funcție de zona economică în care locuiesc respondenții.

Cu excepția Bulgariei și Maltei, toate celelalte țări sunt mai curând în dezacord cu acțiunea și contribuția Uniunii la îmbunătățirea calității vieții, cele mai mari diferențe consemnându-se în cadrul unor țări cum ar fi Marea Britanie, Estonia, Grecia, Slovenia și Slovacia. În general, țările PIIGS se situează pe o poziție mai critică, apreciind că UE va ieși mai dezbinată din perioada de criză, că Uniunea nu le garantează o bună calitate a vieții și că vocea lor nu se face auzită în UE.

¹ Leendert de Voogd, „L’europilie en crise?”, dans *L’opinion européenne en 2012*, dirigé par Dominique Reynié, Editions Lignes de Repères, Paris, 2012, p. 64.

Tabelul 1. În ce măsură sunteți de acord sau nu cu afirmația următoare?
UE îmbunătățește calitatea vieții în Europa.

	În totalitate de acord	Mai degrabă de acord	Mai degrabă în dezacord	În totalitate în dezacord	Nu știu	Total „De acord”	Total „În dezacord”
%	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3
UE 27	6	37	32	17	8	43	49
Belgia	7	50	33	9	1	57	42
Bulgaria	12	43	25	8	12	55	33
Cehia	5	42	33	15	5	47	48
Danemarca	8	48	30	9	5	56	39
Germania	7	45	32	13	3	52	45
Estonia	5	53	28	8	6	58	36
Irlanda	7	39	27	17	10	46	44
Grecia	2	26	42	29	1	28	71
Spania	5	25	32	29	9	30	61
Franța	3	33	34	19	11	36	53
Italia	3	29	39	18	11	32	57
Cipru	1	20	28	48	3	21	76
Letonia	7	51	25	10	7	58	35
Lituania	9	56	21	5	9	65	26
Luxemburg	6	50	32	9	3	56	41
Ungaria	6	39	31	18	6	45	49
Malta	15	54	13	4	14	69	17
Olanda	8	43	30	13	6	51	43
Austria	7	34	38	18	3	41	56
Polonia	8	54	21	7	10	62	28
Portugalia	2	31	44	17	6	33	61
România	10	39	27	11	13	49	38
Slovenia	5	26	38	28	3	31	66
Slovacia	5	38	33	20	4	43	53
Finlanda	6	47	30	15	2	53	45
Suedia	5	48	31	13	3	53	44
Marea Britanie	5	32	30	19	14	37	49
Croația	12	52	24	7	5	64	31

Sursa: Standard Eurobarometer 79, Spring 2013, Public Opinion in the European Union:
Tables of Results, May 2013.

Tabelul 2. În ce măsură sunteți de acord sau nu cu afirmația următoare?
UE va ieși din criză mai echitabilă.

	În totalitate de acord	Mai degrabă de acord	Mai degrabă în dezacord	În totalitate în dezacord	Nu știu	Total „De acord”	Total „În dezacord”
%	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3	EB 79.3
UE 27	5	32	32	12	19	37	44
Belgia	6	43	38	8	5	49	46
Bulgaria	6	34	18	6	36	40	24
Cehia	4	30	38	10	18	34	48
Danemarca	7	38	38	6	11	45	44
Germania	6	30	36	12	16	36	48
Estonia	4	42	31	8	15	46	39
Irlanda	10	39	22	9	20	49	31
Grecia	4	24	40	24	8	28	64
Spania	11	26	23	17	23	37	40
Franța	2	25	39	15	19	27	54
Italia	3	33	31	13	20	36	44
Cipru	4	14	29	39	14	18	68
Letonia	5	33	35	10	17	38	45
Lituania	7	41	24	7	21	48	31
Luxemburg	4	40	39	9	8	44	48
Ungaria	7	37	27	12	17	44	39
Malta	14	39	12	2	33	53	14
Olanda	6	33	35	12	14	39	47
Austria	6	28	38	12	16	34	50
Polonia	6	41	27	4	22	47	31
Portugalia	4	33	32	10	21	37	42
România	9	32	24	7	28	41	31
Slovenia	4	24	40	22	10	28	62
Slovacia	5	35	33	10	17	40	43
Finlanda	6	40	36	11	7	46	47
Suedia	6	36	35	14	9	42	49
Marea Britanie	3	35	32	12	18	38	44
Croația	8	39	31	7	15	47	38

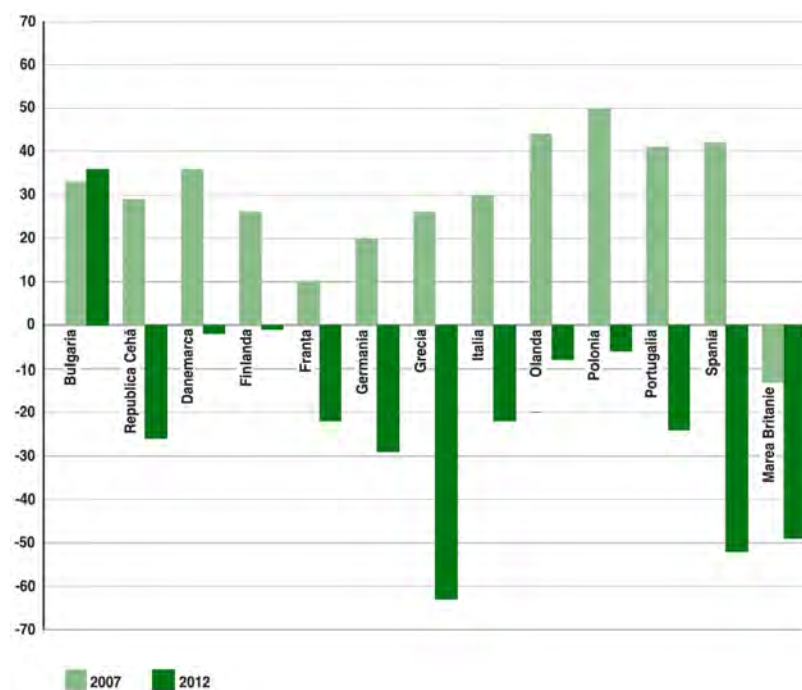
Sursa: Standard Eurobarometer 79, Spring 2013, Public Opinion in the European Union:
Tables of Results, May 2013.

Cum se poate observa, diferența dintre cei care au o opinie pozitivă și cei care au o opinie negativă în această privință este din ce în ce mai mare în

favoarea ultimei categorii. Dacă luăm în considerație tendința, putem spune că în această perioadă opinia publică evoluează tot mai clar către o apreciere negativă la adresa Uniunii, a capacității sale de a ieși din criză, chiar a funcționării sale democratice. Indiferent de cele două domenii la care se referă întrebările – dacă Uniunea asigură o mai bună calitate a vieții, dacă va ieși din criză mai dreaptă –, aprecierile negative, cu puține excepții, le depășesc pe cele pozitive. Din punctul nostru de vedere, apariția unei majorități sau a unei tendințe care conduce la formarea unei majorități de opinii negative cu privire la capacitatea Uniunii de a depăși criza, de a asigura o calitate a vieții mai bună, o funcționare democratică, reprezintă fenomenul cel mai îngrijorător. El ne arată că suportul uman al Uniunii începe să scadă, ceea ce nu prevestește lucruri bune privind coeziunea în jurul proiectului european. Pe acest fundal pot apărea diferite alte tendințe, aflate sau nu în acord cu valorile fundamentale ale Uniunii.

6. Europa este cucerită de euroscepticism

Figura 10. UE-13. Gradul de încredere în UE (2007–2012).

Sursa: Standard Eurobarometer 67, Spring 2007. Standard Eurobarometer 78, Autumn 2012.

Să privim mai atent la acest grafic, care ne spune ceva simplu: sfârșirea s-a instalat în Europa. Europa din acest moment nu mai seamănă deloc cu Europa dinainte de criză. A fost cucerită pe dinăuntru de un adevărat „virus”: virusul euroscepticismului. Încrederea s-a prăbușit într-un ritm mai mare decât s-a prăbușit creșterea economică. Factorul psihologic a jucat rolul unui adevărat amplificator al dezastrului: „De la începutul crizei euro, încrederea în UE a scăzut de la +10 la -22 de procente în Franța, de la +20 la -29 de procente în Germania, de la +30 la -22 de procente în Italia, de la +42 la -52 de procente în Spania, de la +50 la -6 procente în Polonia și de la -13 la -49 de procente în Marea Britanie. Cel mai izbitor lucru este că toată lumea din Uniunea Europeană și-a pierdut încrederea în acest proiect: creditorii, debitorii, țările din zona euro, statele care doresc să se alăture zonei euro, precum și țările care au negociat anumite derogări (*opt-out-uri*) de la legislația sau tratatele Uniunii Europene”¹.

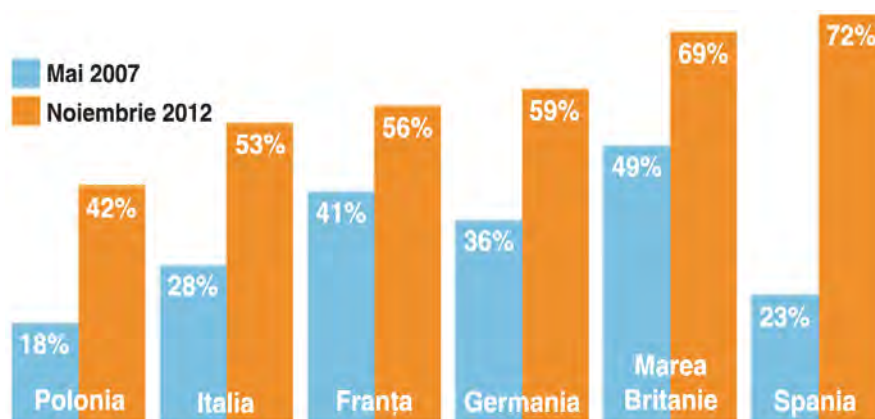
Autorii citați fac o analiză pătrunzătoare a euroscepticismului și neîncrederii. Pentru a sugera proporțiile fenomenului, menționează un lucru semnificativ. În 2007, oamenii considerau că Marea Britanie – unde cei ce nu aveau încredere în Uniune depășeau cu 13 procente pe cei care aveau încredere (deci unde rata încrederii se situa la -13 procente) – reprezenta un adevărat lider, un simbol al euroscepticismului. Astăzi, primele patru cele mai mari țări din zona euro au un nivel al încrederii mai redus decât cel consemnat de Marea Britanie în 2007. S-a schimbat și sursa reală a euroscepticismului. Explicația principală din anii premergători crizei asocia această atitudine cu ceea ce s-a numit „deficitul de democrație”. Deciziile la nivelul Uniunii erau luate preponderent nu de către responsabili aleși, ci de către tehnocrați care nu reprezintă pe nimeni. Astăzi, situația s-a schimbat. Principala contradicție a Europei este cea dintre țările din nord și cele din sud, dintre centru și periferie. Din această dispută, ambele părți ies nemulțumite, pentru că fiecare crede că cealaltă parte folosește instituțiile de la Bruxelles pentru a-și promova interesele. Nu avem de-a face doar cu divizări, ci și cu nemulțumiri și deziluzii.

¹ Jose Ignacio Torreblanca, Mark Leonard, „The Continent-Wide Rise of Euroscepticism”, European Council of Foreign Relations, http://ecfr.eu/page/-/ECFR79_EUROSCEPTICISM_BRIEF_AW.pdf.

Firește că interesează răspândirea încrederii, respectiv a neîncrederii în întreaga Uniune. Va trebui să recunoaștem că modul cum este privită Uniunea în țările cele mai mari ale Europei are o relevanță specială. Este de menționat că și în aceste state lipsa de încredere este preponderentă.

Figura 11. Neîncrederea în UE.

Procentajul cetățenilor care se declară neîncrezători în UE, ca instituție.

Sursa: Standard Eurobarometer 67, Spring 2007. Standard Eurobarometer 78, Autumn 2012.

Cum arată și datele de mai sus, încrederea publică în Uniunea Europeană a scăzut la niveluri istorice în cele mai mari șase țări ale Europei. Criza cu tot ceea ce a însemnat ea – criza euro, criza datoriilor suverane, diminuarea uneori drastică a cheltuielilor publice, *bailout*-urile acordate statelor confruntate cu dificultăți –, toate acestea au hrănit extinderea îngrijorătoare a euroscepticismului. Până la limita în care el poate genera și întreține atitudini populiste. În acest moment al evoluției europene – care continuă să presupună eforturi de o parte și de alta, o disponibilitate specială pentru depășirea crizei, atât din partea țărilor creditoare, cât și a celor debitoare –, populismul reprezintă cel mai nociv dușman politic al Uniunii. Pur și simplu el poate orienta într-o direcție falsă dorința și aspirația oamenilor de a se reveni la o viață normală.

Încoronarea acestui tip de raportare la Uniune este răspândirea incredibilă la nivelul UE a euroscepticismului. Euroscepticii au depășit eurooptimiștii. Iată cum prezintă *Financial Times* această situație.

Figura 12. Eurosceptici și eurooptimiști în rândul electoratului din UE.
Împărțire bazată pe răspunsuri la multiple întrebări.

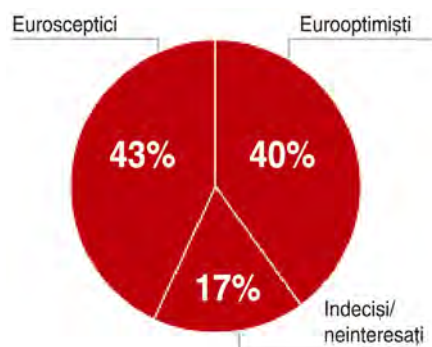
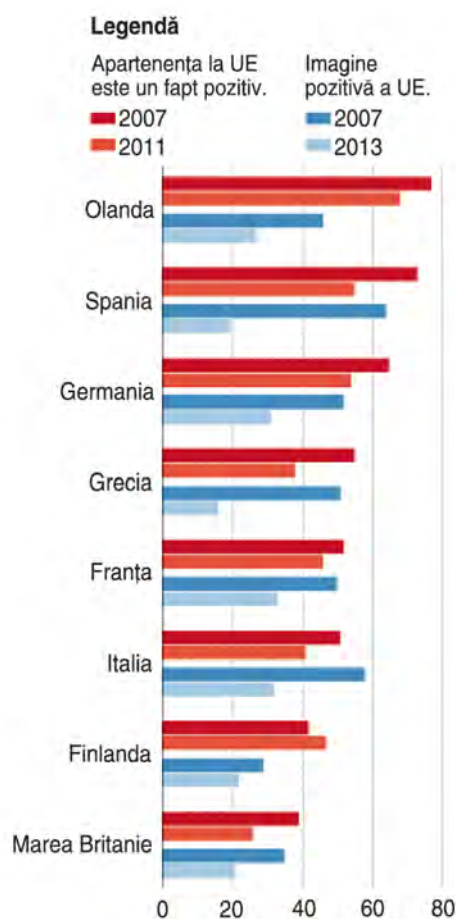

Figura 13. Creșterea neîncrederii. Percepțiile asupra UE (% din respondenți).

Sursa: Eurobarometer: Gallup. *Apud* Joshua Chaffin, „Europe: United by Hostility”, *Financial Times*, October 16, 2013.

În evoluția opiniei publice europene se remarcă două tendințe, una mai importantă decât alta. Prima se referă la creșterea spectaculoasă a euroscepticilor, care au ajuns chiar să se situeze cu câteva procente peste ponderea eurooptimiștilor (vezi Figura 12). Importantă nu este atât creșterea euroscepticilor, ci faptul că cele două orientări au ajuns să dețină ponderi similare în ansamblul populației europene. Europa repetă procesul de splituire pe care America l-a cunoscut în plan politic. Numărul congresmenilor democrați și republicani fiind, practic, egal, apar cu o frecvență din ce în ce mai mare diverse blocaje. Iar blocajul în sfera deciziei este extrem de costisitor, atât în termeni economici, cât și democratici și de imagine. În cazul Europei atrage atenția nu numai divizarea în părți aproximativ egale a eurooptimiștilor și euroscepticilor, ci și faptul că numărul indecișilor și al celor neinteresați este relativ mic. Ceea ce arată intensitatea confruntării, nivelul de interes pe care îl suscită în rândul cetățenilor problemele crizei europene.

În sociologie, tendința este mai importantă decât numărul de respondenți care o susțin. Pentru că tendința indică direcția: ascendentă sau descendentă. Ceea ce ilustrează Eurobarometrul este, în primul rând, faptul că euroscepticismul este un proces evolutiv. Nu este exclus ca Europa să repete într-un fel experiența blocajelor americane. În orice caz, opinia publică a prelucrat într-un fel rapid și, am spune, radical fenomenele crizei și a configurat o atitudine de tip avertisment: accelerați rezolvarea crizei. Altminteri, procesul de construcție europeană poate fi oprit, mai întâi, în cugetele europenilor...

Această schimbare are loc în preziua alegerilor parlamentare europene. Care pot furniza surprize. Până în primăvară, situația economică a Europei nu se va schimba semnificativ în bine. Un grup masiv de sceptici în Parlamentul European va putea conduce la un gen de blocaj legislativ care va avea partea sa de contribuție la o posibilă încetinire a procesului decizional la nivelul Uniunii. Care, oricum, nu excela prin operativitate.

Este foarte important să relevăm că atitudinea eurosceptică este prezentă pe toată întinderea Uniunii, indiferent de statutul economic al țării respective. E adevărat că există diferențe semnificative despre care am vorbit. La fel de important este să reliefăm extensia acestui pesimism, sfera de cuprindere a neîncrederii în Uniune și instituțiile sale. Dintr-o asemenea perspectivă, va trebui să acceptăm că avem de-a face cu o situație cvasigeneralizată. José

Manuel Barroso, președintele Comisiei Europene, declara recent că „visul” european este amenințat de „resurgența populismului și a naționalismului” în întreaga Europă: „Într-o vreme în care atât de mulți europeni se confruntă cu fenomene precum șomaj, incertitudine, inegalitate pronunțată, s-a instalat un fel de «oboseală europeană», susținută de o neînțelegere a ceea ce se întâmplă. Cine ce face, cine ce decide, cine controlează pe cine sau ce anume? Și încotro ne îndreptăm?”¹

Da, aceasta este întrebarea: încotro ne îndreptăm? De la președintele Comisiei Europene așteptăm răspunsul la o asemenea întrebare, însoțit de explicații privind proverbiala întârziere a Uniunii în a formula răspunsuri atunci când a venit criza, în a lua decizii strategice, în a depăși impasul în care se află Uniunea de ani de zile. Am spune, la limită, că nu criza este problema de fond a Uniunii, ci propria băltire care se făcuse simțită înainte de criză și care, acum, a devenit doar mai vizibilă. Problema Uniunii este chiar Uniunea. Or, în acest domeniu nu a intervenit nicio clarificare. Doar am fost puși în fața unui fapt împlinit: dezvoltarea puterii germane, care, de fapt, are cuvântul hotărâtor la nivelul Uniunii. Comparați puterea președintelui Uniunii, José Manuel Barroso, cu cea a cancelarului german Angela Merkel. Iată problema Uniunii! Criza este, într-un fel, ceva secundar și a căpătat proporții din cauza acestei stări a Uniunii.

7. Divizarea sferei publice europene

Construirea unei identități de grup este un lucru extrem de dificil, care pretinde timp, o acțiune conjugată și permanentă. În plan național, un element esențial al acestei construcții de identitate este „narațiunea națională”, „mitul fondator”, limba comună, educația proiectată pentru a servi valori și opțiuni comune etc. La nivel european toate acestea nu au fost gândite în momentul când Uniunea cunoștea succesul economic și când exista răgazul pentru o proiecție de anvergură privind construirea identității europene. Astăzi, alte lucruri primează, iar elementele identității parcă sunt puse deoparte „până va trece criza”. Dar criza durează. Și nu numai că durează,

¹ Citat în Ian Traynor, „Crisis for Europe As Trust Hits Record Low”, *The Guardian*, April 24, 2013.

dar amplifică diferențele, mărește tensiunile și alimentează nemulțumirea. Cum am arătat mai sus, există o adevărată prăbușire a încrederii în Uniune. Cetățenii unde să-și îndrepte speranța? Recursul la discursul populist este nu doar dăunător, este devastator. Pentru că stimulează false așteptări într-un moment în care Uniunea traversează o perioadă dificilă și are de luat decizii foarte importante.

Rezumând, sfera publică europeană nu se mai poate sprijini pe succes, pentru că succesul nu mai există; nu se mai poate sprijini nici pe ceea ce numim direcție, pentru că direcția apare din ce în ce mai confuză; nici pe ceea ce am numi determinare, pentru că discuțiile prelungite și amânarea au reprezentat caracteristicile atitudinii liderilor europeni în această perioadă. Firește, problemele de rezolvat prezintă o complexitate care cere timp de dezbateră și lămurire. Există, de asemenea, perspective și interese diferite cu privire la aceste probleme din partea țărilor participante și, deci, a liderilor lor. Toate acestea pot apărea parțial justificate în ochii specialiștilor. Aici vorbim de sfera publică, deci de opinia publică, de cetățeanul obișnuit. Cetățeanul obișnuit observă criza și suportă toate consecințele sale: șomaj, recesiune sau stagnare economică, amânarea deciziilor, absența unor perspective care să-i dea puțină speranță. Ce reacție îi este la îndemână? Toată lumea este nemulțumită. La nivelul cetățeanului obișnuit, impactul crizei se poate dovedi atât de puternic, încât el poate prilejui chiar o *resetare a mentalului colectiv*.

În noul context, de dezamăgire prelungită, cetățenii se pot reorienta către identitățile naționale, ca un loc de refugiu sau măcar de mai mare siguranță. Apare, astfel, nu numai tentantă, dar mai sigură întoarcerea la sfera publică națională, la valorile și dominantele ei. Cum a apărut o asemenea reacție? Din același motiv pentru care centrul de greutate al eforturilor de rezolvare a crizei s-a situat la nivel național: pentru că statele naționale (ca și sferele lor publice) *există*. Iar direcția de evoluție a sferei publice europene urmează mișcarea reală a vieții economice. Atunci când Uniunea era promițătoare și tentantă, nota dominantă pentru sferele publice naționale era europeanizarea lor. Acum, că tendința s-a inversat, am putea avea de-a face cu o *renaționalizare a sferei publice*, cu o diminuare a elementelor care marcau europeanizarea și cu o accentuare a celor legate de preocupările și valorile la nivel național.

Un proces reversibil, s-ar putea spune, o mișcare de du-te-vino. În istorie, nu se revine la situația de dinainte. Putem folosi termenul de sferă publică națională doar ca semn de recunoaștere, dar ea are un conținut diferit, dobândit în „vârsta europeană”. Sfera publică națională la care se ajunge acum nu este egală cu sfera publică națională de la care a pornit procesul de „europenizare”. Ea include tot felul de trăiri, de prefaceri acumulate în ultimele decenii. Nu este o revenire pur și simplu și nu avem de-a face cu un proces omogen pe toată suprafața Uniunii. Sunt cel puțin două tipuri de reveniri, cu intersecții inevitabile. Revenirea țărilor care poartă gustul amar al eșecului, al frustrărilor, al dezamăgirii, poate chiar al unui tip special de resentiment. Și revenirea țărilor care nu au suferit prea mult, care sunt încrezătoare, poate mândre de statutul lor. Cele două tipuri de reveniri generează două tipuri distincte de sfere publice, hrănite de sentimente și trăiri diferite. Liniuța de unire dintre ele este reprezentată de nemulțumirea generală: unii consideră că efortul de creditare a „sudiștilor” a ajuns la limită, alții că sunt nedreptățiți de condițiile împrumutului și de rigorile greu de suportat ale austerității. Este o ironie severă la mijloc. În Europa se întoarce și se instalează nu doar criza, ci și organizarea pe care a exportat-o de-a lungul istoriei: centru-periferie. În felul acesta, Europa riscă să reproducă și să devină o vitrină vie a divizării pe care a instituit-o în lume.

Dacă sfera publică europeană ar fi fost, deopotrivă, rezultatul unei strategii de sine stătătoare de cultivare a valorilor europene, de evidențiere a avantajelor pe care le prezenta pentru toți cetățenii evoluția spre integrare a continentului, acum ar fi putut exista opțiuni, convingeri, atitudini europene care nu erau neapărat dependente de succesul economic. Aceste achiziții atitudinale ar fi reprezentat un punct de sprijin în direcția depășirii dificultăților și un punct de rezistență în fața renaționalizării sferei publice europene. Cum nu s-a lucrat din timp la construirea atitudinilor europene, acum asistăm la un adevărat paradox: în loc să asigure o rezistență față de tendința de renaționalizare, dezbaterile din sfera publică europeană devin un gen de accelerator al procesului despre care am vorbit.

Valoarea Uniunii este dată și de starea periferiei sale. Ca să-ți dai seama de vitalitatea unui organism nu mergi neapărat în *core*-ul său, unde se presupune că lucrurile merg cât de cât bine, ci mergi la extremități, acolo unde pulsarii dezvoltării sunt, prin forța lucrurilor, mai slabi. Cum se prezintă

lucrurile în periferie și cum este perceput centrul de către periferie? Fără o viziune despre periferie și evoluția sa, fără perspectiva pe care centrul trebuie să o asigure periferiei că se poate dezvolta și emancipa, Uniunea nu va rezista multă vreme. Într-o asemenea lumină, putem spune că periferia dezvoltă vulnerabilitățile și reprezintă adevăratul test pentru Uniune, pentru centrul său. Ce vrea centrul? Centrul pare obosit sau indecis. Sau are o agendă despre care nu vorbește deschis și lasă periferia să o descifreze. În orice caz, centrul așteaptă ca țările periferiei să se îndrepte, încet, încet, pe făgașul prefigurat și dorit de el. Uitând un lucru esențial: că între timp Uniunea acumulează tensiuni care se pot apropia de „punctul de fierbere”. Că locuitorii periferiei pot pierde încrederea, elementul central al construcției Uniunii. „Iar odată pierdută, încrederea se dovedește aproape imposibil de recâștigat”¹.

¹ Peter Spiegel, Alex Barker, „A Weekend to Save the Euro”, *Financial Times*, October 20, 2011.

CAPITOLUL V

NU DOAR DE UN PLAN MARSHALL ARE NEVOIE EUROPA, CI DE UN *NEW DEAL*!

Un ghem de blocaje și de crize suprapuse: unele mai puternice decât altele. Iată cum am putea caracteriza, pe scurt, Uniunea. Orice cărare ai alege, opreliștile te întâmpină după numai câțiva pași. Reacția naturală în asemenea cazuri este să te întorci la punctul de plecare. De aici încolo sunt două tentații: fie încerci o cale nebătătorită, fie, luat cu asalt de atâtea probleme și încurcături, amâni răspunsul. Și lași ca lucrurile să se mai așeze și de la sine. Ceea ce înseamnă să aștepți o șansă, care, la complexitatea Uniunii, nu are de unde veni.

După tot ceea ce s-a întâmplat în legătură cu Siria în această vară, George Friedman, intrigat de refuzul continentului de a susține o intervenție militară în această țară, face o călătorie în Europa. După care își sistematizează impresiile într-un material intitulat: „Călătorie geopolitică în Europa”¹. Multe observații percutante. Dintre ele ne-a impresionat una, tocmai pentru că o cunoaștem, dar suntem mereu tentați să o trecem cu vederea, în orice caz, să o subestimăm: Uniunea s-a construit, în timp, pe suportul oferit de tandemul franco-german. Cum să mai vorbim de unitatea continentului, când disensiunea a pătruns chiar în interiorul tandemului întemeietor? Pozițiile celor două țări s-au depărtat între ele, pentru că preocupările lor sunt diferite. Germania se află în fața deciziei istorice de a exercita sau nu rolul de hegemon. Franța suferă din cauza datoriei și a competitivității economice reduse. Firește că agendele lor sunt prin forța lucrurilor diferite. Cu prilejul

¹ George Friedman, „Geopolitical Journey: The U.S. – European Relationship, Then and Now”, *Geopolitical Weekly*, September 24, 2013.

împlinirii a 50 de ani de la semnarea de către Charles de Gaulle și Konrad Adenauer a Tratatului de la Elisée, au apărut câteva comentarii și remarci foarte instructive. De pildă, François Heisbourg (expertul care a fost implicat timp de 30 de ani în dialogul franco-german) relevă ceva ce trece dincolo de problemele economice. „Divergențe adânci” referitoare la viziunea asupra Europei existau și atunci, dar ele erau depășite de existența unui adevărat humus psihologic, a credinței sincere în viabilitatea proiectului care întemeia un *destin comun*. Acum, după atâția ani, mărturisește François Heisbourg, „sunt de-a dreptul uimit de răceala instalată pe această relație”, de faptul că „dorința Berlinului și Parisului de a depăși diferențele – imperativul care susținea Tratatul – s-a risipit”¹.

Realizăm cu dificultate că principala victimă a crizei a fost ideea de *destin comun european*. Că Uniunea a redevenit – dacă a depășit vreodată acest stadiu – o colecție de națiuni: unite de legături și interese economice, dar din ce în ce mai puține și mai firave credințe comune. Când este vorba de probleme care nu ne diferențiază suntem cu toții „europeni”; în fața temelor disputate, suntem „germani”, „francezi”, „italieni”, ori, după caz, „nordști” sau „sudști”, creditori sau debitori, reprezentanți ai periferiei sau ai *core-ului* european. Aceasta este Uniunea, o organizație brăzdată de tot felul de fracturi. O asemenea organizație nu are cum să producă istorie, să ofere un model, să reprezinte o retortă în care să se plămădească noi formule de evoluție. Friedman are dreptate să remarce că, din punct de vedere al relevanței geopolitice, Europa devine treptat, treptat, un gen de Scandinavie: „Este foarte prosperă, îți face plăcere s-o vizitezi, dar nu reprezintă locul în care se face istoria”².

Dintotdeauna, Uniunea a reprezentat „un concept fluid”: o zonă de liber schimb care excludea anumite state europene, o zonă euro care nu cuprinde toate țările membre ale Uniunii, o putere economică fără a fi și o putere militară etc. Acum, ea este confruntată cu două falii, una mai importantă decât cealaltă. Ambele greu de depășit. Zona euro *uzurpă* Uniunea. Ea reprezintă din ce în ce mai mult Uniunea: are monedă unică, un sistem de supraveghere bancară (pe cale de a fi instaurat), reguli care privesc mai ales

¹ François Heisbourg, „The Union at Europe’s Heart Is Frayed”, *Financial Times*, January 21, 2013.

² George Friedman, *art. cit.*

țările din această zonă. Nu spunem că țările din afara zonei euro sunt secundare ca importanță. Criza euro a eliminat ideea superficială a unei Europe *à la carte*. Cine a cochetat cu așa ceva acum se află în afara jocului. Chiar o țară ca Marea Britanie poate cunoaște o asemenea experiență amară. În fapt, statele care nu aparțin zonei euro nu mai sunt membre cu drepturi depline ale Uniunii. Repetăm, în realitate, chiar dacă adevărul acesta nu este deloc recunoscut.

Uniunea a luat naștere ca o *uniune a solidarității*, un tip de organizare care să stimuleze dezvoltarea, să favorizeze micșorarea diferențelor economice, uneori a decalajelor dintre țările membre. Extinderea Uniunii a cunoscut etape oarecum „impuse” de criterii geopolitice, în care gradul de omogenitate economică a trebuit împins în plan secund. Criza nu a făcut decât să dezvolte noua realitate economică a Uniunii, care, în cele din urmă, poate răpune construcția ca atare. Când periferia s-a instalat, modelul de Uniune solidară devine un gen de ficțiune politică și nu mai poate supraviețui decât în manuale.

Momentul deciziei strategice nu mai poate fi amânat fără costuri foarte mari. Europa nu poate avea și integrare economică, și state individuale. Balansul acesta care durează de câteva decenii s-a epuizat ca potențial. Uniunea ori se transformă în federație – iar puterile mari ale Europei vor accepta foarte greu acest lucru –, ori va rămâne o zonă de liber schimb, o simplă piață comună. Elementul incomod și care prefigurează evoluția în direcția federală este moneda unică. Europa nu mai are cum să amâne mult timp răspunsul, dar nici nu va lua o decizie. Dacă Germania va încerca să facă unii pași în această direcție va fi acuzată că vrea să stăpânească Europa. Berlinul se află în situația paradoxală că va fi judecat aspru fie că va acționa, fie că nu va acționa. Franța are o sensibilitate cunoscută atunci când este vorba despre afectarea suveranității.

Aceasta este condiția actuală a Europei și ea pare să nu se schimbe prea curând. În centrul ei se află un război dur: cel dintre creditori și debitori. Un război nedeclarat, fără generali sau ofițeri de comandă; cele două tabere sunt unite de un lucru peste care nu se poate trece: niciuna nu poate ieși din dispută fără a fi vătămată. Nu vă temeți de prăbușire, pentru că ea nu va avea loc. Ce interes are creditorul ca debitorul să se prăbușească? Interesul lui este ca acesta să se mențină în viață pentru a se menține fie și speranța că datoria

va fi plătită. Dacă aceasta este contradicția de fond, blocajul care ține în loc Europa, atunci dintr-o asemenea situație decurg două concluzii: *criza va fi manageriată, iar nu rezolvată*. Prin urmare, chiar dacă unele dintre datele majore ale crizei vor fi depășite (se poate relua creșterea economică, de pildă), criza va dura sub multe alte forme: „Nu trebuie să ne așteptăm nici la un succes răsunător, nici la un eșec cataclismic, ci la prelungirea perioadei de blocaj, tergiversare și impas”¹.

Acum Uniunea are nevoie de un moment de înțelepciune. Trebuie să se ridice deasupra disputei economice propriu-zise. Altfel, fie se va afunda fără posibilitatea de revenire, fie totul va lua forma unui război de secesiune. Din acest punct de vedere, examenul adevărat al supraviețuirii Europei este dezvoltarea periferiei. Periferia și criza euro sunt două laturi ale aceleiași crize, două fațete ale aceleiași monede. Doar că una îmbracă o coloratură preponderent socială, iar cealaltă preponderent financiară. Ambele condiționează direct procesul de supraviețuire a Uniunii, ca Uniune a solidarității.

Uniunea Europeană a pornit la drum cu ideea fundamentală că nicio țară nu poate și nu trebuie să devină hegemonică, că decizia strategică va trebui să fie rodul unui tip de consens la nivelul țărilor membre. Evoluțiile din ultimii ani reprezintă un indiciu că Germania ar urma un asemenea traseu. Ne aflăm în fața celei mai importante probleme a momentului în evoluția Uniunii. De voința Germaniei depind mai toate deciziile importante la nivel european. A vorbi despre Europa înseamnă, în primul rând, a vorbi despre Germania și opțiunile sale. Indiferent că ne dăm sau nu seama de acest lucru. Un simplu amănunt, dar care nouă ni se pare grăitor. Am parcurs de curând lucrarea lui David Marsh intitulată *Europe's Deadlock*. Deci o lucrare dedicată Europei. Am socotit de câte ori face autorul trimitere la Germania pe parcursul paginilor acestui volum. De circa 200 de ori. De câte ori face trimitere la următoarea țară cu citările cele mai frecvente (Franța)? Cam de 50 de ori. Același lucru am vrut să-l aplicăm la propria noastră lucrare. Am renunțat, în speranța că va face acest lucru cititorul. Nu este nicio îndoială că rezultatul va fi asemănător. Realitatea este că, indiferent ce temă tratezi, punctul de vedere german trebuie menționat. Dacă vorbești despre euro, vorbești în primul rând despre poziția Germaniei.

¹ David Marsh, *Europe's Deadlock. How the Euro Crisis Could Be Solved — And Why It Won't Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013, p. 3.

Dacă vorbești despre periferie, buget european, solidaritate, nu poți face în niciun fel abstracție de poziția Germaniei, ca principal contributor. Temele europene conțin în momentul de față un tronson esențial german.

Cu alte cuvinte, chiar dacă ne vine greu să recunoaștem, Germania îndeplinește rolul de hegemon, fără a avea răspunderile formale ale hegemonului. Și este bine să ne gândim de două ori la situația în care se află Uniunea și zona euro. În momentul de față, Germania nu are niciun interes să fie hegemon. Situația Europei – cu adevărat critică – nu este neapărat neconvenabilă pentru Germania. Oricum, ea este arbitru. Existența euro lucrează pentru cei cu competitivitate ridicată. Deci în primul rând pentru Germania. Într-un articol recent, Robert D. Kaplan vorbește despre raporturile dintre anarhie și hegemonie. Sistemele mari au nevoie de cineva care să conducă și față de care există așteptarea să conducă: „Când un hegemon nu conduce, acționează iresponsabil”¹. Semnificativă este în această privință poziția exprimată de ministrul de Externe al Poloniei, care invita deschis Germania să conducă procesul de reformă la nivel european.² Alegerea reală pe care trebuie să o facă europenii este: fie oficializează acest rol (atașându-i și răspunderile de rigoare), fie consimt la o accentuare a tensiunilor, la instalarea unor evoluții de tip haotic. Cineva trebuie să organizeze răspunsul la ghemul de probleme cu care se confruntă Uniunea. Țara care a câștigat acest drept este Germania.

Procesul transformării Germaniei într-o putere semnificativă a lumii de astăzi a fost realizat pe parcursul unei generații. Statistic vorbind, o generație este estimată la 25 de ani. Cam atât a trecut de la reunificarea Germaniei. Interval în care au avut loc două mari încordări naționale: modernizarea economică a fostei Germanii de Est și lansarea, în 2003, a unui vast program de modernizare și creștere a competitivității generale a țării, intitulat *Agenda 2010*. Ambele au solicitat un mare efort financiar, o mare disponibilitate, ambele au prilejuit o mare investiție în viitor. Ce să admiri mai întâi? Cadența înaintării? Voința de a consacra o idee? Capacitatea elitei germane de a se confunda cu vrerea unui popor și de a-i arăta calea de a se impune? Pentru noi, acesta este lucrul cel mai impresionant. Au progresat

¹ Robert D. Kaplan, „Anarchy and Hegemony”, April 17, 2013, <http://www.stratfor.com/weekly/anarchy-and-hegemony>.

² „Poland’s Appeal to Germany – Sikorski: German Inaction Scarier than Germans in Action”, *The Economist*, November 29, 2011, <http://www.economist.com/blogs/eastern-approaches/2011/11/polands-appeal-germany>.

națiunile care au avut elite valoroase, elite care nu s-au lăsat seduse de diverse „mode”, elite care au fost atașate ideii de evoluție solidă, durabilă, organică. Într-o perioadă în care procesul dezvoltării devine mai complicat, calificarea elitelor și mai ales atașamentul lor la cauza poporului din care s-au născut sunt definitorii. Peste toate aceste realizări, impune respectul față de sine al Germaniei și faptul că elita germană a lucrat în această direcție. Este remarcabilă robustețea elitei financiare germane, a elitei industriale, a celei manageriale, dar, mai presus de orice, este impresionant că toate aceste grupuri de specialiști supercalificați au înțeles să slujească respectul de sine al națiunii germane, să stimuleze ambiția germană, să conserve spiritul ei de afirmare. Germania are dreptul să treacă această perioadă de 25 de ani cu litere speciale în istoria sa deloc lipsită de realizări spectaculoase.

În timp ce noi, pe parcursul aceleiași generații, am reușit să distrugem o țară sub steagul unei lupte, în falset, împotriva comunismului. O epocă pe care o putem numi *epoca dezindustrializării României*. Peste ani, suntem siguri că această perioadă va fi prezentată în culori foarte sumbre. Noi nu am avut elită; noi *am avut contraelită*. Voci dominante în spațiul nostru public nu au vorbit în numele intereselor de durată ale românilor, ci au reprezentat și personificat interesele externe în perimetrul nostru național. Care s-au aliniat modelor momentului. Care s-au situat în fruntea lor, le-au teoretizat și au creat psihoza că cine se opune nu mai este în consens cu istoria. Unde a fost elita noastră când se desființau industrii întregi? Guvernele succesive și-au trecut unul altuia diverse programe de „modernizare”. Modernizarea este un concept pereche cu cel al dezvoltării. Nu există modernizare fără dezvoltare. Cum să te poți moderniza dacă totul se prăbușește în jur? La începutul anilor '90 nu aveam datorii, aveam chiar excedente comerciale, dispuneam de câteva miliarde de dolari, ca rezervă sau creanțe, aveam o forță de muncă bine pregătită. Acum avem datorii să ajungă și la nepoți, și la strănepoți, și nu am reușit să ridicăm, prin efort propriu, nici măcar o singură unitate de producție modernă în aproape un sfert de secol. De viziune și perspectivă ce să mai vorbim? Germania trece în ultimii 25 de ani două „examene” majore și face din această țară o putere care impune nu doar în Europa, ci în lume; noi am reușit „performanța” de a face dintr-o țară cu un considerabil potențial agricol și industrial o *colonie model*. Este emblema adevărată a acestor ani. Coroana de lauri a clasei politice și a contraelitei românești...

REAȘEZAREA LUMII DIN DECENIUL AL TREILEA

Lucrarea de față se sprijină pe ideea că deceniul de început al acestui secol prefigurează evoluția întregului veac. Ce ne-a îndreptățit să afirmăm acest lucru? Mai întâi, ritmurile de dezvoltare foarte înalte ale statelor emergente. Care au făcut ca lumea emergentă să atingă în numai 10 ani o pondere de 50 de procente în PIB-ul global – calculat pe baza puterii de cumpărare. Poate cel mai important argument: lumea emergentă beneficiază de atuuri care *nu se modifică de la un deceniu la altul*. Este alcătuită din țări mari, din țări de mărimi continentale; deține o populație numeroasă și, în general, bine calificată; dispune de importante bogății naturale; a acumulat deja o experiență a dezvoltării în condițiile globalizării; fiecare țară din cadrul acestui adevărat pluton de state dinamice a definitivat *propria strategie de dezvoltare*, pe care criza a confirmat-o în linii mari. Cu alte cuvinte, lumea emergentă este mai bine pregătită să facă față competiției din zilele noastre. Toate acestea ne îndreptățesc să vorbim despre *tendențe de lungă durată*, care vor marca secolul, și nu de procese alimentate de conjuncturi favorabile.

Istoria ne învață că ritmurile inegale de dezvoltare conduc la conflicte. Adevăr pe care unul dintre întemeietorii geopoliticii moderne, Halford J. Mackinder, l-a fixat în următoarea formulă: „marile războaie ale istoriei sunt rezultatul direct sau indirect al ritmului inegal de dezvoltare al națiunilor”¹. Încetează să funcționeze acest *pattern* explicativ odată cu încheierea Războiului Rece? După opinia noastră, nu, dar el îmbracă alte forme. Confruntarea militară nu mai este actuală. Pur și simplu, lumea nu mai acceptă conflictul militar decât ca o măsură extremă. Conflicte vor continua

¹ Halford J. Mackinder, *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996, p. 2.

să existe, dar ele își vor schimba domeniul și forma de expresie. Vor fi în esență conflicte economice (cu multele sale subdiviziuni: comerciale, financiare, de aprovizionare cu materii prime etc.) și nu de puține ori, cu excepția celor acute, vor îmbrăca o formă *soft*, am spune „prietenoasă”.

Deceniul în care ne aflăm este turbulent, dar nu seismic. Este un deceniu al reșezărilor. În el se vor întâmpla lucruri importante, dar într-o manieră preponderent silențioasă, liniștită. Deceniul actual este asemenea unui răgaz pe care istoria îl ia înainte de altă transformare importantă.

Sunt câteva evenimente care vor marca și vor da un relief aparte deceniului al treilea. Poate cel mai important lucru este cum se va încheia. Cu China situată pe prima poziție – detașat pe această poziție –, deținând 27,9 procente din PIB-ul mondial, cu SUA având 18 procente și cu zona euro care va coborî dramatic la 11,7 procente¹. La „vârf” această ierarhie se va menține pe tot parcursul secolului. Din anii '40-'50 este posibil ca India să ocupe locul trei, deținut în prezent de Japonia.

La începutul deceniului care vine urmează să aibă loc alte două evenimente importante. Se va încheia cursa pentru calculatorul de mare viteză. O cursă cu valoare simbolică. În care – spun specialiștii – China ar avea șanse de a câștiga. Firește, SUA păstrează prima opțiune. Numai faptul că apare însă această problemă, când SUA au avut decenii la rând o supremație clară în câmpul tehnologiilor informatice, reprezintă un tip de avertisment. Tot la începutul deceniului următor, la Shanghai, se va da în funcțiune unul din cele mai moderne centre financiare din lume. Care este valoarea acestei inițiative? Consacră China ca putere financiară. Până la acea dată, se estimează că Beijingul va avea o rezervă valutară care va oscila în jurul a cinci trilioane de dolari, comparativ cu peste trei trilioane în prezent. Evenimentul marchează un moment decisiv în lansarea yuanului ca monedă internațională de schimb și teaurizare, alături de dolar și euro. Comerțul cu țările din sud-estul asiatic are loc deja în yuani. Multe companii chineze și străine au primit dreptul de a desfășura operațiuni comerciale în moneda națională chineză. Încet, încet, această monedă se va impune și nu este deloc exclus ca deceniul ce vine să mai consemneze o altă confruntare: *bătălia monedelor*. În sfârșit, la mijlocul deceniului care

¹ „Looking to 2060: A Global Vision of Long-Term Growth”, OECD Economics Department Policy Notes, No. 15, November 2012.

vine cheltuielile militare ale Chinei – cele oficiale – vor egala cheltuielile americane în domeniu. Ceea ce înseamnă că, într-o anumită perspectivă – nu foarte îndepărtată –, puterea militară a Chinei va egala puterea militară a SUA. Prin urmare, deceniul care vine se anunță de-a dreptul tumultuos, consacrand multe dintre caracteristicile secolului în ansamblu. Pe parcursul său, se decantează liniile de forță și se consacră *noua ierarhie economică a lumii*, cu țările emergente situate pe poziții de vârf. Cu mențiunea că de-abia de atunci încolo India începe cu adevărat să intre în scena globală, urmată de celelalte țări emergente, mai mari sau mai mici.

Reașezări, cum se vede, spectaculoase. Vor conduce ele la conflict? Avem și aici o particularitate importantă. Până acum, țara care se ridica bătea cu pumnul în masa celorlalte puteri, cerând un loc și drepturile care i se cuvin. De data aceasta, China dorește asemenea drepturi, dar răbdarea ei este de necuprins. Totul este secundar în raport cu prioritatea sa adevărată: propria dezvoltare. Dacă, de-a lungul istoriei, Rusia a cumpărat timp pentru a putea învinge în diferite confruntări militare, astăzi, China cumpără timp pentru a putea consolida forța propriei economii. De aceea, va fi cooperatoră, poate chiar conciliatoare. Condițiile conflictului militar nu sunt întrunite. Lucrul care ar putea scoate China din matca ei comportamentală este doar punerea în pericol a bazinelor de aprovizionare cu materii prime și a rutelor de transport ale acestora. Pentru că i-ar afecta propria dezvoltare, obiectivul ei totalizator.

Prin ce se diferențiază puterile lumii de astăzi? Unele au făcut un tip de selecție a elementelor care se situează la baza forței unui stat, altele o altă selecție și o altă combinație a acestor elemente. Sunt state care au optat, în continuare, pentru un model preponderent clasic (având puterea militară drept adevărat fanion, cum ar fi SUA, Rusia); alte țări (China, Germania) au reconfigurat rapid structura de rezistență a propriei puteri în spiritul globalizării și al noului context al dezvoltării. Ele au optat pentru export, pentru că exportul este un indicator sintetic, „adună” toate componentele activității economice și de organizare. În plus, când piața coincide practic cu piața lumii, nu este normal să „ocupi” cât mai mult din potențialul de absorbție al întregului glob?

La mijloc este un calcul riguros, o altă lectură a realității contemporane. Lumea nu se mai cucerește cu calul sau cu urmașii săi moderni, ci cu

produse competitive, cu idei și modele atractive. Poți ieși în mult mai mare câștig având un export competitiv decât investind în modernizarea dotării militare. Atât din punctul de vedere al profitului, cât și al imaginii. Globalizarea a redefinit importanța pilonului economic al puterii și a propulsat competitivitatea pe primul loc în echipamentul unei economii de piață. Cu industrii competitive, cu produse solicitate la export poți cuceri nu doar piețe, ci și adeziuni și aprecieri din partea consumatorilor globali.

Mai este un motiv la mijloc. Puterile lumii nu mai pot, pur și simplu, defila doar cu puterea militară, doar ca puteri hegemonice. Ele își construiesc o altă imagine și vor să apară în ochii lumii ca fiind diferite. În anumite privințe, ele sunt diferite. Dețin o impresionantă putere culturală, o putere de influențare și de convingere. Sub ce presiune are loc această adevărată schimbare la față? Analistii vorbesc, îndeobște, de puterea decidenților, de puterea în sensul ei clasic și uită că epoca modernă a mai născut o putere, cu o forță de influență la fel de mare: *puterea opiniei publice*, hrănită preponderent de către presă. Prefacerea discutată mai sus a avut loc inclusiv sub constrângerea acestei noi puteri. Când vorbim de opinia publică, vorbim cu obligativitate despre *gradul de acceptabilitate* al unei măsuri, al unei politici, chiar al unei puteri sau superputeri. Democratice ori mai puțin democratice, societățile de astăzi sunt nevoite să țină seama de percepția publică, de modul în care *beneficiarul*, real sau proclamat, se raportează la tot ceea ce se întâmplă în jurul lui. Sub ochii noștri are loc o prefacere radicală a ideii de *hegemon* și de *hegemonie*. Lumea modernă acceptă cu greu aceste idei și practicile pe care le implică. Așa cum cu greu acceptă ideea de conflict militar sau intervenție militară.

Toate statele importante, superputerile și puterile semnificative au realizat acest lucru și au încercat să se adapteze noului context. Nu toate au reușit însă. SUA, de pildă, care dispun de cea mai impresionantă putere culturală, au făcut două erori mari, au perturbat două echilibre fundamentale. Au slăbit prea mult statul, transferând pieței și firmelor multinaționale unele dintre prerogativele sale – ceea ce a lipsit Washingtonul de coordonarea strategică, indispensabilă oricărei superputeri; au promovat financiarizarea în dauna capacității productive a țării, ceea ce nu numai că a împins SUA către o direcție speculativă, dar a contribuit la descreșterea productivității. Iar productivitatea este *inima*

corpului economic al unei țări. Declinul SUA este legat mai mult decât ne dăm seama de acest indicator cheie.

Alte puteri s-au focalizat pe forța lor economică, pe capacitatea de a cucerii piețele externe. Ca și SUA, au înțeles puterea banului în societatea contemporană, forța de care dispun piețele financiare. Dar au asociat strâns banul cu izvorul principal de producere a acestuia. „Tiparnița” adevărată nu este mașinăria tehnică prin intermediul căreia se tipăresc bancnotele, ci *capacitatea de producție validată de export*. Așa au ajuns China și Germania să dețină cele mai râvnite titluri în domeniul economic: cel de „uzina lumii” (purta de Marea Britanie și SUA în perioada lor de ascensiune), respectiv cel de „uzina Europei”. China și Germania au ajuns principalele exportatoare ale lumii. Pare că am intrat într-o nouă perioadă în care – emancipați într-o anumită măsură de presiunea forței militare și a conflictelor de acest fel – ideea de dominație și de hegemonie se estompează, în care binele și chiar fericirea încep să fie mai echitabil distribuite pe suprafața pământului. Străpunerile economice defilează sub lozinci, precum: „modernizarea”, „relansarea economică”, „punerea în valoare a potențialului” etc. Toate spun că servesc interesele „ocupatului”, binele și prosperitatea lui. Să fie oare așa?

Să insistăm asupra unei situații pe care anul 2013 a pus-o și mai puternic în lumină. China și Germania au, fiecare, în 2013 un surplus comercial estimat de 215 miliarde de dolari¹. Deci numai surplusul comercial al celor două țări se ridică la aproape o jumătate de trilion de dolari. Este o expresie a competitivității economiilor respective, a forței pe care îl are exportul acestor țări. Lucru care nu trebuie trecut cu vederea. În același timp, tot cerințele unei analize obiective ne îndeamnă să privim lucrurile și din perspectiva celorlalte țări, a comunității europene și asiatice, pe de o parte, a comunității globale, pe de alta. Implicit, cei 500 de miliarde surplus comercial înseamnă deficit pentru alte țări, chiar condiții pentru instalarea în alte state a unei recesiuni, în orice caz îngreunarea condițiilor de relansare economică.

Martin Wolf remarcă îndreptățit că, de fapt, cele două state și-au depozitat partenerii comerciali de cererea lor internă. Au monopolizat-o. Se instalează încet, încet, o nouă realitate economică în Europa și în lume:

¹ Martin Wolf, „Germany is a Weight on the World”, *Financial Times*, November 5, 2013.

dezvoltarea economică pe seama altora. Ceea ce literatura de specialitate numește „*beggar-my-neighbour*” *policy*. Cu toții admirăm competitivitatea remarcabilă a Germaniei, dar nu putem să nu avem în vedere faptul că, în exportul din ce în ce mai mare al locomotivei europene, este încorporată și slăbirea tot mai evidentă a zonei euro, exprimată în cifre: în semestrul al doilea al anului 2013, PIB-ul zonei euro se situa cu 3,1 procente mai jos decât la momentul de vârf dinaintea de criză și cu 1,1 procente mai jos chiar față de 2011. Când exportul trece de anumite limite, el nu doar că se face pe seama cererii interne a altor țări, ci poate paraliza capacitatea economică, posibilitățile propriu-zise de refacere și relansare economică ale acestor țări. Astfel, ceea ce pare un lucru în întregime de admirat poate induce procese dureroase, poate chiar inaugura o nouă ordine a lumii bazată pe aceeași divizare *centru-periferie*. Cu nimic mai prejos și mai puțin aspră decât vechea divizare, de același tip.

Întrucât lucrarea de față este axată în bună măsură pe ceea ce am numit crizele suprapuse ale Europei, să insistăm puțin asupra situației de pe continentul nostru. De care Germania nu poate să nu țină seama. Oriunde te-ai îndrepta în Europa, găsești o țară cu un trecut imperial. Grecia și Italia, în Antichitate, Portugalia, Spania, Olanda, chiar Suedia, în zorii epocii moderne, Marea Britanie și Franța, în epoca modernă. În apropierea Germaniei se află Polonia, care a cunoscut și ea o vârstă imperială, precum și Austria, centrul unui imperiu care a cuprins mai toată Europa Centrală. Țările cu trecut imperial din Europa sunt aproape mai numeroase decât cele fără un asemenea trecut. Evident, aceste state poartă cu ele sensibilități, poate chiar orgolii. În același timp, va trebui să admitem că ideea de hegemonie și conținutul acestui proces sunt mult mai greu acceptate pe continent. Acesta este și unul dintre sensurile proverbului care figurează ca motto al acestei lucrări. Cucerirea este o etapă, conducerea teritoriilor „cucerite”, cu totul alta. De când se știe, lumea a trebuit mai întâi câștigată de partea unei idei, a unui proiect, a unei mize. Cu atât mai adevărat este acest adevăr astăzi și cu atât mai evident este el în Europa.

Germania a excelat și nu a excelat, de-a lungul vremii, în demersuri de acest tip. La întretăierea secolului al XIX-lea cu cel de-al XX-lea, Germania construisese o impresionantă putere culturală, încât, cum spunea Raymond Aron, putea transforma secolul pe care tocmai l-am încheiat într-un „secol

german”. Știm ce a urmat. De această dată, Germania a cucerit Europa cu forța ei financiară: un instrument *soft*. *Soft*, în sensul că nu este violent, dar este în multe privințe mai dur și mai înrobitor, da, mult mai înrobitor decât chiar instrumentele clasice ale cuceririi. Iată ce trebuie să înțeleagă acum Germania. Că, dacă Europa nu mai poate sta în mlaștina și în fundătura în care se complăce de câțiva ani, nici Germania nu-și poate folosi puterea financiară redutabilă pentru a supune țări ale continentului. Între aceste două perspective, pur și simplu nu există alegere!

Germania are însă alt atu, vital pentru salvarea Europei. Germania are *viziune*. Iar Europa, înainte de a avea nevoie de bani, are nevoie de o viziune coerentă privind propria dezvoltare. Până acum a dominat analiza secvențială, foarte necesară de altfel: criza grecească, periferia, criza euro, șomajul etc. S-au stins doar „incendii”. A lipsit corelarea cu analiza de ansamblu care ar fi luminat cauzele structurale ale crizei europene. În urma căreia să se creioneze un nou profil clar al Uniunii și al viitorului ei. Urmând exemplul Germaniei, care a păstrat tot timpul o pondere a domeniilor industriale. În acest sens, am spus că un nou Plan Marshall este strict necesar Uniunii, dar este insuficient. El trebuie dublat de un *New Deal*, o nouă înțelegere între țări privind viitorul lor și al Uniunii. De pildă, Europa spune – e adevărat, mai în șoaptă – *good-bye* solidarității! Europa nu poate evolua cu disparitățile de acum; criza euro reia și scoate la suprafață toate greșelile de proiectare ale monedei unice și ale Uniunii. De aceea, după acești ani dureroși de criză, un fel de reproiectare a Uniunii se impune. Reproiectare care nu trebuie să aștepte încheierea crizei, ci să fie parte a ieșirii din criză.

Se schimbă vectorii puterii, dar puterea reproduce sau caută să reproducă aceleași raporturi de dominație. Care, în multe privințe, pot fi mai dure, mai severe, mai dominatoare. Suntem contemporani cu apariția unui nou pol de putere: opinia publică. Care presupune și un grad de acceptabilitate din partea „supușilor”. Aici prefacerea este reală. De aceea, dacă puterile și superputerile globului nu vor înțelege acest lucru, estimăm că deceniul care vine va fi unul marcat nu doar de mari tensiuni, ci de o revoltă surdă, indiferent de forma ei de exprimare. Cum deceniul despre care vorbim va marca fundamental secolul, putem spune că vom trăi *un secol al instabilității*. Temerea noastră este că vom jindui după ordinea bipolară și că ne vom rătăci printre atâtea centre de decizie, globale sau regionale.

BIBLIOGRAFIE

- Admati, Anat, Hellwig, Martin, *The Bankers' New Clothes. What's Wrong with Banking and What to Do About It*, Princeton University Press, 2013.
- Altman, Roger C., „The Fall and Rise of the West: Why America and Europe Will Emerge Stronger from the Financial Crisis”, *Foreign Affairs*, January/February 2013.
- Ash, Timothy Garton, „The New German Question”, *The New York Review of Books*, August 15, 2013.
- Attali, Jacques, „Understand Germany”, December 10, 2010, <http://blogs.lexpress.fr/attali/2010/12/12>.
- Baltzell, Edward Digby, *Puritan Boston and Quaker Philadelphia: Two Protestant Ethics and the Spirit of Class Authority and Leadership*, Free Press, New York, 1979.
- Bauman, Zygmunt, „150 Years of German Social Democracy”, *Social Europe*, Occasional Paper, October 2013.
- Beck, Ulrich, „Germany Has Created An Accidental Empire”, March 25, 2013, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2013/03/germany-has-created-an-accidental-empire/>.
- Beck, Ulrich, *German Europe*, Polity Press, Cambridge, 2013.
- Berggruen, Nicolas, Gardels, Nathan, „The Next Europe Toward a Federal Union”, *Foreign Affairs*, July/August 2013.
- Bergsten, Fred C., „The Coming Dollar–Euro Clash”, *Foreign Affairs*, March/April 1999.
- Berlin, Isaiah, *The Power of Ideas*, a selection of essays edited by Henry Hardy, Pimlico, London, 2001.
- Bezemer, Dirk, „Big Finance Is a Problem, Not an Industry to be Nurtured”, *Financial Times*, November 4, 2013.
- Blyth, Mark, „The Austerity Delusion: Why A Bad Idea Won Over the West”, *Foreign Affairs*, May/June 2013.
- Bonefeld, Werner, *The Single European Currency in National Perspective*, Macmillan, London, 1998.
- Boyle, David, *Broke: Who Killed the Middle Classes?*, Fourth Estate, London, 2013.
- Brzezinski, Zbigniew, „Beyond Chaos: A Policy for the West”, *The National Interest*, No. 19, Spring 1990.

- Brzezinski, Zbigniew, *Europa Centrală și de Est în ciclonul tranziției*, Diogene, București, 1995.
- Buchanan, Mark, *Forecast: What Physics, Meteorology, and the Natural Sciences Can Teach Us About Economics*, Bloomsbury, 2013.
- Buettner, Thies, Ochel, Wolfgang (eds.), *The Continuing Evolution of Europe*, MIT Press, Cambridge, MA, London, 2012.
- Buiter, Willen, „The Terrible Consequence of a Eurozone Collapse”, *Financial Times*, December 8, 2011.
- Burbank, Jane, Cooper, Frederick, *Empires in the World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010.
- Caldwell, Christopher, „It’s No Surprise We Don’t Care About a Lift in the Dow”, *Financial Times*, March 9, 2013.
- Carnegy, Hugh, Parker, George, Blitz, James, „Hollande Warns of EU Fragmentation”, *Financial Times*, March 1, 2012.
- Chaffin, Joshua, „Europe: United by Hostility”, *Financial Times*, October 16, 2013.
- Chang, Ha-Joon, *Samaritenii cei răi. Mitul liberului schimb și istoria secretă a capitalismului*, Polirom, Iași.
- Coffey, Dan, „Where Marx Excelled at Anticipation”, *Financial Times*, November 15, 2011.
- Cohn-Bendit, Daniel, Verhofstadt, Guy, *Trezește-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, Comunicare.ro, București, 2013.
- Collier, Paul, „Europe’s Submerging Economies”, *Social Europe Journal*, March 11, 2013, <http://www.social-europe.eu/2013/03/europes-submerging-economies/>.
- Crawford, Alan, Czuczka, Tony, *Angela Merkel: A Chancellorship Forged in Crisis*, Wiley, Bloomberg Press, 2013.
- Crouch, Colin, *Making Capitalism Fit for Society*, Polity Press, Cambridge, 2013.
- Crouch, Colin, *The Strange Non-Death of Neo-Liberalism*, Polity Press, Cambridge, 2011.
- D’Azeglio, Massimo Taparelli, *I miei ricordi*, Firenze, Barbera, 1891.
- Das, Arnab, Roubini, Nouriel, „A Blueprint for an Amicable Divorce Settlement”, *Financial Times*, April 3, 2012.
- de Voogd, Leendert, „L’europhilie en crise?”, dans *L’opinion européenne en 2012*, dirigé par Dominique Reynié, Editions Lignes de Repères, Paris, 2012.
- Dobrescu, Paul, „Spre un nou Tratat Maastricht!”, în Daniel Cohn-Bendit, Guy Verhofstadt, *Trezește-te, Europa! Manifest pentru o revoluție postnațională în Europa*, Comunicare.ro, București, 2013.
- Dobrescu, Paul, Ciocea, Mălina, „Germany: Europe’s China”, *Romanian Journal of European Affairs*, vol. 13, no. 2, June 2013.
- Dobrescu, Paul, *Lumea cu două viteze. Puterile emergente și țările dezvoltate*, Comunicare.ro, București, 2013.

- Dobrescu, Paul, *Viclenia globalizării. Asaltul asupra puterii americane*, Institutul European, Iași, 2010.
- Duff, Andrew, „Maastricht Treaty Tested to Destruction”, *Financial Times*, December 5, 2011.
- Duménil, Gérard, Lévy, Dominique, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2011.
- Duncan, Richard, *The New Depression: The Breakdown of the Paper Money Economy*, John Wiley & Sons, Singapore, 2012.
- Duverger, Maurice, *Les partis politiques*, Paris, Armand Colin, 1951.
- Eichengreen, Barry, „When Currencies Collapse. Will We Replay the 1930s or the 1970s?”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.
- European Union, *Investing in Europe's Future. Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion*, Communication from the Commission, November 2010.
- Feldstein, Martin, „The Failure of the Euro”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.
- Ferguson, Charles, *Predator Nation: Corporate Criminals, Political Corruption, and the Hijacking of America*, Crown Business, 2012.
- Ferguson, Niall, *Civilization: The West and the Rest*, Allen Lane, Penguin Books, 2011.
- Ferguson, Niall, *The Great Degeneration: How Institutions Decay and Economies Die*, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2013.
- Findlay, Mark, *Contemporary Challenges in Regulating Global Crisis*, Palgrave MacMillan, 2013.
- Fouskas, Vassilis K., Dimoulas, Constantine, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013.
- Freeland, Chrystia, *The Rise of the New Global Super-Rich and the Fall of Everyone Else*, Allen Lane, 2012.
- Friedman, George, „Geopolitical Journey: The U.S. – European Relationship, Then and Now”, *Geopolitical Weekly*, September 24, 2013.
- Friedman, Milton, „The Social Responsibility of Business Is to Increase Its Profits”, *The New York Times Magazine*, September 13, 1970.
- Friedman, Thomas L., *The Lexus and the Olive Tree*, New York, Anchor Books, 2000.
- Fukuyama, Francis, „The Future of History: Can Liberal Democracy Survive the Decline of the Middle Class?”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.
- Galbraith, James K., *Inequality and Instability: A Study of the World Economy Just Before the Great Crisis*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2012.
- Galbraith, John Kenneth, *The Culture of Contentment*, Houghton Mifflin Company, 1992.
- Gat, Azar, „The Return of Authoritarian Great Powers”, *Foreign Affairs*, July/August 2007.
- Gideon, Rachman, „Welcome to Berlin, The New Capital of Europe”, *Financial Times*, October 23, 2012.

- Grant, Wyn, Wilson, Graham K., (eds.), *The Consequences of the Global Financial Crisis. The Rhetoric of Reform and Regulation*, Oxford University Press, 2012.
- Habermas, Jürgen, „Democracy, Solidarity and the European Crisis”, *Social Europe Journal*, May 7, 2013.
- Halimi, Serge, „Tyranny of the one per cent”, *Le Monde Diplomatique*, English Edition, May 2013, <http://mondediplo.com/2013/05/01tyranny>.
- Haseler, Stephen, *Super-State: The New Europe and Its Challenge to America*, I. B. Tauris, London, 2004.
- Hatch, Walter F., *Asia's Flying Geese: How Regionalization Shapes Japan*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2010.
- Heathcoat-Amory, David, *Confessions of a Eurosceptic*, Pen & Sword Politics, 2012.
- Heisbourg, François, „The Union at Europe's Heart Is Frayed”, *Financial Times*, January 21, 2013.
- Hewitt, Gavin, *The Lost Continent: The Inside Story of Europe's Darkest Hour Since World War Two*, Hodder and Stoughton, 2013.
- Hoogvelt, Ankie, *Globalization and the Postcolonial World: The New Political Economy of Development*, Palgrave, London, 2001.
- International Monetary Fund, *Navigating the Fiscal Challenges Ahead*, IMF Fiscal Monitor Series, Washington, May 14, 2010.
- Johnson, Lyndon B., „Annual Message to the Congress: The Economic Report of the President”, February 1, 1968, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=29104#axzz2jD15cfD9>.
- Kaplan, Robert D., „Anarchy and Hegemony”, April 17, 2013, <http://www.stratfor.com/weekly/anarchy-and-hegemony>.
- Katzenstein, Peter J. (ed.), *Anglo-America and Its Discontents: Civilizational Identities Beyond West and East*, Routledge.
- Kennedy, Paul, *The Rise and the Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987.
- Kennedy, Robert F., „Remarks at the University of Kansas, March 18, 1968” (transcribed from the original recording), <http://www.jfklibrary.org/Research/Research-Aids/Ready-Reference/RFK-Speeches/Remarks-of-Robert-F-Kennedy-at-the-University-of-Kansas-March-18-1968.aspx>.
- Kerschner, Edward M., Huq, Naeema, „Asian Affluence: The Emerging 21st Century Middle Class”, Morgan Stanley Smith Barney, June 2011, <http://www.morganstanleyfa.com/public/projectfiles/35257b34-b160-45e4-980d-8bca327db92b.pdf>.
- Keynes, John Maynard, *The End of Laissez-Faire. The Economic Consequences of the Peace*, Prometheus Books, 2009.
- Keynes, John Maynard, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, New York, Harvest/Harcourt, 1964 (1936).
- King, Mervyn, „Leaving the Old Lady”, *The Economist*, June 15, 2013.
- Kirkkhoff, Arendt, „A Turn for the Worse”, *Financial Times*, October 12, 2011.

- Krugman, Paul, „Who Was Milton Friedman?“, *The New York Review of Books*, vol. 54, no. 2, February 15, 2007.
- Krugman, Paul, *End This Depression Now*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2012.
- Kupchan, Charles A., „The Democratic Malaise. Globalization and the Threat to the West“, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.
- Lippmann, Walter, *The Public Philosophy*, The New American Library, New York, 1959.
- Luce, Edward, *Time to Start Thinking: America in the Age of Descent*, Little, Brown, 2012.
- Macartney, Huw, *The Debt Crisis and European Democratic Legitimacy*, Palgrave Pivot, 2013.
- Mackinder, Harold J., *Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction*, National Defense University Press, Washington, DC, 1996.
- Maddison, Angus, *Contours of the World Economy 1-2030 AD: Essays in Macro-Economic History*, Oxford University Press, 2007.
- Mair, Peter, *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*, Verso, London, New York, 2013.
- Mallaby, Sebastian, „Europe’s Optional Catastrophe: The Fate of the Monetary Union Lies in Germany’s Hands“, *Foreign Affairs*, July/August 2012.
- Marrero, Pilar, *Killing the American Dream: How Anti-Immigration Extremists Are Destroying the Nation*, Palgrave Macmillan, 2012.
- Marsh, David, *Europe’s Deadlock: How the Euro Crisis Could Be Solved – And Why It Won’t Happen*, Yale University Press, New Haven and London, 2013.
- Marsh, David, *The Euro: The Battle for the New Global Currency*, Yale University Press, New Haven and London, 2011.
- May, Simon, „The Passionate European’s Case for Leaving the Union“, *Financial Times*, January 17, 2013.
- McCormick, John, *Why Europe Matters: the Case for the European Union*, Palgrave Macmillan, 2013.
- McQuaig, Linda, Brooks, Neil, *The Trouble With Billionaires: How the Super-Rich Hijacked the World (and How We Can Take It Back)*, Oneworld Publications, 2013.
- Meacher, Michael, *The State We Need. Keys to the Renaissance of Britain*, Biteback Publishing, 2013.
- Minerd, Scott, „Too Low for Too Long“, November 15, 2012, <http://guggenheimpartners.com/perspectives/macrovew/too-low-too-long>.
- Mirowski, Philip, *Never Let a Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*, Verso, 2013.
- Mittelman, James H., *Contesting Global Order: Development, Global Governance, and Globalization*, Routledge, London and New York, 2011.
- Mizruchi, Mark S., *The Fracturing of the American Corporate Elite*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2013.

- Moravcsik, Andrew, „Europe After Crisis. How to Sustain a Common Currency”, *Foreign Affairs*, May/June 2012.
- Mourlon-Druol, Emmanuel, „The Euro Crisis: A Historical Perspective”, June 2011, <http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SU007.pdf>.
- Münchau, Wolfgang, „Banking Union Will Not End European Crisis”, *Financial Times*, October 21, 2012.
- Noah, Timothy, *The Great Divergence: America's Growing Inequality Crisis and What We Can Do About It*, Bloomsbury Press, New York, London, 2012.
- Nuttall, Chris, „Battle of the Speed Machines”, *Financial Times*, July 10, 2013.
- O'Connor, Sarah, „UK Trade: One-Way Traffic”, *Financial Times*, August 22, 2013.
- Peel, Quentin, „Do Not Expect A Merkel Win To Be Europe's Game Changer”, *Financial Times*, August 26, 2013.
- Philip, Stephens, „Transatlantic Free Trade Promises a Bigger Prize”, *Financial Times*, February 15, 2013.
- Plummer, Brad, „Here Comes Mario Draghi to Save Europe... Right?”, *The Washington Post*, July 26, 2012.
- Polanyi, Karl, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Beacon Press, Massachusetts, 2001.
- Quinlan, Joseph P., *The Last Economic Superpower: The Retreat of Globalization, the End of American Dominance, and What We Can Do About It*, McGraw-Hill, New York, 2011.
- Rajan, Raghuram, „The True Lessons of the Recession: The West Can't Borrow and Spend Its Way to Recovery”, *Foreign Affairs*, May/June 2012.
- Rattner, Steven, „The Secrets of Germany's Success. What Europe's Manufacturing Powerhouse Can Teach America”, *Foreign Affairs*, July/August 2011.
- Reinhart, Carmen M., Rogoff, Kenneth S., *De data asta e altfel*, Editura Publica, București, 2012.
- Reinhart, Carmen M., Rogoff, Kenneth S., *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*, Princeton University Press, 2009.
- Reynié, Dominique (ed.), *L'opinion européenne en 2012*, Editions Lignes de Repères, Paris, 2012.
- Risse, Thomas, „An Emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators”, paper presented to the Annual Meeting of the EUSA, March 27-30, 2003, http://userpage.fu-berlin.de/~atasp/texte/030322_europe_public.pdf.
- Rodrik, Dani, *The Globalization Paradox: Why Global Markets, States, and Democracy Can't Coexist*, Oxford University Press, 2011.
- Rose, Ghideon, „Making Modernity Work: The Reconciliation of Capitalism and Democracy”, *Foreign Affairs*, January/February, 2012.
- Sainsbury, David, *Progressive Capitalism: How to Achieve Economic Growth, Liberty and Social Justice*, Biteback Publishing, 2013.

- Sassoon, Donald, „Foreword”, in Vassilis K. Fouskas, Constantine Dimoulas, *Greece, Financialization and the EU: The Political Economy of Debt and Destruction*, Palgrave Macmillan, 2013.
- Schäuble, Wolfgang, „How to Protect EU Taxpayers Against Bank Failures”, *Financial Times*, August 31, 2012.
- Schäuble, Wolfgang, „We Germans Don’t Want a German Europe”, *The Guardian*, July 19, 2013, <http://www.theguardian.com/commentisfree/2013/jul/19/we-germans-dont-want-german-europe>.
- Schröder, Gerhard, „Agenda 2010 – The Key to Germany’s Economic Success”, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2012/04/agenda-2010-the-key-to-germanys-economic-success/>.
- Sikorski, Radoslaw, „I Fear Germany’s Power Less Than Its Inactivity”, *Financial Times*, November 29, 2011.
- Sinn, Hans-Werner, Hau, Harald, „Eurozone Banking Union Is Deeply Flawed”, *Financial Times*, January 28, 2013.
- Skidelsky, Robert, „Inequality is Killing Capitalism”, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2012/11/inequality-is-killing-capitalism/>.
- Sommer, Michael, „A Marshall Plan For Europe”, May 22, 2013, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2013/05/a-marshall-plan-for-Europe/>.
- Soros, George, *Financial Turmoil in Europe and the United States*, PublicAffairs, New York, 2012.
- Soros, George, „The Tragedy of the European Union”, September 10, 2012, http://www.georgesoros.com/interviews-speeches/entry/the_tragedy_of_the_european_union/.
- Soskice, David, „Divergent Production Regimes: Coordinated and Uncoordinated Market Economies in the 1980s and 1990s”, in Herbert Kitschelt *et al.* (eds.), *Continuity and Change in Contemporary Capitalism*, Cambridge University Press, 1999.
- Spiegel, Peter, Barker, Alex, Chaffin, Joshua, „Call for Triple A Power Core in Eurozone”, *Financial Times*, November 17, 2011.
- Spiegel, Peter, Barker, Alex, „A Weekend to Save the Euro”, *Financial Times*, October 20, 2011.
- Stiglitz, Joseph E., „Lessons from the Global Financial Crisis of 2008”, *Seoul Journal of Economics*, 23 (3), 2010.
- Stiglitz, Joseph E., *Freefall: Free Markets and the Sinking of the Global Economy*, Penguin Books, 2010.
- Stiglitz, Joseph E., *The Price of Inequality*, Allen Lane, an imprint of Penguin Books, 2012.
- Subramanian, Arvind, „The Inevitable Superpower: Why China’s Dominance Is a Sure Thing”, *Foreign Affairs*, September/October 2011.
- Subramanian, Arvind, „Three New Lessons of the Euro Crisis”, Project Syndicate, August 21, 2013, <http://www.project-syndicate.org/commentary/what-the-eurozone-crisis-has-taught-economists-by-arvind-subramanian>.

- Tett, Gillian, „Fixing Finance, Wall Street and the Problem of Inequality”, *Foreign Affairs*, July/August 2012.
- Torreblanca, Jose Ignacio, Leonard, Mark, „The Continent-Wide Rise of Euroscepticism”, European Council of Foreign Relations: http://ecfr.eu/page/-/ECFR79_EUROSCEPTICISM_BRIEF_AW.pdf.
- Traynor, Ian, „Crisis for Europe As Trust Hits Record Low”, *The Guardian*, April 24, 2013.
- Verhofstadt, Guy, *Ieșirea din criză. Cum poate Europa salva lumea*, Comunicare.ro, București, 2012.
- Wallerstein, Immanuel, *Sistemul mondial modern*, București, Meridiane, 1992.
- Williamson, John, „The Impact of the Financial Crisis on Development Thinking”, Max Fry Annual Lecture, University of Birmingham, October 13, 2010; <http://www.iie.com/publications/papers/williamson20101013.pdf>.
- Wolf, Martin, „Germany is a Weight on the World”, *Financial Times*, November 5, 2013.
- Wolf, Martin, „Germany’s Strange Parallel Universe”, *Financial Times*, September 25, 2013.
- Wolf, Martin, „Mervyn King Has Lunch with the FT: Interview Transcript”, *Financial Times*, July 5, 2013.
- Wolf, Martin, „The Fed Is Right to Turn On the Tap”, *Financial Times*, November 9, 2010.
- Wolf, Martin, „The Perilous Journey to Full Recovery”, *Financial Times*, January 30, 2013.
- Zingales, Luigi, „German Banks on Top”, July 18, 2013, <http://www.project-syndicate.org/commentary/germany-s-taxpayers-finance-german-banks--mistakes-by-luigi-zingales>.
- * * *, „Autumn Renewal? Having Survived a Difficult Month, the Euro Zone Is Grappling with Its Taboos”, *The Economist*, September 15, 2012.
- * * *, „Charlemagne: Hobbling Behind America. The Euro Zone’s Long Road to Recovery – or Decline”, *The Economist*, May 25, 2013.
- * * *, „Charlemagne: Waiting for Angela. The German Chancellor Has Big Decisions to Make, But Will Take Her Time”, *The Economist*, September 28, 2013.
- * * *, „Draghi Braves Berlin Bear Pit to Defend ECB’s Bond-Buying Scheme”, *Financial Times*, October 25, 2012.
- * * *, „Economic Downturn Widespread Among States in 2009”, BEA news release, November 18, 2010, http://www.bea.gov/newsreleases/regional/gdp_state/gsp_newsrelease.htm.
- * * *, „EU Hawks Win Long-Term Budget Cut”, *Financial Times*, February 9/10, 2013.
- * * *, „Europe’s Achilles Heel”, *The Economist*, May 12, 2012.
- * * *, „Exclusive Interview: Jürgen Trittin On Angela Merkel’s European Policy And The Future Of Europe”, August 3, 2013, *Social Europe Journal*, <http://www.social-europe.eu/2013/03/exclusive-interview-jurgen-trittin-on-angela-merkels-european-policy-and-the-future-of-europe/>.
- * * *, „GDP per inhabitant ranged from 28% of the EU27 average in Severozapaden in Bulgaria to 343% in Inner London”, Eurostat news release, February 24, 2011, http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/1-24022011-AP/EN/1-24022011-AP-EN.PDF.

- * * *, „Germany Must Lead or Leave: George Soros’ Plan to Save the Euro – Part 3: How We Got Here”, Spiegel Online, September 11, 2012, <http://www.spiegel.de/international/europe/george-soros-on-the-euro-crisis-germany-must-lead-or-leave-a-855270-3.html>.
- * * *, „Germany, Europe’s Reluctant Hegemon”, *The Economist* (Special Report), June 15-21, 2013.
- * * *, „Greek Economy to Shrink 5%”, *Financial Times*, April 25, 2012.
- * * *, „Hobbling Behind America: The Euro Zone’s Long Road To Recovery – Or Decline”, *The Economist*, May 25, 2013.
- * * *, „If Europe’s Economies Are To Recover, Germany Must Start The Lead”, *The Economist*, June 16, 2013.
- * * *, „Looking to 2060: A Global Vision of Long-Term Growth”, OECD Economics Department Policy Notes, No. 15, November 2012.
- * * *, „New Record: Federal Reserve Owes More Than \$2 Trillion in US Debt”, August 20, 2013, <http://rt.com/usa/fed-reserve-two-trillion-747/>.
- * * *, „Poland’s Appeal to Germany – Sikorski: German Inaction Scarier than Germans in Action”, *The Economist*, November 29, 2011, <http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/11/polands-appeal-germany>.
- * * *, Standard Eurobarometer 76, Autumn 2011, Public Opinion in the European Union: First Results, December 2011.
- * * *, Standard Eurobarometer 79, Spring 2013, Public Opinion in the European Union: Tables of Results, May 2013.
- * * *, „State of the Union 2012: full transcript of President Obama’s speech”, [guardian.co.uk](http://www.guardian.co.uk), January 25, 2012, <http://www.guardian.co.uk/world/2012/jan/25/state-of-the-union-address-full-text>.
- * * *, „The Driver and the Passenger”, *The Economist*, October 15, 2013.
- * * *, „The Great Deceleration”, *The Economist*, July 27, 2013.
- * * *, „The Holy Roman Empire: European Disunion Done Right”, *The Economist*, December 22, 2012.
- * * *, „The Nationalisation of Markets: The Rise of the Financial-Political Complex”, *The Economist*, May 20, 2012.
- * * *, „The Sleep Walkers: In the Eurozone, Desperately in Need of a Boost, No News is Bad News”, *The Economist*, May 25, 2013.
- * * *, „Transformations et diversité du capitalisme. Entretien avec Robert Boyer”, *Esprit*, Novembre 2009.
- * * *, „Verbatim of the Remarks made by Mario Draghi. Speech by Mario Draghi, President of the European Central Bank, at the Global Investment Conference in London: 26 July 2012”, <http://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html>.
- * * *, „Voters Versus Creditors: Market Discipline Works When Other Controls Fail”, *The Economist*, November 19, 2011.
- * * *, „When Giants Slow Down”, *The Economist*, July 27, 2013.

INDEX

A

Adenauer, Konrad, 222, 280
 Admati, Anat, 85-86
 Africa, 31, 116, 249
 Africa de Sud, 14, 25
 Akamatsu, Kaname, 175
 Altman, Roger C., 151-152, 154
 America de Sud, 249
 America Latină, 30, 58
 Andersen, Hans Christian, 85
 Arabia Saudită, 14
 Aron, Raymond, 169, 290
 Ash, Timothy Garton, 162-163, 165, 187
 Asia, 17-19, 25, 31, 102, 105, 107,
 116-117, 175-176, 205, 224, 249
 Attali, Jacques, 177

B

bailout, 51, 70, 73-74, 86, 133, 153,
 157-158, 162, 183, 194, 199, 224,
 236, 239, 257, 260, 272
 Baltzell, Edward Digby, 123
 Banca Centrală Europeană (BCE), 84,
 153, 155-157, 159, 190, 198, 237,
 242, 261
 Bank of England, 71, 53, 84, 86, 230
 Barker, Alex, 254-255, 278
 Barroso, José Manuel, 173, 210,
 274-275
 Bauman, Zygmunt, 131, 134
 Beck, Ulrich, 163, 179, 180, 194
 Bentley, 64
 Berggruen, Nicolas, 168, 188, 223-224
 Bergsten, Fred, 228

Berlin, 161-162, 167-168, 176, 180, 186,
 203, 224, 236, 280-281
 Berlin, Isaiah, 120-121
 Berman, Sheri, 127
 Bernanke, Ben, 23, 156
 Beveridge, William, 45
 Bezemer, Dirk, 69-70
 Blyth, Mark, 45, 179
 Boston, 123
 Boyle, David, 96, 103
 Brazilia, 15, 17, 25, 31, 73, 107, 131,
 233, 250
 BRIC, 14-15, 25, 113, 116
 Brooks, Neil, 95
 Brown, Gordon, 55
 Bruxelles, 161-162, 214, 271
 Brzezinski, Zbigniew, 217
bubble, 12, 59, 68-69, 104, 232
 Buchanan, Mark, 83-84
 Buettner, Thies, 143
 Buiter, Willen, 251
 Bulgaria, 176, 233, 268-269
 Bundesbank, 53, 178, 183, 203, 230, 236
 Burbank, Jane, 27
 Bush, George W., 34
 Bush, George H. W., 34

C

Caldwell, Christopher, 239
 Canada, 51, 167, 170, 253
 Chaffin, Joshua, 254-255, 273
 Chang, Ha-Joon, 116
 China, 13-15, 16-18, 25, 30, 48, 50, 73,
 89, 105-106, 111, 114, 116, 147,

170, 179, 187, 215, 224, 228, 233, 250, 251, 286-287, 289
 Chrysler, 70
 Citibank, 84
 clasa de mijloc, 89, 91, 93-95, 96-98, 100-105, 131, 171
 Clinton, Bill, 27, 34, 68, 228
 Coffey, Dan, 79
 Cohn-Bendit, Daniel, 140, 183, 235
 Colbert, Jean-Baptiste, 116
 Colin, Crouch, 34, 36-37, 134
 Collier, Paul, 251-252
 complexul financiaro-politic, 77-82, 87, 132
 Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului, 139
 confruntarea dintre capitalisme, 109-112
 Consensul de la Washington, 27, 29-31, 52, 168
 Cooper, Frederick, 27
 Coreea de Sud, 117, 206
 Crawford, Alan, 147, 164, 172, 176, 216, 223
 criza euro, 12, 140, 143, 153, 160, 186, 194, 225-227, 229-230, 232, 241-242, 245-247, 251, 253, 272, 282, 291
 criza grecească, 155, 190-194, 240, 256-262, 291
 criza lumii dezvoltate, 12-13, 23-33, 140
 crizele suprapuse ale Europei, 12, 25, 225, 279, 290
 Czuczka, Tony, 147, 164, 172, 176, 216, 223

D

d'Estaing, Valéry Giscard, 204
 da Silva, Luiz Inácio Lula, 131
 Das, Arnab, 249
 Davignon, Étienne, 104, 195
 de Gaulle, Charles, 280
 de Voogd, Leendert, 267
 dezvoltare bazată pe export, 107
 Dimoulas, Constantine, 20, 192, 257, 259
 Dobrescu, Paul, 111, 179, 183, 196, 240
 Draghi, Mario, 153, 157, 198

dublul privilegiu, 204-205
 Duff, Andrew, 241
 Duménil, Gérard, 38, 124
 Duncan, Richard, 58
 Duverger, Maurice, 128
 Dyer, Geoff, 105

E

Eichengreen, Barry, 54
 elita corporatistă, 121-123
 Elveția, 66-67
 Estonia, 267-269
 Eurogrup, 143
 eurooptimism, 267-270, 272-274
 euroscepticism, 213, 217, 222, 229, 270-275
 „exorbitantul privilegiu”, 76, 204-205

F

Feldstein, Martin, 82, 257-258
 Ferguson, Charles, 81-82
 Ferguson, Niall, 75, 77, 129
 financiarizare, 12-13, 53-88, 132, 149, 192-193, 217, 288
 financiarizare-dezvoltare, 131-135
 Findlay, Mark, 83
flying geese, 175
 FMI, 32, 117, 152, 153, 206, 208-209, 257, 259-261
 Ford, 70
 Forumul Economic Mondial de la Davos, 83
 Fouskas, Vassilis K., 20, 192, 257, 259
 Freeland, Chrystia, 102
 Friedman, George, 279-280
 Friedman, Milton, 34-36, 47
 Friedman, Thomas L., 43
 Fukuyama, Francis, 93, 97

G

Galbraith, James K., 80-81, 103-104
 Galbraith, John Kenneth, 200
 Gardels, Nathan, 168, 188, 223-224
 Garten, Jeffrey, 27
 Gat, Azar, 50, 170
 Geithner, Timothy, 77

General Motors, 70
 Germania, 14, 27, 50-51, 53, 61, 67, 85,
 104, 117, 128, 132-133, 140, 143,
 146, 155, 158-159, 162, 164-172,
 174-189, 193, 195, 197, 199,
 201-206, 208-209, 211, 213, 215,
 217, 222-224, 226, 234-238, 241,
 246-247, 259, 266, 268-269, 271,
 279, 281-284, 287, 289-291
 Gideon, Rachman, 162
 Glass-Steagall Act, 61, 68
 Grant, Wyn, 60
 Grecia, 159, 162, 166-167, 189-194,
 199, 205, 209, 219, 240-241,
 251-253, 256-262, 266-269, 290
 Greenspan, Alan, 27, 59, 112

H

Halimi, Serge, 94
 Hamilton, Alexander, 34
 Hatch, Walter F., 175-176
 Hau, Harald, 160
 Hayek, Friedrich, 34, 45
 Heathcoat-Amory, David, 229
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 39
 Heisbourg, François, 280
 Hellwig, Martin, 85-86
 Henkel, Hans-Olaf, 197
 Hobson, John, 45
 Hong Kong, 65
 Hoogvelt, Ankie, 26-27
 Huq, Naeema, 105

I

India, 15-17, 25, 72, 105, 221, 233,
 250-251, 286, 287
 Indonezia, 14, 16-17
 industrializare prin înlocuirea
 importurilor cu producția internă,
 107-109
 industrii vs. servicii, 64, 67, 72, 178,
 210, 220
 inegalitate, 15, 45, 80, 83, 89-106,
 131-132, 239, 275
 inteligența, 120-121

Irlanda, 152, 159, 166, 190-191, 240,
 251, 266, 268-269
 Italia, 11, 133, 141, 159, 162, 166, 190,
 217, 240, 247, 251-253, 257, 262,
 268-269, 271, 290

J

J.P. Morgan, 83-84
 Japonia, 27, 50, 65, 133, 166, 170, 175,
 195, 205, 233, 286
 Jintao, Hu, 186
 Johnson, Lyndon B., 57
 Junker, Jean-Claude, 143

K

Kaplan, Robert D., 283
 Katzenstein, Peter J., 29
 Kennedy, Paul, 108, 173-174
 Kennedy, Robert F., 92
 Kerschner, Edward M., 105
 Keynes, John Maynard, 24, 35, 45, 242
 King, Mervyn, 13, 71-72, 82, 86
 Kirkkhoff, Arendt, 264
 Kohl, Helmut, 164, 231
 Krugman, Paul, 23-24, 35, 83, 181-182,
 191, 242
 Kupchan, Charles A., 24, 52, 250

L

Lagarde, Christine, 133
laissez-faire, 36, 40, 45, 128
 Landesbank, 158
 Leeds University Business School, 79
 Legea Dodd-Frank, 133
 Lehman Brothers, 12, 23, 34, 155-156,
 200
 Leith, William, 83
 Leonard, Mark, 271
 Lévy, Dominique, 38, 124
 Lippmann, Walter, 124
 Locke, John, 45
 Luce, Edward, 27-28, 34
 lumea emergentă, 14, 49, 116, 129,
 146-147, 166-167, 173, 187, 210,
 215-216, 221, 233, 250-252,
 285-287

Luther, Martin, 36

M

Macartney, Huw, 207-208
Mackinder, Halford J., 285
Madagascar, 253
Maddison, Angus, 18-19
Madrid, 162
Mair, Peter, 100
Mallaby, Sebastian, 71, 156, 189, 202
Malta, 267
Mann, Thomas, 163
manufacturing, 71, 131-132, 174, 178, 210, 216, 220
Marea Britanie (Regatul Unit, Anglia), 12, 27, 33, 35, 53, 59-61, 64, 66-67, 69, 73, 76, 95, 109, 115, 132-133, 144, 152, 166, 168, 174, 193, 208, 213, 215, 217, 229, 235, 243, 247, 262, 267-269, 271, 281, 289, 290
marea divergență, 92-96
Marrero, Pilar, 119
Marsh, David, 142-143, 164, 166, 178, 231, 235, 237, 282
Marx, Karl, 79, 294
May, Simon, 161
McCormick, John, 142, 145-147, 229, 240
McQuaig, Linda, 95
Meacher, Michael, 33, 55-56, 59, 66, 72
Merkel, Angela, 144-147, 155-156, 160, 162, 164, 172, 176, 187, 210, 216, 241, 243, 275
Mexic, 16, 25, 113
Mill, John Stuart, 45
Mishkin, Frederic, 82
Mittelman, James H., 47
Mizruchi, Mark S., 121, 124
modele de dezvoltare, 31, 107-118, 129, 135, 139, 144, 170, 180-181, 182, 186, 209-212, 216-217, 230, 234
Monet, Jean, 146
monetarism, 36-37
Moravcsik, Andrew, 236
Mourlon-Druol, Emmanuel, 245

N

neoliberalism, 33, 36-40, 43, 56, 63, 73, 86, 98-99, 102, 123-124, 133-134, 150, 201, 232, 209-210
Nixon, Richard 57
Noah, Timothy, 94-95
Nuttall, Chris, 65

O

O'Connor, Sarah, 168
Obama, Barack, 34, 70-71
Ochel, Wolfgang, 143
OECD, 14, 17, 104, 114, 147, 286

P

paradigma economică bazată pe credit, 56-59, 60-62, 68-69, 73, 79, 81, 92, 152, 196, 241, 261
Parker, George, 163, 260
Peel, Quentin, 163, 186
periferie, 11, 41, 52, 192, 203, 205, 249-253, 255, 261-262, 266-267, 271, 277-278, 283, 290
periferie financiară, 11, 141, 206, 258-259, 262
Petru cel Mare, 19
Philadelphia, 123
Piața Comună, 11, 139, 141, 180, 228, Pinochet, Augusto, 37
Planul Marshall, 217-218, 260
Planul Marshall 2 (un plan Marshall pentru Europa), 157, 218-220, 279, 291
Plummer, Brad, 153
Polanyi, Karl, 128
Polonia, 113, 175-176, 214, 268-269, 271, 290
populism, 99-102, 272, 275
Portugalia, 159, 162, 166-167, 189-190, 193, 205, 251-253, 258, 268-269, 290
pregătire internă a dezvoltării, 31, 250-253, 277, 284-285, 287
Prodi, Romano, 172, 223
Prusia, 174-175

Q

Quinlan, Joseph P., 146

R

Rajan, Raghuram, 93
Rattner, Steven, 167
Război Mondial, al Doilea, 27, 36, 57,
128, 134, 217, 228, 237
Război Mondial, Primul, 169
Războiul Rece, 13-15, 26-28, 47, 49-50,
107, 109, 128-129, 132, 134, 170,
172, 174, 247, 285
RDG, 168, 177, 188
Reagan, Ronald, 33, 43
Reinhart, Carmen M., 74
relația stat-dezvoltare, 43-52
renaționalizarea deciziei politice, 212,
276-277
Rezervele Federale (SUA), 23, 53,
57-58, 153, 156-157
Ricardo, David, 34, 45
Risse, Thomas, 263
Rodrik, Dani, 30, 46, 107, 252
Rogoff, Kenneth S., 74, 151
România, 11, 32, 176, 194, 214, 268-269
Rose, Ghideon, 127
Roubini, Nouriel, 249
Royal Bank of Scotland, 13
Rubin, Robert, 27
Rusia, 14, 19, 25, 50, 65, 120, 128, 170,
176, 223, 233, 287

S

Sachs, Goldman, 84
Sachs, Jeffrey, 30-31
Sainsbury, David, 67
Sassoon, Donald, 20, 257
Schäuble, Wolfgang, 183, 242
Schröder, Gerhard, 134-135, 154, 156,
169, 188, 238
Schumpeter, Joseph, 34, 45
secolul lumii emergente, 11-20, 51, 129
Sfântul Imperiu Roman de Națiune
Germană, 174
sfera publică europeană, 263-265,
275-279

Sikorski, Radoslaw, 184
Sinn, Hans-Werner, 160
Skidelsky, Robert, 93
Slovacia, 176, 267-269
Slovenia, 267-269
Smith, Adam, 34, 36
Snell, Addison, 65
solidaritate, 11, 127, 141, 175, 180, 186,
194, 211, 213-214, 225, 230, 234,
240, 244, 262, 281-283, 291
Sommer, Michael, 157
Soros, George, 59, 155, 202-204,
231-232, 241
Soskice, David, 67
Spania, 35, 94, 159, 162, 166, 189, 191,
205, 219, 240, 251-253, 257-258,
266, 268-269, 271, 290
Spiegel, Peter, 254-255, 278
Steinbrück, Peer, 146
Stephens, Philip, 19
Stiglitz, Joseph, 24, 34, 77, 93-95
Stockholm International Peace Institute,
193
Strange, Susan, 29
Stubb, Alex, 254
SUA, 12-13, 17-19, 23, 25-34, 38-41,
43, 47-49, 50-51, 53, 56-58, 60-61,
65, 68, 70, 73-77, 80-82, 89, 91,
94-95, 98, 102, 108-111, 113, 115,
119-120, 124-125, 130-133, 142,
146-148, 150-152, 157-159,
166-167, 170, 172, 175, 191, 193,
195, 197, 200, 204, 208, 210,
215-218, 224, 227-228, 232, 240,
286-289
Subramanian, Arvind, 89, 106, 204-205
Suedia, 51, 66-67, 102, 167, 210, 266,
268-269, 290
Summers, Larry, 27, 82, 102

T

Taparelli D'Azeglio, Massimo, 262
Tett, Gillian, 81
Thatcher, Margaret, 33, 64, 145
Torreblanca, Jose Ignacio, 271
Tratatul de la Maastricht, 139, 177, 228,
232, 241, 261

Traynor, Ian, 275
Trichet, Jean-Claude, 84
Tsipras, Alexis, 239
Turcia, 14, 16, 25, 31, 73, 107-108, 113,
250

U

Ungaria, 175-176, 268-269
Uniunea bancară, 159, 203, 240-245
Uniunea Europeană, 11-12, 18-19, 65,
76, 110, 141, 155, 162, 173-175,
177, 180, 182, 184, 198, 216, 228,
236, 249, 251, 258, 260, 271-272,
282
Uniunea monetară, 166, 172, 203, 205,
228, 230-231, 236, 241
Uniunea Sovietică, 111, 173, 215, 228

V

Verhofstadt, Guy, 99, 133-134, 140,
149, 183, 235
von Mises, Ludwig, 45

W

Wall Street, 16, 60, 80, 94, 98
Wallerstein, Immanuel, 250
Warner, Andrew, 30
Williams, Raymond, 132
Williamson, John, 30, 109
Wilson, Graham K., 60

X

Xiaoping, Deng, 14, 112

Z

Zidul Berlinului, 18, 34, 161
Zingales, Luigi, 158-159
zona euro, 11-12, 17-18, 141, 151-153,
156, 158, 180, 185-186, 189, 191,
198, 202-203, 220, 222, 241-244,
245, 249, 252-258, 262, 271, 281,
283, 286, 290

ABSTRACT

This work has two separate levels of analysis. One focuses on what we might call Europe's superposed crises: the Euro crisis, the sovereign debt crisis, the emergence of the financial periphery, and the crisis of solidarity, as an essential dimension of the development model put forward by the EU. The book sets out from the premise that it is not possible to explain the European crisis convincingly unless one first presents and examines the crisis of the developed world, and not only for the obvious reason that Europe is a very important part of that world, a symbol of it. Both the crisis that broke out in the USA and the one that is gripping Europe have features in common. Both crises are financial crises and they arose against the backdrop of an increasingly pronounced tendency towards the financialisation of economic life. At the core of the crisis lies the banking crisis. Here, things seem to be carbon copies of each other. There are differences that ought not to lead us astray: in America the form in which the crisis surfaced was the real-estate bubble, in Europe it was the "sovereign debt" crisis. The hyphen linking the two is the *banking crisis*, which is the constant element and in fact the real cause of the crisis.

Consequently, the book has two main sections. In the first part there is a discussion of the crisis of the developed world, processes and tendencies, such as financialisation, the shrinking of the middle class, the accentuation of social inequality, the decline of the role of the elites, all of which lead to the central question: can we still speak of a capitalist society in the sense in which we understood the term up until only recently? Or are the transformations so profound that we find ourselves faced with a shift in the identity of capitalist society? The volume's answer to the latter question is yes: neoliberal capitalism is clearly different from classic capitalism, both in regard to its model of development and the social forces meant to drive social progress. We are dealing with an overall reconfiguration of the structure of developed society.

The second part is dedicated to Europe and its superposed crises. Naturally, this part employs the conceptual apparatus developed in the first part. The relationship with the periphery, the Euro crisis, and the widening of gaps within the Union, even at its summit, are all facets, "layers" of a structural crisis that has gripped Europe. They cannot be separated from each other. Each such crisis is given a self-contained chapter, in order to better understand what is happening in the European Union today. The superposition of these crises has created a far more complex situation. The crises interpenetrate and lead to the European crisis, to which there is seemingly no end in sight.

In the view put forward by the book, the EU also displays another, little grasped, peculiarity. It is a structure that has had four “births”. Two were “official” and two were “unofficial”, but no less important. Each has resulted in the emergence if not of “another Europe” then at least a *different Europe*. The first such birth took place in 1951 and led to the creation of the Common Market and then the European Union. The project adopted by “the six” gained credence. It gained credence because it stimulated growth, promoted a democratic system and created a new pole of global power. The Union’s attractiveness is tied to all these achievements.

The second “birth”, likewise official, was brought about by the Maastricht Treaty, signed in 1992, and its principal decision: the creation of a single currency. The moment represented a kind of coronation and, at the same time, a powerful re-launch of Europe. The world’s second economic power had created its own currency, a tool of influence without which a power is ultimately unable to exercise its power (just as it cannot assert its power unless it has its own means of defence). The crisis of the developed world has, since 2010 – and therefore since its second phase – taken one form in particular: the *crisis of the Euro*. Naturally, this second birth, as a result of which we now live in a different Europe, is analysed separately.

The book also examines the two “unofficial” births. The first of these was the reunification of Germany. Through this political process, Germany, already Europe’s strongest economy, became even stronger. Europe’s “locomotive” consolidated its position not merely as Europe’s first economic power, but as a power that *left the rest of the continent behind*. Today, we quite simply cannot understand the Union’s decisions unless we take into account Germany’s position. For this reason, the work examines at length this change in Germany’s status and the development of its positions over the last twenty-three years. In the specialist literature in particular, there has not been any serious examination of the impact of Germany’s unification on the Union.

The second unofficial “birth” was the massive expansion of 2004, whereby the Europe of the fifteen became the Europe of the twenty-five (and a few years later the Europe of the twenty-seven). Was such an expansion opportune? From the geo-political point of view the answer is undoubtedly yes. The Union *recovered the continent*. As long as the Union expanded within Europe’s most developed perimeter, there were no major problems. But when it expanded to regions with a different “level of development”, problems began to emerge. First of all there appeared a problem paradoxical for an organisation with the Union’s declared aims: the problem of the *periphery*. This was to become a long-term cause of suffering for the Union. The conjunction of the crisis and the single currency gave rise to an alarming expansion of the periphery and led to the emergence of a new reality and a new concept: the *financial periphery*. The emergence of the periphery redefines the whole life of the Union and, above all, it couches in new terms one of its founding ideas: *solidarity*.

The second level of analysis is expressed in the very title of the book: *A Decade to Last a Century: The Century of the Emerging World*. The book rests on the idea that the first decade of this century prefigures the evolution of the whole century. How can such a claim be justified? Firstly by the very fast rates at which the emerging states are developing. In just ten years they have enabled the emerging world to achieve fifty per

cent of world GDP at purchasing power parity. Perhaps the most important argument is that the emerging world has a number of advantages that *do not change from one decade to another*. It is made up of large countries, the size of continents; it has a numerous and mostly well-qualified population; it has significant natural resources; it has already accumulated experience of development in the context of globalisation; each country within this platoon of dynamic states has perfected its *own development strategy*, which the crisis has broadly confirmed; in other words, the emerging world is better prepared to cope with today's competition. All the above enable the author to speak of *long-term trends*, which will mark the century, rather than processes fuelled by favourable conjunctures.

The first decade of the century started out at an insane rate, with a speed of progress that changed the world within a very few years. The developed world's rates of development are expected to ease off, but on average they will still be double those of the developing world. This means that the gaps between the developed and the emerging world will continue to decrease. The century in which we find ourselves will witness the emergence of a new political reality: *the era of the emerging world*.

In the final years of the decade the crisis came, another moment of selection for the accumulations achieved over time. What did the crisis represent? It was a true test of what had occurred hitherto. Like a supreme court sitting in judgement on the process of development, the crisis made its ruling on the evolutions that had taken place in the previous decade and even the broader post-Cold War period. The crisis gave a pass to the countries included within the BRIC acronym, the emerging nations, in general. These had been less affected by the crisis. After 2009, they resumed their growth.

The author stresses that the decade that recently came to an end should not be judged only via the multitude of transformations that took place during it. The decade and the transformations it imposed inaugurated *long-term trends*. Only as the years pass will we be able to understand that we were contemporary with transformations that we were unable at the time to perceive to their full extent, with transformations that brought about new evolutions and new balances. In the specialist literature there is a debate as to whether the twenty-first century will be another American century or else a Chinese or Asian one. The present work supports the idea that it will be a *century of the emerging world*. Naturally, Asia is a symbol of that world. It remains to be seen whether the symbol will cover and speak on behalf of a world that is now being born or whether it will merely be its most dynamic part, recognised as such.

The book emphasises the idea that the decade in which we find ourselves is turbulent, but not seismic. It is a decade of realignments. During its course, major things will take place, but mainly in a quiet way: the realignments following the crisis and the passing of the baton between countries, groups of countries and even global regions will continue, but in a gradual way. The current decade is history's respite before new tensions and seismic transformations. If the first decade prefigured the century's overall evolution, the third will trace the lines of force and establish the *world's new economic hierarchy*, with the emerging countries placed at the top.

By the end of the next decade, China will account for twenty-eight per cent of global GDP, the US eighteen per cent, and the Euro zone twelve per cent. This is the new positioning of the poles of power in the century that has just begun.

RÉSUMÉ

Cet ouvrage propose deux axes d'analyses, sous-tendu chacun par deux prémisses différentes, respectivement a) l'Europe est en train de vivre des crises superposées et b) la première décennie du ^{xxi}^e siècle préfigure l'évolution de tout le siècle.

Le premier axe aborde effectivement ce qu'on pourrait appeler les crises superposées de l'Europe : la crise de l'euro, la crise des dettes souveraines, l'émergence de la périphérie financière et la crise de la solidarité – cette dernière étant une composante essentielle du modèle de développement proposé par l'UE. Le livre part de la prémisse selon laquelle il est impossible d'expliquer de manière convaincante la crise européenne si l'on n'examine pas d'abord la crise du monde développé – et cela n'est pas uniquement lié au fait que l'Europe en est une partie très importante et un des symboles. La crise qui s'est déclenchée aux États-Unis et celle qui s'est installée en Europe présentent des traits communs. Dans les deux cas, il s'agit de crises financières, nées dans un contexte de plus en plus marqué par une tendance à financiariser la vie économique ; dans les deux cas, c'est bien la crise bancaire qui est au centre, et de ce point de vue les similitudes sont remarquables. Des différences existent également, comme par exemple le fait qu'en Amérique la crise s'est manifestée sous la forme de la *bubble* immobilière, alors qu'en Europe, elle a pris la forme des « dettes souveraines ». Leur point commun est représenté par *la crise bancaire*, soit l'élément constant et, en réalité, la véritable cause des deux crises.

Par conséquent, ce premier axe se compose de deux volets principaux. Le premier volet aborde la crise du monde développé, par le biais de processus tels que la financiarisation, le déclin de la classe moyenne, la hausse de l'inégalité sociale, le déclin du rôle des élites, qui conduisent tous à la question centrale : peut-on encore parler de société capitaliste, au sens où l'on entendait jusqu'il y a peu, ou bien assiste-t-on à un véritable changement d'identité de celle-ci ? L'ouvrage répond affirmativement à cette dernière question, le capitalisme néolibéral se différenciant nettement du capitalisme classique, tant pour ce qui est du modèle de développement, que pour des forces sociales censées assurer le progrès social. On a effectivement affaire à une reconfiguration d'ensemble de la structure de la société développée.

Le deuxième volet porte sur l'Europe et sur ses crises superposées. Bien évidemment, on convoque ici l'appareil conceptuel exposé dans la première partie de l'ouvrage. La relation à la périphérie, la crise euro, la hausse des écarts entre les pays de l'UE, voire même entre ses pays les plus développés – voilà autant de visages ou d'« étages » d'une crise structurale qui s'est emparée de l'Europe. On ne peut pas les séparer. Chacune de ces

crises est abordée dans des chapitres à part entière, pour mieux comprendre ce qui se passe aujourd'hui dans l'Union européenne. Leur superposition a engendré une situation bien plus complexe. Les crises s'interpénètrent et conduisent à la crise européenne, qui n'en finit pas de finir.

Selon l'auteur de l'ouvrage, l'UE présente une autre particularité, peu remarquée. Effectivement, sa construction a bénéficié de quatre « naissances », dont deux « officielles » et deux « non officielles », tout aussi importantes les unes que les autres. Chacune d'entre elles a été à l'origine sinon d'une « autre Europe », sûrement d'une *Europe différente*. La première « naissance » remonte à 1951 et a débouché sur la création du Marché commun et ensuite de l'Union européenne. Le projet adopté par « les six » a porté ses fruits, pour avoir stimulé la croissance, promu un système démocratique et favorisé l'émergence d'un nouveau pôle de puissance mondiale. L'attraction qu'exerce l'UE vient de toutes ces réussites.

La deuxième « naissance », toujours officielle, est marquée par le Traité de Maastricht et par sa principale décision : l'adoption de la monnaie unique. Le Traité a représenté à la fois un couronnement et une forte relance de l'Europe. La deuxième puissance économique du monde créait ainsi sa propre monnaie, autrement dit un instrument d'influence en l'absence duquel une puissance n'est pas une puissance (au même titre que sa propre capacité de se défendre). À partir de 2010, c'est-à-dire dans sa deuxième partie, la crise du monde développé a pris une forme de prédilection : la crise euro. Il est donc tout à fait logique qu'on réserve une analyse à part entière à cette deuxième naissance, en vertu de laquelle l'Europe où nous vivons aujourd'hui est différente.

L'ouvrage présente également les deux naissances « non officielles ». La première, c'est la réunification de l'Allemagne. À la suite de ce processus politique, l'Allemagne, la « locomotive » de l'Europe, est devenue encore plus puissante. Elle a consolidé sa position, pour devenir une *puissance qui se détache nettement par rapport aux autres pays du continent*. Il est simplement impossible de nos jours de comprendre les décisions de l'UE si l'on ne prend pas en considération la position de l'Allemagne. C'est pourquoi l'ouvrage traite largement de ce changement intervenu dans le statut de ce pays et de la manière dont sa position a évolué les 23 dernières années, d'autant que la littérature spécialisée ne s'est pas penchée de manière systématique sur l'impact que la réunification de l'Allemagne a eu sur l'UE.

La deuxième « naissance » non officielle de l'UE est représentée par l'élargissement massif de 2004, suite auquel l'Europe des 15 est devenue l'Europe des 25 (et dans peu de temps l'Europe des 27). Cet élargissement a-t-il été opportun ? Du point de vue politique, oui indéniablement ! L'Union a *récupéré le continent*. Aussi longtemps que l'élargissement a concerné les pays les plus développés de l'UE, il n'a pas soulevé de problèmes majeurs. Par contre, lorsqu'il s'est étendu à des régions moins développées, les problèmes ont commencé à surgir. Le premier a été le problème de la *périphérie*, qui est paradoxal pour une construction animée par les buts déclarés de l'Union et qui constituera la souffrance à long terme dont celle-ci pâtira. La rencontre entre la crise et la monnaie unique a débouché sur l'extension inquiétante de la périphérie et sur l'apparition d'une nouvelle réalité et d'un nouveau concept : la *périphérie financière*. L'apparition de la

périphérie remet tout en question dans la vie de l'Union et reformule surtout l'une de ses idées fondatrices : celle de *la solidarité*.

Le deuxième axe d'analyse qu'explore cet ouvrage est annoncé par le titre : *Une décennie qui vaut un siècle. Le siècle du monde émergent*. L'ouvrage part de l'idée que la première décennie du XXIe siècle préfigure l'évolution de tout le siècle. Qu'est-ce qui justifie une telle affirmation ? D'abord, les rythmes soutenus de développement des États émergents, grâce auxquels le monde émergent en est arrivé, en seulement 10 ans, à détenir 50 % du PIB mondial – exprimé en pouvoir d'achat. De ce point de vue, l'argument le plus important est peut-être celui que le monde émergent bénéficie d'atouts *qui ne changent pas d'une décennie à l'autre* : il est composé de pays de dimensions continentales ; sa population est nombreuse et, en règle générale, bien formée ; il dispose d'importantes richesses naturelles ; il a déjà accumulé une expérience du développement dans les conditions de la globalisation ; chaque pays de ce peloton d'États dynamiques a mis au point sa *propre stratégie de développement*, à laquelle la crise a plutôt rendu justice ; en d'autres mots, le monde émergent est mieux préparé à faire face à la compétition contemporaine. Tous ces aspects donnent raison à l'auteur lorsqu'il parle *des tendances à long terme*, qui marqueront notre siècle, et non pas de processus nourris par des circonstances favorables.

La première décennie du XXIe siècle a débuté par une période très mouvementée, avec des rythmes de croissance qui ont changé le monde en très peu de temps. Les rythmes de développement du monde émergent diminueront, mais ils continueront d'être deux fois plus importants, en moyenne, que ceux enregistrés par le monde développé. Ce qui signifie que les écarts entre le monde développé et le monde émergent iront en se réduisant. Notre siècle assistera à l'apparition d'une nouvelle réalité politique : *l'époque du monde émergent*.

La crise a éclaté à la fin de la première décennie de ce siècle ; il s'est bien agi d'un moment de réflexion et de sélection des acquis précédents. Qu'est-ce que la crise a représenté ? Un véritable examen de ce qui s'était passé entre temps. Comme une véritable Cour suprême du processus de développement, la crise a jaugé les évolutions enregistrées pendant la première décennie de notre siècle, voire même à l'époque plus large de l'après Guerre Froide. Elle a donné une bonne note aux mêmes pays BRIC, aux pays émergents en général, qui ont bel et bien été affectés par la crise, mais dans une moindre mesure. Par ailleurs, après 2009, ces pays ont repris la croissance.

La décennie que nous venons de finir, souligne l'auteur de cet ouvrage, ne doit pas être jugée seulement du point de vue des transformations qui ont eu lieu. Cette décennie et les changements qu'elle a engendrés ont inauguré des *tendances à long terme* ; ce n'est que dans le temps long qu'on se rendra compte d'avoir été contemporains de transformations dont on n'a pas saisi la véritable dimension ; de changements qui ont ouvert la voie à de nouvelles évolutions et ont créé de nouveaux équilibres. Dans la littérature spécialisée, on débat pour savoir si le XXIe siècle est américain ou chinois, ou peut-être asiatique. Cet ouvrage soutient l'idée qu'il sera *le siècle du monde émergent*. Bien sûr, l'Asie en est un symbole. Il reste à voir si le symbole recouvre ce monde en train de naître et qu'il parle en son nom, ou bien s'il n'en est que la partie la plus dynamique, acceptée en tant que telle.

Cet ouvrage met en avant l'idée que notre décennie est mouvementée, mais non pas sismique. C'est la décennie des reconfigurations. Des événements importants auront lieu, mais pour la plupart de manière silencieuse, tranquille. Les reconfigurations engendrées

par la crise et par le transfert de leadership entre des pays, des groupes de pays, voire même des régions du monde suivront leur train, mais d'une manière progressive. Notre décennie est à l'image d'une trêve que l'histoire prend avant de faire un autre effort significatif, avant de vivre l'expérience d'une autre transformation sismique. Si la décennie précédente a préfiguré l'évolution d'ensemble du ^{xxi}^e siècle, la troisième décennie en verra se décanter les lignes de force et consacrera *la nouvelle hiérarchie économique du monde*, où les premières positions reviendront aux pays émergents.

À la fin de la décennie suivante, la Chine détiendra 28 % du PIB mondial, les États-Unis 18 %, et la zone euro 12 %. Voilà la nouvelle disposition des pôles du pouvoir au sein du siècle qui vient de commencer.

